

Respublikanın ilk peşəkar milis kadrlarını hazırlayan tədris mərkəzi kimi yaradılmış milis məktəbi zəngin, qaynar və faydalı bir ömür yaşayaraq akademiya səviyyəsində yüksəlmiş, öz yetirmələri və böyük elmi-təcrübi nailiyyətləri ilə şöhrət qazanmışdır. İnanıram ki, Polis Akademiyası müstəqil Azərbaycan Respublikası üçün bundan sonra da yüksək peşə hazırlığına malik sağlam və möhkəm əqidəli, milli dövlətçiliyimizə sadıq polis zabıtləri yetişdirəcəkdir.

**Heydər Əliyev,
Azərbaycan xalqının ümummilli lideri**

Polis işçiləri xalqla birbaşa təmasda olan insanlardır. Ona görə bu, mənim əsas tələbimdir: həm qətiyyət olmalıdır, çox böyük peşəkarlıq olmalıdır, həm də polis işçiləri özlərini çox mədəni şəkildə aparmalıdırlar. Belə olan halda, siz Azərbaycan xalqının daha da böyük rəğbətini qazanacaqsınız. Bu işlərdə Polis Akademiyasının böyük rolu var. Mən bu gün çox şadam ki, burada gördüyüm işlər yüksək səviyyədədir. Burada oxumaq üçün, yaxşı təhsil almaq üçün bütün imkanlar var.

**İlham Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti**

MÜNDƏRİCAT

ISSN 2307-2504

Polis Akademiyasının
Elmi Xəbərləri
ELMI HÜQUQ JURNALI
№ 4 (40), 2023

BAŞ REDAKTOR:
Canpolad Daanov
DİN-in Polis Akademiyasının rəisi,
polis general-mayoru

REDAKSİYA HEYƏTİ:
Vüqar Mansurov
DİN-in Polis Akademiyası
rəisinin birinci müavini,
polis polkovniki

Məsumə Məlikova
AMEA-nın müxbir üzvü, professor

Fərhad Abdullayev
hüquq elmləri doktoru

Fazil Quliyev
Azərbaycan Respublikasının daxili işlər nazirinin müavini, Baş Təşkilat - İnspeksiya İdarəsinin rəisi, polis general-leytenantı

İsəyenkova Oksana Vladimirovna
Saratov Dövlət Hüquq Akademiyasının Mülki proses kafedrasının müdiri, hüquq elmləri doktoru, professor

Fuad Cavadov
hüquq elmləri doktoru, professor

Bəhram Zahidov
hüquq elmləri doktoru, professor

Kamil Səlimov
hüquq elmləri doktoru, professor

Mahir Əhmədov
hüquq elmləri doktoru, professor

Həbil Qurbanov
hüquq elmləri doktoru, professor

İbrahim Quliyev
hüquq elmləri doktoru, professor

Əmir Əliyev
hüquq elmləri doktoru, professor

Aliş Qasımov
hüquq elmləri doktoru, professor

Midhəd Qəfərov
hüquq elmləri doktoru, professor

Dmitri Şestakov
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Vladimir Catiyev
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Esberqen Alauxanov
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Rəşad Qurbanov
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Anatoliy Berlac
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Yegana Balakışiyeva
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Xanlar Bayramzadə
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Cabir Quliyev
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Məsul katib:
Fəxri Vəliyev
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan Respublikası
Ədliyyə Nazirliyi Hüquqi Şəxslərin Dövlət
qeydiyyatı №10m-5405. 19.12.2011

Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri
jurnali elmi tədqiqatların əsas
müddəalarının nəşr edilməsi üçün
Azərbaycan Respublikası Prezidenti
yanında Ali Attestasiya Komissiyası
tərəfindən tövsiyə olunan nəşrlər
siyahısına daxil edilmişdir

Format 60x84 1/8. Fiziki c/v 20,5
Tiraj: 300 Jurnal "Bakı" mətbəəsində
çap olunub.

CİNAYƏT HÜQUQU VƏ KRİMİNOLOGİYA

- Fuad Nəzərov.** Əməyin mühafizəsi qaydalarını pozma cinayətinin tövsifinin bəzi problemləri ...5
Rəşid Yusifov. Quldurluq və hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətləri ilə bağlı xarici ölkələrin
təcrübəsi və Azərbaycan Respublikası ilə müqayisəli təhlili11
Ayişə Əliyeva. Əqli mülkiyyət hüququ ilə bağlı cinayətlərlə mübarizə və bu cinayətlərin
kriminoloji aspektləri.....16
Aqşin Əlizadə. Qiymətli kağızlar bazarında törədilən cinayətlərin anlayışı və sistemi22

İNSAN HÜQUQLARI

- Aygül Cahangirova.** İnsan hüquqları prinsipləri sferasında beynəlxalq-hüquqi əməkdaşlığın
inkişaf etdirilməsi və mövcud problemlər27
Zümrüd Əlizadə. İnformasiya cəmiyyətində insan hüquqlarının müdafiəsinin əhəmiyyəti35
Günay Hacıyeva. Azadlıqdan məhrum etmə yerlərində qadınların hüquqi vəziyyətinə dair
beynəlxalq-hüquqi standartların insan hüquqlarının müdafiəsinin prinsipləri əsasında təhlili40

MÜLKİ HÜQUQ

- Şükür Yusifov, Ramazan Əsgərzanov.** Mənəvi zərər və onun hüquqi tənzimlənməsi46
Kamran Ağamoğlanov. Azərbaycan Respublikasının sosial təminat sistemində məcburi
dövlət sosial sığortasının tətbiqi məsələləri51

BEYNƏLXALQ HÜQUQ

- Həcər Qasıмова.** Xarici diplomatik nümayəndəliklər və onların personalının təhlükəsizliyinin
təmin olunmasının beynəlxalq və milli hüquqi əsasları63
Sima Süleymanlı. Mədəni irs obyektlərinin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizədə
beynəlxalq hüquqi yardım69

HÜQUQİ PSIXOLOGİYA

- Namiq Şamxalov.** Hərbi qulluqçuların döyüş ruhunun mənəvi-psixoloji aspektləri və
ona təsir edən amillər (44 günlük müharibənin gedişi və nəticələri əsasında)77

İNZİBATİ HÜQUQ

- Ümman Ağamaliev.** İdarəetmədə "Açıq hökumət" anlayışı, Azərbaycan Respublikasında
"Açıq hökumət" elektron dövlətin və demokratiyanın əsası kimi.....84
Oruc Məmmədov. Dövlət orqanlarında daxili intizam qaydaları: nəzəri-hüquqi təhlil91

CİNAYƏT PROSESI

- Mətanət Əsgərova.** Vahid məhkəmə təcrübəsi ədalət mühakiməsinin səmərəliliyinin
yüksəldilməsinə xidmət edir.....105
İlkin Ələkbərov. Yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanma yerlərinə
qanunsuz daxil olmaqla özgə əmlakın oğurluq yolu ilə talamanın cinayət-prosessual
və təcrübə problemləri113

KRİMİNALİSTİKA

- Orxan Yaqublu.** Mənzil oğurluğu cinayətlərinin törədilməsinə səbəb və şərait
yaradan halların kriminalistik xüsusiyyətləri.....118

AZƏRBAYCAN HÜQUQ TARİXİ

- İradə Hüseynova.** Heydər Əliyev milli-mənəvi dəyərlərin keşiyində (XX əsrin 70-80-ci illəri) ...125
Səyyad Məcidov. 44 günlük müharibədə və erməni təcavüzü ilə mübarizədə Heydər Əliyev
siyası irsinin təntənəsi.....139
Ramil Qasımov. Hərbi qulluqçuların mənəvi-psixoloji vəziyyətinin öyrənilməsi və qiymət-
ləndirilməsi.....148

GƏNC TƏDQIQATÇI

- Toğrul Həsənov.** Cərimə cəza növünü icra etməkdən yayınan şəxslərə qarşı
bu cəza növünün digər cəza növləri ilə əvəz olunmasının hüquqi problemləri.....155

СОДЕРЖАНИЕ

ISSN 2307-2504

Научный вестник
Академии Полиции.
НАУЧНО-ПРАВОВОЙ ЖУРНАЛ
№ 4 (40), 2023

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Джанполад Даанов
Начальник Академии Полиции МВД,
генерал-майор полиции

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:
Вугар Мансуров
Первый заместитель начальника
Академии Полиции МВД,
полковник полиции

Масума Маликова
член-корреспондент НАНА, профессор

Фархад Абдуллаев
доктор юридических наук

Фазиль Гулиев
Заместитель министра Внутренних Дел
Азербайджанской Республики, начальник
Главного организационно-инспекционного
управления, генерал-лейтенант полиции

Исаенкова Оксана Владимировна
Заведующая кафедрой Гражданского
процесса Саратовской Государственной
Юридической Академии,
доктор юридических наук, профессор

Фуад Джавалов
доктор юридических наук, профессор

Бахрам Захидов
доктор юридических наук, профессор

Камиль Салимов
доктор юридических наук, профессор

Махир Ахмедов
доктор юридических наук, профессор

Хабиль Гурбанов
доктор юридических наук, профессор

Ибрагим Гулиев
доктор юридических наук, профессор

Амир Алиев
доктор юридических наук, профессор

Алыш Гасымов
доктор юридических наук, профессор

Мидхад Гафаров
доктор юридических наук, профессор

Дмитрий Шестаков
доктор юридических наук, профессор

Владимир Джатиев
доктор юридических наук, профессор

Эсберген Алауханов
доктор юридических наук, профессор

Рашад Гурбанов
доктор юридических наук, профессор

Анатолий Берладж
доктор юридических наук, профессор

Егяна Балакишьева
доктор философии по праву

Ханлар Байрамзаде
доктор философии по праву

Джабир Гулиев
доктор философии по праву

Испол. секретарь:
Фахри Валиев
доктор философии по праву

Государственная регистрация
юридических лиц Министерства
Юстиции Азербайджанской Республики
№ 10г-5405. 19.12.2011

Журнал «Научный Вестник Полицейской
Академии» попал в список рекомендуемых
изданий Высшей Аттестационной Республи-
ки за публикацию основных положений
научных исследований

Формат 60x84 1/8. Физический п/л 20,5
Тираж: 300

Журнал напечатан в издательстве
"Bak"

УГОЛОВНОЕ ПРАВОИКРИМИНОЛОГИЯ

- Фуад Назаров.** Некоторые проблемы описания преступления нарушения правил охраны труда 5
- Рашид Юсифов.** Сравнительный анализ опыта зарубежных стран и Азербайджанской Республики по преступлениям грабежа и вымогательства 11
- Айша Алиева.** Борьба с преступлениями, связанными с правами интеллектуальной собственности, и криминологические аспекты этих преступлений 16
- Агшин Ализаде.** Понятие и система преступлений, совершаемых на рынке ценных бумаг 22

ПРАВА ЧЕЛОВЕКА

- Айгуль Джахангирова.** Развитие международно-правового сотрудничества в сфере принципов прав человека и актуальные проблемы 27
- Зюмруд Ализаде.** Важность защиты прав человека в информационном обществе 35
- Гюнай Гаджиева.** Анализ международно-правовых стандартов правового положения женщин в местах лишения свободы на основе принципов защиты прав человека 40

ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО

- Шукюр Юсифов, Рамазан Асгарханов.** Моральный вред и его правовое регулирование 46
- Кямран Агамогланов.** Вопросы внедрения обязательного социального страхования в систему социальной защиты Азербайджанской Республики 51

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

- Хаджар Касумова.** Международно-правовые и национально-правовые основы обеспечения неприкосновенности зарубежных дипломатических представительств и их персонала 63
- Сима Сулейманлы.** Международно-правовая помощь в борьбе с незаконным оборотом объектов культурного наследия 69

ЮРИДИЧЕСКАЯ ПСИХОЛОГИЯ

- Намиг Шамхалов.** Морально-психологические аспекты боевого духа военнослужащих и факторы, влияющие на него (по ходу и результатам 44-дневной войны) 77

АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО

- Умман Агамалиев.** Концепция «Открытого правительства» в управлении, «Открытое правительство» как основа электронного государства и демократии в Азербайджанской Республике 84
- Орудж Мамедов.** Внутренние дисциплинарные правила в государственных органах: теоретико-правовой анализ 91

УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС

- Матанат Асгарова.** Единая судебная практика повышает эффективность правосудия 105
- Илькин Алекберов.** Уголовно-процессуальные и эмпирические проблемы хищения чужого имущества путем незаконного проникновения в жилое помещение, а также в здание, склад или иные места хранения 113

КРИМИНАЛИСТИКА

- Орхан Ягублу.** Криминалистические особенности причины и условия совершения квартирных краж 118

ЮРИДИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ АЗЕРБАЙДЖАНА

- Ирада Гусейнова.** Гейдар Алиев на страже национально-духовных ценностей (70-80-е годы XX века) 125
- Сайяд Меджидов.** Празднование политического наследия Гейдара Алиева в 44-дневной войне и борьбе против армянской агрессии 139
- Рамиль Гасымов.** Изучение и оценка морально-психологического состояния военнослужащих 148

МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ

- Тогрул Гасанов.** Правовые проблемы замены данного вида наказания другими видами наказания в отношении лиц, уклоняющихся от исполнения штрафа 155

CONTENTS

ISSN 2307-2504

Scientific News of the
Police Academy
SCIENTIFIC NEWS JOURNAL
№ 4 (40), 2023

EDITOR-IN-CHIEF:
Canpolad Daanov

Head of the Police Academy of the Ministry
of Internal Affairs, polis major-general

STAFF OF EDITORIAL OFFICE:
Vugar Mansurov
Police Academy of the Ministry
of Internal Affairs first deputy chief,
police colonel

Masuma Malikova
The corresponding member of Azerbaijan
National Academy of Science, professor

Farkhad Abdullayev
doctor of law

Fazil Guliyev
The head of the inspection office of the
head organization of the Ministry of Internal
Affairs, police lieutenant-general

Isaenkova Oksana Vladimirovna
Head of the Civil Procedure Saratov State
Academy of Law, doctor of law, professor

Fuad Javadov
doctor of law, prof.

Bakhram Zahidov
doctor of law, prof.

Kamil Salimov
doctor of law, prof.

Mahir Akhmadov
doctor of law, prof.

Habil Gurbanov
doctor of law, prof.

Ibrahim Guliyev
doctor of law, prof.

Amir Aliyev
doctor of law, prof.

Alish Gasimov
doctor of law, prof.

Midhad Gəfərov
doctor of law, prof.

Dmitry Shestakov
doctor of law, prof.

Vladimir Catiyev
doctor of law, prof.

Esbergen Alaukhanov
doctor of law, prof.

Rashad Gurbanov
doctor of law, prof.

Anatoly Berlac
doctor of law, prof.

Yeganeh Balakishiyeva
philosophy doctor of law

Khanlar Bayramzadeh
philosophy doctor of law

Jabir Guliyev
philosophy doctor of law

Executive secretary:
Faxri Valiyev

Azerbaijan Republic State registration of the
juridical persons of the Ministry of Justice.
№10m-5405. 19.12.2011

The magazine "Scientific News of the Police
Academy" has been included in the editions
recommended by the High Attestation Commis-
sion under the President of the Republic of
Azerbaijan to publish the basic theses of
scientific researches

Format 60x84 1/8. Physical p/p 20,0
Draw: 300
Journal have been printed in "Baku".

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY

- Fuad Nazarov.** Some problems of the description of the crime of violation of labor protection rules.....5
Rashid Yusifov. Comparative analysis of the experience of foreign countries and the Republic of Azerbaijan regarding the crimes of robbery and extortion 11
Ayisha Aliyeva. Combating crimes related to intellectual property rights and criminological aspects of these crimes.....16
Aqshin Alizade. The content of the securities market as an object of criminal law protection.....22

HUMAN RIGHTS

- Aygül Cahangirova.** Development of international legal cooperation in the sphere of human rights principles and current problems27
Zumrud Alizadeh. The importance of human rights protection in the information society35
Gunay Hajiyeva. Analysis of international legal standards on the legal status of women in places of deprivation of Liberty based on the principles of protection of human rights.....40

CIVIL RIGHTS

- Shukur Yusifov, Ramazan Asgarkhanov.** Moral injury and its legal regulation46
Kamran Aghamoghanov. Matters of implementation of the compulsory social insurance in the system of social protection of the Republic of Azerbaijan.....51

PRIVATE LAW

- Hajar Gasimova.** International and national legal basis for ensuring the inviolability of foreign diplomatic missions and their personnel.....63
Sima Suleymanli. International legal assistance in the fight against illegal trafficking of cultural heritage objects69

LEGAL PSYCHOLOGY

- Namig Shamkhalov.** Moral-psychological aspects of the fighting spirit of military personnel and factors influencing it (based on the progress and results of the 44-day war)77

ADMINISTRATIVE LAW

- Ümman Ağamaliev.** The concept of "Open government" in administration, "Open government" as the basis of electronic state and democracy in the republic of Azerbaijan84
Oruj Mammadov. Internal disciplinary rules in state bodies: theoretical-legal analysis.....91

CRIMINAL PROCESS

- Matanat Asgarova.** Unified judicial practice increases the efficiency of justice105
Ilkin Alekberov. Criminal-procedural and empirical problems of theft of other people's property by illegal entry into a residential area, as well as a building, warehouse or other storage places113

CRIMINALISTICS

- Orkhan Yaqublu.** Criminalistic features of the reasons and conditions for committing residential burglaries118

LEGAL HISTORY OF AZERBAIJAN

- Irada Huseynova.** Hayder Aliyev in the guardian of national spiritual values (70s-80s of the 20th century).....125
Sayyad Majidov. The celebration of Heydar Aliyev's political legacy in the 44-day war and the struggle against Armenian aggression139
Ramil Gasimov. Study and assessment of the spiritual-psychological state of military servants...148

YOUNG RESEARCHER

- Togrul Hasanov.** Legal problems of replacing this type of punishment with other types of punishment against persons who evade execution of the fine155

Fuad NƏZƏROV

*Azərbaycan Respublikası DİN-nin
Polis Akademiyasının 2-ci kurs
magistranı, polis kapitanı
e-mail: fuadnezerov19@gmail.com*

ƏMƏYİN MÜHAFİZƏSİ QAYDALARINI POZMA CİNAYƏTİNİN TÖVSİFİNİN BƏZİ PROBLEMLƏRİ

Açar sözlər: əmək, cinayət, təhlükəsizlik, əməyin mühafizəsi, texniki

Ключевые слова: труд, преступность, безопасность, охрана труда, технические

Keywords: labor, crime, security, labor protection, technical

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkədə insan hüquqlarını ən üst səviyyədə müdafiə etməyə yönəlmiş və özündə bu hüquqları təsbit edən islahatlara başlandı. Bu islahatların əsası ana qanunumuz olan Konstitusiyamızın 1995-ci ilin 12 noyabr tarixində qəbul edilməsi oldu. Bununla yanaşı ölkəmiz, həmçinin insan hüquqlarının beynəlxalq səviyyədə təsbit edən bir çox beynəlxalq təşkilatlara qoşularaq, qəbul edilmiş sənədləri ratifikasiya etdi. O, sənədlərə verdiyi dəyəri isə Konstitusiyamızın 151-ci maddəsində bu şəkildə qeyd etdi: “Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminə daxil olan normativ hüquqi aktlar ilə (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir” [1].

Ana qanunumuzun ikinci bölməsində və üçüncü fəslində əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları təsbit edilmişdir. Təsbit edilən vətəndaşların əsas hüquqlarından biri də əmək hüququdur və AR Konstitusiyasının 35-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur. Qeyd edilən maddənin 6-cı hissəsində “hər kəsin təhlükəsiz və sağlam şəraitdə işləmək, heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan öz işinə görə dövlətin müəyyənləşdirdiyi minimum əmək haqqı miqdarından az olmayan haqq

almaq hüququ” göstərilmişdir [1].

Ölkəmiz 1992-ci ildən etibarən Beynəlxalq Əmək Təşkilatının tam hüquqlu üzvü olduğdan sonra qeyd edilən təşkilatla əlaqələrini genişləndirməyə və qəbul etdiyi beynəlxalq sənədləri ratifikasiya etməyə başladı. Ötən dövr ərzində Azərbaycan Respublikası ilə BƏT arasında əmək, əmək münasibətləri, məşğulluq, əməyin təhlükəsizliyi və mühafizəsi, əmək qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi sahəsində əməkdaşlığın daima genişlənməsi amili ilə müşahidə olunan fəal əlaqələr yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikasının aidiyyəti dövlət qurumlarının nümayəndə heyətləri il ərzində BƏT çərçivəsində keçirilən iclaslarda, habelə əmək, məşğulluq, əməyin mühafizəsi, təhlükəsizliyi və əhalinin sosial müdafiəsi sahələrinə aid mövzulara dair müxtəlif ölkələrdə keçirilən iclas, seminar, təlim, konfrans və digər tədbirlərdə iştirak edirlər. Eyni zamanda, BƏT nümayəndələrinin müxtəlif illərdə Azərbaycan Respublikasına rəsmi səfərləri olmuşdur ki, bu əlaqələr əmək hüququnu həm daxili həm də beynəlxalq qanunvericilik səviyyəsində qorunmasına zəmanət vermişdir.

Həmçinin, AR-nın 2004-cü il 6 yanvar tarixli Qanunu ilə təsdiq edilmiş 1996-cı il 13 may tarixli dəyişdirilmiş “Avropa Sosial Xartiyası”nın birinci hissəsinin üçüncü bəndində bütün işçilərin təhlükəsiz və sağlam əmək şəraitində işləmək hüququ nəzərdə tutulmuşdur [2].

“İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın (1966-cı il) 7-ci maddəsində Paktın iştirak edən dövlətlər hər bir şəxsin ədalətli və münasib iş şəraiti hüququnu tanınması, həmçinin:

- bütün zəhmətkeşlər üçün ən azı;
- ədalətli əmək haqqı və eyni dəyərli iş üçün

heç bir fərq qoyulmadan hamının bərabər mükafatlandırılması; bu zaman qadınlara kişilər üçün olduğundan pis olmayan iş şəraiti təmin edilməli və eyni əmək üçün bərabər haqq ödənilməlidir;

- onların özləri və ailələri üçün bu Paktın qərarlarına müvafiq olaraq qənaətbəxş yaşayış;

- təhlükəsizlik və gigiyena tələblərinə cavab verən iş şəraiti;

- hamının yalnız iş stajı və ixtisas səviyyəsi əsasında daha yüksək vəzifələrə irəli çəkilmək üçün eyni şərait imkanı;

- istirahət, asudə vaxt və iş gününün ağlabatan şəkildə məhdudlaşdırılması və ödənilən mütəmadi məzuniyyət, eləcə də bayram günlərinin haqqının ödənilməsi təmin olunmalıdır [3].

Ölkə qanunvericiliyimizdə isə əməyin mühafizəsi haqqında əsas normativ hüquqi aktlara Əmək Məcəlləsi, “Həmkarlar ittifaqları haqqında” Azərbaycan Respublikasının 24 fevral 1994-cü il tarixli qanununu, “Texniki təhlükəsizlik haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2 noyabr 1999-cu il tarixli qanununu, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti, Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi və digər orqanlar tərəfindən qəbul olunmuş aktları aid etmək olar.

Əmək Məcəlləsinin doqquzuncu bölməsi əməyin mühafizəsinə həsr olunmuş və həmin bölmədə əməyin mühafizəsinin həyata keçirilməsi üçün təminatlar, normalar, işgötürənlərin məsuliyyəti və digər əsaslar xüsusilə qeyd edilmişdir [4].

Hüquq ədəbiyyatlarında əməyin mühafizəsi hər zaman dar və geniş mənalarda araşdırılır. Geniş mənada əməyin mühafizəsi dedikdə, işçilərin bütün əmək hüquqlarının qanunla qorunması, dar mənada isə işçilərin sağlam və təhlükəsiz şəraitdə işləmək hüququnu təmin etmək məqsədi ilə AR Əmək Məcəlləsi və digər normativ-hüquqi aktlarda, habelə kollektiv müqavilələrdə, sazişlərdə, əmək müqavilələrində nəzərdə tutulan texniki təhlükəsizlik, sanitariya, gigiyena, müalicə-profilaktika tədbirləri, normaları və standartları sistemi başa düşülür.

Əməyin mühafizəsinin normativ anlayışı ƏM-nin 3-cü maddəsinin 10-cu hissəsində nəzərdə tutulmuşdur: Əməyin mühafizəsi – işçilərin təhlükəsiz və sağlam şəraitdə işləmək hüququnu təmin etmək məqsədi ilə bu Məcəllədə və digər

normativ-hüquqi aktlarda, habelə kollektiv müqavilələrdə, sazişlərdə, əmək müqavilələrində nəzərdə tutulan texniki təhlükəsizlik, sanitariya, gigiyena, müalicə-profilaktika tədbirləri, normaları və standartları sistemidir [3].

Əməyin mühafizəsinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi Əmək Məcəlləsinin 212-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur ki, əməyin mühafizəsinə dair vahid dövlət siyasəti müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Qeyd edilən müvafiq icra hakimiyyəti orqanı Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyidir. Nazirlik əməyin mühafizəsi sahəsində vahid dövlət siyasətini hazırlayır və həyata keçirir, əmək şəraitini yaxşılaşdırmaq və əməyin mühafizəsinin təmin etmək sahəsində müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının, işgötürənlərin vəzifələrini müəyyənləşdirir, sağlam və təhlükəsiz əmək şəraitini təmin etmək sahəsində onların fəaliyyətini əlaqələndirir və ona nəzarət edir; həmkarlar ittifaqları və işgötürənlərin nümayəndəli orqanları ilə məsləhətləşməklə əmək şəraitinin və əməyin mühafizəsinin yaxşılaşdırılmasına dair proqramları təsdiq edir, onların yerinə yetirilməsini təşkil və təmin edir; əməyin mühafizəsi vasitələrinin istehsalı barəsində müəssisələrə dövlət sifarişini müəyyən edir, bu vasitələrin hazırlanması və istehsalı üzrə müəssisələr yaradılmasına dair qərarlar qəbul edir; əməyin mühafizəsi sahəsində elmi tədqiqat işini təşkil edir və əlaqələndirir, müəyyən edilmiş qaydada təsdiq olunmuş milli proqramları həyata keçirir, bu işlərin maliyyələşdirilməsi qaydasını və şərtlərini müəyyən edir; əməyin mühafizəsi üzrə mütəxəssislərin hazırlanmasını təşkil edir; əməyin mühafizəsi üzrə respublikada vahid dövlət statistika hesabatının aparılması qaydasını müəyyən edir. Bundan başqa Əmək Məcəlləsinin 235-ci maddəsinin 1-ci hissəsində əməyin mühafizəsi normalarının, qaydalarının, habelə əməyin mühafizəsinə dair normativ hüquqi aktların tələblərinin yerinə yetirilməsinə əmək qanunvericiliyinə əməl olunmasına dövlət nəzarətini həyata keçirən orqan, yəni ƏƏSMN Dövlət Əmək Müfəttişliyi Xidməti vasitəsilə nəzarət olunur.

İş yerlərində lazımi şəkildə əməyin mühafizəsi

və təhlükəsizliyi qaydalarının alınmaması və ya əksik alınması səbəbi ilə yaşanan iş qəzalarında çoxlu sayda işçi yaralanmaqda ya da həyatını itirməkdədir. Bu qəzaların törətdiyi neqativ halların qarşısını almaq, ümumi əmin-amanlığı, təhlükəsizliyi, işçilərin və əhəlinin sağlamlığının qorunması işəgötürənlərin əsas vəzifələrindən biridir. İşəgötürənlərin bu sahədə vəzifələri Əmək Məcəlləsində xüsusilə qeyd edilmişdir. Həmçinin həmin Məcəllənin 207-ci maddəsinin üçüncü hissəsində əməyin mühafizəsi üzrə normativ hüquqi aktların tələbləri, əməyin mühafizəsi normaları, standartları, qaydaları əmək münasibətlərinin tərəfləri və digər fiziki və hüquqi şəxslər üçün məcburiliyi qeyd edilmişdir.

Lakin dövlətimiz əməyin mühafizəsini təkcə Əmək Məcəlləsi ilə deyil, baş verəcək halların ciddiyyətini nəzərə alaraq, bu hallara yol verəcək şəxslərin məsuliyyət məsələsini həm İnzibati Xətalar Məcəlləsində, həm də Cinayət Məcəlləsində əks etdirmişdir. Qeyd edilən fikrin normativ əsası isə Əmək Məcəlləsinin 238-ci maddəsidir. Həmin maddədə işçilərin iş yerlərində sağlam və təhlükəsiz əməyin mühafizəsi şəraiti təmin edilmədikdə və kollektiv müqavilələrdə nəzərdə tutulan tədbirlər yerinə yetirilmədikdə qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada işəgötürənin inzibati və cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi təsbit edilmişdir.

İXM-in 198-ci maddəsində əməyin mühafizəsi qaydalarının pozulması maddəsi qeyd edilmiş və həmin maddənin dispozisiyası aşağıdakı kimi göstərilmişdir:

Əməyin mühafizəsi qaydalarının pozulmasına, yəni:

-əməyin mühafizəsi üzrə standartların, normaların və qaydaların tələblərinə əməl edilməməsinə;

-binaların, qurğuların, avadanlığın və texnoloji proseslərin təhlükəsizliyinə riayət edilməməsinə;

-bilavasitə iş yerlərinin sağlam sanitariya-gigiyena şəraitinin və əməyin mühafizəsinin qüvvədə olan normativlərə uyğunlaşdırılmamasına;

-işçilərə lazımi sanitariya-məişət və müalicə-profilaktika xidmətinin təşkil edilməməsinə;

-normal əmək və istirahət rejiminə riayət

edilməməsinə;

-işçilərə müəyyən edilmiş müddətlərdə və tələb olunan çeşidlərdə pulsuz xüsusi geyim, xüsusi ayaqqabı və digər fərdi mühafizə vasitələrinin verilməməsinə;

-işçilərin əməyin mühafizəsi normaları və qaydaları üzrə təhsilinin, təlimatlandırılmasının, biliklərinin yoxlanılmasının təşkilinin və əməyin mühafizəsinin təbliğinin təmin edilməməsinə;

-kollektiv müqaviləyə əməyin mühafizəsi üzrə qaydaların daxil edilməməsinə;

-müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi müddətdə və formada əməyin mühafizəsi, əmək şəraiti və onların qüvvədə olan normalara uyğunlaşdırılması üçün görülən tədbirlərin nəticələri haqqında statistik hesabatın verilməməsinə;

-maşın və avadanlıqların fırlanan və ötürücü hissələrinin istehsalçı tərəfindən təchiz edilmiş mühafizə qurğuları olmadan istismar edilməsinə görə [5].

İXM-in 198.2-ci maddəsində isə texniki təhlükəsizlik və ya əmək mühafizəsinin başqa qaydalarına riayət edilməsi vəzifəsi həvalə edilmiş şəxs tərəfindən bu qaydaların pozulması nəticəsində ehtiyatsızlıqdan insan sağlamlığına yüngül zərərin vurulmasına görə, İXM-in 198.3-cü maddəsində isə həmin Məcəllənin 198.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əməllər zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına az ağır zərər vurulmasına səbəb olmasına görə məsuliyyət məsələsi qeyd edilmişdir [5].

Göründüyü kimi İXM-də maddənin redaksiyasında əməyin mühafizə qaydaları daha dəqiq göstərilmişdir. Biz bu məqalədə daha çox həmin normaların cinayət-hüquqi aspektindən şərhinə nəzər yetirəcəyik. Belə ki, Cinayət Məcəlləsinə nəzər yetirdikdə Məcəllənin 162-ci maddəsinin əməyin mühafizəsi qaydalarını pozma cinayətinə görə məsuliyyəti nəzərdə tutulduğunu görmüş olarıq:

Maddə 162. Əmək mühafizəsi qaydalarını pozma

162.1. Texniki təhlükəsizlik və ya əmək mühafizəsinin başqa qaydalarına riayət edilməsi vəzifəsi həvalə edilmiş şəxs tərəfindən bu qaydaların pozulması nəticəsində ehtiyatsızlıqdan insan sağlamlığına ağır zərər vurularsa [6.].

Qeyd edilən maddənin tərkibinə nəzər salsaq,

cinayətin obyektinin AR Konstitusiyasının 35-ci maddəsinin 6-cı hissəsində nəzərdə tutulmuş təhlükəsiz və sağlam şəraitdə işləmək hüququ və əməyin mühafizəsi, o cümlədən texniki təhlükəsizlik qaydaları olmasıdır.

Maddənin dispozisiyasında göstərilən əməyin mühafizəsi terminin normativ anlayışını yuxarıda qeyd etdik. Texniki təhlükəsizliyə isə 2 noyabr 1999-cu il tarixli “Texniki təhlükəsizlik haqqında” AR Qanununun 1-ci maddəsində anlayış verilmişdir. Texniki təhlükəsizlik – vətəndaşların və cəmiyyətin vacib həyatı maraqlarının təhlükə potensialı obyektlərdə baş verə biləcək qəzalardan müdafiəsinin vəziyyətidir. Əməyin mühafizəsi üzrə standartlar, normalar və qaydalar isə yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Əmək Məcəlləsində və “Texniki təhlükəsizlik haqqında” AR Qanununda öz əksini tapmışdır [7].

Cinayətin şərhində obyektiv cəhətə baxdığımız zaman texniki təhlükəsizlik və ya əmək mühafizəsinin başqa qaydalarının pozulması nəticəsində ehtiyatsızlıqdan insan sağlamlığına ağır zərər vurulmasında ifadə olunur. Lakin bu əməl üzrə cinayət məsuliyyətinin yaranması üçün müvafiq şərtlər olmalıdır. Bu şərtlərə texniki təhlükəsizlik və əmək mühafizəsinin başqa qaydalarının pozulması, texniki və əmək mühafizəsinin başqa qaydalarının pozulmasının ehtiyatsızlıqdan insan sağlamlığına ağır zərər vurulmasına səbəb olması, texniki təhlükəsizlik və əmək mühafizəsinin başqa qaydalarının pozulması ilə baş vermiş nəticə arasında səbəbli əlaqənin olmasını qeyd etməliyik. Bu şərtlərdən hər hansı birinin olmaması bu maddə üzrə cinayət məsuliyyətini istisna edəcəkdir. Bu maddə blanket xarakterli olduğu üçün texniki təhlükəsizlik və əməyin mühafizəsinin başqa qaydalarının dairəsi müəyyənləşdirilməlidir. Bu halı müəyyən etmək üçün Əmək Məcəlləsinə və AR Nazirlər Kabineti 28 fevral 2000-ci il tarixli 27 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmiş “İstehsalatda baş verən bədbəxt hadisələrin təhqiqi və uçota alınması Qaydaları”na əsasən Dövlət Əmək Müfəttişliyinin tərtib etdiyi İstehsalatda baş vermiş bədbəxt hadisə haqqında Aktdan istifadə edilməlidir. Bu qeyd edilən Qaydaların 1.2-ci bəndində hansı hadisələrin baş verməsinin istehsalatda bədbəxt hadisə kimi təhqiq edilməli olma-

sını bizə müəyyən etməyə imkan verəcəkdir. Həmin Qaydalarda həmçinin hansı halların istehsalatda baş vermiş bədbəxt hadisə kimi təhqiq edilməli olmadığını dəqiqləşdirməyə kömək edəcəkdir. Həmçinin cinayət tərkibinin yaranması üçün təkcə bu qaydaların pozulması kifayət etmir. Bu qaydaların pozulması nəticəsində zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına ağır zərər vurulmalıdır [9].

Zərərçəkmiş şəxslərin dairəsinə müəssisələrin, təşkilatların işçilərini, daimi və ya müvəqqəti əmək fəaliyyəti müəyyən edən istehsal sahələri ilə olan sair şəxsləri aid edirik. Lakin elə şəxslər vardır ki, bu maddə də pozulmuş qaydalar nəticəsində ona zərər dəyərsə, o şəxslər bu cinayət əməli üzrə zərərçəkmiş şəxs qismində tanınmayacaqdır. O, şəxslərin dairəsi “İstehsalatda baş verən bədbəxt hadisələrin təhqiqi və uçota alınması Qaydaları”nın 1.1-ci bəndinin 4-cü abzasında müəyyən olunmuşdur. Həmin şəxslərdən hərbi qulluqçuları, məhkəmə hakimləri, Milli Məclisin deputatları və s. nümunə çəkmə bilirik. Onlar barəsində belə bir hal baş verərsə artıq Cinayət Məcəlləsinin digər maddələri ilə cinayət məsuliyyəti yaranacaq və maddə üzrə isə istisna ediləcəkdir [9].

Əməyin mühafizəsi qaydalarının pozulması ilə baş vermiş nəticə arasında səbəbli əlaqə olmaması bu cinayət üzrə məsuliyyəti istisna edir. Məsələn ola bilsin ki, zərərçəkmiş şəxsin öz ehtiyatsızlığı üzündən belə bir hal baş verir. Bu zaman biz cinayət məsuliyyətini istisna etməliyik.

Bu cinayətin başa çatmış hesab olunması üçün maddənin tərkibində göstərilən nəticələrinin yaranması kifayət edəcəkdir.

Subyektiv cəhətinə nəzər yetirsək, bu maddənin tərkib əlamətlərinin ehtiyatsızlığın hər iki formasında, yəni cinayətkarcasına özünəgüvənmə və cinayətkarcasına etinasızlıq formasında törədilməsini görə bilirik. Lakin göstərilən qaydalar təqsirin qəsd formasında yerinə yetirilərsə artıq bu cinayət əməli üzrə məsuliyyət istisna olunacaq, bu qaydalar üsul kimi istifadə ediləcək, əməl isə yaranmış konkret situasiyadan asılı olaraq Cinayət Məcəlləsinin müvafiq maddələrinə görə təsvif ediləcəkdir [8].

Cinayətin subyektinə gəldikdə isə, subyekt maddənin dispozisiyında göstərilən şəxs, yəni texniki təhlükəsizlik və ya əmək mühafizəsinin

başqa qaydalarına riayət edilməsi həvalə edilmiş şəxs olacaqdır. Bu subyekt mülkiyyət formasından və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq, idarə, müəssisə və təşkilatın mülkiyyətçisi, rəhbəri, onun müavinləri, baş mühəndislər, mütəxəssislər ola bilərlər.

“Türk Ceza Kanunu”na nəzər salsaq, həmin qanunda da bu maddəyə bənzər cinayətin olduğunu görə bilərik. Həmin qanuna görə işçinin peşə xəstəliyi və ya iş qəzası nəticəsində ölümü və ya yaralanması ilə nəticələnən cinayət şəklində qeyd edilmişdir. Həmçinin, bu əmələ görə işgötürənin də əmək mühafizəsi və təhlükəsizliyi qaydalarına görə vaxtında ehtiyat almadığına görə məsuliyyəti nəzərə alınır. Lakin həmin qanunun 20-ci maddəsinə görə hüquqi şəxslərə cəza verilə bilməz, amma təhlükəsizlik tədbiri növündə sanksiyalar tətbiq edilə bilər. Lakin, Türkiyə Cümhuriyyətinin “İş sağlığı və Güvenliyi Kanunu”na görə əməyin mühafizəsi qaydalarını pozan hüquqi şəxslərə işin dayandırılması, inzibati cərimə, dövlət tenderinə qadağa və işçilərin işdən saxlanması tipli inzibati sanksiyalar tətbiq edilir [10].

AR İXM-in 198-ci maddəsində isə bu qaydaların pozulmasına görə isə yalnız inzibati cərimə növündə inzibati məsuliyyət tədbiri nəzərdə tutulmuşdur. Bu tədbir düşünürəm ki, məsuliyyətinin ciddiliyini tam əks etdirmir. Həmin maddənin sanksiyasında qeyd edilən inzibati cərimənin məbləği bu qaydalara əməl etməyin məsuliyyəti məsələsini tam əks etdirmir. Ona görə, inzibati məsuliyyətdən daha ciddi məsuliyyət tədbiri olan cinayət məsuliyyətinə yönəlməyin bizim qanunvericiliyimiz baxımından daha məqsədemüvafiq olduğunu düşünürəm. Çünki, bizim qanunvericiliyimizdə Türkiyə Cümhuriyyətinin “İş sağlığı və Güvenliyi Kanunu”nda göstərilən tərzdə inzibati sanksiyalar nəzərdə tutulmamışdır [11].

Bu qeyd edilənləri ümumiləşdirsək, düşünürəm ki, Cinayət Məcəlləmizin əməyin mühafizəsi qaydalarını pozma cinayətinə görə daha ciddi tədbirlər görülməlidir. Çünki, bu əməl nəticəsində şəxslərin sağlamlığına dəymiş zərər onların peşə xəstəliyinə tutulması, peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi, sağlamlığına ağır ziyan vurulması, ölümü ilə nəticələnməsinə səbəb ola biləcək hallara gətirib çıxarır. Həmin maddənin birinci his-

səsində nəzərdə tutulmuş sanksiyaya görə bu cinayət böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət əməlidir və 2 ilədək müddətdə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuşdur. Nəticə də isə şəxsin sağlamlığına ehtiyatsızlıqdan olsa belə ağır zərər vurulur və ağır zərər özlüyündə peşə əmək qabiliyyətini itirməsini də ehtiva edir. Düşünürəm ki, qeyd edilən cinayətin sanksiyası yenidən qiymətləndirilməlidir. Çünki, cinayət ehtiyatsızlıqdan baş versə də, texniki təhlükəsizlik və ya əmək mühafizəsinin başqa qaydaları ehtiyatsızlıqdan olsa da, ehtiyatsızlığın həm etinasızlıq, həm də özünəgüvənmə formasında pozulur. Məsələn, düşünək ki, işçiyə fərdi mühafizə vasitələri verilməli olduğu halda, bunların verilməsi həvalə edilmiş şəxs tərəfindən verilməməsi və ya müəssisə tərəfindən bu vasitələrlə təmin edilməmə şüurlu halda edilir. Düşünürəm ki, bu cinayət əməlinə görə həm qeyd edilən vəzifələrə riayət edilməsi həvalə edilmiş şəxsin, həm də həmin şəxsə o vəzifələri həvalə etmiş müəssisənin məsuliyyət məsələsi qiymətləndirilməlidir. Bizim Cinayət Məcəlləsinə görə də hüquqi şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi mümkün deyildir. Buna baxmayaraq, Cinayət Məcəlləsinin 99-4.1-ci maddəsinə görə hüquqi şəxsə özünün xeyrinə və maraqlarının qorunması üçün həmin maddədə qeyd edilən fiziki şəxslər tərəfindən törədilən cinayətlərə görə cinayət-hüquqi tədbirlər tətbiq edilir. Həmin fiziki şəxslərdən biri də Cinayət Məcəlləsinin 99-4.1.1—99-4.1.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş vəzifəli şəxslər tərəfindən nəzarətin həyata keçirilməməsi nəticəsində hüquqi şəxsin işçisidir. Bu işçiyə CM-nin 162-ci maddəsində qeyd edilən vəzifələr həvalə edilmiş şəxsi də aid edə bilərik. Bu halı nəzərə alaraq, hüquqi şəxslərin də bu cinayət əməlinə olan məsuliyyətini artırmaqdan ötrü, işçilərin sağlamlığına dəyə biləcək zərərlərin, həyatı sevdiyi işdən ibarət olan işçilərin peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsinə, peşə xəstəliyinə tutulmasına səbəb ola biləcək nəticələrin qarşısını almaqdan ötrü təklif edirəm ki, cinayətin subyektini ilə yanaşı hüquqi şəxslərin də eyni zamanda bu əmələ görə birgə cinayət-hüquqi tədbirlərə tətbiq edilməsi məsələsi qiymətləndirilməlidir. Cinayət Məcəlləsinin 99-4.5-ci maddəsində, həmin Məcəllənin konkret maddələri ilə

nəzərdə tutulmuş əməllərin törədilməsinə görə cinayət-hüquqi tədbirlər tətbiq edilən əməllərin siyahısı konkret olaraq qeyd edilmişdir. Təklif edirəm ki, əməyin mühafizəsi qaydalarını pozma cinayəti-

nə görə də həmin cinayət-hüquqi tədbirlər tətbiq edilməlidir. Həmin maddənin o siyahıya əlavə edilməsi, hüquqi şəxsin bu qaydalara əməl etməsində müəyyən qədər məsuliyyəti artıracaqdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası - <https://e-qanun.az/framework/897>
2. Azərbaycan Respublikasının 2004-cü il 6 yanvar tarixli Qanunu ilə təsdiq edilmiş 1996-cı il 13 may tarixli dəyişdirilmiş “Avropa Sosial Xartiyası” - <https://e-qanun.az/framework/5409>
3. “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Pakt (1966-cı il) - <https://www.coe.int/az/web/compass/international-covenant-on-economic-social-and-cultural-rights>
4. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi - <https://e-qanun.az/framework/46943>
5. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalar Məcəlləsi – <https://e-qanun.az/framework/46960>
6. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi - <https://e-qanun.az/framework/46947>
7. “Texniki təhlükəsizlik haqqında” AR Qanunu - <https://e-qanun.az/framework/21>
8. AR Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası
9. AR Nazirlər Kabinetinin 28 fevral 2000-ci il tarixli 27 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmiş “İstehsalatda baş verən bədbəxt hadisələrin təhqiqi və uçota alınması Qaydaları” – <https://e-qanun.az/framework/232>
10. Türkiyə Respublikasının “Türk Ceza Kanunu” - <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5237&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
11. Türkiyə Respublikasının “İş sağlığı və Güvenliyi Kanunu” - <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6331.pdf>

Фуад Назаров

Некоторые проблемы описания преступления нарушения правил охраны труда

В современное время одним из наиболее распространенных прав, используемых физическими лицами для удовлетворения своих жизненных потребностей, являются трудовые права, в этой сфере большое значение имеет организация охраны труда и трудового процесса в соответствии с правилами технической безопасности. Разумеется, охрана труда реализуется не только трудовым законодательством, но и уголовно-правовым регулированием. В статье преступление нарушения правил охраны труда исследовано как в уголовно-правовом, так и в трудово-правовом контексте, а также проведен сравнительный анализ на основе опыта зарубежных стран.

Fuad Nazarov

Some problems of the description of the crime of violation of labor protection rules

In modern times, one of the most widespread rights used by individuals to satisfy their vital needs is labor rights, in this field, the organization of labor protection and labor process in accordance with technical safety rules is of great importance. Of course, labor protection is implemented not only by labor law, but also by criminal law regulation. In the article, the crime of violating labor protection rules was investigated in both the criminal legal and labor legal contexts, as well as comparative analysis based on the experience of foreign countries.

Rəşid YUSİFOV

*Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının "Cinayət hüququ" kafedrasının müəllimi, polis baş leytenantı
e-mail: rashidyusifov98@gmail.com*

QULDURLUQ VƏ HƏDƏ-QORXU İLƏ TƏLƏB ETMƏ CİNAYƏTLƏRİ İLƏ BAĞLI XARİCİ ÖLKƏLƏRİN TƏCRÜBƏSİ VƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI İLƏ MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

Açar sözlər: Quldurluq, hədə-qorxu ilə tələb etmə, obyektiv cəhət, motiv, cinayətin törədilmə üsulu, nəticə, qeyri-müəyyən qəsd,

Ключевые слова: Разбой, вымогательство, мотив, цель, образ действий, результат, неопределенное намерение

Key words: Robbery, extortion, motive, purpose, modus operandi, result, indefinite intention

Azərbaycan Respublikasının öz müstəqilliyini əldə etməsindən sonra ümummilli liderimiz cənab Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında sivil, demokratik dəyərlərə uyğun hüquqi dövlətin möhkəm, sarsılmaz təməlinin qoyulmasına yönəlmiş sistemli, geniş islahatlara başlanılmışdır. Bu islahatlar cəmiyyətin həyatının bütün istiqamətlərini əhatə etmiş və nəticədə dövlətimizin müstəqilliyi bütövlükdə bərqərar və dönməz olmuşdur.

Bu gün ölkə prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən dövlətimizin möhkəmləndirilməsi, inkişaf etdirilməsi istiqamətində bütün sahələrdə proqram səciyyəli islahatlar uğurla davam etdirilir. Belə islahatlar sistemində demokratiyanın, insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinə, hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətinin müasir tələblərə cavab verən qanunvericilik əsaslarının yaradılması, inkişaf etdirilməsinə və təkmilləşdirilməsinə, hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətində dövlət və ictimai nəzarətin həyata keçirilməsi üçün şəraitin yaradılmasına və s. xüsusi yer ayrılır. Məhz hüquq-mühafizə və qanunvericilik siyasətinə belə yanaşma XXI əsrin ən təhlükəli, cəmiyyət üçün hüquqazidd təzahürləri olan korrupsiya, terrorizm, narkotiklərin, silahların qanunsuz dövriyyəsi, insan alveri, o cümlədən kibercinayətlərlə mübarizə aparmaq üçün əsas şərtlərdən biridir.

Müasir dövrdə cinayətkarlıqla mübarizə işinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində nəzəri və təcrübi məsələlərin uğurlu həlli mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ölkəmizdə həyata keçirilən ümumsosial tədbirlər cinayətkarlığın səbəblərini mexaniki surətdə aradan qaldırmır. Bunun üçün ictimai və dövlət mexanizminin mütəşəkkil və gərgin fəaliyyəti tələb olunur.

Ümumi cinayətlərin strukturunda xüsusi çəkisi ilə seçilən cinayətlərdən biri mülkiyyət ələhinə olan, yəni tamah motivi ilə törədilən cinayətlərdir. Kriminologiyada bu cinayətlər daha çox tamah cinayətkarlığı adı ilə tədqiq edilir.

Tədqiqat obyektini kimi tamah motivi ilə cinayət törədənlərin şəxsiyyətlərinin kriminoloji təhlili bu istiqamətdə olan cinayətlərin kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin öyrənilməsinə tələb edir.

Tamah motivi ilə törədilən cinayətlərin statistikada bu ad altında ayrıca olaraq qeydiyyatı aparılmır. Beynəlxalq təcrübədə isə xüsusi bölmələrə rast gəlinmir. Kriminoloji ədəbiyyatlarda tamah motivi ilə törədilən cinayətlərin (tamah cinayət-

karlığı) kriminoloji məzmunu öyrənilərkən daha çox mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlərlə bağlı araşdırmalar aparılır. Bu anlaşılındır, çünki, tamah motivi ilə törədilən cinayətlərin böyük əksəriyyətini məhz mülkiyyət əleyhinə törədilən cinayətlər təşkil edir. Ancaq şəxsiyyət, dövlət hakimiyyəti əleyhinə, iqtisadi sahədə olan və s. cinayətlər də tamah motivasiyası ilə bağlı ola bilər. V.Luneevin fikrinə görə zorakı cinayətlərin də əsas motivasiyasını tamah təşkil edə bilər.[3, s.4]

Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyində tamah cinayətkarlığı adı ilə ayrı bir başlıq yoxdur. Lakin tamah cinayətkarlığı kriminoloji termin olaraq tədqiq edilib öyrənilir.

Tamah motivi ilə cinayət törədənlərin şəxsiyyətlərinin öyrənilməsinin əsas vasitələrindən biri kriminal davranışın motivasiyasının tədqiqidir. Maraqlıdır, tələbat, ehtiyacın təsiri ilə formalaşan motiv şəxsin davranışının hərəkətverici nüvəsidir.

Kriminoloji ədəbiyyatlarda tamah motivi ilə törədilən cinayətlər iki qrupa ayrılır:

a) Tamah cinayətkarlığı. Bu növə oğurluq, dələduzluq, mənimsəmə və israf etmə cinayətləri aiddir.

b) Tamah-zorakı cinayətkarlıq. Bu növə soyğunçuluq, quldurluq və hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətləri aiddir.[3, s.4]

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 63-cü maddəsinə əsasən, hər kəsin təqsirsizlik prezumpsiyası hüququ vardır. Cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən hər bir şəxs, onun təqsiri qanunla nəzərdə tutulan qaydada sübuta yetirilməyibse və bu barədə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü yoxdursa, təqsirsiz sayılır. Şəxsin təqsirli olduğuna əsaslı şübhələr varsa, onun təqsirli bilinməsinə yol verilmir. Cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən şəxs özünün təqsirsizliyini sübuta yetirməyə borclu deyildir.[1,maddə 63]

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 181-ci maddəsi ilə quldurluq, 182-ci maddəsi isə hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətlərinə görə cinayət məsuliyyəti müəyyən edilir. Cinayət Məcəlləsinin 181.1-ci maddəsində quldurluq cinayətinin obyektiv cəhəti “Quldurluq, yəni özgənin əmlakını ələ keçirmə məqsədi ilə hücumla məruz qalmış şəxsin həyatı və ya sağlamlığı üçün təhlükəli zorakılıqla və ya belə zorakılıq tətbiq ediləcəyi hədəsi ilə bağlı olan basqın” kimi, Məcəllənin 182.1-ci maddəsində hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətinin obyektiv cəhəti isə “Hədə-qorxu ilə tələb etmə, yəni zərərçəkmiş şəxsin və ya onun yaxın qohumlarının şəxsiyyəti üzərində zor göstərmə, onların haqqında rüsvayedicilik məlumatları yayma və ya onların əmlakını tələf etmə hədəsi ilə özgənin əmlakını və ya əmlaka olan hüququnu və ya əmlak xarakteri daşıyan digər hərəkətlər etməsini tələb etmə” kimi qeyd edilir. Quldurluq və hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətləri formal tərkibli cinayətlərdir. Quldurluğa görə dörd ildən on səkkiz ilədək, hədə-qorxu ilə tələb etməyə görə üç ildən on yeddi ilədək azadlıqdan məhrum etmə cəzası müəyyən edilir. [2, maddə 181; 182]

Dünya açıq ensiklopediyasına görə quldurluq – dəyərli əşyanı zor tətbiq etməklə, zor tətbiq ediləcəyi hədəsi ilə və ya qorxudan istifadə etməklə ələ keçirməkdə və ya ələ keçirməyə cəhd etməkdə ifadə olunan əməllərdir. Ümumi hüquq ədəbiyyatına görə, quldurluq – digər şəxsi birdəfəlik əmlakdan məhrum etmək məqsədilə onun əmlakını zor tətbiq edilməsi və ya qorxudan istifadə edilməsi vasitəsilə ələ keçirməkdə ifadə olunan, zor tətbiq edilməklə həyata keçirilən talama əməlləridir. Quldurluq talamanın digər formalarından (saxlanc yerinə daxil olmaqla törədilən oğurluq, cibgiriş, mağazadan malların oğurlanması və ya avtomobil oğurluğundan) öz zorakı xarakterinə və ictimai təhlükəliliyinə görə fərqlənir. Quldurluğun müxtəlif növlərindən odlu silahdan istifadə etməklə törədilən silahlı basqın növünü, soyuq silah və ya silah qismində istifadə edilən əşyadan istifadə etməklə törədilən ağırlaşdırıcı halda quldurluq növünü göstərə bilərik. Avtomobilin quldurluq yolu ilə talanması dedikdə zor tətbiq etməklə zərərçəkmişin avtomobilinin əlindən alınması başa düşülür. Hədə-qorxu ilə tələb etmə qanunsuz hərəkəti etməyə məcbur etmək üçün və ya zərərçəkənə qarşı qanunsuz hərəkət etməmək üçün ondan əmlakın tələb edilməsidir. [4]

Kanadanın qanunvericiliyinə əsasən, quldurluq ağır cinayət hesab edilir və bu cinayəti törətməyə görə ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası müəyyən edilir. [5]

zası belə verilə bilər. Əgər təqsirkar mülki dövriyyəsi qadağan edilmiş və ya məhdudlaşdırılmış odlu silahdan istifadə edərək bu cinayəti törədirsə, ilk dəfə törətməyə görə minimum 5 il, təkrar törədildikdə isə minimum 7 il azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır. [6]

Böyük Britaniya qanunvericiliyinə əsasən, əgər şəxs digər şəxsin əmlakının talanmasından dərhal əvvəl və ya talanması zamanı, yaxud talamanı başa çatdırma bilmək üçün zor tətbiq edirsə və ya zor tətbiq ediləcəyi ilə bağlı qorxu yaradırsa və əmlakı talayırsa, quldurluq cinayətini törətməyə görə məsuliyyət daşıyır. [7, bənd 8]

Amerika Birləşmiş Ştatları qanunvericiliyinə əsasən quldurluq zor tətbiq etməklə həyata keçirilən talama kimi qiymətləndirilir. Spesifik xüsusiyyətlər ştatdan-ştata fərqlənir. Quldurluğun əsas və ümumi sayılan xüsusiyyətləri: zərərçəkəndən qanunsuz və əvəzsiz olaraq onun mülkiyyətinin zor tətbiq etməklə və ya zor tətbiq ediləcəyi qorxusunun təsiri altında əmlakının alınmasıdır.

Quldurluq iki üsulla törədilə bilər:

➤ **Şəxsin üzərindən və ya şəxsin gözləri qarşısında əmlakın götürülməsi** – bu xüsusiyyət quldurluğu talamanın digər növlərindən fərqləndirir. “Şəxsin üzərindən” dedikdə, əşyanın şəxsin əllərində tutulması, paltarında olması və ya bədənində olması (sırğa, qol saati kimi) başa düşülür. “Şəxsin gözləri qarşısında” dedikdə, talanan əmlakın zərərçəkənin idarə edə bildiyi, əlinin çatdığı məsafədə olması başa düşülür. Əşya zərərçəkənə o qədər yaxın olmalıdır ki, zor tətbiq edilməsə və ya zor tətbiq ediləcəyi qorxusu olmasaydı, zərərçəkənin əşyanın talanmasının qarşısını ala bilərdi.

➤ **Zor tətbiqi və ya zor tətbiq ediləcəyi hədəsi** – bu xüsusiyyətlər quldurluğun əsas əlamətləridir. Əməlin quldurluq hesab edilməsi üçün ya zor tətbiqi, ya da zor tətbiq ediləcəyi hədəsi mütləq mövcud olmalıdır. Tətbiq edilən zor şəxsə tətbiq edilmiş olmalıdır. Yəni şəxsin əlindən nəyisə alıb qaçmaq quldurluq deyil, soyğunçuluq hesab edilir. Əgər şəxs əmlakı vermirsə, müqavimət göstərsə və təqsirkar onun müqavimətini qırmaq və əmlakı ələ keçirmək üçün zor tətbiq edirsə, artıq bu əməl quldurluq hesab olunur. Zor tətbiq ediləcəyi qorxusu gələcəkdə tətbiq edilə bil-

cək zor deyil, hal-hazırda, dərhal tətbiq edilə bilən, zərərçəkənin həyatı və ya sağlamlığı üçün təhlükəli olan zorun tətbiq ediləcəyi qorxusu başa düşülür. [8]

Kaliforniya ştatının qanunvericiliyinə əsasən, quldurluğa görə maksimum cəza 9 il nəzərdə tutulur. Zor tətbiqi və ya zor tətbiqi hədəsinin talama əməllərindən dərhal əvvəl və ya talama əməlləri ilə eyni vaxtda həyata keçirilməsi məcburi deyil. Talama bitməmişdən əvvəl zor tətbiq edilməsi və ya zor tətbiqi hədəsi əməli quldurluğa çevirir. Təqsirkar talanmış əmlakla birlikdə müvəqqəti təhlükəsizliyə çatdıqda talama başa çatmış hesab olunur. [9, bənd 213]

Quldurluq cinayəti Rusiya Federasiyasının Cinayət Məcəlləsinin 162-ci maddəsində öz əksini tapmışdır və həmin maddəyə görə, quldurluq başqasının əmlakının ələ keçirilməsi məqsədilə həyat və ya sağlamlıq üçün təhlükəli olan zor tətbiq etməklə və belə zorun tətbiq ediləcəyi hədəsi ilə edilən hücum kimi xarakterizə olunur. Quldurluq əməlinə görə 8 ilə 15 ilədək azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulur. [11, maddə 162]

Dünya açıq ensiklopediyasına görə hədə-qorxu ilə tələb etmə pul və ya digər əmlakı zərərçəkmişə hədə-qorxu gəlməklə əldə etməkdən ibarətdir. Quldurluq hədə-qorxu ilə tələb etmənin ən sadə və ən geniş yayılmış formasıdır. Lakin qanunsuz olaraq biznes xeyri əldə etmək üçün zərərçəkənə hədə ünvanlamaq da hədə-qorxu ilə tələb etmənin bir formasıdır.

Hədə-qorxu ilə tələb etmə bəzən “mühafizə reketi” kimi adlandırılır, çünki reketlər çox vaxt “bilinməyən” mənbələrdən gələ biləcək təhlükədən zərərçəkəni “qorumaq” adı ilə ondan pul tələb edirlər. Əslində isə mühafizə adı ilə alınan bu pulun alınmasının məqsədi elə pulu alanların özlərindən gələ biləcək təhlükədən qorumaqdır. Bunu belə izah edə bilərəm ki, əgər mütəşəkkil cinayətkar qrup hər hansı sahibkarı müxtəlif mənbələrdən gələ biləcək təhlükələrdən qorumaq üçün pul tələb edirsə, əslində bu pulu verməcəyi təqdirdə, həmin mütəşəkkil cinayətkar qrup özü sahibkara ziyan vuracaq. Hədə-qorxu ilə tələb etmə əsasən mütəşəkkil cinayətkar qruplar tərəfindən həyata keçirilən cinayət hesab edilir. Bir çox dövlətlərin qanunvericiliklərində cinayətin başa çat-

mış hesab edilməsi üçün zorun tətbiq edilməməsi üçün tələb edilmiş əmlakın əldə edilməsi tələb olunmur, əmlakı ələ keçirmək üçün hədənin zərərçəkənə çatdırılması kifayət hesab olunur. Dünya təcrübəsində hədə-qorxu ilə tələb etmənin əsas həyata keçirilməsi üsulu şantaj hesab olunur.[5]

Böyük Britaniyada əmlakı və pulu hədə-qorxu ilə tələb etmək “Şantaj” cinayətinin tərkibini yaradır. Şotlandiyada hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətinin törədilməsi zamanı əgər həyat və ya sağlamlığa zərər vurulması ilə bağlı hədələmə üsulundan istifadə edilibsə, təqsirkarın tələb edilən əmlaka dair hüququ olsa belə (məsələn, borcun qaytarılmaması zamanı) əməl hədə-qorxu ilə tələb etməyə görə cinayət məsuliyyəti yaradır.[7, bənd 21]

Hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayəti Rusiya Federasiyasının Cinayət Məcəlləsinin 163-ci maddəsində öz əksini tapmışdır. Həmin maddədə “Hədə-qorxu ilə tələb etmə zərərçəkmiş şəxsin və ya onun yaxın qohumlarının şəxsiyyəti üzərində zor göstərmə, onların haqqında rüsvayedicə məlumatlar yayma və ya onların əmlakını tələf etmə hədəsi ilə özgeçən əmlakını və ya əmlaka olan hüququnu və ya əmlak xarakteri daşıyan digər hərəkətlər etməsini tələb etmə” qeyd edilir və bu əmələ görə 4 ildən 15 ilədək azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulur. [11, maddə 163]

Hədə-qorxu ilə tələb etmənin növlərindən biri də **internet vasitəsilə** hədə-qorxu ilə pul və ya müəyyən hərəkətin edilməsinin tələb edilməsi üsulu əsasən şəxsiyyəti gizlətmək üçün “deep-web”, “darkweb” vasitəsilə, yəni şəxsiyyəti gizlətməklə şəxsə tələbin çatdırılmasını ifadə edir. **Kiber hədə-qorxu ilə tələb etmə** üsullarından bir neçəsini qeyd edir: a) bir qrup şəxs hər hansı

şirkətin elektron ünvanına mesaj göndərərək şirkət üçün əhəmiyyətli olan və gizli saxlanmalı olan məlumatın tələb edilən pul verilmədiyini halda yayılacağını bildirir; b) insanların yayılmasını istəmədikləri şəkil və məlumatları tələb edilən hərəkətlər edilməsə və ya pul verilməsə yayılacağı ilə bağlı hədə-qorxu ilə tələb etmə.[5]

Bu üsulla törədilmiş cinayətlərə Matthew Falder cinayət işini misal göstərmək olar. Bu şəxs “darkweb” vasitəsilə özünü fizioloji cəhətdən qüsurlu olan “Liz” adlı bir rəssam qız kimi qələmə verərək, şəxslərdən çılpəq və ya alçaldıcı pozalarda şəkillər istəmiş, sonra isə onları şantaj edərək onun istəklərini yerinə yetirməyəcəkləri təqdirdə bu şəkilləri yayacağını bildirmişdir. Şəxslərdən şantaj zamanı kiçik uşaqlara cinsi təcavüz edilməsini və videoların ona göndərilməsini tələb etmişdir. Bundan sonra o videoları “darkweb” şəbəkəsində “hurtcore” adlanan uşaqlara işgəncə və təcavüzlə bağlı saytlara paylaşmışdır. Bu şəxsin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi və tutulması üçün 4 il çalışılmış və ABŞ, Yeni Zelandiya, İsrail və Avstraliya Federal Polisinin birgə səyi nəticəsində 21 iyun 2017-ci il tarixində tutulmuşdur. [10]

Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq bildirmək istəyirəm ki, tamah-zorakı cinayətlər hesab edilən quldurluq və hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətlərinin və onları törədən şəxslərin ictimai təhlükəliliyi yüksəkdir və bu cinayətlərə qarşı intensiv mübarizə aparılmalı, bu cinayətləri törətmiş şəxslərə cəza təyin edilən zaman ağırlaşdırıcı halların hər biri nəzərdən keçirilməli və layiq olduqları cəzaya məhkum olunmaları üçün bütün tədbirlər görülməlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası – <http://www.e-qanun.az/framework/897>
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi - <http://e-qanun.az/framework/46944>
3. V.Mansurov, R.Yusifov, E.Nəcəfov. Kriminologiya. Mülkiyyət əleyhinə cinayətlər və onların profilaktikası. Mühazirə.
4. Quldurluq cinayəti ilə bağlı dünya açıq ensklopediyası - en.wikipedia.org/wiki/Robbery
5. Hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayəti ilə bağlı dünya açıq ensklopediyası - en.wikipedia.org/wiki/Extortion
6. Kanada Cinayət Məcəlləsi
7. Böyük Britaniyanın Oğurluq işləri ilə bağlı 1968-ci il Aktı

8. Amerika Birləşmiş Ştatları “Common law” Ümumi Hüquq
9. Kaliforniya Ştat Cinayət Məcəlləsi
10. Matthew Falder dünya açıq ensiklopediyası - en.wikipedia.org/wiki/Matthew_Falder
11. Rusiya Federasiyasının Cinayət Məcəlləsi.

Рашид Юсифов

**Сравнительный анализ опыта зарубежных стран и Азербайджанской Республики
по преступлениям грабежа и вымогательства**

Подводя итог, хотелось бы отметить, что я хотел показать состояние преступлений разбоя и вымогательства в зарубежных странах и отметить различия, указать на хорошие стороны, которые можно использовать для совершенствования нашего Уголовного кодекса и опыта осуждения преступников, которые совершили вышеуказанные преступления. Я также хотел бы отметить, что преступления грабежа и вымогательства, а также преступники, совершающие эти преступления, опасны, и правительства должны относиться к ним соответственно.

Rashid Yusifov

**Comparative analysis of the experience of foreign countries and the Republic
of Azerbaijan regarding the crimes of robbery and extortion**

Summarizing, I would like to point out that i wanted to show the status of the crimes of robbery and extortion in foreign countries and note the differences, point out the good parts that can be used to improve our Criminal Code and experience about convicting the criminals who have committed the aforementioned crimes. I also would like to note that the crimes of robbery and extortion and the criminals who commit these crimes are dangerous and the governments should treat them as such.

Ayişə ƏLİYEVƏ*Azərbaycan respublikası Polis Akademiyasının**II kurs magistrantı, polis leytenantı**e-mail: ayisha.aliyeva19@gmail.com*

ƏQLİ MÜLKİYYƏTİ HÜQUQU İLƏ BAĞLI CİNAYƏTLƏRLƏ MÜBARİZƏ VƏ BU CİNAYƏTLƏRİN KRİMİNOLOJİ ASPEKTLƏRİ

Açar sözlər: müəlliflik hüququ, piratçılıq, əqli mülkiyyət, kriminogen amil

Ключевые слова: авторское право, пиратство, интеллектуальная собственность, криминогенный фактор

Keywords: author's right, piracy, intellectual property, criminogenic factor

Elmi-texniki sahənin sürətli inkişafı elmi-texniki tərəqqidə və tədqiqatın perspektivli sahələrində getdikcə daha çox yeni müəllif işlərinin tətbiqini tələb etdiyi üçün, bir insanın və bu gün yaradılan əqli mülkiyyət korporasiyalarının əqli fəaliyyəti getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikasında əqli mülkiyyət hüquqlarının rolunun və əhəmiyyətinin getdikcə artdığı bir şəraitdə əqli mülkiyyətin məqsədlərinə ardıcıl olaraq nail olunmasına və bu sahədə dövlət siyasətinin təmin olunmasına xüsusi tələblər irəli sürülür.

Müasir dünyada əqli fəaliyyətin nəticələri həm mənəvi, həm də maddi istehsal sferasında tələb olunur və bütün növ intellektual məhsul və əqli fəaliyyət hazırda iki kateqoriya kimi xidmət edir: a) iqtisadi (çünki əqli mülkiyyət hüquqları bazar iştirakçılarına müxtəlif səviyyələrdə gəlir əldə etməyə imkan verir), b) hüquqi (əqli fəaliyyətin nəticələrinə müstəsna hüquqlar verilən).

Əqli fəaliyyətin nəticələrinə dair belə hüquqlar əqli mülkiyyətin sahibinə məxsusdur. Yalnız o, qanunla nəzərdə tutulmuş hər hansı hərəkətləri edə bilər, onlardan öz mülahizəsinə uyğun istifa-

də edə və sərəncam verə bilər, təhvil-təslim müqaviləsi bağlamaq yolu ilə onlara olan hüquqlarını istifadə üçün başqa şəxslərə verə, hüquqlarını sata, üçüncü şəxslərə qadağan edə bilər.

Bu sahənin daim inkişafda olması, perspektivi gündəliyə əqli mülkiyyət hüquqlarının ənənəvi obyektləri ilə yanaşı, qeyri-ənənəvi obyektlərin, xüsusən inteqral sxem topologiyalarının, yaradıcılıq nəticəsi olmayan, lakin böyük əmək və sərmayə tələb edən məlumat toplularının, daha sonra folklor nümunələrinin qorunma obyektinə çevrilməsi amilləri nəzərə alınmaqla ölkəmizdə qanunvericilik və normativ hüquqi baza sahəsində vahid qorunma məkanının yaradılması, oxşar mexanizmlər vasitəsi ilə bir mərkəzdən idarə olunmaqla dövlət siyasətinin icra səmərəliliyinin qaldırılması və nəticə etibarilə dövlətin bu sahəyə artan təsirinə nail olunması üzrə işlər aparılır.

Əqli mülkiyyət sahəsində cinayətlərin qarşısının alınmasının forma və üsullarını təsvir edərək qeyd etmək lazımdır ki, onun mövcud vəziyyətinin təhlili, səbəb-nəticə kompleksinin müəyyən edilməsi bu növ cinayətlərə qarşı məqsədyönlü mübarizənin zəruri şərtidir. Belə olan halda, ilk növbədə, cəmiyyətdə cinayətkarlığın səviyyəsini azaltmaq üçün bu cinayət təzahürlərinin qarşısının alınmasına və qarşısının alınmasına diqqət yetirilməsi məqsədəuyğundur.

Azərbaycan Respublikasında hüquq sahibinin əqli mülkiyyət hüquqlarının pozulması halında müdafiəsi milli qanunvericiliyin normaları və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin normaları ilə həyata keçirilir.

Dövlət Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğun olaraq, əqli mülkiyyətin qorunmasının təminatçısı kimi çıxış edir [1; Maddə 30]. Onun qorunmasının əsası mülki qanunvericiliyinin normalarına uyğun olaraq həm fiziki, həm də hüquqi şəxs üçün əqli mülkiyyət obyektlərinə müstəsna hüquqların verilməsidir. Eyni qanunvericilik sahəsinin normaları əqli mülkiyyətlə bağlı hüquq münasibətlərini tənzimləyir, obyektlərin növlərini və onların mühafizəsi şərtlərini müəyyən edir.

Əqli mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı müvafiq maddələr Azərbaycan Respublikasının “Müəlliflik hüquqları və əlaqəli hüquqlar haqqında” və əqli mülkiyyətə dair qanunlarla yanaşı, Mülki Məcəllədə, Mülki Prosesual Məcəllədə, İnzibati Xətalər Məcəlləsində və Cinayət Məcəlləsində təsbit edilmişdir.

Cinayətin qarşısının alınması cəmiyyətin bütün institutlarının fəaliyyəti ilə həyata keçirilən, həm müəyyən cinayət növlərinin, həm də konkret cinayətlərin törədilməsinə şərait yaradan səbəb və şəraitin aradan qaldırılması, zərərsizləşdirilməsi, minimuma endirilməsi və profilaktik effektin təmin edilməsinə yönəlmiş çoxsəviyyəli tədbirlər sistemidir.

Bu sahədə profilaktik tədbirlərin məqsədi əqli mülkiyyət sahəsində cinayətlərin azaldılması və hüquq sahiblərinin hüquqlarını pozan cinayətkar müdaxilələrdən qorunmasıdır.

Bu cinayətlərin törədilməsinə şərait yaradan səbəb-nəticə kompleksinin müəyyən edilməsi, aradan qaldırılması və zərərsizləşdirilməsi, əqli mülkiyyət hüququ sahiblərinin cinayətkarların qurbanına çevrilməsinə hazırlaşan şəxslərin qarşısının alınması və riskinin azaldılması bu növ cinayətlərin qarşısının alınmasında əsas vəzifədir.

Tədqiq olunan sahədə cinayətlərin qarşısının alınmasından danışıarkən mövcud cinayətlərin aradan qaldırılmasına imkan verən qabaqlayıcı tədbirlərin (ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi, təşkilati-idarəetmə, hüquqi, mənəvi-əxlaqi və s.) xüsusiyyətlərini aşkara çıxarmaq lazımdır. Səbəb-nəticə kompleksinin komponentləri və cinayətkarlığa qarşı mübarizədə istifadəsi onun effektivliyinə nail olmaqda mühüm rol oynayan işıqlandırma forma və üsullarıdır.

Sosial-siyasi tədbirlər əqli mülkiyyət sahəsində cinayətkarlıqla mübarizənin səmərəliliyi üçün həlledici əhəmiyyət kəsb edir, çünki məqsədyönlü profilaktik fəaliyyət, ilk növbədə, əqli mülkiyyət və onun qorunması sahəsində dövlət siyasətinin formalaşdırılmasından asılıdır.

Əqli mülkiyyət sahəsində önəmli yerə malik olan “Müəlliflik hüquqları və əlaqəli hüquqlar haqqında” Qanunun 40-cı maddəsində bu sahədəki dövlət siyasətinin aşağıdakı istiqamətləri müəyyən edildi [2; m.40]:

- elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin yaradılması, xalqın mənəvi dəyərlərinin artırılması sahəsində fəaliyyətin həvəsləndirilməsi;

- mütərəqqi beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq müəlliflik hüquqlarını müəyyən edən və qoruyan qanunvericilik bazasının yaradılması;

- müəlliflik və əlaqəli hüquqlar sahəsində dövlət idarəçiliyinin təşkili;

- beynəlxalq əlaqələrin inkişaf etdirilməsinin yolu ilə müəlliflərin digər dövlətlərin ərazilərində hüquqlarının qorunması;

Cinayətkarlığa qarşı mübarizə üzrə ictimai-siyasi tədbirlərdən danışıarkən, ilk növbədə, dövlət orqanlarının bu sahədə fəaliyyətinə diqqət yetirmək lazımdır ki, bu da bu sahədə cinayətkarlığın səviyyəsinə təsir göstərmək üçün yeni mexanizmlərin axtarışına əsaslanmalıdır.

Əqli mülkiyyət sahəsində cinayətlərin qarşısının alınması üzrə təşkilati-idarəetmə tədbirlərinin mühüm rol oynayır, çünki dövlət orqanlarının bu istiqamətdə işi onların qəbulundan asılıdır. Əqli mülkiyyət sahəsində orqan və qurumların qoruyucu, nəzarət və nəzarət funksiyalarını təmin edən, qabaqlayıcı fəaliyyət subyektlərini müəyyən etməyə və əqli mülkiyyətin cinayət qəsdlərindən qorunmasında onların qarşılıqlı əlaqəsini müəyyən etməyə imkan verən strateji qərarların qəbul edilməsi bunu edir. Türkiyə Cumhuriyyətində də əqli mülkiyyət obyektlərinin qorunması və təşviqi ilə bağlı bir çox tədbirlər təşkil edilir. Belə ki Türkiyə Cumhuriyyətində hüquq sahiblərinin təqlidi orijinaldan ayırmaq üçün zəruri olan texniki təcrübəyə malik olmalarının və həmçinin onların məhsullarının istehsalı, paylanması, satışını edən təchizat biliklərinə malik olmalarının vacibliyi qeyd olunur. Türkiyə təcrübəsində əqli

mükiyyətin mühafizəsi ilə bağlı aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilir [4; s.7]:

a) Ticarət yarmarkalarının təşkilatçıları, nəqliyyat və logistika şirkətləri, pərakəndə satıcılar və ödəniş xidmətləri təminatçıları da daxil olmaqla, Türkiyənin səlahiyyətli orqanları, hüquq sahibləri və digər müvafiq maraqlı tərəflər arasında münasibətləri asanlaşdırmaq üçün rəsmi və qeyri-rəsmi mexanizmlərinin yaradılmasını və saxlanmasını təşviq edirlər.

b) Saxta və pirat məhsullar üçün elektron məlumat mübadiləsi portalı və erkən xəbərdarlıq sistemi yaratmaq üçün özəl sektorun maraqlı tərəfləri ilə əməkdaşlıq edirlər.

Bəzi müəlliflər Rusiyada əqli mülkiyyət obyektlərinə (saxta audio, video məhsulların, kompüter proqramlarının istehsalı və yayılması) ayrı-ayrı hüquq pozuntularının həyata keçirilməsi qaydası haqqında müddələrin işlənilməsi hazırlanmasını və qanunvericilikdə nəzərdə tutulmasını və bu növ malların ticarəti qaydalarının müəyyən edilməsi ilə bağlı aşağıdakı işlər görürlər :

a) bu cür məhsulların satış yerləri saxta və saxta əmtəə nişanlarının əlamətləri barədə izahlı plakatlarla təchiz edilməlidir;

b) pərakəndə satış məntəqələri müstəsna hüquqlar obyektlərinin keyfiyyətini yoxlamaq üçün müvafiq avadanlıqla təchiz edilməlidir;

c) əqli mülkiyyət məhsullarının müəssisələrin rəhbərlərinə və satıcılara paylanması qaydaları ilə bağlı müntəzəm təlimlər keçirilməlidir;

ç) hər bir satış məntəqəsində əqli mülkiyyət obyektlərinin və onların Rusiyadakı hüquq sahiblərinin adları yazılmış qaimə-fakturalar olmalıdır və s." [7; s.11].

Fikrimizcə, hər iki ölkədə qeyd edilən əqli mülkiyyətin qorunması ilə bağlı təkliflər məqsədə müvafiq hesab edilir. Düşünürük ki, Azərbaycan Respublikasında da belə təcrübələrin öyrənilməsi əqli mülkiyyətin cinayətkər qəsdlərdən qorunmasında mühüm addımlardan biri olardı.

Əqli mülkiyyətin mühafizəsi təmin edilməsinə əhalinin mənəvi-əxlaqi və mədəni səviyyəsinin yüksəldilməsi cinayətin qarşısının alınması üçün digər tədbirlərə aid edilməlidir. Burada diqqət yetirəcəyimiz əsas məqamlardan biri əqli mülkiyyət sahəsində törədilən cinayətlərin səbəb-

nəticə kompleksinin tədqiqi prosesində cinayətkarın şəxsiyyəti ilə bağlı məsələdir. S.V. Poznişev qeyd edir ki, bütün törədilmiş cinayətlərin iki kökü var. Biri "cinayətkarın şəxsiyyətində yatır və onun dizayn xüsusiyyətlərindən toxunur, digəri isə bu şəxsiyyətdən kənar amillərdən ibarətdir ki, onların təsiri ilə onu cinayət yoluna sövq edir" [6; s.7]. Cinayətkarın şəxsiyyəti öyrənilərkən, bir qayda olaraq, onun üç əsas komponenti özündə birləşdirən strukturu nəzərdən keçirilir: a) fərdin sosial vəziyyəti (cins, yaş, təhsil, ailə vəziyyəti və s.); b) şəxsin sosial funksiyaları, o cümlədən şəxsin sosial münasibətlər sistemində vətəndaş, ailə üzvü və s. kimi fəaliyyətlərinin məcmusu; c) mənəvi-psixoloji xüsusiyyətlər. O, fərdin sosial dəyərlərə və həyata keçirdiyi sosial funksiyalara münasibətini əks etdirir".

Cinayət törətmiş şəxsin şəxsiyyətinin kriminoloji xüsusiyyətləri sosial-demografik və cinayəthüquqi xüsusiyyətləri, sosial rolları və sosial statusları, mənəvi xüsusiyyətləri və psixoloji xüsusiyyətləri kimi əlamətlərlə müəyyən edilməlidir. Cinayət törətmiş şəxsin şəxsiyyətinin təhsil səviyyəsinin səciyyələndirilməsi kriminoloji əhəmiyyət kəsb edir, çünki o, şəxsiyyətin sosial vəziyyətini, mədəniyyətini, təmas və ünsiyyət dairəsini, həyat planlarını və onların həyata keçirilməsi imkanlarını müəyyən etməyə imkan verir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, fərdin davranışı bir çox cəhətdən həm sosial, həm də hüquqi normalara uyğun gəlmir. Deməli, insan sosial normalardan müxtəlif yayınmalara yol verir, nalayiq hərəkətlər, hüquq pozuntuları, cinayətlər törədir. Bu halda hərəkətverici qüvvələr təkə təhsil səviyyəsi deyil, həm də insanın ehtiyacları və motivləridir ki, bu da şəxsiyyəti onun motivasiya sferası vasitəsilə öyrənməyə imkan verir.

Eyni zamanda, motiv "şəxsin sosial mühitinin və həyat təcrübəsinin təsiri altında formalaşan, cinayət fəaliyyətinin daxili birbaşa səbəbi olan və cinayət fəaliyyətinin nəyə yönəldiyinə şəxsi münasibət bildirən motivlərdir".

Əqli mülkiyyət sahəsində cinayətlərin törədilməsi motivlərinin müəyyən edilməsi şəxsin fəaliyyətinin nəyə yönəldiyini, bunun üçün başqa bir deyil, bu konkret davranış variantının seçildiyini anlamağa imkan verir.

Bu silsilədə əsas şey, əlbəttə ki, maarifləndirici tədbirlərdir. Eyni zamanda, maarifləndirməyə deyil, insanın hüquqi şüurunun və hüquq fəaliyyətinin inkişafına yönəlmiş hüquq təhsilinə xüsusi diqqət yetirilməlidir ki, bu da həm “subyektin şəxsi sosial-hüquqi xassələri kompleksini, həm də hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətini özündə əks etdirir [5;s179-181]

Bu, müəlliflik hüququna və əlaqəli hüquqlara, ixtiralara, patent hüququna, mülki dövriyyə iştirakçılarının fərdiləşdirilməsi vasitələrinə, mallara və xidmətlərə hörməti tərbiyə etməyə və bu münasibətləri tənziqləməyə, hüquqi məhsulların alınmasının nüfuzunu artırmağa və vətəndaşlarda qanuni hüquqların formalaşmasına, saxtakarlığa və piraçılığa mənfi münasibətin formalaşmasına imkan verəcəkdir.

Düşünürük ki, bu günkü dövrdə əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunması ilə bağlı vacib işlərdən biri saxtakarlıq və piraçılığın gətirdiyi iqtisadi və sosial zərərlər haqqında ictimaiyyətin məlumatlandırılmasıdır. İstehlakçıların, hüquq sahiblərinin və dövlət orqanlarının saxtakarlıq problemlərindən xəbərdar olmaları, onun iqtisadi və sosial təsirlərini anlamaları və müvafiq tərəflərin saxtakarlıq və piraçılıqla mübarizə üçün nə edə biləcəklərini bilmələri vacibdir.

Təklif edirik ki, ölkəmizdə maarifləndirilmə kompaniyaları inkişaf etdirilməli və xüsusən gənc nəsillərə belə halların qarşısının alınması yolları aşılmalı, sosial şəbəklər kimi yeni kommunikasiya kanallarından istifadə edilərək hər tərəfli kommunikasiya strategiyası hazırlanmalı, layihələndirilmə işləri görülməlidir.

Fikrimizcə, ölkəmizin bu sahədə inkişafı və perspektivli gələcəyi üçün əqli mülkiyyətin mühafizəsi ilə məşğul olan beynəlxalq təşkilatlarla birlikdə qlobal səviyədə sınaqdan keçirilmiş məlumatlılıq modellərinin öyrənilməsi və tətbiqi təcrübəsi məqsədmüvafiq olardı. Belə deyə bilərik ki, cinayətkarlığın qarşısının alınması üçün bu kimi tədbirlərin planlaşdırılması üzrə sahələrarası, idarələrarası və regionlararası xarakter daşıyan məqsədyönlü proqramların hazırlanması həyata keçirilərsə, bu cinayətlərin qarşısının alınmasının forma və üsullarını müəyyən etməyə imkan verəcəkdir.

Azərbaycan Respublikasında Əqli mülkiyyət sahəsində cinayətlərin yayılmasına qarşı mübarizənin xüsusiyyətlərindən biri də bu hallarla mübarizə funksiyaları həvalə edilmiş hüquq-mühafizə orqanlarının və digər səlahiyyətli orqanların fəaliyyətidir. Tədqiq olunan cinayətlərə qarşı mübarizədə hüquq-mühafizə orqanlarının hüquqi bazasının keyfiyyətcə yenilənməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu, boşluqları, münasibətləri və ziddiyyətləri aradan qaldıracaq və əqli mülkiyyət sahəsində cinayətkarlıqla mübarizədə yerli və regional maraqları və xüsusiyyətləri nəzərə alaraq müasir, optimal hüquqi baza yaradacaqdır. Belə tədbirlərin keçirilməsində məqsəd cinayətkarlığın mövcud vəziyyətini, habelə regional, yerli maraqları və xüsusiyyətləri nəzərə almaqla saxtakarlığın və intellektual piraçılığın istehsalı və yayılması sahəsində cinayətkarlıqla mübarizə üçün hüquqi baza hazırlamaq və yaratmaqdır. Bununla bağlı bəzilərinin fəaliyyətini nəzərdən keçirəcəyik.

Daxili İşlər Nazirliyi öz fəaliyyətində digər hüquq-mühafizə orqanları ilə fəal qarşılıqlı əlaqədə olur və hüquq sahibləri ilə tərəfdaşlıq əlaqələri qurur, əqli mülkiyyətin dövriyyəsi ilə bağlı hüquqpozumaların aşkar edilməsi və araşdırılması metodologiyasına vahid yanaşmanın formalaşdırılmasında iştirak edir, fəaliyyət göstərir.

Əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunması Azərbaycan Respublikasının gömrük xidmətinin fəaliyyətində prioritet istiqamətlərdən biridir. Əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunması məsələləri Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsinin müvafiq maddələrində öz əksini tapmışdır.

Prokurorluq orqanları əqli mülkiyyət sahəsində cinayətlərə qarşı mübarizə, belə malların müəyyən edilməsi və təqsirkarların İnzibati Xətalar Məcəlləsinin və cinayət qanunvericiliyinin müvafiq maddələrinə uyğun olaraq məsuliyyətə cəlb edilməsi üzrə tədbirləri müstəqil şəkildə həyata keçirirlər.

Əqli mülkiyyət hüquqları üzrə Azərbaycan Respublikasının məhkəmələri birinci instansiya arbitraj məhkəməsi kimi əqli mülkiyyət sahəsini tənziqləyən normativ hüquqi aktların mübahisələndirilməsi işlərinə baxır və bu baxımdan əqli mülkiyyətə qəsd edən cinayətlərin qarşısının alınması subyektlərindən biri kimi çıxış edir. Onun

səlahiyyətlərinə əqli mülkiyyət sahəsində pozuntulara dair işlərə baxılması daxildir.

Əqli Mülkiyyət Məhkəməsi öz fəaliyyətində bütün hüquq-mühafizə orqanları ilə konkret hallarda mütəxəssislərin cəlb edilməsi baxımından əməkdaşlıq edir, bəzən dövlət orqanlarının qərarlarına, məsələn, respudentlərin qərarlarına etiraz edə bilər, məsələn: patent verməkdən və ya patent verməkdən imtina, ixtira, faydalı model, sənaye nümunəsi; ixtiraya, faydalı modelə və ya sənaye nümunəsinə patentin tam və ya qismən etibarsız sayılması haqqında; əmtəə nişanı və mənşə yerinin adı haqqında ərizənin baxılmaq üçün qəbul edilməsindən imtina haqqında və s. [2].

Düşünürük ki, ölkəmizdə əqli mülkiyyət hüquqlarının pozulmasına qarşı səmərəli mübarizə aparılması üçün, hüquq-mühafizə orqanları arasında inzibati əməkdaşlığın və koordinasiyanın artırılması ilə bağlı seminarların, konfransların həyata keçirilməsi, həmçinin beynəlxalq təşkilatların, xarici dövlətlərin əqli mülkiyyət idarələri arasında sərhədyanı əməkdaşlığın artırılması arzuolunandır.

Əqli mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsi sahəsində Əqli Mülkiyyət Agentliyinin rolu köməkçi və vasitəçi olsa da, bazarın monitorinqinin aparılması, hüquq pozuntularının sistemləşdirilməsi və məlumat bazasının yaradılması, aidiyyəti orqanlara çatdırılması, müəlliflərə və müvafiq hüquq sahiblərinə məsləhətlərin verilməsi baxımından zəruri olmuşdur [3; s.21].

Agentlik tərəfindən hazırlanmış “ Əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatı və piratçılığa qarşı mübarizə tədbirləri haqqında” Qanun layihəsi Ai və ABŞ-nin bu sahədəki təcrübəsinə əsaslanır.

Azərbaycan Respublikası əqli mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsi istiqamətində aşağıdakı tədbirləri həyata keçirir:

- dövlətin hüquq-mühafizə sisteminin, xüsusi-

lə əqli mülkiyyət sahəsində cinayətlərə qarşı mübarizə tədbirlərini bilavasitə həyata keçirən bölmələrin gücləndirilməsi, onların peşəkarlığının artırılması;

- əqli mülkiyyətin nəticələrindən texniki tərəqqi və istehsalın inkişafı maraqlarında istifadəyə yönəlmiş dövlətin innovasiya siyasətinin gücləndirilməsi;

- əqli mülkiyyətin qorunması üzrə bütün maraqlı profilaktik fəaliyyət subyektlərinin qarşılıqlı fəaliyyətinin və əlaqələndirilməsinin səmərəliliyinin artırılması və beynəlxalq standartlara uyğun olaraq qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi;

Beləliklə, yekunda deyə bilərik ki, əqli mülkiyyət hüquqlarının pozulmasına qarşı mübarizə təkbaşına yerinə yetirilməsi mümkün olmayan vacib, çətin bir işdir. Əqli mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsi təkcə dövlət orqanları üçün prioritet olaraq qalmamalı, cəmiyyətin bütün təbəqələrinin paylaşdığı məqsəd kimi qiymətləndirilməlidir. Nəticə etibarı ilə dövlət orqanları, beynəlxalq hökumət təşkilatları, sənaye və hətta istehlakçılar bu iqtisadi və sosial problemlə mübarizənin daha kreativ və effektiv üsukkarını hazırlamaq üçün daha sıx əməkdaşlıq etməlidirlər. Daha inkişaf etmiş əqli mülkiyyət rejiminin ölkə iqtisadiyyatına gətirəcəyi faydalar danılmazdır. Əqli mülkiyyət hüquqlarının səmərəli müdafiəsi ilə ölkənin iqtisadi göstəriciləri arasında sıx əkaqənin olması qəbul edilmiş faktdır. Əqli mülkiyyət hüquqları sistemləri hər bir ölkənin böyüməsinə, birbaşa xarici investisiyalara, məşğulluq imkanlarına, innovasiyalara və ümumi rəqabət qabiliyyətinə əhmiyyətli dərəcədə təsir edərək, səmərəlilik və effektivlikdə qazanc əldə edir. Odur ki, ölkəmizin öz çiçəklənmə potensialına çatması üçün əqli mülkiyyət hüquqlarının sağlam müdafiəsi və tətbiqi rejimi çox vacibdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. Bakı, “ Hüquq Yayın Evi”, 2023.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı, “Hüquq Yayın Evi”, 2023.
3. “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında“ Azərbaycan Respublikasının 8 oktyabr 1996-cı il tarixli Qanunu.
4. “Milli əqli mülkiyyət sistemi və bu sahədə dövlət siyasəti: vəziyyət, perspektivlər, problemlər” K.İmanov, 2013.s21

5. "Türkiyədə əqli mülkiyyət hüquqlarının təşviq edilməsi və qorunması" s.7
6. Eliseev S.A. Hüquq təhsili mülkiyyətə qarşı cinayətin qarşısının alınması vasitəsi kimi // Müasir dövrdə hüquqşünaslığın aktual problemləri. Tomsk, 1991. S. 179-181.
7. .Poznyshev S.V. Cinayət psixologiyası: Cinayət növləri. Şəxsiyyətin ümumiyyətlə davranış subyekti kimi psixoloji tədqiqi və xüsusilə cinayətkarın şəxsiyyətinin öyrənilməsi haqqında; 2007. S.7
8. Tereshchenko B. L. Fərmanı. op. S. 131.

Айша Алиева

Борьба с преступлениями, связанными с правами интеллектуальной собственности, и криминологические аспекты этих преступлений

В Азербайджанской Республике защита правообладателя в случае нарушения прав интеллектуальной собственности осуществляется нормами национального законодательства и нормами международных договоров, стороной которых является Азербайджанская Республика.

Соответствующие статьи, связанные с защитой прав интеллектуальной собственности, установлены в Гражданском кодексе, Гражданском процессуальном кодексе, Кодексе об административных правонарушениях и Уголовном кодексе, а также законах Республики «Об авторском праве и смежных правах» и законах об интеллектуальной собственности.

Азербайджана.

Целью профилактических мер в сфере интеллектуальной собственности является снижение уровня преступности и защита правообладателей от преступных вмешательств, нарушающих их права. В статье рассматриваются формы и методы борьбы с преступлениями в сфере защиты интеллектуальной собственности, а также криминологические аспекты этих преступлений.

Ayisha Aliyeva

Combating crimes related to intellectual property rights and criminological aspects of these crimes

In the Republic of Azerbaijan, the protection of the right holder in case of violation of intellectual property rights is carried out by the norms of the national legislation and the norms of the international agreements to which the Republic of Azerbaijan is a party.

The relevant articles related to the protection of intellectual property rights are established in the Civil Code, the Civil Procedural Code, the Code of Administrative Offenses and the Criminal Code, along with the "On Copyright and Related Rights" and intellectual property laws of the Republic of Azerbaijan.

The purpose of preventive measures in the field of intellectual property is to reduce crimes and protect rights holders from criminal interventions that violate their rights.

The article examines the forms and methods of combating crimes in the field of intellectual property protection, as well as the criminological aspects of these crimes.

Aqşin ƏLİZADƏ

DİN-in A. Heydərrov adına SKRHH Məktəbin

“Xüsusi Fənlər Silsiləsi”nin rəisi,

polis polkovnik-leytenantı, DİN-in

Polis Akademiyasının dissertantı

e-mail: A.S.Alizade84@gmail.com

QIYMƏTLİ KAĞIZLAR BAZARINDA TÖRƏDİLƏN CINAYƏTLƏRİN ANLAYIŞI VƏ SİSTEMİ

Açar sözlər: cinayət, sistem, cinayətlərin sistemi, qiymətli kağızlar, qiymətli kağızlar bazarı.

Ключевые слова: преступление, система, система преступлений, ценные бумаги, рынок ценных бумаг, ответственность.

Key words: crime, system, crime system, valuable papers, market of valuable papers.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə əsasən qiymətli kağızlar bazarında törədilən cinayətlərə aşağıdakılar daxildir.

- Maddə 203. Qiymətli kağızların buraxılması (emissiyası) qaydalarını pozma

- Maddə 203-1. Qiymətli kağızlar bazarında manipulyasiyalar

- Maddə 204. Saxta pul və ya qiymətli kağızlar hazırlama, əldə etmə və ya satma [1].

Qeyd olunan maddələr qiymətli kağızlar bazarı ilə bağlı cinayətlərin sistemini təşkil edir. Sistem dedikdə - bir şeyin hissələri arasında düzgün, müntəzəm düzülüş və qarşılıqlı əlaqəyə əsaslanan müəyyən qayda, üsul başa düşülür [2].

Cinayət Məcəlləsinin 24-cü fəslə iqtisadi fəaliyyət sahəsində olan cinayətlər adlanır və orada bu qəbildən olan cinayətlər qruplaşdırılıb. Cinayət əməllərinin hamısının bir maddəyə daxil edilməsinin obyektiv olaraq mümkün olmadığını nəzərə alaraq cinayət qanunvericiliyi onları maddələrə bölür. Məsələn, qanuni sahibkarlıq fəaliyyətinə mane olma, qanunsuz sahibkarlıq və yalançı sahibkarlıq cinayətləri də bir növ sistem təşkil edir.

Biz bu məqalədə qiymətli kağızlar bazarında törədilən cinayətlərin sistemini müəyyənləşdirməyə çalışacağıq.

İlk öncə **Cinayət Məcəlləsinin 196-cı maddəsinə** nəzərdən keçirək. Həmin maddə **kreditor borclarını ödəməkdən qəsdən yayınma** adlanır.

Adıçəkilən Məcəllənin 196.1-ci maddəsinə əsasən məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş müvafiq qərarına əsasən təşkilat rəhbərinin və ya vətəndaşın kreditor borclarını, yaxud qiymətli kağızları ödəməkdən qəsdən yayınması xeyli miqdarda ziyan vurduqda – üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə və ya edilməməklə cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın iki misindən üç mislinədək miqdarda cərimə və ya bir ilədək müddətə islah işləri və ya iki ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır. 196.2-ci maddənin tələbinə əsasən eyni əməllər külli miqdarda ziyan vurduqda – üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə və ya edilməməklə cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın üç misli miqdarında cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya bir ildən üç ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya iki ildən beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Təhlil edilən cinayətə görə məsuliyyət nəzərdə tutan maddə Respublikamızın cinayət qanunvericiliyinin yeniliklərindən biridir. Bu maddə şəxsin qanundan və məhkəmə qərarından irəli gələn öh-

dəlikləri yerinə yetirməməsinə görə mülki-hüquqi vasitələrin kifayət etmədiyi halda cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutur. Cinayətin obyektini maliyyə-kredit münasibətləri sahəsində yaranan ictimai münasibətlərdir. Bu münasibətlərə qəsd edilməsi, bir tərəfdən, ölkənin iqtisadi sisteminin mühüm tərkib hissəsi olan pul-kredit münasibətlərinin sabitliyini pozur, digər tərəfdən, maliyyə vəsaitlərinin kriminal elementlərin nəzarətinə keçməsinə və beləliklə də sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin, dövlətin və ayrı-ayrı şəxslərin mənafeələrinin pozulmasına səbəb olur. Belə qəsdlərin məhkəmə qərarlarına məhəl qoyulmadan törədilməsi əməllərin ictimai təhlükəliliyini dəfələrlə artırır.

Bu cinayət tərkibinin zəruri əlamətlərindən biri obyektiv cəhətə daxil olan əməllərin qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarına məhəl qoyulmadan törədilməsi olduğundan bu cinayətlə Cinayət Məcəlləsinin 306-cı maddəsi (**Məhkəmənin hökmünü, qərarını, yaxud digər aktını icra etməmə**) maddəsi arasında rəqabət yarana bilər. Lakin təhlil edilən cinayət qəsd obyektinin xüsusiyyətlərinə görə “İqtisadi fəaliyyət sahəsində olan cinayətlər” fəslinə daxil edilmişdir və Cinayət Məcəlləsinin 306-cı maddəsinə münasibətdə xüsusi tərkibdir. Araşdırılan cinayətin obyektiv cəhəti qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarından sonra kreditör borclarını, yaxud qiymətli kağızları ödəməkdən yayınmadan, bunun nəticəsində xeyli miqdarda ziyan vurulmasından və həmin əməllərlə vurulmuş ziyan arasında səbəbli əlaqə olmasından ibarətdir [3].

Şərh edilən maddənin dispozisiyasında nəzərdə tutulmuş mənada kreditör borcu dedikdə tək-cə borc müqaviləsinin deyil, istənilən növ öhdəliklərin icra edilməməsi başa düşülməlidir. Mülki Məcəllənin 442-ci maddəsinə əsasən öhdəliyin icra edilməməsi dedikdə onun pozulması və ya lazımcı icra edilməməsi (vaxtında icra edilməməsi, mallarda, işlərdə və xidmətlərdə qüsurarla və ya öhdəliyin məzmunu ilə müəyyənləşdirilmiş digər şərtləri pozmaqla icra edilməsi) başa düşülür. Qiymətli kağız üzrə öhdəliklər və onların icrası Mülki Məcəllənin 988-ci maddəsində müəyyən edilmişdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, bəzi qiymətli kağızlar üzrə ödəmə, ümumiyyətlə, nəzərdə tutulmur, yaxud da müəyyən hallarda nəzərdə tutulur [4].

Şərh edilən cinayətin obyektiv cəhətinin daha bir zəruri əlaməti kreditör borcunun ödənilməsi və ya qiymətli kağızların ödənilməsi haqqında qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarının olmasıdır. Qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarı dedikdə Mülki Prosesual Məcəllədə (İnzibati Prosesual Məcəllədə) müəyyən edilmiş qaydalara əsasən məhkəmə (inzibati-iqtisadi məhkəməsi, münisflər məhkəməsi) tərəfindən iş üzrə çıxarılmış və qanuni qüvvəyə minmiş qətnamə başa düşülməlidir. Məhkəmənin iş üzrə qətnaməsi ilə borclu kreditör qarşısındakı borcunu ödəməyə, üzərinə götürdüyü borcu real icra etməyə, fərdi müəyyən əşyanı verməyə məcbur edilə bilər. Kreditör borc, yaxud qiymətli kağızları ödəməkdən yayınma dedikdə təqsirkarın məhkəmənin müvafiq qətnaməsi ilə üzərinə qoyulmuş öhdəlikləri icra etməmədə ifadə olunan hərəkət və hərəkətsizliyi başa düşülür. Yayınma kreditör borclarının və ya qiymətli kağızların qətnamədə göstərilmiş müddətdə ödənilməməsində, ödəmənin yönəlcəyi əmlakın borclu tərəfindən özgəninkiləşdirilməsində, borcun ödənilməsini həyata keçirən orqanlara gəlməkdən boyun qaçırma, ödəmənin icra edilməsinə maneələr yaratmada, kreditora qanunsuz təsir göstərmədə və s. ifadə oluna bilər. Ödəmənin qətnamədə müəyyən edilmiş ardıcılıqla hissə-hissə ödənilməsi, borclunun kreditora qarşılıqlı maliyyə tələbləri irəli sürməsi və məhkəmədə müvafiq iddia ilə çıxış etməsi ödəmədən yayınma kimi qiymətləndirilə bilməz.

Cinayətin subyektiv təşkilatın təhbəri və ya vətəndaş ola bilər. Təşkilatın rəhbəri dedikdə hüquqi şəxsin nizamnaməsində və ya başqa təsis sənədinə əsasən onun əmlakı barəsində sərəncam vermək və öhdəlikləri üzrə qərar qəbul etmək səlahiyyəti olan şəxs başa düşülür.

Adıçəkilən maddəyə müxtəlif vaxtlarda bir neçə əlavə və dəyişiklik edilmişdir. Belə ki, 20 oktyabr 2017-ci il tarixli 816-VQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə 196.1-ci maddənin sanksiyasında “və ya üç” sözləri “və ya iki ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya iki” sözləri, 196.2-ci maddənin sanksiyasında “üç ildən” sözləri “bir ildən üç ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya iki ildən” sözləri ilə əvəz edilmişdir [5].

3 il sonra 1 may 2020-ci il tarixdə isə 68-VIQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə 196.1-ci maddənin sanksiyasında “dörd” sözü “üç” sözü ilə, 196.2-ci maddənin sanksiyasında “misindən beş mislinədək miqdarında” sözləri “misli miqdarında” sözləri ilə əvəz edilmişdir [6].

Qeyd etmək lazımdır ki, professor Jalinskiy hesab edir ki, tez-tez dəyişikliklər siyasi oyunun məhsuludur və qanunun nüfuzuna xələl gətirir [7]. Dəyişikliyin doğru olub-olmadığını təcrübə göstərəcək.

Hesab edirik ki, Cinayət Məcəlləsinin 196-cı maddəsinin adı **kreditor borclarını, yaxud qiymətli kağızları ödəməkdən qəsdən yayınma kimi** təqdim olunsaydı qiymətli kağızlar bazarının sisteminə aid etmək olar.

İndi isə Cinayət Məcəlləsinin 202-2-ci maddəsinə araşdıracağıq. Həmin maddə **insayder tərəfindən insayd məlumatdan qanunsuz istifadə** adlanır. Qeyd olunan Məcəllənin 202-2.1.-ci maddəsinə əsasən insayder tərəfindən ona etibar edilmiş və ya xidməti vəzifəsinə və yaxud işinə görə ona məlum olan insayd məlumatdan tamah və ya başqa şəxsi niyyətlə qanunsuz olaraq istifadə edilməsi və ya əqdlərin bağlanması üçün üçüncü şəxslərə verilməsi, külli miqdarda ziyan vurmaqla və ya külli miqdarda gəlir əldə etməklə törədildikdə -cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın (əldə edilmiş gəlirin) iki misli miqdarında cərimə və ya iki ildən beş ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya iki ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə və ya edilməməklə altı ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Eyni əməllər:

202-2.2.1. təkrar törədildikdə;

202-2.2.2. qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs və ya mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədildikdə - üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə və ya edilməməklə dörd ildən səkkiz ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

11 noyabr 2016-cı il tarixli 386-VQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə 202-2-ci

maddənin adında “xidməti” sözü “insayd” sözü, 202-2.1-ci maddədə “xidməti istifadə üçün nəzərdə tutulmuş” sözləri “insayd” sözü ilə əvəz edilmişdir [8].

“Qiymətli kağızlar bazarı haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 78.2-ci maddəsində qeyd olunur ki, **insayd məlumatı** açıqlanmamış, birbaşa və ya dolay yolla bir və ya bir neçə emitentə, qiymətli kağızlara və ya törəmə maliyyə alətlərinə aid olan və açıqlandığı təqdirdə qiymətli kağızların və ya törəmə maliyyə alətlərinin qiymətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edə biləcək dəqiq xarakterli məlumatdır.

Həmin Qanunun 79.1-ci maddəsinə əsasən **insayderlərə** aşağıdakı şəxslər aiddir:

1) emitentin orqanlarının və audit komitəsinin üzvləri;

2) benefisiar mülkiyyətçilər;

3) insayd məlumatı tutduğu vəzifəyə, müqaviləyə əsasən, yaxud emitent və ya digər insayder tərəfindən müvafiq hüququn verilməsi nəticəsində əldə etmək imkanı olan şəxs;

4) emitentin icra orqanının səlahiyyətlərini müqaviləyə əsasən həyata keçirən şəxs;

5) emitentin nizamnamə kapitalının 10 və ya daha çox faizini təşkil edən paya birbaşa və ya dolay yolla malik olan şəxs;

6) insayd məlumatı qeyri-qanuni yolla əldə etmiş şəxs;

7) insayd məlumatı müqavilə əsasında, yaxud emitent və ya digər insayder tərəfindən müvafiq hüququn verilməsi nəticəsində əldə etmək imkanı olan şəxs;

8) 4 və 5-ci bəndlərdə göstərilən şəxslər hüquqi şəxs olduqda, onun hesabına əqdin bağlanması qərarının verilməsində iştirak edən şəxs;

9) 1-5-ci bəndlərdə göstərilən şəxslərin yaxın qohumları (əri (arvadı), valideynləri, o cümlədən ərinin, arvadının valideynləri, babaları və nənələri, övladları, övladlığa götürənləri (götürülənləri), qardaşları və bacıları) [9].

Cinayət Məcəlləsinin şərh olunan maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətin ictimai təhlükəliliyi qiymətli kağızlar bazarında qiymətli kağızlar bazarının iştirakçılarının hüquq və qanuni mənafələrinin pozulmasında, qiymətli kağızlar bazarının bir iştirakçısına digər iştirakçıya münasibətdə üs-

tün mövqeyin təmin edilməsində və s. ifadə olunur. Bu səbəbdən də qeyd olunan maddəni qiymətli kağızlar bazarının sistemində əlavə etmək olar.

Sonuncu olaraq Cinayət Məcəlləsinin 271-ci maddəsinə araşdıracağıq. Həmin maddə **kompyuter sisteminə qanunsuz daxil olma** adlanır. 271.1-ci maddəyə əsasən kompyuter sisteminə və ya onun hər hansı bir hissəsinə daxil olmaq hüququ olmadan həmin sistemə və ya onun hər hansı bir hissəsinə mühafizə tədbirlərini pozmaqla, yaxud burada saxlanılan kompyuter məlumatlarını ələ keçirmək və ya başqa şəxsi niyyətlə qəsdən daxil olma -iki ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə iki min manatdan dörd min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

271.2. Eyni əməllər:

271.2.1. təkrar törədildikdə;

271.2.2. qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs, mütəşəkkil dəstə və ya cinayətkar birlik (təşkilat) tərəfindən törədildikdə;

271.2.3. vəzifəli şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədildikdə –üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə dörd min manatdan altı min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ildən dörd ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır

271.3-ci maddəyə əsasən bu Məcəllənin 271.1 və ya 271.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllər ictimai əhəmiyyətli infrastruktur obyektinin kompyuter sisteminə və ya onun hər hansı bir hissəsinə münasibətdə törədildikdə –üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə dörd ildən altı ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Qeyd: Bu Məcəllənin 271-273-cü maddələrində “ictimai əhəmiyyətli infrastruktur obyektii” dedikdə, dövlət və cəmiyyət üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən xidmətlər göstərən dövlət idarə, müəssisə, təşkilatları, qeyri-hökumət təşkilatları

(ictimai birliklər və fondlar), kredit təşkilatları, sığorta şirkətləri, **qiymətli kağızlar bazarında lisenziyalaşdırılan şəxslər**, investisiya fondları və bu fondların idarəçiləri başa düşülür.

Şərh olunan maddə kompyuter sisteminin, kompyuter informasiyasının cinayət-hüquqi mühafizəsini təmin etməyə yönəldilmişdir. Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyində “kompyuter informasiyası sahəsində cinayətlər” fəslin ilk dəfə olaraq nəzərdə tutulmuş, sonradan 29 iyun 2012-ci il tarixli qanunla bu fəslin maddələri yeni redaksiyada verilmişdir. Cinayət Məcəlləsinin XXX fəslinin normaları “Kibercinayətkarlıq haqqında” Avropa Şurasının 23 noyabr 2001-ci il tarixli Konvensiyasına uyğun olaraq (Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyaya 30 sentyabr 2009-cu il tarixli, 874-IIIQ nömrəli Qanunla qoşulmuşdur) Azərbaycan Respublikasının üzərinə götürdüyü öhdəliklərin icrasından irəli gələrək cinayət qanununa daxil edilmişdir.

7 aprel 2017-ci il tarixli 575-VQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə 271-ci maddəsinin “Qeyd” hissəsinin 3-cü bəndinə “sığorta şirkətləri,” sözlərindən sonra “qiymətli kağızlar bazarında lisenziyalaşdırılan şəxslər,” sözləri əlavə edilmişdir [10].

Adıçəkilən cinayət əməli Cinayət Məcəlləsinin XXX fəslində Kibercinayətlər qrupuna aiddir. Hesab edirik ki, bu səbəbdən də qiymətli kağızlar bazarının sistemində daxil etməyə lüzum yaranmır.

Sonda belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, qiymətli kağızlar bazarının sistemində aşağıdakı cinayətlər daxildir və birlikdə qruplaşdırılmağına zərurət yaranır.

- Maddə 196. Kreditor borclarını ödəməkdən qəsdən yayınma

- Maddə 203. Qiymətli kağızların buraxılması (emissiyası) qaydalarını pozma

- Maddə 203-1. Qiymətli kağızlar bazarında manipulyasiyalar

- Maddə 204. Saxta pul və ya qiymətli kağızlar hazırlama, əldə etmə və ya satma

Maddə 202-2. İnsayder tərəfindən insayd məlumatdan qanunsuz istifadə

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. - URL: <https://www.e-qanun.az/framework/46947>
2. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti (4 cildə). Bakı, Şərq-Qərb. 2006. URL: <https://www.azleks.az/dictionaries/4/azerbaycan-dilinin-izahli-lugeti>
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası 2-ci hissə CM-in 190-353-cü maddələrinin şərhçi Hüquq elmləri doktoru, professor Firudin Yusif oğlu Səməndərovun redaktəsi ilə. "Hüquq Yayın Evi" Bakı-2021
4. Azərbaycan Respublikasının Mükli Məcəlləsi. - URL: <https://e-qanun.az/framework/46944>
5. 20 oktyabr 2017-ci il tarixli 816-VQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu URL: <https://e-qanun.az/framework/36863>
6. 1 may 2020-ci il tarixdə isə 68-VIQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu URL: <https://e-qanun.az/framework/45109>
7. Жалинский А.Э. Уголовное право в ожидании перемен: теоретико-инструментальный анализ. М.: Проспект, 2009, С10.
8. 11 noyabr 2016-cı il tarixli 386-VQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu URL: <https://e-qanun.az/framework/34558>
9. "Qiymətli kağızlar bazarı haqqında" Azərbaycan Respublikasının 15 may 2015-ci il № 1284-IVQ Qanunu URL: <http://www.e-qanun.az/framework/30333>
10. 7 aprel 2017-ci il tarixli 575-VQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu URL: <https://meclis.gov.az/news-qanun.php?id=3100&lang=az>

Агшин Ализаде

Понятие и система преступлений, совершаемых на рынке ценных бумаг

В данной статье исследуются система преступлений, совершаемых на рынке ценных бумаг. Также дано определение преступлений, совершаемых на рынке ценных бумаг.

Aqshin Alizade

The content of the securities market as an object of criminal law protection

This article examines the system of crimes committed on the securities market. A definition of crimes committed on the securities market is also given.

Aygül CAHANGİROVA

*BDU-nun "İnsan hüquqları və YUNESCO" kafedrasının doktorantı
e-mail: aygul.jahan@gmail.com*

İNSAN HÜQUQLARI PRİNSİPLƏRİ SFERASINDA BEYNƏLXALQ-HÜQUQİ ƏMƏKDAŞLIĞIN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ VƏ MÖVCUD PROBLEMLƏR

Açar sözlər: insan hüquqları, insan hüquqlarına hörmət, minimum standartlar, universal normalar, Avropa Şurası və s.

Ключевые слова: права человека, соблюдение прав человека, минимальные стандарты, универсальные нормы, Совет Европы и др.

Keywords: human rights, respect for human rights, minimum standards, universal norms, Council of Europe, etc.

İnsan hüquqları, şəxsin sırf insan deyilən ləyaqətli, şüurlu və sərbəst iradəli varlıq olduğuna görə, hər yerdə və hər kəsə qarşı yönəldilə bilən, şəxsin-qorunan qalası olan və onu digər şəxslərə, cəmiyyətə və dövlətə qarşı qoruyan, bununla belə, həm dövlətə öhdəlik qoyan, həm də hüquq sahibinə də bəzi öhdəliklər yükləyən hüquqlardır [6 s.17].

Müasir şəraitdə hər bir dövlətin demokratik xarakteri onun insan hüquqlarına münasibəti, həmin dövlətdə insan hüquqlarının vəziyyəti ilə müəyyən edilir. Demokratiya və insan hüquqları bir-biri ilə qırılmaz surətdə bağlıdır və biri digərini şərtləndirir. Yalnız cəmiyyətdə mövcud olan

demokratik mühit insan hüquqlarının qorunmasına real təminat verə bilər. Digər tərəfdən insanın hüquq və azadlıqlarının qanunvericilikdə və real həyatda təmin edilməsi cəmiyyətdə demokratiyanın təşəkkülü və geniş inkişafı üçün həlledici amil rolunu oynayır.

Eyni zamanda, beynəlxalq hüquqda insan hüquqları probleminin geniş yer alması və möhkəmlənməsi məhz insan hüquqlarının təmin edil-

məsi istiqamətinin də beynəlxalq hüququn əsas fəaliyyət sferasına daxil olduğunu və bu istiqamətdə ayrıca, müstəqil bir funksiyasının formalaşdığını (insan hüquqlarının təmin edilməsi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq) müəyyənləşdirir və qətiləşdirir. İnsan hüquqları sahəsində qəbul edilmiş mühüm beynəlxalq normaların beynəlxalq normativ sistemdə böyük çəkiyə malik olması bu zaman əhəmiyyətli amil kimi çıxış edir [3.s.13].

Azərbaycan Respublikası BMT-nin üzvü olaraq insan hüquq və azadlıqlarına dair əsas universal beynəlxalq müqavilələrə tərəfdar çıxmaqla yanaşı, həmçinin insan hüquq və azadlıqlarına dair Ümumavropa müqavilələrinin də əksəriyyətinə tərəfdar çıxmışdır. Hazırda Azərbaycan Dövləti insan hüquq və azadlıqlarına həm beynəlxalq, həm də ölkədaxili mexanizmlərlə təminat verir.

Qeyd olunmalıdır ki, insan hüquqlarının təminatı məsələsi hər bir dövlətin ən ümdə vəzifəsi olmaqla onun fəaliyyətinin əsas prioritetini təşkil edir. Bu fəaliyyət isə özünü insan hüquqlarına dair milli qanunvericilik bazasının yaradılmasında, bu sahədə beynəlxalq sənədlərin ratifikasiyası və orada nəzərdə tutulan beynəlxalq hüquq normalarının milli hüquqi implementasiyasında, bu istiqamətdə fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatlarla sıx əməkdaşlığın qurulmasında və bu hüquqların təmin olunması üzrə işlək institusional mexanizmlərin təsis edilməsində büruzə verir. İnsan hüquqları haqqında beynəlxalq müqavilələrə onların implementasiyası ilə bağlı müddəaların daxil edilməsi daim inkişaf edir. Beynəlxalq-hüquqi aktların praktik icrası üçün dövlətdaxili orqanlar,

müəyyən edilmiş mexanizmlər və onların prosedurları mühüm əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Dövlətlər implementasiya normaları formalaşdıraraq, yalnız özləri üçün insan hüquqları haqqında razılaşmaların praktik həyata keçirilməsini yüngülləşdirməklə bərabər, həm də bu fəaliyyətin qanunauyğunluğunun təminatının əlavə hüquqi zəmanətlərini yaratmalıdır [5; s.28-35].

İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi sahəsində standartlara insan hüquqlarına hörmət prinsipini inkişaf etdirən və konkretləşdirən və dövlətlə insan arasında münasibətləri nizama salan qaydalar aid edilir. Burada faktiki olaraq insan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi sferasında dövlətlərin beynəlxalq hüquq öhdəliklərini implementasiya edən dövlətdaxili hüquq normaları haqqında söhbət gedir. Beynəlxalq insan hüquqlarına görə “hər kəsin və hamının hamı qarşısında” obyektiv öhdəliyi mövcuddur. Bu obyektiv öhdəlik beynəlxalq insan hüquqlarının, ümumi qaydasını (ordre public) formalaşdırır və hər hansı bir istisna tanımır. İnsan hüquqlarına hörməti təmin etmək müasir dünyanın əsas global problemlərinin önündə gəlməkdədir. Qlobal problemlərin həllinin zəruri şərti kimi beynəlxalq qanunçuluğun və beynəlxalq hüququn üstünlüyünün tanınması vacib şərtlərdəndir.

İnsan hüquqları həm beynəlxalq, həm də milli hüquqda nəzərdə tutulur. Beynəlxalq hüquqda insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində əsas sənədlərə aiddir: 1945-ci il BMT nizamnaməsi, 1948-ci il İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə, 1966-cı il Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt, 1966-cı il İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt. Bərabərlik, bərabər hüquqluluq və ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi prinsipi insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafının əsasını təşkil edir. İnsan ləyaqəti anlayışını bu prinsip olmadan təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. 1948-ci il tarixli Ümumdünya İnsan hüquqları Bəyannaməsi də məhz bu nöqtəyi nəzərdən çıxış etmişdir. Bəyannamənin Preambulasının 1-ci bəndinə əsasən dünya ailəsinin bütün üzvlərinin hüquq bərabərliyinin tanınması azadlıq, ədalət və dünyəvi sülhün əsasını təşkil edir. İnsan hüquqları sferasında bütün beynəlxalq mü-

qavilələr onu imzalayan dövlətlərin həmin müqavilə üzrə öhdəliklərinin icrası üzrə müddəaları müəyyən edir. Həmin müddəalar elə müvafiq müqavilələrin müxtəlif maddələrində təsbit edilir.

1990-cı il 21 noyabr tarixli Yeni Avropa üçün Paris Xartiyasında “dövlətlərin ən vacib öhdəliyi” kimi əsas insan hüquq və azadlıqlarına hörmət edilməsi, “onlara əməl edilməsi və onların həyata keçirilməsi” vasitəsi qismində isə azadlığın əsası, ədalətlik və sülh göstərilir [4.s.31].

Azərbaycan Respublikası 2 mart 1992-ci il tarixində BMT-nin üzvlüyünə qəbul edilmiş və 6 may 1992-ci il tarixində BMT nəzdində Daimi Nümayəndəliyi açılmışdır. Azərbaycan Respublikası 2006-cı ildən İnsan Hüquqları Komissiyasının əvəzinə təsis olunan İnsan Hüquqları Şurasının ilk üzvləri sırasında olmuş, həmçinin BMT Təhlükəsizlik Şurasının qeyri-daimi üzvü seçilmişdir və BMT-nin ixtisaslaşmış təsisatlarının üzvüdür. Azərbaycan Respublikası həmçinin BMT tərəfindən qəbul olunmuş bir sıra beynəlxalq müqavilələrin, o cümlədən insan hüquq və azadlıqlarına dair beynəlxalq müqavilələrin iştirakçısıdır. Bu baxımdan BMT-nin nəzarət mexanizmləri olan doqquz beynəlxalq müqaviləsindən səkkiz müqavilənin iştirakçısıdır. Azərbaycan Respublikası həmçinin bu müqavilələrə əlavə olunan fakultativ protokolların və ya beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulan xüsusi prosedurların əksəriyyətini tanıyır və onlara qoşulmuşdur.

Azərbaycan Respublikası 1995-ci ildə müstəqil Respublikanın Konstitusiyasını qəbul etmişdir. Konstitusiyanın II bölməsinin III fəslində insan hüquq və azadlıqları ilə bağlı müddəaları əhatə edir. Konstitusiyanın “Əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları” adlanan III fəslində mülki, siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar əks olunmuşdur ki, bunlar da hamılıqla qəbul olunmuş insan hüquq və azadlıqlarına dair beynəlxalq standartları özündə ehtiva edir. AR konstitusiyasının 46-cı maddəsinə görə, hər kəsin öz şərəf və ləyaqətini müdafiə etmək hüququ vardır. Dövlət tərəfindən qorunan şəxsiyyətin ləyaqətinin alçalmasına heç bir halda yol verilə bilməz. Beynəlxalq sənədlər, onların tətbiqi təcrübəsi, müxtəlif beynəlxalq təşkilat, Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının təmin edil-

məsinə yönələn qanunvericilik bazası və bu qanunların tətbiqini təmin edən milli mexanizmlər Konstitusiyanın 148-ci maddəsinin II hissəsinə əsasən, Azərbaycan respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Konstitusiyanın 151-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində daxil olan normativ hüquqi aktlar ilə (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir.

Beynəlxalq hüquq normalarını tətbiq etmə qaydası “Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması, icrası və ləğv edilməsi qaydaları haqqında” 13 iyun 1995-ci il tarixli Qanunla müəyyən olunur. Həmin Qanun Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına, hamılıqla tanınan beynəlxalq hüququn prinsiplərinə və normalarına müvafiq surətdə qanun, adından asılı olmayaraq, Azərbaycan Respublikasının bütün yazılı beynəlxalq müqavilələrinin (müqavilə, saziş, konvensiya, pakt, protokol, məktubların və ya notaların mübadiləsi və başqa adlı beynəlxalq müqavilələr) bağlanması, icrası və ləğv edilməsi qaydalarını müəyyənləşdirir. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqaviləsi, adından asılı olmayaraq, Azərbaycan Respublikasının xarici dövlətlərlə və beynəlxalq təşkilatlarla bu Qanunda müəyyənləşdirilmiş qaydada yazılı şəkildə bağlanan razılaşmasıdır. Azərbaycan Respublikası beynəlxalq müqavilələrin onun üçün məcburiyyətinə razılığını müqavilənin imzalanması, müqaviləni təşkil edən sənədlərin mübadiləsi, müqavilənin ratifikasiyası, təsdiq edilməsi, ona qoşulma vasitəsilə və razılığa gələn tərəflərin şərtləşdiyi hər hansı başqa üsulla ifadə edə bilər.

İnsan hüquqları və azadlıqları ilə bağlı müasir tendensiyalar nəzərə alınaraq, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları, habelə onların reallaşdırılması mexanizmləri geniş təsbit edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyanın 10-cu maddəsi beynəlxalq münasibətlərin prinsiplə-

rini müəyyən edir. Həmin maddəyə əsasən, Azərbaycan Respublikası başqa dövlətlərlə münasibətlərini hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normalarında nəzərdə tutulan prinsiplər əsasında qurur. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12-ci maddənin 1-ci hissəsində isə göstərilir ki, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, AR vətəndaşlarının layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir. İnsanın layiqli həyat səviyyəsinə olan hüququ sosial sferada ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi standartlarını müəyyən edən bir sıra hüquq sahələrinin kompleks institutu kimi çıxış edir. Buna görə də o, müxtəlif sahəvi aidiyyətə malik olan normalar vasitəsilə reallaşdırıla bilər.

Azərbaycan Respublikası həmçinin 25 yanvar 2001-ci il tarixində Avropa Şurasının üzvlüyünə qəbul olunmuş və insan hüquq və azadlıqlarına dair ÜmumAvropa beynəlxalq müqavilələrinin əksəriyyətinə tərəfdar çıxmışdır.

BMT Nizamnaməsinin 1-ci maddəsində Təşkilatın məqsədlərindən biri kimi heç bir fərq qoyulmadan insan hüquq və əsas azadlıqlarına hörmətin inkişafı və onların təşviqi məqsədilə əməkdaşlığın həyata keçirilməsi göstərilmişdir. Nizamnamənin 55-ci maddəsi də insan hüquqlarına hörmət prinsipinin digər aspektlərini müəyyən edir. Həmin maddədə göstərilir ki, millətlər arasında xalqların hüquqbərabərliyi və öz müqəddəratını təyin etməsi prinsipinə hörmət əsasında sülh və dostluq münasibətləri üçün zəruri olan sabitlik və əmin-amanlıq şəraitini yaratmaq məqsədilə BMT həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə, əhalinin tam məşğulluğuna, iqtisadi və sosial tərəqqinin inkişaf etdirilməsinə; iqtisadi, sosial, mədəniyyət və təhsil sahələrində beynəlxalq əməkdaşlığa; irqinə, cinsinə, dilinə və yadını mənsubiyyətinə fərq qoyulmadan bütün insanların əsas hüquq və azadlıqlarına hamılıqla hörmət edilməsi və riayət olunmasına, səhiyyə və buna müvafiq sahələrdə beynəlxalq problemlərin həllinə dəstək verir.

BMT Nizamnaməsinin 56-cı maddəsində göstərilir ki, “Bütün üzvlər 55-ci maddədə göstərilmiş məqsədlərə nail olmaq üçün Təşkilatla əməkdaşlıq etməklə birgə və müstəqil hərəkət edəcəklərinə dair öhdəlik götürür.” BMT Nizamnaməsi-

nin 68-ci maddəsinə əsasən, “İqtisadi və Sosial Şura iqtisadi və sosial sahələrdə və insan hüquqlarına dəstək vermək üçün komissiyalar və habelə öz funksiyalarının icrası üçün tələb olunan digər komissiyalar təsis edir”. İnsanın layiqli həyat səviyyəsinə olan hüququ sosial sferada ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi standartlarını müəyyən edən bir sıra hüquq sahələrinin kompleks institutu kimi çıxış edir. Buna görə də o, müxtəlif sahəvi aidiyyətə malik olan normalar vasitəsilə reallaşdırıla bilər.

İkinci Dünya müharibəsi zamanı törədilmiş vəhşiliklər mütərəqqi dövlətləri ümumdünya ədalət meyarını müəyyən etməyə sövq etdi. 1945-ci ildə yaradılmış Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsinin müqəddiməsində insan hüquqlarına, insan şəxsiyyətinin ləyaqətinə, kişi və qadının, böyük və kiçik millətlərin hüquq bərabərliyinə inam ifadə olunmuşdu. 1946-cı ildə çıxarılmış Nurnberq tribunalının qərarlarında isə müəyyən edilmişdi ki, insan hüquqları artıq heç bir dövlətin müstəsna daxili məsələsi deyil və heç bir dövlət suverenliyini bəhanə gətirərək vətəndaşları ilə istədiyi kimi rəftar edə bilməz. Lakin, bütün bunlar nə qədər vacib olsa da, kifayət etmirdi. İnsan hüquqlarının ümumbəşəri dəyərə çevrilməsi üçün vahid yazılı sənədə çox böyük ehtiyac var idi. Məhz belə bir sənəd “İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə” oldu.

10 dekabr 1946-cı ildə BMT-nin İqtisadi və Sosial Şurasının (EKOSOC) ilk iclasında təsis olunmuş İnsan Hüquqları Komissiyası məhz BMT Nizamnaməsinin 68-ci maddəsinə istinadən yaradılmışdır. Komissiyanın ilk fəaliyyəti “İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə”nin layihəsini hazırlamaq olmuşdur. İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə (Universal Declaration on Human Rights) İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə BMT Baş Məclisinin 10 dekabr 1948-ci il tarixli qətnaməsi ilə qəbul olunmuşdur. Hazırda bütün dünyada 10 dekabr Ümumdünya İnsan Hüquqları günü kimi qeyd olunur. Bəyannamədə mülki, siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar əks olunur. Bəyannamə BMT üzv dövlətləri üçün tövsiyə xarakteri daşmasına baxmayaraq insan hüquq və azadlıqlarına dair universal standartları müəyyən etdi. Bu ba-

xımdan bu sənədin müstəsna əhəmiyyəti vardır. Hazırda dünyanın bir çox dövlətlərinin konstitusiyaları Bəyannamədə əks olunan hüquq və azadlıqları özündə əks etdirərək onu daxili normaya çevirmişlər. İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin müddəaları tədricən beynəlxalq adətlərə çevrildi [7,c.311].

Qeyd etmək lazımdır ki, 1948-ci il Ümumdünya İnsan hüquqları Bəyannaməsi və 1966-cı il Beynəlxalq Paktları fərdə daha əlverişlilik ideyası üzərində qurulmuşdur. İlk öncə, 1948-ci il Bəyannaməsində və 1966-cı il Beynəlxalq Paktlarında qeyd olunur ki, azadlıq, ədalət və ümumdünyəvi sülhün əsasını bəşər cəmiyyətinin bütün üzvlərinə məxsus olan ləyaqətin və onların bərabər və ayrılmaz hüquqlarının tanınması təşkil edir. Artıq Bəyannamə və Paktların müvafiq məzmunundan aydın olur ki, insan şəxsiyyətinin ləyaqəti bütün hüquq və azadlıqların kompleksi vasitəsilə açılır, lakin bunun özünü də heç bir halda tam hesab etmək olmaz. Ümumən qəbul olunmuşdur ki, insan hüquq və azadlıqlarına dair standartların əsasını İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə təşkil edir. 10 dekabr 1948-ci ildə BMT Baş Assambleyası tərəfindən qəbul olunmuş bu sənəd sonradan qəbul olunmuş və dövlətlər tərəfindən tanınmış insan hüquq və azadlıqlarına dair çoxsaylı beynəlxalq razılaşmalarda əks olunan hüquq və azadlıqların əsasını təşkil edir. Bizim ölkənin də daxil olduğu region üçün insan hüquq və azadlıqlarına dair əsas sənədlərə BMT-nin nizamnaməsi, İnsan Hüquqlarına dair Beynəlxalq Bili təşkil edən sənədlər, eləcə də BMT-nin himayəsi altında qəbul olunmuş nəzarət mexanizmləri olan digər konvensiyalar, İnsan Hüquqları və Əsas Azadlıqların Müdafiəsinə dair Avropa Konvensiyası, Avropa Sosial Xartiyasını aid etmək olar. BMT fəaliyyəti dövründə insan hüquq və azadlıqlarının təmin olunmasına yönələn çoxsaylı mexanizmlər yaratmışdır. Bu mexanizmlər BMT nizamnaməsi və ya BMT-nin himayəsi altında qəbul olunmuş müxtəlif dövlətlərarası müqavilələrin nəzarət sistemlərindən ibarətdir.

İnsan hüquqları sahəsindəki beynəlxalq öhdəliklər, əsas etibarilə müqavilə mənşəlidir. Müqavilənin üstünlüyü ondadır ki, o, dövlətlərin konkret

insan hüquqları ilə bağlı öhdəliyini dəqiq və ətraflı müəyyən edir, eyni zamanda bu öhdəliklərin yerinə yetirilmələrini təmin etməli olan xüsusi mexanizm və prosedurları nəzərdə tutur. [2,s.52]

Müasir beynəlxalq hüquq bunu əsas götürür ki, insan hüquqlarına və əsas azadlıqlarına hörmət probleminin həll edilməsi üçün tək cəmiyyətlərin öz aralarında əməkdaşlığının fəallaşdırılması kifayət deyil. Bundan ötrü dövlətlərin həm universal, həm də regional xarakterli müxtəlif beynəlxalq təşkilatlarla səmərəli əməkdaşlığı zəruridir və təbii ki, bu cür təşkilatlar sırasına Avropa Şurası da daxildir. Bizim fikrimizcə, bir tərəfdən, beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin dəstəklənməsi və qorunub saxlanması, digər tərəfdən insanın əsas hüquq və azadlıqlarına riayət edilməsi arasında sıx əlaqə olması bu cür əməkdaşlığın obyektiv ilkin şərtlərindən biridir. Beynəlxalq hüquq əsas, ümumtənzim prinsiplərindən biri olan əsas insan hüquq və azadlıqlarına hörmət prinsipinin insan hüquqlarının beynəlxalq-hüquqi müdafiəsinin sahəvi prinsiplərinə təsirini nəzərə alaraq, bu istiqamətdə müvafiq prinsiplərin (rəhbər başlanğıcların) təhlilini məqsədmüvafiq hesab etmək olar. İnsan hüquqları nəzəriyyəsində aşağıdakı əsas prinsiplər fərqləndirilir: humanizm prinsipi; azadlıq prinsipi; bərabərlik və bərabər hüquqluluq prinsipi, şəxsiyyətin ləyaqəti prinsipi. [8, 19-21]

BMT-nin Nizamnaməsi də bunu tələb edir. Məlum olduğu kimi, həmin Nizamnamədə insan hüquqlarına və əsas azadlıqlara hörmət prinsip və bu prinsipin inkişaf etdirilməsi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın zəruri olması barədə hüquqi cəhətdən məcburi olan ümumi müddəalar da öz əksini tapmışdır.

Müasir dövlətlərin bu sahədə əməkdaşlığının digər obyektiv ilkin şərti ondan ibarətdir ki, beynəlxalq hüquq universal normalalarının bir sıra mühüm aktlarına uyğun olaraq, dövlətlər insanların irqindən, cinsindən, dilindən və dinindən asılı olmayaraq, hamı üçün mövcud olan bu hüquq və azadlıqlara hörmət bəsləməli və onlara riayət etməlidirlər. Dövlətlərin öhdəsinə qoyulan bu vəzifə mütləq və ümumi xarakter daşıyır, yəni insan hüquqlarına və azadlıqlarına bütün dövlətlərdə riayət edilməli, hər hansı ayn-seçkiliyə yol verilmədən,

dövlətin yurisdiksiyasında olan bütün şəxslərin barəsində qüvvədə olmalıdır. Müasir beynəlxalq hüquq bu sahədə müvafiq minimum standartlar müəyyən edib. Azərbaycan Respublikasının bu sahədə apardığı islahatlar təqdirəlayiqdir.

Beynəlxalq hüququn dövlətlərin tək cəmiyyətlərin hüquqları və azadlıqları sahəsində deyil, digər həyatı-mühüm sahələrdə də əməkdaşlığının təşkil edilməsində nüfuzu və rolu getdikcə artmaqdadır, belə ki, beynəlxalq münasibətlərin inkişafının indiki mərhələsində ticarət, mədəniyyət, elm və başqa sahələrdə beynəlxalq mübadilələr aparmanın hər hansı dövlətin normal mövcudluğunu təsəvvürə gətirmək mümkün deyil. Müasir dövlətlər bu məsələlər barədə çoxsaylı ikitərəfli, regional və universal müqavilə və sazişlər, o cümlədən bu sahədə fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatlarla müvafiq müqavilə və sazişlər imzalayırlar.

Müasir dövlətlərin istər bir-biri ilə, istərsə də dövlətlərlə iri beynəlxalq təşkilatlar arasında insan hüquqları və azadlıqları sahəsində beynəlxalq-hüquqi əməkdaşlığının inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi obyektiv zərurətdir. Bu zərurət ondan irəli gəlir ki, üçüncü minilliyin astanasında insan şəxsiyyətinin dəyərinin, onun üstünlüklərinin nisbətən yüksək səviyyədə anlaşılması ilə fərdin mövcudluğu və sərbəst inkişafı üçün minimum zəmanətin təmin edilməsinin vacibliyi arasında qırılmaz əlaqə vardır. Bu fakt praktikada özünü onda ifadə etmişdir ki, müasir dövlətlərin, o cümlədən yeni suveren dövlətlərin böyük əksəriyyəti həmin hüquq və azadlıqların hər bir ölkədə və hər bir insan üçün real təmin edilə biləcək ümumbəşəri minimumunu müəyyən etməyə çalışır. Bu hüquq və azadlıqların bərqərar olmasının əsas vasitəsi - onların hüquqi, siyasi və mənəvi qüvvəsini könüllü olaraq etiraf etmiş dövlətlər tərəfindən, o cümlədən Azərbaycan Respublikası tərəfindən icra edilməsi məcburi olan müvafiq beynəlxalq hüquqi aktların işlənilib hazırlanması və qəbul edilməsidir.

Beynəlxalq əməkdaşlığı obyektiv zərurətə çevirmiş mühüm amillərdən biri də insan hüquqları və azadlıqları barədə beynəlxalq konvensiyalarda təsbit olunmuş hüquqi normalaların dövlətin daxili həyatında reallaşdırılması, bu hüquq və azadlıqların məzmununun milli qanunvericilikdə əks etdi-

rikməsidir. Təbii ki, həmin normalarda təsbit olunmuş tələblərin faktiki həyata keçirilməsi üçün müvafiq şərait yaradılmasına yönəldilmiş sosial-iqtisadi siyasət yeridilmədən bu amili gerçəkləşdirmək mümkün deyil. Bu amil Azərbaycan Respublikasında xüsusilə diqqət mərkəzində saxlanılır.

Buna görə bu cür əməkdaşlığın nəticələri, o cümlədən, əksəriyyət tərəfindən qəbul edilmiş insan hüquqları və azadlıqları sahəsində beynəlxalq konvensiyaların müddəaları getdikcə daha çox hallarda milli məhkəmə orqanları üçün örnək olur, müasir beynəlxalq hüququn əsaslarına dair biliklərə yiyələnmək isə bütün məhkəmə instansiyalarının və hüququ tətbiq edən digər orqanların əməkdaşları üçün qaçılmaz zərurətə çevrilir.

Bu cür əməkdaşlığın nəticələri, o cümlədən, insan hüquqları və azadlıqları sahəsində geniş tanınmış beynəlxalq konvensiyaların müddəaları getdikcə daha tez-tez milli məhkəmə orqanlarının qərarları üçün əsasə çevrilir, müasir beynəlxalq hüququn əsaslarının əhəmiyyəti isə bütün məhkəmə instansiyaları, habelə digər hüquq-mühafizə orqanları üçün böyük zərurətə çevrilir. Məlumdur ki, bəzən insan hüquqları və azadlıqlarından süni şəkildə istifadə edərək, öz müqəddəratının təyin etmə hüququnun və onun ən ifrat forması olan ayrılma hüququnu həyata keçirmək məqsədilə yersiz iddia və tələblər irəli sürməyə çalışırlar. Beynəlxalq-hüquqi əməkdaşlıq bu cür cəhdləri istisna etməlidir, çünki bunlar dövlətlərin ərazi bütövlüyünə qəsdə çevrilir, fəlakətlərə gətirib çıxarır və nəhayət, müəyyən regionlarda insan hüquqları və azadlıqları sahəsində vəziyyətin kəskin pisləşməsinə səbəb olur. Azərbaycan ərazisinin Ermənistan tərəfindən işğal olunmasına, respublikamızda bir milyona qədər qaçqının yaranmasına gətirib çıxarmış Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə əlaqədar vəziyyət buna konkret misaldır.

İnsan hüquqları və azadlıqlarına hörmət edilməsi, hüququn aliliyi barədə Avropa Şurasının Nizamnaməsində təsbit olunmuş və dövlətimizdə geniş tətbiq edilən prinsiplər formalaşmaqda olan hüquqi dövlət çərçivəsində insan ləyaqətinə və şəxsiyyətin azadlığına hörmət prinsipinin müdafiə edilməsi və ona riayət olunması deməkdir. Avropa Şurasının tamhüquqlu üzvləri olan digər dövlətlər kimi Azərbaycan Respublikası da özü-

nün əsas azadlıqlara sədaqətini dəfələrlə təsdiq etmişdir. İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının preambulasında qeyd edildiyi kimi, bu azadlıqlar «dünyada ədalətin və sülhün təntənəsinə» zəmanət verir. Dünyada sülhün qorunub saxlanması isə, bir tərəfdən, əsl demokratik siyasi sistemin köməyiylə, digər tərəfdən, insan hüquqlarına hörmət bəslənməsi və onlara riayət olunması ilə təmin edilir.

Hər bir dövlətin insan hüquqlarına hörmət və əməl etmək öhdəliyi bilavasitə müasir beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərindən biri olan insan hüquqlarına hörmət etmək prinsipindən irəli gəlir. İnsan hüquqlarına hörmət prinsipinin məzmunu isə, ilk növbədə, dövlətlərin onların yurisdiksiyası sferasında yerləşən bütün şəxslərə münasibətdə hər hansı ayrıseçkilik olmadan bu hüquqlara hörmət və əməl etmək öhdəliyi təşkil edir. Bununla da, insan hüquqları sahəsində dövlətlərin üzərinə mühüm öhdəliklər qoyulur və bu öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə nəzarət edilir. Bundan başqa, müasir beynəlxalq hüququn inkişafı həmin normaların dövlətdaxili münasibətlər sferasında təsbit edilməsi ilə xarakterizə olunur ki, bu da beynəlxalq hüquq normalarına hörmət prinsipi əsasında həyata keçirilməlidir [9, 383]

Azərbaycanda demokratik islahatların həyata keçirilməsi həm də ona görə mümkün olmuşdur ki, dövlətimiz öz inkişafı yolunda qarşılaşdığı obyektiv çətinliklərə baxmayaraq Avropa Şurası qarşısında öz üzərinə götürdüyü öhdəlikləri yerinə yetirmişdir. Nəticə etibarilə Azərbaycan Respublikası indiyədək 30-a qədər Avropa konvensiyasına qoşulmuşdur.

Müasir dövrdə Avropa Şurası yeni suveren ölkələrlə milli qanunvericiliyin yeniləşdirilməsi və unifikasiyası, məhkəmə icraatının təkmilləşdirilməsi və insan hüquqları və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində müştərək və daha mükəmməl qərarların axtarışı hesabına ədalət mühakiməsi orqanlarının işinin səmərəsinin yüksəldilməsi kimi sahələrdə müstəsna rol oynayır. Avropa Şurası ilə Azərbaycan Respublikası arasında əməkdaşlığın əsas beynəlxalq-hüquqi forması konvensiya və tövsiyələrdir. Bu halda Konvensiya subyektlər arasında münasibətləri tənzimləyən və həmin

konvensiyaları ratifikasiya etmiş dövlətlər üçün məcburi qüvvəyə malik olan beynəlxalq-hüquqi əməkdaşlığın əsas forması olaraq qalmaqdadır.

Avropa Şurasının çoxtərəfli konvensiyalarının beynəlxalq-hüquqi əhəmiyyəti, xüsusən bu konvensiyaların əməkdaşlığa nəinki şərait yaratması, həm də bu əməkdaşlığı sadələşdirməsi onun səmərəsini daha da artırır. Çünki müasir dövlətlərə-rası münasibətlər praktikası göstərir ki, bir konvensiya faktiki olaraq üzv-dövlətlər arasında çoxsaylı ikitərəfli sazişləri əvəz etməyə qabildir. Bu məsələnin digər mühüm xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, Avropa Şurasının Nizamnaməsi, eləcə də onun əksər konvensiyaları üzv-dövlətlər üçün tək-cə ümumiyyətlə hüquq sahəsində deyil, həm də insan hüquqları sahəsində beynəlxalq standartların təmin edilməsi işində demokratik təsisatların möhkəmləndirilməsi naminə onların əməkdaşlığı üçün geniş imkanlar yaradır. Bərabərlik, bərabər hüquqluluq və ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi prinsipi insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində mühüm əhəmiyyət kəsb etməklə, humanitar məsələlərdə beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafının əsasını təşkil edir. İnsan ləyaqəti anlayışını bu prinsip olmadan təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. 1948-ci il tarixli Ümumdünya İnsan hüquqları Bəyannaməsi də məhz bu nöqteyi-nəzərdən çıxış etmişdir.

Bəyannamənin Preambulasının 1-ci bəndinə əsasən bəşər ailəsinin bütün üzvlərinin hüquq bərabərliyinin tanınması azadlıq, ədalət və dünyəvi sülhün əsasını təşkil edir. 1966-cı il Beynəlxalq Paktlarının müddəalarında bərabərlik və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi prinsipi daha ətraflı şəkildə öz əksini tapmışdır. Pakt yalnız dövlətlərin cəhd etməli olduqları məqsədə çatmağa dair standartları müəyyən edir [10, 34]

Mülki və siyasi hüquqlar haqqında 1966-cı il

Beynəlxalq Paktının 2-ci, 3-cü və 26-cı maddələri qarşılıqlı əlaqədə olan aşağıdakı beş prinsipi müəyyən etmişdir: hüquqlardan bərabər istifadə edilməsi prinsipi; kişi və qadının bərabərliyi prinsipindən irəli gələn ümumi bərabərlik prinsipi; hüquq norması və məhkəmə qarşısında bərabərlik prinsipi; qanun tərəfindən bərabər müdafiə prinsipi; ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi prinsipi.

Mövcud hal tək-cə Azərbaycan Respublikasının müvafiq müddəalarının Beynəlxalq Paktın normalarına uyğunluğu probleminin həlli üçün deyil, həm də insan hüquqlarının və əsas azadlıqların həyata keçirilməsi baxımından prinsiplə əhəmiyyətə malikdir, belə ki, bu hüquq və azadlıqlar hüququn hakimiyyəti, qanunun aliliyi və effektivliyi mənbəyinin inikası və təcəssümüdür. Bu anlayışların qarşılıqlı əlaqəsi milli hüquq sistemlərinin qurulması üçün müəyyən zəmin yaradır. Bu hüquq sistemlərinin əsasını isə o cümlədən cəmiyyətdə insan hüquqlarının təminatı və demokratiyanın müdafiəsi arasındakı bərabərlik təşkil edir. Bu cür qarşılıqlı əlaqə dövlətdə əsas insan hüquqları və azadlıqlarının ardıcıl həyata keçirilməsinin təminatı və demokratik institutların normal fəaliyyəti üçün zəruridir.

1966-cı il tarixli Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 26-cı maddəsində insanların qanun qarşısında bərabərliyi göstərilir. Qanun qarşısında bərabərlik tək-cə ölkə vətəndaşlarına deyil, həm də istənilən dövlət və qeyri-dövlət orqanlarına münasibətdə tətbiq edilir. Hər hansı bir ölkədə qanun, konvensiya, qayda və adətdən irəli gələn insan hüquqlarının müvafiq sənədlərdə həmin hüquqların tanınması və ya daha az tanınmasını bəhanə gətirərək, bu və ya digər dərəcədə məhdudlaşdırılması və azaldılması qadağandır. [11, 139-146]

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası: Bakı, 2022, 92 səh.
2. Əliyev Ə. İnsan hüquqları. Bakı, 2019, 352 səh.
3. Əliyev Ə. İnsan hüquqlarının beynəlxalq- hüquq müdafiəsi. Bakı, 2009, 490 səh.
4. Əliyev Ə.İ.İnsan hüquqları. Bakı, 2013,s. 506 səh .
5. Əliyev S. F. İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq hüquq normalarının realizəsi üzrə beynəlxalq və dövlətdaxili hüququn qarşılıqlı əlaqəsi problemi. "Qanun".-2015.-№ 2(244).-S.28-35.
6. Mehdiyev F. Nəzəriyyə və təcrübədə insan hüquqları.Bakı, 2013,405 səh.

7. Kovaleva A.A., Çerņičenko С.В.Международное право.М.2011, 831с.
8. Саидов А.Х. Общепризнанные права человека. Учебное пособие. М.: МЗ ПРЕСС, 2004, 273 с.
9. Черниченко С.В. Теория международного права. В 2-х томах. Том 2: Старые и новые теоретические проблемы. М.: НИМП, 1999, 531 с.
10. Vasak K. A 30-year Struggle: The Sustained Efforts to Give Force of Law.М.1977,148с.
11. Карташкин В.А. Правовые последствия ратификации Россией Европейской Конвенции о защите прав человека и основных свобод. Российской ежегодник международного права, 1995. СПб., «Россия-Нева», 1996, с. 139-146.

Айгуль Джахангирова

**Развитие международно-правового сотрудничества
в сфере принципов прав человека и актуальные проблемы**

В статье отмечается, что Азербайджанская Республика приняла такие универсальные стандарты и механизмы, поддержав универсальные документы о правах и свободах человека, принятые под эгидой ООН. Азербайджанская Республика также является участником ряда международных соглашений, принятых ООН, в том числе международных соглашений о правах и свободах человека. Отмечается, что еще одной объективной предпосылкой сотрудничества современных государств в этой сфере является то, что в соответствии с рядом важных актов универсальных норм международного права государства должны уважать эти права и свободы, существующие для всех, независимо от расы, пол, язык и религия, и должны их придерживаться. Современное международное право установило соответствующие минимальные стандарты в этой области. Реформы, проведенные Азербайджанской Республикой в этой области, заслуживают высокой оценки.

Aygül Cahangirova

**Development of international legal cooperation in the sphere
of human rights principles and current problems**

It is mentioned in the article that the Republic of Azerbaijan adopted such universal standards and mechanisms by supporting the universal documents on human rights and freedoms adopted under the auspices of the UN. The Republic of Azerbaijan is also a party to a number of international agreements adopted by the UN, including international agreements on human rights and freedoms. It is noted that another objective precondition for the cooperation of modern states in this field is that, in accordance with a number of important acts of the universal norms of international law, states must respect these rights and freedoms that exist for everyone, regardless of race, gender, language, and religion. and must adhere to them. Modern international law has established relevant minimum standards in this field. The reforms carried out by the Republic of Azerbaijan in this field are commendable.

Zümrüd ƏLİZADƏ

*Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Akademiyasının
"Mülki hüquq və mülki proses" kafedrasının müəllimi,
BDU-nun Hüquq fakültəsinin "İnsan hüquqları və
İnformasiya hüququ" UNESCO kafedrasının müəllimi*

İNFORMASIYA CƏMİYYƏTİNDƏ İNSAN HÜQUQLARININ MÜDAFİƏSİNİN ƏHƏMİYYƏTİ

Açar sözlər: İkt və insan hüquqları, sosial media sahəsində hüquqlar, Data Mining, məxfilik mövzusu, "şəxsi məlumatlar ekosistemi".

Ключевые слова: ИКТ и права человека, права социальных сетей, интеллектуальный анализ данных, вопросы конфиденциальности, «экосистема персональных данных»

Key words: ICT and human rights, social media rights, Data Mining, privacy issues, "personal data ecosystem".

İKT -nin son onilliklər ərzində sürətli inkişafı nəticəsində cəmiyyətdə gedən rəqəmsal transformasiyanın şahidi oluruq. Dünya üzrə iqtisadi göstəricilərə dair son dövrlərdə aparılan statistikalar göstərir ki, İKT sahəsində inkişafın sürəti digər bütün iqtisadi sferaların birgə inkişaf sürətindən ortalama 3 dəfə artıqdır. Düşünürəm ki, bunun əsas səbəblərindən biri peyk yayım sistemlərinin sərhəd tanımaması, İKT-nin qlobal və ya beynəlxalq səviyyədə effektiv olmasıdır. İnformasiya cəmiyyətində informasiya iqtisadi resurs kimi çıxış edir. İnsanlar öz fəaliyyətində ondan daha intensiv istifadə edirlər. Bu da öz növbəsində informasiyanı olduqca geniş spektrli müxtəlif insan hüquqları münasibətlərinin mərkəzi elementlərindən birinə çevirir. Zənnimcə, İKT-nin inkişafını həm geniş fürsətlər, həm də ciddi risklər baxımından dəyərləndirməliyik.

Onun məlumat əldə etmək və ünsiyyət hüquqlarımız üzərində aşkar təsir bariz olmaqla, bir neçə digər əsas hüquq və azadlıqlarımıza nəzər salmaq istəyərdim. Məsələn, iqtisadi sferaya baxsaq,

görərik ki, avtomatlaşdırma və yeni texnologiyaların tətbiqi iqtisadi hüquqlarımızla bağlı nə qədər dəyişikliklərə səbəb olub. Yaxud insanların distant, yəni online qaydada uzaqdan təhsil almaq imkanı təhsil hüququmuzun təminatı üçün yeni imkanlar yaradıb. Mədəni həyatda iştirakçılıq hüququmuzdan danışsaq, bugünkü media və internet imkanlarının güclü təsirlərinin danılmaz dəyişikliklərə yol açdığını qəbul etməliyik. Digər tərəfdən hal-hazırda hamı üçün əlçatan olan əqli mülkiyyət məhsulları yaratmaq mümkündür. Yəni bir yazını yayımlamaq, bir bəstənin səsyazmasını etmək, film çəkmək, proqram təminatı hazırlamaq v.s. öncəki dövrlərə görə dəfələrlə az maddi vəsaitlə və daha təsirli bir şəkildə mümkündür. Bütün bunlar təkmərkəzli yox, müxtəlifliklə müşayiət olunan mədəniyyət və sənət nümunələrinin istehsalına fayda verir.

İKT-nin sosial hüquqlarımıza da önəmli dərəcədə təsir etdiyini düşünürəm. Çünki İKT fərdi səylərin sosial biliyə cəmlənməsinə imkan verir. Yəni, məsələn, YouTube, Twitter v.s. kimi platformalarda məzmun ayrı-ayrı fərdlər tərəfindən yaradılır, platformalar isə onların verdiyi töhfələrin çatdırılmasını həyata keçirir. Buna paralel olaraq, bütün bu fərdi hərəkətlər yəni məlumat məzmunu yaradır. Bu isə öz növbəsində hər kəsin yararlanması üçün şəbəkə xarakterli bir baza rolunu oynayır. Məsələn, məzmun içindəki bir ifadədən sizə lazım olan başqa səhifələrə bir toxunuşla keçid etmək imkanı kimi. Deyək ki, mən bu məqalədə İKT və İnsan hüquqları mövzusunda yazarkən, mətnin içərisində həm də əqli mülkiyyət ifadəsindən istifadə edib, fikir bildirmişəm.

Bu məqalə online platformada yerləşdirildikdən sonra artıq əqli mülkiyyətlə bağlı da axtarış edən hər hansı şəxsin qarşısına çıxma bilər. Göründüyü kimi, bu olduqca geniş miqyaslı biliklər toplusu deməkdir. Tarixin hər hansı bir dövründə bir fikri, məlumatı tapmaq və mübadilə etmək bugünkü qədər sürətli olmamışdır.

Bugün internetə çıxışın olmasını hər bir fərdin fundamental insan hüquq və azadlıqlarının təminatı üçün vacib şərtlərdən biri hesab edə bilərik. Kimisə internetdən zorla kənarlaşdırmaq onu mədəniyyətdə iştirak etməkdən, fikir bildirmək və ünsiyyət üçün ən təsirli üsullardan məhrum etməklə ayırı-seçkiliyə məruz qoymağa bərabərdir. Bu da öz növbəsində dövlətlərin və təşkilatların üzərinə internetə əlçatanlığın təminatı ilə bağlı öhdəlik qoyur.

İKT-nin inkişafı, ümumilikdə informasiya cəmiyyətində internetin, xüsusən də sosial media-nın yaratdığı bir sıra imkanlar öz mahiyyəti etibarilə bir çox məqamlarda insan hüquqlarının müəyyən əsas cəhətləri ilə üst-üstə düşür. Belə ki, İnsan hüquqları mahiyyəti etibarilə universaldır və ali mənəvi dəyərlərin inkişafı və qorunmasına əsaslanır. İKT isə ünsiyyət maneələrini aradan qaldırmaqla; insanlara yeni əməkdaşlıq formaları təklif etməklə; yaradıcı fəaliyyət üçün çəkilən xərcləri azaltmaqla mənəvi tərəqqiyə yol açmaq imkanına malikdir [4, səh. 55] Görülən yaradıcı iş üçün çox az xərc tələb olunması və onun xüsusən də sosial media platformaları vasitəsilə universal auditoriyaya çatma bilmək imkanı bu sahədə əvəzsiz şərait yaradır.

Bütün bu və daha öncə sadaladığım imkanlar və fürsətlərdən yararlanarkən risklərdən qorunmaq üçün ciddi maariflənməyə, eləcə də , insan hüquq və azadlıqlarının prinsiplərinə əsaslanan tənziyyət mexanizmlərinə ehtiyac var. Çünki sosial media platformaları öz hədəfləri olan qurumlardır. Bu platformaları istifadəçilərinə onların istədiklərini göstərərək özlərinə cəlb edib, burada daha çox zaman keçirmələrinə nail olmağa çalışan "tövsiyyə maşınları" adlandırardım. Nəzərə alsaq ki, sosial mediada fərdlərin hər hansı reaksiyası, şərh və ya paylaşımının öz təsir və nəticələri olur, digər tərəfdən isə heç də hər istifadəçi xoşniyyətli olmur , belə olan halda aydın-

dır ki, müəyyən məlumatların istifadəçinin öz əleyhinə istifadə olunması riski yaranır. İstifadəçilərin məxfi məlumatlarının qorunması, şəxsi toxunulmazlığının təmin edilməsi ilə bağlı ciddi problemlərə səbəb olacaq münbit zəmin yaranır.

Unutmamaq lazımdır ki, media silah kimi yox, faydalı informasiya və ünsiyyət vasitəsi olaraq istifadə edilməlidir. Bu baxımdan, istər informasiyanın toplanması və yayımlanması ilə məşğul olan media platformalarının, istərsə də öz fərdi paylaşımı üçün məzmun hazırlayan şəxslərin hüquq və azadlıqlarını bilməsi bir çox potensial problemlərdən qorunmanı təmin etmiş olar.

2010-cu ildə ABŞ Konqresinin Nümayəndələr Palatasının alt komitəsi tərəfindən keçirilən dinləmədə Kolumbiya Universitetinin Hüquq fakültəsinin professoru Eben Moqlen bildirib ki, "Facebook yarım milyard insanın gündəlik həyatı və sosial əlaqələri haqqında 20-ci əsrdə totalitar hökumətlərin izlədikləri insanlar haqqında toplaya bildiyindən daha çox məlumat saxlayır və ona nəzarət edir." Buna görə də aydın olmalıdır ki, bir insan hüququ kimi məxfilik İKT kontekstində xüsusən diqqətə layiqdir. Daha yaxşı məxfilik və məlumatların qorunması üçün strategiyalar həm texnoloji, həm də hüquqi baxımdan mümkündür [3] Texnoloji tərəfdə mümkün yanaşmalara kriptografik metodların (məsələn, rəqəmsal imzalar və şifrələmə) istifadəsi, eləcə də istifadəçi mərkəzlik konsepsiyası nəzərə alınmaqla aşağıdan yuxarı tərtib edilmiş proqram arxitekturası daxildir. Şəxsiyyət və məlumatlar üzərində bütün nəzarət fərdlərin daxilində olmalıdır. Professor Eben Moglen həyəcanlı çıxışında iddia edir ki, ABŞ-dəki 4-cü Düzəliş "buludda" deyil, daha çox insanın əsassız axtarış və ələ keçirməyə qarşı müdafiəsinin ən güclü olduğu evlərimizdə olan bir texnologiya arxitekturasını nəzərdə tutur. Müxtəlif icmalar bu cür memarlıq üzərində işləyir, məsələn: "OpenID"11 bir çox müxtəlif şirkət və təşkilatlara autentifikasiya etmək üçün istifadə oluna bilən İnternetdə vahid, istifadəçi mərkəzli şəxsiyyət yaratmaq üçün arxitektura və protokoldur [8, səh. 35] Bu texnologiya ilə hər dəfə şəxsi məlumatların ötürülməsi zamanı bir şəxs bu addımı təsdiqləmək üçün icazə verməlidir. "Məlumat Kartları" öz kompüterində "rəqəmsal pul kisə-

si”nə sahib olmaq ideyasına əsaslanır. Bu pul kəsişi rəqəmsal kartlardan ibarətdir, hər biri İnternetdə şəxsiyyətinin müəyyən bir hissəsini və ya aspektini təmsil edir. Bu kartlar, eləcə də onlardakı şəxsi məlumatlar həmişə fərdin nəzarəti altında qalır və seçmə qaydada paylaşıla bilər. “Şəxsi Məlumatlar Ekosistemi” “Şəxsi Məlumat Anbarı” texnologiyaları üzərində işləyən bir cəmiyyətdir ki, bu da fərdlərə öz şəxsi məlumatlarını bir nöqtədən onlayn rejimdə tam idarə etməyə, seçmə şəkildə açıqlamağa, eləcə dəbu şəxsi məlumatların istifadəsinə nəzarət etmək, şəxsi məlumatları yeniləmək və silmək, öz şəxsi məlumatlarını bir şirkət və ya təşkilatdan digərinə sərbəst ötürmək. Tətbiq olunan Mənbələr Müvafiq İnsan Hüquqları sənədlərində şəxsi həyatın toxunulmazlığına dair çoxsaylı istinadlara rast gəlmək olar. UDHR-in 12-ci maddəsində deyilir “Heç kəsin şəxsi həyatına, ailə həyatına, evinə və yazışmalarına özbaşına müdaxilə edilə bilməz”. “Yazışma”nı açıq şəkildə qeyd edən bu ifadə İKT kontekstində bir çox məxfilik risklərini əhatə edəcək qədər geniş olmalıdır, nəzərə alsaq ki, məsələn, E-poçt və ya sosial şəbəkə xidmətləri daxilində mesajlar da bir növ yazışmadır. ICCPR özünün 17-ci maddəsində yuxarıda qeyd olunanlara demək olar ki, ekvivalent bəyanat verir: “Heç kəs şəxsi həyatına, ailə həyatına, evinə və ya yazışmalarına özbaşına və ya qanunsuz müdaxiləyə, şərəf və nüfuzuna qanunsuz qəsdlərə məruz qala bilməz”. Eyni şəkildə, məxfilik mövzusu AİHM-in 8-ci maddəsində də əhatə olunur: “Hər kəsin şəxsi və ailə həyatına, evinə və yazışmalarına hörmət etmək hüququ var”. CFREU 7-ci maddəsində əvvəlki bəyanatı daha gender baxımından neytral şəkildə təkrarlayır tərzdə: “Hər kəsin şəxsi və ailə həyatına, evinə və ünsiyyətinə hörmət etmək hüququ var”. Bununla belə, CFREU hətta “şəxsi məlumatların mühafizəsi”ni açıq şəkildə qeyd etməklə və 8.1 və 8.2-ci maddələrində qeyd etməklə bir addım da irəli gedir: “Hər kəsin ona aid şəxsi məlumatların mühafizəsi hüququ var [2]. Bu cür məlumatlar müəyyən məqsədlər üçün və müvafiq şəxsin razılığı və ya qanunla müəyyən edilmiş digər qanuni əsaslar əsasında ədalətli şəkildə işlənməlidir. Hər kəsin özü haqqında toplanmış məlumatları əldə etmək və onla-

rın düzəldilməsini tələb etmək hüququ vardır” [1]

Şəxsi məlumat və məxfilik İfadə azadlığı kimi, şəxsi məlumatların və şəxsi həyatın toxunulmazlığının qorunması hüququ - özü haqqında məlumatları seçmə şəkildə gizlətmək bacarığı - köhnə və geniş anlayışdır və İKT-nin yüksəlişi ilə yeni, xüsusi aktualıq qazanmışdır. Əsas məqam ondan ibarətdir ki, İnternet və ya mobil telefonlardan istifadə edərkən, çox vaxt bizim açıq razılığımız və ya hətta məlumatımız olmadan əhəmiyyətli miqdarda şəxsi məlumatlar saxlanılır və ötürülür. Bu, heç bir digər media və ya ünsiyyət metodunda analoqu olmayan üsul və ölçüldə baş verir. İnternetdə və ya cib telefonumuzda atığımız hər addım, ekranda yazdığımız hər bir məlumat, internetdə etdiyimiz hər bir siçan klikləməklə, onlayn kimliyimizə, rəqəmsal barmaq izimizə daha çox məlumat əlavə edirik. Bu məlumatlara əsaslanaraq, fərdlərin onlayn xidmətlərdən istifadə edərkən istehsal etdikləri məlumatlardan faydalı nümunələr çıxarmağa yönəlmiş xüsusi metodlar və texnologiyalar tətbiq oluna bilər. Data mining adlanan bu proses ya fərdlərin üstünlüyü və ya zərəri üçün istifadə edilə bilər [5, səh. 25]. Müsbət tərəfi odur ki, məlumatlarımıza əsaslanan mürəkkəb proqramlaşdırma bizə istifadə etdiyimiz xidmətləri fərdiləşdirməyə, daha yaxşı ümumi onlayn təcrübə təmin etməyə və hətta Məlumatın Həddindən artıq yüklənməsinin bizə yaratdığı problemləri azaltmağa kömək edə bilər. Mənfə tərəfi odur ki, məlumatlarımıza nəzarət edən şirkətlər tərəfindən potensial sui-istifadə halları var ki, bu da hədəflənmiş reklam vasitəsi ilə məlumatlarımızın birbaşa monetizasiyasından tutmuş gördüklərimizin və etdiklərimizin şüurlu və zərərli manipulyasiyasına qədər dəyişə bilər. istehlak davranışımıza və siyasi baxışlarımıza təsir edən onlayn. Toplanan və təhlil edilən məlumatların miqdarı adətən orta fərdlərin gözlədiyindən xeyli böyükdür. İnternetdən istifadə etmək üçün öyrədildiyimiz üsula xas görünən dərk edilən azadlıq və istifadəçi mərkəzliliyi fərdlər və şirkətlər arasında məlumat üzərində nəzarətin demək olar ki, həmişə böyük bir balanssızlıq olduğunu gizlədə bilər. sonuncu. Məlumatların toplanması və məlumatların çıxarılması üçün texnologiyaların hazırlanmasında ixtisaslaşmış bütöv

bir sənaye yaranmışdır. Google, Facebook, Twitter və Youtube kimi ən böyük və populyar İnternet şirkətlərinin hamısı istifadəçiləri haqqında qiymətli məlumatların toplanması və pul qazanması müqabilində guya “pulsuz” xidmətlər təklif etmək ideyasına əsaslanır.

Hər kəsin özü haqqında toplanmış məlumatlara giriş hüququ var və ya “onların düzəldilməsinə nail olmaq”. Bir çox ştatlarda şəxsi məlumatlar və məxfilik mövzularını əhatə edən qanunlar var. Həmçinin, bəzi regional təşkilatlar müvafiq qanunvericilik və ya təlimatlar təqdim edirlər [6, səh. 24]. Nümunələr daxildir: İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının (OECD) məxfiliyin qorunması və şəxsi məlumatların transsərhəd axınlarını tənzimləyən Təlimatlara dair Şüranın Təvsiyələri Asiya-Sakit Okean İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının (APEC) Məxfilik Çərçivəsi Avropa Birliyinin Məlumatların Qorunması Direktivi (Direktiv 95/46/EC). Amerika Birləşmiş Ştatları Federal Ticarət Komissiyasının (FTC) Ədalətli Məlumat Təcrübəsi Prinsipləri Əksər milli və ya regional yanaşmaların ümumi olduğu əsas tələblər toplanmış şəxsi məlumatların kifayət qədər təhlükəsiz və qorunmalı olması, müəyyən məqsəd üçün müvafiq olan məlumatların yalnız minimal miqdarının toplanması, fərdi məlumatların

yalnız toplanması, fərdin açıq-aydın biliyi və razılığı ilə istifadə və təqdim edilməsi və fərdlərin yanlış olan məlumatları tamamlamaq, düzəltmək və ya silmək yolları da daxil olmaqla, onlar haqqında toplanmış şəxsi məlumatlara çıxışı olmalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, mədəni və tarixi fərqlərə görə məxfilik qanunvericiliyi bəzən ölkələr arasında “uyğun” olmur və bu, beynəlxalq ticarətə mane ola bilər [7, səh. 15]. Məsələn, Avropa Birliyinin Məlumatların Qorunması Direktivi (Direktiv 95/46/EC) ABŞ kimi çox ciddi Avropa standartlarına cavab verməyən ölkələrə şəxsi məlumatların ötürülməsini qadağan edir. Bu cür fərqləri aradan qaldırmaq üçün ABŞ-AB Safe Harbor proqramı kimi çərçivələr həyata keçirilə bilər. İKT kontekstində çıxarılan bu həssas mövzuların gələcək müalicəsi üçün standart ola biləcək son milli təşəbbüslərdən biri ABŞ senatorları Con Makkeyn və Con Kerri tərəfindən “onlayn məxfilik hüquqları haqqında qanun layihəsi” yaratmaq üçün təklif olunan qanun layihəsini yaymaqda olan təklifdir. Qanun layihəsi şirkətlərdən onun haqqında məlumatları kənar şəxslərlə paylaşmaq üçün şəxsdən icazə istəməyi tələb edəcək [9, səh 12]. Bu, insanlara şirkətlərin onlar haqqında topladığı məlumatları görmək hüququ verəcəkdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. “İnformasiya əldə etmək haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
2. “Fərdi məlumatlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
3. "İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunu;
4. İnformasiya hüququ. Əmir Əliyev, Gülnaz Rzayeva, Bəhrüz Məhərrəmov, Şahin Məmmədrzalı, Aytəkin İbrahimova;
5. Hüquq və Süni İntellekt. Bart Custers, Eduard Fosch-Villaronga;
6. Məlumatdan başqa. AI-də İnsan Hüquqları, Etik və Sosial Təsirin Qiymətləndirilməsi. Alessandro Mantelero;
7. Dünyada Məlumatların Mühafizəsi. Elif Kiesow Cortez;
8. İnformasiya hüququ. Charles Oppenheim, Adrienne Muir, Naomi Korn;
9. İnformasiya texnologiyalarında hüquqi məsələlər. Thomson Reuters.

Зюмрюд Ализаде**Важность защиты прав человека в информационном обществе**

Статья посвящена состоянию прав человека в современном информационном обществе. Были затронуты возможности и проблемы, вызванные широким использованием ИКТ в сфере прав человека. Был рассмотрен вопрос конфиденциальности персональных данных, а также попытались осветить отдельные моменты, связанные с международным и местным опытом.

Zumrud Alizadeh**The importance of human rights protection in the information society**

The article is dedicated to the state of human rights in the modern information society. Opportunities and problems caused by the wide use of ICT in the field of Human rights were touched upon. The issue of privacy of personal data was considered, and certain points related to international and local experience were tried to be highlighted.

Günay HACIYEVA

Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin

“İnsan hüquqları və informasiya hüququ”

UNESCO kafedrasının müəllimi

e-mail: agamirova-gadjiyeva@mail.ru

AZADLIQDAN MƏHRUM ETMƏ YERLƏRİNDƏ QADINLARIN HÜQUQİ VƏZİYYƏTİNƏ DAİR BEYNƏLXALQ-HÜQUQİ STANDARTLARIN İNSAN HÜQUQLARI MÜDAFİƏSİNİN PRİNSİPLƏRİ ƏSASINDA TƏHLİLİ

Açar sözlər: azadlıqdan məhrum etmə; məhkum qadınlar; cəzaçəkmə müəssisələri; insan ləyaqətinin qorunması hüququ; sağlamlığının qorunması hüququnun; işgəncə.

Ключевые слова: лишение свободы; осужденные женщины; пенитенциарные учреждения; право на защиту человеческого достоинства; право на охрану здоровья; пытки.

Key words: deprivation of liberty; convicted women; penitentiary institutions; the right to the protection of human dignity; the right to the protection of health; torture.

Azadlıqdan məhrum edilməsinə baxmayaraq, insan cəmiyyətin tamhüquqlu üzvü olaraq qalır. İslah müəssisələrində saxlanılan şəxslər üçün əsas hüquq və azadlıqların demək olar ki, bütün spektri qorunur, bəzi hallarda onların xüsusi həyata keçirilmə forması müəyyən olunur.

Azərbaycanın qoşulduğu beynəlxalq müqavilələrə uyğun olaraq azadlıqdan məhrum etmə yerlərində vətəndaşa layiqli saxlanma şəraiti yaradılmalıdır. Məhkumların həddindən artıq sıxlıq, qida çatışmazlığı, qeyri-adekvat tibbi xidmət, idman və istirahət imkanlarının olmaması, binaların sanitariya-gigiyenik şəraitinin pis olması şəraitində qalmasına yol verilmir. Azadlıqdan

məhrum etmə yerlərində insan hüquqlarının pozulmasının mahiyyəti cəza hüququ nəzəriyyəsinə ümumi olan mülki, sosial-iqtisadi, mədəni hüquqlara, habelə məhkumlar üçün məhkəmə tərəfindən təyin edilmiş cəzanın çəkilməsi, yəni onların xüsusi status əldə etməsi ilə əlaqədar yaranan xüsusi hüquqlara riayət edilməməsi ilə əlaqədardır.

Azərbaycanın penitensiar müəssisələri cəmiyyətimizin ayrılmaz hissəsidir, onlara həvalə edilmiş azadlıqdan məhrum etmə növündə cinayət cəzasının icrası, məhkumların orada saxlanması, habelə onların ərazisində olan şəxsi heyətin, vəzifəli şəxslərin və vətəndaşların qanuniliyini və təhlükəsizliyinin, eləcə də məhkumların sağlamlığının qorunmasının təmin edilməsi kimi vəzifələri yerinə yetirən dövlət orqanlarıdır. CİM-nin 66-cı maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasında penitensiar müəssisələrə daxildir: yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər üçün tərbiyə müəssisələri; yetkinlik yaşına çatmış şəxslər üçün müxtəlif rejimli cəzaçəkmə müəssisələri; həbsxanalar; azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər üçün nəzərdə tutulmuş müalicə müəssisələri.

Cəzaçəkmə müəssisələri yetkinlik yaşına çatmış, azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş məhkumların cəza çəkməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Onlar məntəqə tipli, ümumi, ciddi, xüsusi rejimli müəssisələrə, tərbiyə müs-

sisələri isə ümumi və ciddi rejimli müəssisələrə bölünür.

İlk növbədə, işgəncənin mütləq şəkildə qadağan edilməsi, insan ləyaqətinin qorunması hüququ qeyd olunmalıdır ki, buraya adekvat maddi şəraitin, qidanın, suyun və tibbi yardımın təmin edilməsi daxildir. Həbsxanada şəxsiyyəti alçaldan prosedurlar məhbusların insan ləyaqətinə də toxuna bilər. Xüsusilə narahat həbsxana geyimi qeyd oluna bilər. Məsələn, Texasda [1] və Ruanada [6] kişi məhbusun qəsdən alçaldılaraq çəhrayı həbsxana forması geyinməyə məcbur edildiyi hallar təsvir edilmişdir.

Qadınların şərəf və ləyaqətinin qorunması ilə bağlı onların soyundurulması ilə müşayiət olunan axtarışın aparılması xüsusi qeyd olunmalıdır. Bir çox dövlətlərdə bu yolverilməz sayılır. Məsələn, Böyük Britaniyanın 1998-ci il İnsan Hüquqları Aktı (HRA) İngiltərə və Uelsdəki həbsxanalarda özünə zərər vermə və ya intihar etmə riski olan məhbuslar üçün soyunub-axtarış fəaliyyətinin dayandırılmasını imperativ qaydada tələb edir və bu cür davranışın Avropa Konvensiyasının 3-cü maddəsinin əhatə dairəsinə düşdüyünü təsdiq edir.

Qadın məhbuslardan həbsxana forması kimi kombinezon geyinmələrini tələb etmək onları tualetdən istifadə edərkən soyunmağa məcbur etdiyi kimi alçaldıcı təsirə malik ola bilər. Bəzi ölkələr təhlükəsizlik baxımdan əsaslandırılmayan şübhəli prosedurlardan istifadə edir. Məsələn, məhbusları yürüş etməyə və vətənpərvərlik mahnıları oxumağa məcbur etmə və ya yalnız müəyyən şəkildə yeriməyə icazə vermə qeyd oluna bilər [3].

Məhkumlara qarşı mexaniki məhdudiyətlərin tətbiqi çox həssas məsələdir. Məhdudiyət vasitələrinin tətbiqi bütün məhbuslar tərəfindən ləyaqətinin alçaldılması kimi qəbul edilir və əgər məhdudlaşdırıcı vasitələrdən əsassız olaraq və ya lazım olduğundan daha uzun müddət istifadə edilirsə, bu, məhkumlarla rəftar qaydalarının tələblərinin pozulması deməkdir.

BMT-nin Məhkumlarla rəftar üzrə Minimum Standart Qaydaları məhbuslara qarşı məhdudlaşdırıcı tədbirlərin tətbiqinə dəqiq məhdudiyətlər qoyur. Məsələn, 33-cü Qaydada deyilir: “Qan-

dal, sakitləşdirici köynək və ya zəncir kimi məhdudiyətlər heç vaxt cəza olaraq istifadə edilməməlidir. Bundan əlavə, qandallar və zəncirlər sakitləşdirmə vasitəsi kimi ümumiyyətlə istifadə edilməməlidir [9].”

Buna baxmayaraq, bəzi dövlətlərdə doğuş sancısı və doğuş zamanı qadınlara qandal vurulmasına qarşı çıxan həkimlərin tövsiyələrinin əksinə olaraq, hamilə qadınlara xəstəxanaya aparılarkən, ginekoloji müayinə və doğuş zamanı onlara qarşı qandal kimi məhdudiyətlərdən istifadə olunur. Məsələn, 2000-ci ildə ABŞ-da 14 ştat qadın məhbuslara doğuş və doğuş ağrıları zamanı qandaldan istifadəni qadağan etmişdi, lakin başqa yerlərdə bu tətbiqin qadağan edilməsi cəhdləri həbsxana rəhbərliyinin müqaviməti ilə üzləşir [7].

Amerika Mamalıq və Ginekoloqlar Kolleci, eləcə də Amerika Sağlamlıq Assosiasiyası qadınların sağlamlığına təhlükə törətdiyi, qadınların şiddətli ağrı və zədələnməsinə səbəb olduğu üçün qandal tətbiqini pisləmişdir. Centre for Reproductive Rights təşkilatı əmək, doğuş və doğuşdan sonrakı bərpa dövründə fiziki məhdudiyətlər olmadan hərəkət edə bilmənin kritik əhəmiyyətini vurğulayır [8].

İşgəncələrin Qarşısını Alınması üzrə Komitə qeyd edir ki, “... İşgəncələrin Qarşısını Alınması üzrə Komitə vaxtaşırı ginekoloji müayinə və ya doğuş zamanı hamilə qadınların çarpayına (və ya digər mebelə) qandallanması və ya başqa üsulla zəncirlənməsi faktı ilə üzləşir. Bu, tamamilə qəbul edilməzdir və şübhəsiz ki, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar kimi qiymətləndirilməlidir. Təhlükəsizlik tələblərinə uyğunluğu təmin etmək üçün başqa yollar tapılmalıdır”[2].

Azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş qadınların hüquqi təminatının tənzimlənməsi və sağlamlığının qorunması hüququnun həyata keçirilməsini təhlil edərək, tənzimləmənin səciyyəvi cəhətlərini və həyata keçirilməsində mövcud olan problemləri xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Məhkumlarla Rəftar üzrə Minimum Standart Qaydaları müəyyən edir: “Məhkumlara tibbi-sanitariya xidməti göstərmək dövlətin vəzifəsidir. Məhkumlar cəmiyyətdə mövcud olan eyni tibbi-sanitariya standartları ilə təmin edilməli

və onların hüquqi statusuna görə ayrı-seçkilik qoyulmadan zəruri tibbi-sanitariya xidmətlərindən pulsuz istifadə imkanı təmin edilməlidir” (Qayda 24 (1)).

Azərbaycan Respublikası özünü hüquqi dövlət elan edərək, vətəndaşların sağlamlığının layiqli mühafizəsini təmin etməyə yönəlmiş müəyyən sosial siyasət həyata keçirməyi öhdəsinə götürür. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına (31, 35, 39, 41-ci maddələr) uyğun olaraq dövlətimizin vəzifələrindən biri də əhalinin sağlamlığının qorunmasıdır. Dövlətimiz azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş şəxsləri islah müəssisələrində təcrid etməklə təkcə cəzanın icrasını deyil, həm də onların sağlamlığını qorumaq öhdəliyini öz üzərinə götürür. Cəzaların icrası qanunvericiliyinin təhlilinə əsasən qeyd edilən ki, məhkumların ilk tibbi yardım daxil olmaqla, tibbi rəydən asılı olaraq ambulator və ya stasionar şəraitdə tibbi yardım almaq hüququ tanınır (Cəzaların İcrası Məcəlləsinin 10.2.5-ci maddəsi).

Cəzaçəkmə müəssisələrinin müdiriyyəti sanitariya-gigiyena normalarına, məhkum qadınların əmək fəaliyyəti prosesində təhlükəsizlik texnikası qaydalarına əməl olunmasına, islah müəssisələrinin lazımi dərman preparatları ilə təchiz edilməsinə və xəstələrin vaxtında tibbi islah müəssisələrinə yerləşdirilməsinə nəzarət etməyə borcudur.

Başqa bir hüquq kimi bərabərlik hüququ, ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi qeyd olunmalıdır. Bununla bağlı, İnsan Hüquqları Komitəsi beynəlxalq normaların tam yerinə yetirilmədiyini bildirir. Əgər hər hansı bir şəxs hüquqdan tam və bərabər şəkildə istifadə etməkdən məhrum olarsa, dövlətlər azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin hüquqlarının kişilər və qadınlar üçün bərabər şərtlərlə müdafiə olunmasını təmin etməlidirlər. Məsələn, respublikamızın Cəzaların İcrası Məcəlləsində (bundan sonra CİM) azyaşlı uşaqları olan kişilərin saxlanması şərtləri, habelə arvadını itirmiş və himayəsində azyaşlı uşaqları olan kişilərin saxlanması şərtləri müəyyən edilmir.

Cinayət törətməklə, kişi demək olar ki, avtomatik surətdə valideynlik hüquqlarından məhrum olur, halbuki qadın valideynlik hüququndan

məhrum deyil. Üstəlik, ona cəzasının çəkilməsi üçün möhlət verilir. Beləliklə, ata uşağın yanında olmamalıdır, ana isə yaşayış və təminat şərtləri mövcud olduqda azyaşlı uşağı böyüdə bilər.

Beləliklə, valideyn qadınlara bu cür güzəştlər verilməklə atanın rolu qətiyyənlə nəzərə alınmır. Qanunverici qadını cəmiyyətdə yalnız bir rola, yəni analığa istiqamətləndirməklə birlikdə avtomatik olaraq kişini bir çox rolların, o cümlədən ata rolunun tam yerinə yetirilməsindən məhrum edir. Belə qeyri-ardıcillıq qanunvericinin hamilə qadınlara və azyaşlı uşaqları olan cinayətkar qadınlara güzəştlər etməklə, ilk növbədə, uşağın qayğısına qalması haqqında bəyanatları tamamilə əsassız edir.

Məhkum qadınlarla bağlı digər bir hüquq öz övladı ilə ünsiyyətdə olmaqla bağlı yaranır. Bir çox ölkələrdə məhbus və cəza çəkən qadınların böyük əksəriyyəti analardır və çox vaxt onlar kiçik uşaqlarının yeganə və ya əsas qəyyumudurlar. Hamilə qadınlar və ya analar azadlıqdan məhrum edildikdə vəziyyət son dərəcə çətinləşir, çünki ana, ata və uşağın maraqları üst-üstə düşməyə bilər, bu da çox nadir hallarda nəzərə alınır.

Azərbaycanın cəzaların icrası sahəsində hüquqi islahatlara qədər qanunvericilikdə hamilə qadınlara və azyaşlı uşaqları olan qadınlara həsr olunmuş xüsusi bənd və maddələrin belə geniş siyahısı nəzərdə tutulmamışdı, hərçənd qadın islah müəssisələrində uşaq evlərinin olması və məhkum anaların saxlanması üçün müvafiq normalar nəzərdə tutulurdu.

Banqkok Qaydaları, ilk dəfə olaraq qadın məhbusların uşaqlarının islah müəssisələrindən köçürülməsinə dair qərarlar üçün standartlar, anaları ilə birlikdə həbsdə olan uşaqlarla rəftarı tənzimləyən qaydalar müəyyən etmişdir. Qaydalarda göstərilir ki, belə qərarlar fərdi qiymətləndirmə və uşaqların maraqlarının ən yaxşı şəkildə təmin edilməsi əsasında və yalnız uşağa alternativ qayğı forması müəyyən edildikdən sonra qəbul edilir. Məsələn, Braziliyaya səfəri ilə bağlı hesabatında İşgəncələrin Qarşısının Alınması üzrə Alt Komitə bu qaydaya əməl edilməməsindən narahatlığını ifadə etmişdir. İşgəncələrin Qarşısının Alınması üzrə Alt Komitə uşaq qadın məhbusların övladlarının iki yaşına çatmasından sonra övladla-

rının qəyyumluğunu itirməsi və uşaqların bəzilərinin övladlığa verilməsi ilə bağlı məlumatlardan dərin narahatlığını ifadə etmişdi [4].

Alt Komitə uşaqların islah müəssisəsində anaları ilə qalmasına icazə verilməsi ilə bağlı qərarlar uşaqların maraqlarına uyğun və uşaqların ehtiyaclarının fərdi qiymətləndirilməsi əsasında qəbul edilməsini tövsiyə edir, eləcə dövlətlərdən uşaqların övladlığa götürülməsi təcrübəsini və belə hallarda övladlığa götürməni tənzimləyən qanunvericiliyin tətbiqini dəqiqləşdirməyi tələb edir [5].

Yetkin şəxslərə və uşaqlara tətbiq edilən əsas beynəlxalq insan hüquqları normalarına əlavə olaraq, 18 yaşına çatmamış uşaqların xüsusi müdafiəsi üçün müddəalar qəbul edilmişdir ki, bu da Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiyada öz əksini tapmışdır. Konvensiyada həbsxanada böyükləri və ya gənc valideynləri müşayiət edən uşaqlar üçün xüsusi müddəalar olmasa da, lakin xüsusi vəziyyətlərdə olan uşaqların müdafiəsi, onlara yardım və qayğıya birbaşa aid olan tənzimləmələr nəzərdə tutulmuşdur.

Lakin uşaqların müdafiəsi sistemləri çox vaxt reallığın sınağından keçirilir, məhz azyaşlı uşaqlar anası və ya atası ilə həbsxanada yaşadıkları zaman onların əsas qəyyumunun həbsi onların hüquqlarına birbaşa təsir edir. Məsələn, Hindistanda valideynlər həbsxanada onlarla birlikdə yaşayan övladlarını övladlığa götürmək üçün təhvil verə bilərlər, lakin həbsxana rəsmilərinin sözlərinə görə, heç kim valideynləri ağır cinayətlərə görə məhkum edilmiş uşaqları övladlığa götürmək istəmir [11]. Bu o deməkdir ki, uşaqlar onların yaşayışı üçün çox uyğun olmayan həbsxana mühitində valideynləri ilə qalmalı olurlar.

Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiyanın 9-cu maddəsində deyilir ki, dövlətlər əgər uşağın mənafeyinə uyğun olaraq belə ayrılma zəruri deyilsə, uşağın öz valideynlərindən ayrılmamasını təmin edirlər ki, bu, həbsdə olan valideynlərin uşaqlarının vəziyyətinə bilavasitə şamil edilə bilər.

Azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş valideynlərlə onların təcrid olunmayan övladları arasında yaxşı ünsiyyət təcrübəsi ilə bağlı nümunələri misal göstərmək olar. Məsələn, İtaliyada valideynlər bəzən məktublardan əlavə uşaqlarına fotosəkilləri və ya satın aldıkları və

ya özləri hazırladıqları məmulatları göndərirlər. İtaliyanın San-Vittore həbsxanasında qadın məhbuslara öz emalatxana məşğələləri zamanı uşaqları üçün fotosəkil çərçivələri, yumşaq heyvanlar və s. kimi suvenirlər hazırlamağa icazə verilir və beləliklə, ana-uşaq münasibətlərinin saxlanmasına kömək göstərilir. Bu, əcnəbi qadınlar və onların digər ölkələrdə yaşayan uşaqları üçün xüsusilə vacibdir [12].

Telefon danışıqlarında olduğu kimi, məktublارın və bağlamaların sayına qoyulan qiymət və məhdudiyətlər belə əlaqə saxlamaq imkanının hüdudlarını müəyyən edir. Əgər uşaqlar oxumaq və yazmaq üçün çox kiçikdirlərsə və ya bəzi ölkələrdə olduğu kimi, məhbusların təhsil səviyyəsi ümumən cəmiyyətdən aşağıdırsa, məktub münasibətləri qorumaq üçün münasib yol olmaya bilər, məhbuslar bu şəkildə ünsiyyət qura bilməzlər.

Belə vəziyyətlərdə uşaqların həbsdə olan valideynləri ilə ünsiyyət qurması üçün başqa yollar tapmaq lazımdır. Uğurlu təcrübəyə misal olaraq həbsdə olan valideynlərə uşaqları üçün audiokitablار yazmağa imkan verən proqramları göstərmək olar ki, bu da valideyn-övlad münasibətlərini gücləndirməyə, məhbusların özünüqiymətləndirməsini artırmağa və həm uşaqların, həm də məhbusların savadını yaxşılaşdırmağa kömək edir. Proqramlarda iştirak edən məhbuslar mütəmadi olaraq mütaliə vasitəsilə onların savadlarının yaxşılaşdığını bildirmişlər. Kitablار valideynlərə və uşaqlara uşaqların həbsxana ziyarətləri zamanı söhbət mövzularını təqdim edir. Uşaqlar valideynlərinin onlara kitab oxumasını dinlədikcə, onların valideynlərinin vəziyyəti ilə bağlı qorxuları və şübhələri azalır.

Buna misal olaraq, atası həbsdə olan bir uşağın sözlərini göstərmək olar: “Mən həbsdə olan atam üçün narahatam, amma diskdəki yazıda o xoşbəxt görünür və bu, məni də xoşbəxt edir” [10]. Bəzi yurisdiksiyalar isə (məsələn, İngiltərə və Uels) xarici məhbuslara “görüş əvəzinə pulsuz məktublار və əlavə telefon zəngləri” təqdim edir.

Minimum Standart Qaydalarda, həmçinin azadlıqdan məhrum etmə yerlərində yaşayan uşaqlar üçün yuxarı yaş həddi müəyyən edilmir və bir ananın onunla birlikdə müəssisədə qala biləcək azyaşlı uşaqlarının sayı qeyd olunmur.

Məhkum hamilə qadınlar üçün doğuşa qədərki və doğuşdan sonrakı standart tibbi xidmətlərdən başqa, qaydalar hamilə qadınların, uşaqlı anaların və uşaqların xüsusi ehtiyacları ilə bağlı xüsusi standartlar və ya konkret tövsiyələr müəyyən etmir. Hamilə qadınların yaşayışı, onlara ixtisaslaşdırılmış tibbi qulluq və yardım, xüsusi gigiyena və sanitariya ehtiyacları, hamilə qadınların ilkin tələbat əşyaları ilə təmin edilməsi və məhkum qadınların ailə əlaqələrinin qorunması ilə bağlı müddəalar göstərilir.

Azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş qadınların vəziyyətini tənzimləyən beynəlxalq standartların və onların həyata keçirilməsi təcrübəsinin təhlili əsasında belə qənaətə gəlmək olar ki, beynəlxalq normalar bütövlükdə azyaşlı uşaqları olan qadınların müdafiəsinə yönəlmişdir. Faktiki məlumatlar aydın, ardıcıl və təkzibedilməz şəkildə göstərir ki, cinayət ədliyyə sistemlərində strukturlar onların əsas ehtiyaclarını ödəmək vəzifəsinin öhdəsindən gəlmir və insan hüquqlarının, hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq tövsiyələrin və sosial ədalətin tələblərinə cavab vermir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan penitensiar qanunvericiliyi beynəlxalq-hüquqi aktları rəhbər tutur, humanizm, islahedici təsirin differensiallaşdırılması və fərdiləşdirilməsi, cəzanın icrasında rejim tələblərinin məhkum qadınlara sosial-psixoloji dəstək tədbirləri ilə birləşdirilməsi prinsipləri mövqeyindən çıxış edir. Son bir neçə ildə Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə və Cəzaların İcrası Məcəlləsinə qadınlara münasibətdə cəzaların və cəza xarakterli digər tədbirlərin icrası qaydasının və şərtlərinin yumşaldılmasına yönəlmiş dəyişiklik və əlavələr edilmişdir.

Azərbaycanda məhkum qadınlara münasibət-

də müasir penitensiar siyasət məhkum kişilərlə müqayisədə daha liberaldir. Eyni zamanda, azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhkum edilmiş qadınların hüquq və qanuni mənafələrinin həyata keçirilməsi, azadlıqdan məhrum etmə şəraitində olan qadınların fiziki və psixi sağlamlığının qorunması problemi sanitar-gigiyenik normaların və məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması ilə sıx bağlı olub, xüsusi diqqətə layiqdir.

Azərbaycan Respublikası azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhkum edilmiş şəxslərin hüquqlarına və qanuni mənafələrinə digər vətəndaşlar və dövlətin yurisdiksiyasında olan şəxslərlə bərabər əsasda hörmət etmək və qorumaq öhdəliyini öz üzərinə götürür. CİM-nin 9.2-ci maddəsində bu öhdəliyin ümumi əsasları təsbit olunmuşdur.

Azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş şəxslərin hüquqi vəziyyəti ilə bağlı beynəlxalq sənədlərdə öz əksini tapmış digər normaların xüsusiyyətləri dövlətlər üçün tövsiyə xarakterli olsa da, bu sahədə yeni qanunvericilik aktları hazırlanarkən nəzərə alınmalıdır. Bu davranış qaydaları beynəlxalq hüquqda hüquqi cəhətdən məcburi deyil, lakin beynəlxalq birlik tərəfindən geniş şəkildə tanınır. İstər BMT-nin qətnamələrində, istərsə də regional beynəlxalq təşkilatların sənədlərində (məsələn, Avropa İttifaqı) beynəlxalq miqyasda yüksək mənəvi-siyasi səviyyəni saxlamaq üçün onların icrasına nəzarət nəzərdə tutulur. Məhkumların, xüsusən də azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş qadınların hüquqi vəziyyətinin xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsinə həsr olunmuş bütün beynəlxalq sənədlərdə onların hüquq və azadlıqlarının tənzimlənməsi problemi aparıcı yer tutur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Arizona criminals find jail too in-'tents'. <http://edition.cnn.com/US/9907/27/tough.sheriff/>
2. European Committee for the Prevention of Torture (CPT). <https://guide-humanitarian-law.org/content/article/3/european-committee-for-the-prevention-of-torture-cpt/>
3. Kazakhstan's Living Gulags // BBC Radio 4, 19 August 2013. <http://www.bbc.co.uk/programmes/b03859mq>
4. Report on the visit of the Subcommittee on Prevention of Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment to Brazil. <https://digitallibrary.un.org/record/721103>

5. Report on the visit of the Subcommittee on Prevention of Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment to Brazil. <https://digitallibrary.un.org/record/721103>
6. Rwanda: prison reform by colour, chants and drums. <http://www.theguardian.com/world/2011/mar/15/letter-from-rwanda-prisons-walls>
7. SB 836: End shackling of pregnant prisoners. http://www.washingtonpost.com/local/va-housesubcommittee-rejects-bill-to-restrict-use-of-restraints-on-pregnant-inmates/2012/02/09/g1QA52UR1Q_story.html
8. Shackling of pregnant women and girls in correctional systems, NCCD Center for Girls and Young Women. http://www.nccdglobal.org/sites/default/files/publication_pdf/shackling.pdf
9. Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners. https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/UN_Standard_Minimum_Rules_for_the_Treatment_of_Prisoners.pdf
10. Story book Dads. <http://www.storybookdads.co.uk/>
11. Робертсон Оливер. Влияние на детей тюремного заключения их родителей. <http://www.refworld.org.ru/pdfid/527baa654.pdf>
12. Робертсон Оливер. Влияние на детей тюремного заключения их родителей. <http://www.refworld.org.ru/pdfid/527baa654.pdf>

Гюнай Гаджиева

Анализ международно-правовых стандартов правового положения женщин в местах лишения свободы на основе принципов защиты прав человека

Хотя особенности других норм, отраженных в международных документах о правовом положении лиц, осужденных к лишению свободы, носят рекомендательный характер для государств, их необходимо учитывать при разработке новых законодательных актов в этой области. Эти правила поведения не являются юридически обязательными в международном праве, но широко признаны международным сообществом. Контроль за их исполнением предусмотрен для поддержания высокого морально-политического уровня на международном уровне, как в резолюциях ООН, так и в документах региональных международных организаций (например, Европейского союза). Проблема регулирования их прав и свобод занимает ведущее место во всех международных документах, посвященных определению особенностей правового статуса осужденных, в частности женщин, осужденных к лишению свободы.

Gunay Hajiyeva

Analysis of international legal standards on the legal status of women in places of deprivation of Liberty based on the principles of protection of human rights

Although the features of other norms reflected in international documents on the legal status of persons sentenced to imprisonment are of a recommendatory nature for States, they must be taken into account when developing new legislative acts in this area. These rules of conduct are not legally binding in international law, but are widely recognized by the international community. Control over their implementation is provided for maintaining a high moral and political level at the international level, both in UN resolutions and in documents of regional international organizations (for example, the European Union). The problem of regulating their rights and freedoms occupies a leading place in all international documents devoted to determining the features of the legal status of convicts, in particular women sentenced to imprisonment.

Şükür YUSİFOV

BDU-nun Hüquq Fakültəsinin "Mülki hüquq" kafedrasının müdiri, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent.

e-mail: shukuryusifov@gmail.com

Ramazan ƏSGƏRXANOV

AR Dövlət Gömrük Komitəsinin

Akademiyasının IV kurs tələbəsi

e-mail: esgerxanovramazan2002@gmail.com

MƏNƏVİ ZƏRƏR VƏ ONUN HÜQUQİ TƏNZİMLƏNMƏSİ

Açar sözlər: mənəvi ziyan, əmlak hüquqları, şəxsi qeyri-əmlak hüquqları, zərər, kompensasiya.

Ключевые слова: моральный ущерб, моральный вред, имущественные права, личные неимущественные права, возмещение вреда.

Keywords: moral damage, property rights, personal non-property rights, damage compensation.

I Giriş. Mənəvi zərər: Mülki hüququn insitutı kimi

Mənəvi zərər anlayışı Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində yeni bir anlayışdır. Yeni anlayış olsa da, artıq bu insitut hər kəsə məlumdur. Bütün bunları məhkəmə təcrübələri də təsdiq edir. Mənəvi ziyanın ödənilməsi demokratik cəmiyyətin tələbidir. Bütün bunları nəzərə alaraq qeyd etmək lazımdır ki, mənəvi zərər mövzusu həm nəzəri, həm də praktiki əhəmiyyətə malikdir. Mövzunun aktuallığı ondan ibarətdir ki, praktika-dan əlavə olaraq nəzəriyyədə də bu sahədə problemlər var. Məsələn, şəxsin əmlak hüquqlarının pozulması ilə vurulan mənəvi zərərin ödənilməsi, hüquqi şəxslərə mənəvi ziyanın vurulmasının mümkünlüyü, mənəvi ziyanın ödənilməsi, mənəvi ziyanın həcmının müəyyən edilməsi, üçüncü şəxslərə mənəvi ziyanın vurulması kimi məsələlər vacib aktuallığ kəsb edir.

Mülki hüquq elmi öhdəlikləri 2 yerə ayırır: müqavilədən əmələ gələn öhdəliklər və mülki hüquq pozuntusundan əmələ gələn öhdəliklər (deliktələr). Məhz öhdəliklərin bu cür bölgüsü Qədim Roma hüquqşünası Qay tərəfindən təklif edilmişdir [10, s 104]

Ümumiyyətlə qeyd edilməlidir ki, hüquq elminin metodları sırasında analiz metodu mühüm rol oynayır. Bu metodun köməyi ilə məhz mənəvi zərər anlayışını təhlil edilməlidir. Mənəviyyət sözünün mənəsi açıqlanmalıdır. Mənəviyyət insanın daxili aləmi ilə bağlıdır. Lakin mənəviyyət şəxsin özünün sosial statusu və şəxsiyyəti ilə bağlıdır. Ziyan sözü isə itki, həmçinin mənəvi rahatlığın itirilməsi ilə bağlıdır. [8, s 17]

Mənəvi zərərin özünün spesifik xüsusiyyətləri onu digər hüquq insitutlarından fərqləndirir. Qanunvericilikdə zərər anlayışına toxunularaq onun iki növü fərqləndirilir: maddi və mənəvi. Bu zərər növü Almaniya hüquq doktrinasında verilmişdir. Qeyri-maddi zərər əmlak dəyəri olmayan nemətlərə vurulan zərərdir. Bu cür nemətlərə sağlamlıq, azadlıq, həyat və fiziki toxunulmazlıq, şəxsiyyət, eləcə də insanın şərəfinə və ləyaqətinə edilən qəsdlər də aid edilir. Qeyri-əmlak zərəri dedikdə zərərvuranın, yəni hüquq pozuntusunu törədənin davranışının nəticəsi kimi başa düşülür ki, bu nəticə iqtisadi məzmunu və dəyər formasına malik olmur. Məhz həmin zərər 2 yerə ayrılır: fiziki və mənəvi zərər.

Mənəvi zərər dedikdə geniş mənada fiziki və mənəvi iztirablar başa düşülür. Mənəvi zərərin anlayışı AR Ali Məhkəməsi Plenumunun 3 noyabr 2008-ci il tarixli “Mənəvi zərərin ödənilməsi barədə qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında” qərarında verilmişdir.

SSRİ dövründə mülki qanunvericilik təkəcə əmlak zərərinə nəzərdə tutmuşdu. Məhz mənəvi zərər anlayışı sosializm ideyasına zidd idi. Buna görə də mənəvi zərər anlayışı qeyd edilmirdi. Yalnız mənəvi zərərin ödənilməsi barədə təkliflər 1991-ci il SSRİ Mülki Qanunvericiliyinin əsaslarının 131-ci maddəsində qeyd edilmişdir. Bugünkü qanunvericiliyimizdə mənəvi zərərlə bağlı məsələlər aşağıdakı qanunlarda öz təsbitini tapmışdır.

1.”Kütləvi informasiya vasitələri haqqında” AR Qanunu.

2.”İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi haqqında” AR Qanunu.

3.”Təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının qanunsuz hərəkətləri nəticəsində fiziki şəxslərə vurulmuş ziyanın ödənilməsi haqqında” AR Qanunu.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz 3-cü qanunun 7-ci maddəsində mənəvi zərəre daha geniş anlayış verilmişdir: Şəxsin barəsində mənfi fikrin formalaşmasına, onu əhatə edən şəxslərlə münasibətlərin pisləşməsinə gətirib çıxaran və digər mənəvi xarakterli mənfi nəticələr mənəvi ziyan hesab edilir.

Almaniya mülki düzümündə mənəvi zərər anlayışı işlədilmir, lakin onun ədalətli surətdə pulla kompensasiyası (əvəz ödəməsi) barədə tələb bildirilir.

II Mənəvi zərərin ödənilməsi qaydası.

Mənəvi zərərin ödənilməsi məsələsi Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 1115-ci maddəsinə əsasən aparılır. Belə ki, qanunverici qeyd edir ki, mənəvi zərərin ödənilməsi zərərin əvəzini naturada ödəməklə və ya vurulmuş zərərin əvəzini pulla ödəməklə həyata keçirilə bilər. Mənəvi zərərin əvəzi bir qayda olaraq pulla müəyyən edilir və ödənilir. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 23-cü maddəsində müəyyən edilən hallarda mənəvi zərərin ödənilməsi məhz cavabdehin üzərinə müəyyən vəzifələr qoymaqla ödənilə bilər. Məsələn, şərəf, ləyaqət və iş-

güzar nüfuza zərər vuran yalnız məlumatların təkzib edilməsi və ya zərərcəkəndən üzr istənməsi və s. Məhkəmə işin konkret hallarından asılı olaraq qəbul etdiyi qətnamə ilə pozulmuş hüquqların bərpa edilməsini mənəvi zərər kimi qiymətləndirilə bilər. AR Mülki Məcəlləsinin 59-cu fəslinin müddəalarına müvafiq olaraq mənəvi zərərin ödənilməsi aşağıdakılardır:[3]

A.iddiaçının fiziki və mənəvi sarsıntılar keçirməsi, bunların isə məhz cavabdehin qanunsuz hərəkəti və ya hərəkətsizliyi nəticəsində baş verməsi,

B.zərərvuran şəxsin təqsirinin müəyyən edilmiş olması,

C.qanunsuz hərəkət və hərəkətsizliklə mənəvi zərər arasında səbəbli əlaqənin olması.

D.zərərvuran şəxsin təqsirinin müəyyən edilmiş olması.

Azərbaycan Respublikasının məhkəmə təcrübəsinə baxsaq, mənəvi zərərin ödənilməsi kütləvi informasiya vasitələrində şəxsə dəyən zərər kimi göstərilir. “Kütləvi informasiya vasitələri haqqında” AR Qanununun 10.1-ci maddəsinə əsasən, şəxsin haqqında yalan və qərəzli məlumatlar, habelə onun şərəfini və ləyaqətini ləkələyən yazıların yazılması, məlumatların yayılması yolverilməzdir. Bunların nəticəsində şəxsə mənəvi zərər dəymiş olur və şəxs bu zərərin əvəzinin ödənilməsinə tələb etmək hüququ vardır.

Hazırkı qanunvericiliyə görə, zərərin ödənilməsinin vacib şərti kimi bu hüquqları pozan şəxsin təqsirinin olması məsələsi çıxış edir. Mülki qanunvericiliyə əsasən, bir sıra hallarda təqsirin olmadığı halda belə zərərin ödənilməsi tələb oluna bilər. Bununla bağlı olaraq AR Mülki Məcəlləsinin 1097.3-cü maddəsində qeyd olunur ki, zərərvuranın təqsiri olmadıqda belə (obyektiv surətdə hüquqa zidd əmələ görə) zərərin əvəzinin ödənilməsi nəzərdə tutula bilər.

Mənəvi zərərin miqdarına gəldikdə isə, bu işin konkret hallarından asılı olaraq məhkəmə tərəfindən müəyyən olunur. Bu zaman isə müəyyən məsələlər nəzərə alınır. Belə ki, mənəvi zərərin baş verməsinə səbəb olmuş hərəkət və ya hərəkətsizliyin təhlükəlilik dərəcəsi, bunun nəticəsində zərərcəkənin keçirdiyi mənəvi iztirablar və sarsıntıların xarakteri və ağırlığı, zərərvuran şəxsin təqsiri (qəsd və yaxud ehtiyatsızlıq) və əmlak vəziy-

yəti, zərəcəkən şəxsin fərdi xüsusiyyətləri (yeni azyaşlı uşağının olması və ya qadın olması səhəti ilə əlaqədar mənəvi sarsıntı və iztirablara dözümlü peşə və sənəti cəmiyyətdə nüfuzu və s), həmçinin işin başqa diqqətə alınmalı halları nəzərə alınmalıdır. Zərərin məbləği mütləq ağılabatan və ədalətli olmalıdır. İddia müddətinə gəldikdə isə, AR Mülki Məcəlləsinin 384.0.1-ci maddəsinə görə, şəxsi qeyri-əmlak hüquqlarının və digər qeyri-maddi nemətlərin müdafiəsi haqqında tələblərə iddia müddəti şamil edilmir. AR Ali Məhkəməsi 3 noyabr 2008-ci il tarixli “Mənəvi zərərin ödənilməsi barədə qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında” qərarının 13-cü maddəsində izah edilir ki, mənəvi zərərin pulla və s maddi formada ödənilməsi tələbi əmlak xarakteri daşdığı üçün bu cür tələblər müstəqil iddia kimi irəli sürüldükdə həmin tələblərə iddia müddəti şamil edilir.

Mənəvi zərər maddi zərərdən fərqli olaraq onun tələbləri ilə bağlı məhkəmə təcrübəsində kifayət qədər problemlər mövcuddur. Ölkəmizdə mənəvi zərərlə bağlı olan iddia tələblərinin kifayət qədər yeni olması ilə yanaşı, həmçinin həmin növ zərərin özünün də mahiyyəti, yəni pulla ölçülə bilməyinin pulla ifadəsinin çətinliyi ilə bağlıdır.

III Mənəvi zərərin tələbi ilə bağlı yanaşmalar.

Hüquq ədəbiyyatlarında mənəvi zərərin hüquqi təbiətini izah edən bir çox yanaşma vardır. Həmin yanaşmalara tərəfdar çıxan alimlər mənəvi zərərin hüquqi təbiətini və funksiyasını müxtəlif şəkildə izah etməyə çalışmışlar. Burada əsas olaraq 3 yanaşma nəzərdən keçirilir: Cəza, məmnunetmə və kompensasiya yanaşmaları. Bu yanaşmalarla bağlı AR Mülki qanunvericiliyində hər hansı müddəə göstərilməmişdir. [9, s 69]

Cəza yanaşması

Bu nəzəriyyənin əsasını zərəcəkənin zərərlərini kompensasiya etmək deyil, daha çox zərərverən şəxsə təqsirkara cəza vermək təşkil edir. Bu nəzəriyyəyə əsasən, mənəvi təzminatın miqdarı müəyyən edildikdə ən yüksək miqdara qərar verilir. Cəza nəzəriyyəsinin əsas məqsədi təqsirkara sanksiya tətbiq etməkdir. Təzminatın miqdarı törədilən əməlin ağırlığına (qəsd və ya ehtiyatsızlıq səbəbindən törədilməsi) uyğun olaraq azala və ya arta bilər.

Məmnunetmə yanaşması

Yanaşmaya əsasən, hüquqları haqsız şəkildə pozulan şəxsin yaşadığı iztirab, keçirdiyi sarsıntı onu qanəedicici şəkildə təmin edilməsinə yönəlmişdir. Bu yanaşma alimlər tərəfindən tənqid edilir. Səbəb ondan ibarətdir ki, anlaqlılığın olmayan şəxslərin qanə olmaq duyğusunu müəyyən etmək çətin olduğundan onlara mənəvi təzminatın ödənilməsi mümkün olmur.

Kompensasiya yanaşması

Bu yanaşmaya görə, zərər tam həcmdə və pul formasında kompensasiya edilməlidir. Bu zaman əsas nəzərə alınmalı məsələ təqsirkarın təqsiri deyil, məruz qalınan zərərdir. Çünki bu yanaşmanın tərəfdarları qeyd edirlər ki, burada əsas məsələ zərəri tam həcmdə aradan qaldıran kompensasiyadır.

Bundan əlavə qeyd etmək lazımdır ki, mənəvi zərərlə bağlı hansı yanaşmanın seçilməsi də məhkəmə təcrübəsində sual olaraq qalmaqdadır. Çünki məhkəmələr tərəfindən mənəvi zərərin hansı məqsədlə ödənilməsi məsələsi qeyd edilmir.

IV Xarici ölkələrin təcrübəsində mənəvi zərər.

Türkiyədə

Türkiyə 6098 sayılı Borclar Məcəlləsinin 56-cı və 58-ci maddələrindəki mənəvi ziyan haqsız hərəkətlərdən irəli gələn borc münasibətlərinin ayrılması ilə tənzimlənsə də, yuxarıda göstərilən qanunun 114-cü maddəsinin 2-ci bəndinin müddəaları pozuntu hallarına tətbiq edilir.

Həmçinin Türkiyə qanunvericiliyində qeyd edilir ki, mənəvi ziyan qarşı tərəfdən qəbul edilmədikdə köçürülə bilməz, mirasçı tərəfindən irəli sürülmədikdə varislərə keçmir. Türkiyə Ali Məhkəməsinin qərarına əsasən, mənəvi təzminata məruz qala biləcək şəxsi hüquqlar aşağıdakılardır:

1.Şəxsin həyatı (Məsələn, hər hansı şəxsin atası öldürülsə, ona görə mənəvi zərərin əvəzi olaraq təzminat tələb edə bilər),

2.Şəxsin sağlamlığı (Məsələn, şəxs həkimin səhvi ucbatından sağlamlığına ziyan dəyərsə, mənəvi təzminat tələb edə bilər).

3.Şəxsin zehni bütövlüyü (Məsələn şəxs onun haqqında kütləvi informasiya vasitələrində yayılan təhqirə görə depressiyaya düşərsə, o zaman mənəvi təzminat tələb edə bilər),

4.Şəxsin bədən bütövlüyü (şəxs iş qəzası nəti-

çəsində gözlərini itirərsə, mənəvi təzminat tələb edə bilər).

Türkiyə qanunvericiliyində də mənəvi ziyanın məbləğini müəyyən edən hər hansı metod yoxdur. Lakin buna baxmayaraq mənəvi ziyan bəzi meyarlara əsasən müəyyən edilir. Bu meyarlar aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Konkret vəziyyətin xüsusiyyəti;
2. Tərəfin maliyyə göstəricisi;
3. Tərəflərin təqsiri məsələsi;
4. Mənəvi ziyanın həcmi.

Türkiyə qanunvericiliyində *mənəvi təzminatın bölünməzliyi* prinsipi qeyd edilir. Prinsipin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, mənəvi ziyan görə verilən təzminat birdəfəyə verilməlidir, təzminat bölünməməlidir.

Rusiya Federasiyasında mənəvi zərər

Rusiya mülki qanunvericiliyində mənəvi ziyanın ödənilməsinin əsasları öz əksini tapmışdır. Mənəvi ziyanın ödənilməsi üçün aşağıdakı əsaslar qeyd edilib:

1. Şəxsi əmlak və ya mülkiyyət hüquqlarını pozan hərəkətlər fiziki və mənəvi itirib çəkdirməlidir.

2. Mənəvi ziyan, xüsusən şəxsin qohumlarını itirməsi, ailə, tibbi sirlərinin yayılması, habelə şərəf ləyaqət və ya işgüzar nüfuzu ləkələyən məlumatların yayılması nəticəsində yarana bilər. (Rusiya Mülki Məcəlləsinin 151.1-ci və 1064.1-ci maddəsi)

Rusiya Federasiyasının qanunvericiliyi mənəvi ziyan görə məsuliyyətin meydana gəlməsinin ilkin şərti kimi zərər vuranın günahının olmasını təsdiq edir. Zərər vurmaqda təqsirli bilinən şəxs zərərin vurulmasında günahının olmadığını sübut etsə, mənəvi zərər üçün təyin edilən təzminatı ödəməyə bilər. Rusiya Federasiyasının Ali Məhkəməsinin Plenumunun “Mənəvi ziyanın kompensasiyası barədə qanunvericiliyin tətbiqinə dair bəzi məsələlər haqqında” 20 dekabr 1994-cü il Qərarına əsasən, mənəvi ziyan- vətəndaşa ana-

dangəlmə və qanun əsasında məxsus olan, qeyri-əmlak və əmlak hüquqlarını pozan hərəkətlə (və ya hərəkətsizliklə) vurulan mənəvi və fiziki itiribdir. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyindən fərqli olaraq, Rusiya Federasiyasının qanunvericiliyində mənəvi ziyanı aid xüsusi müddəalar və xüsusi fəsil öz əksini tapmışdır.

Nəticə

Yuxarıda qeyd etdiklərimizi aşağıdakı fikirlərlə ümumiləşdirsək məqsədəuyğundur:

1. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində mənəvi ziyan hərtərəfli və vahid əksini tapmamışdır.

2. AR MM-də mənəvi ziyanın anlayışı verilməmişdir. Təklif edirik ki, mənəvi ziyanı aşağıdakı legal anlayış verilməlidir:

Mənəvi ziyan - insanın anadangəlmə və ya qanun əsasında ona mənsub olan, şəxsi qeyri-əmlak xarakterli hüquq və azadlıqlarının, habelə əmlak hüquqlarının pozulması nəticəsində dəyən itirib və sarsıntıdır.

3. AR MM-də mənəvi ziyanın ödənilməsinin metodu qeyd edilməlidir. Bunun üçün Türkiyə qanunvericiliyində əksini tapan meyarlar da milli qanunvericiliyimizdə əks etdirilməlidir.

4. Mənəvi ziyanla bağlı məmnun etmə və kompensasiya yanaşması əsas götürülərək məhkəmə qətnamələrində xüsusi olaraq məqsəd kimi qeyd edilməlidir.

5. Mülki qanunvericilikdə ləyaqət, şərəf, işgüzar nüfuz, şəxsi, həyat sirri və şəxsi toxunulmazlıqlarla bağlı pozuntuların nəticəsində dəymiş zərərin ödənilməsi nəzərdə tutulsa da, digər şəxsi qeyri-əmlak hüquqlarından və qeyri-maddi nemətlərdən istifadə etmək hüquqlarının pozulması nəticəsində vurulmuş zərərin ödənilməsi müəyyən olunmamışdır.

Bunları nəzərə alaraq qeyd edilməlidir ki, mənəvi zərərin ödənilməsi ilə bağlı məsələlərə düzgün və obyektiv baxılmalı, qanunvericilikdə əhatəli şəkildə öz əksini tapmalıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı. “Qanun” nəşriyyatı. 2013.
2. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. “Hüquq ədəbiyyatı” nəşriyyatı. Bakı. 2021.

3. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin Kommentariyası. İ. Əsgərov. Bakı. “Qanun” nəşriyyatı. 2011.
4. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinin “Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 21 və 23-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair” 31 may 2002-ci il tarixli Qərarı.
5. Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinin Plenumunun “Şərəf və ləyaqətin müdafiəsi qanunvericiliyinin məhkəmələrin təcrübəsi haqqında” 14 may 1999-cu il tarixli Qərarı.
6. Bakı şəhəri, Binəqədi rayon Məhkəməsinin “İddiaçı Naxçıvanskiyin cavabdehlərə qarşı “şərəf və ləyaqətin, işgüzar nüfuzun müdafiəsi və vurulmuş mənəvi zərərin əvəzinin ödənilməsi” tələbinə dair” Qərarı. İş № 2(001)-437/2021.
7. “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının 5 iyun 1996-cı il tarixli Qanunu.
8. “Zərərin əvəzi kimi mənəvi zərərin hüquqi tənظيمinin bəzi problemləri” Bakı Dövlət Universitetinin Elmi Xəbərləri. Şükür Yusifov. S 16- 27.
9. Pınar Çetin. Manevi Tazminat Davasının Hukuki Niteliği ve Özellekle Tazminat Miktarının Belirlenmesi, s. 69 (Yüksek Lisans Tezi. Ankara, 2007).
10. Котов Б.А. Защита предпринимателей. Норма, М.: 2001. 218 с.

Шукюр Юсифов
Рамазан Асгарханов

Моральный вред и его правовое регулирование

В статье представлены представления о моральном вреде, его определении и особенностях. Также приводится сравнительно-правовой анализ законодательства Азербайджанской Республики с опытом зарубежных стран. В статье отражены как теоретические, так и практические вопросы.

Shukur Yusifov
Ramazan Asgarkhanov

Moral injury and its legal regulation

The article presents ideas about moral damage, its definition and specific features. A comparative legal analysis of the legislation of the Republic of Azerbaijan with the experience of foreign countries is also provided. The article reflects both theoretical and practical issues.

UOT 34:349.2

Kamran AĞAMOĞLANOV

BDU-nun "Əmək və ekologiya hüququ"

kafedrasının doktorantı

e-mail: kmrnkmrn300@gmail.com

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ SOSIAL TƏMİNAT SİSTEMİNDƏ MƏCBURİ DÖVLƏT SOSIAL SIĞORTASININ TƏTBİQİ MƏSƏLƏLƏRİ

Açar sözlər: hüquq, sosial, dövlət, sığorta, forma, məcburi.

Ключевые слова: право, социальное, государство, страхование, форма, обязательное.

Keywords: law, social, state, insurance, form, compulsory.

18 oktyabr 1991-ci il tarixli "Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında" Konstitusiyaya Aktının qəbulundan sonra Azərbaycan Respublikasının müstəqil inkişaf mərhələsinə qədəm qoyan sosial sığortanın sisteminin tərkib hissəsi kimi sosial sığortanın əsas forması olan məcburi dövlət sosial sığortası mühüm əhəmiyyətə malikdir. Hazırkı məqalə çərçivəsində məhz Azərbaycan Respublikasının məcburi dövlət sosial sığortasının tətbiqi məsələlərindən bəhs olunacaqdır.

Qeyd olunmalıdır ki, tarixən müxtəlif dövlətlərdə əhalinin böyük əksəriyyətini əhatə edən sosial təminat hüququ institutu olması səbəbi ilə sosial sığortanın formalaşması hüquqşünaslarla yanaşı, iqtisadçı və sosioloqların da araşdırma predmeti olmuşdur. Əgər hüquq, iqtisadi ədəbiyyatlarda sosial təminatın hüququnun yaranmasının insan cəmiyyətinin formalaşması ilə eyni zamanda baş verməsinə dair fikrlər irəli sürülürsə [22, s. 16; 21, s.35], onun mühüm institutu kimi sosial (icbari) sığortanın əsasən kapitalizmin (bazar iqtisadiyyatının) inkişafı ilə əlaqədar yaranan sosial risklərin ortaya çıxması və artması səbəbilə for-

malaşdığına dair mövqelər mövcud olduğunu deyə bilərik [20, s. 5].

Müstəqillik illərində Azərbaycan Respublikasında sosial sığorta münasibətlərinin tənzimlənməsi ilkin başlanğıcları (prinsipləri) deyə biləcəyimiz müddəalar məhz 1995-ci il noyabrın 12-də ümumxalq səsverməsində (referendumda) qəbul edilmiş (1995-ci il noyabrın 27-dən qüvvəyə minmiş) Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 38-ci maddəsinə əsaslanmışdır [1]. Qeyd olunan maddəyə əsasən hər kəsin sosial təminat hüququnun olması, eləcə də dövlət tərəfindən könüllü sosial sığortanın və sosial təminatın başqa növlərinin inkişafı üçün imkanlar yaratması müəyyən edilmişdir.

Öz növbəsində, sosial sığorta münasibətlərinin bilavasitə tənzimlənməsi sosial sığortanın hüquqi, iqtisadi və təşkilati əsaslarının müəyyən edildiyi 18 fevral 1997-ci tarixli "Sosial sığorta haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun qüvvəyə minməsi ilə bağlı olmuşdur. Həmin Qanunun 2-ci maddəsinə əsasən sosial sığortanın **məcburi dövlət sığortası** və **könüllü (əlavə) sığorta** adlı iki formada həyata keçirilməsi müəyyən edilmişdir [2].

Məcburi dövlət sosial sığortasının bilavasitə tətbiqlə bağlı məsələlərinin təhlilinə keçməzdən öncə, qısa olaraq məcburi dövlət sosial sığortasının könüllü sosial sığortadan əsas fərqləndirici xüsusiyyətləri kimi məcburi sosial sığortanın sığorta haqlarının ödənilməsindəki icbariliyi, müt-

ləq sosial həmrəylik və universallıq prinsiplərinə əsaslanmaqla sığorta risklərinin və sığortaolunanların geniş dairəsini əhatə etməsi, eləcə də əvvəlcədən müəyyən edilən qaydaya əsasən hesablanmaqla və ya konkret məbləğlərdə müəyyən olunmaqla “təminat verilən hüquq” şəklində sığorta ödənişlərinin aparılması qeyd oluna bilər. Məcburi sosial sığortadan fərqli olaraq könüllü sosial sığorta mülki-hüquqi prinsiplərə əsaslanan forma olaraq çıxış etməklə, sığorta risklərinin dairəsi, sığorta subyektlərinin müqavilə şərtlərinin müəyyən edilməsindəki müqavilə sərbəstliyi ilə xarakterizə olunur.

Məcburi dövlət sosial sığortası formasının araşdırılması zamanı, hesab edirik ki, ilk öncə onun hüquqi anlayışı ilə bağlı məsələyə toxunmalıdır. Qeyd edək ki, “Sosial sığorta haqqında” AR Qanununun qüvvədə olan redaksiyasının 1-ci maddəsində sosial sığortaya, onun *“bu Qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda fiziki şəxslərin itirilmiş əməkhaqlarının, gəlirlərinin və ya əlavə xərclərinin kompensasiya edilməsinə, habelə itirilməsinin qarşısının alınmasına yönəldilmiş təminat forması”* olması şəklində ümumi anlayış verilmiş olsa da, məcburi dövlət sosial sığortasının həmin Qanunda anlayışı nəzərdə tutulmamışdır. Nəticə etibarilə isə, bu hal Qanunun 1-ci maddəsində öz əksini tapmış sosial sığorta anlayışın özündə sosial sığortanın hər iki formasına münasibətdə tətbiq edilməklə ümumi xarakter daşdığı barədə qənatə gəlməyə əsas verir. Başqa sözlə, istər məcburi, istərsə də könüllü (əlavə) sosial sığortanın sığortaolunanın itirilmiş əməkhaqları, gəlirlərinin və ya əlavə xərclərinin kompensasiya edilməsinə, habelə itirilməsinin qarşısının alınmasına yönəldilmiş sosial təminat növü olduğunu söyləmək olar.

Buna baxmayaraq, qeyd olunan sosial sığorta formalarının oxşar olmaqla yanaşı, eyni zamanda bir-birindən fərqli və spesifik əlamətlərinin əks olunduğu hüquqi anlayışların verilməsinin hüquqtəbqiyyətə təcrübəsi baxımdan səmərəli olacağını düşünürük.

Müqayisə üçün qeyd edilə bilər ki, əksər MDB təşkilatı ölkələrinin qanunvericilik aktlarında icbari sosial sığortanın hüquqi anlayışı müəyyən edilmişdir.

Belə ki, Rusiya Federasiyasının “İcbari sosial sığortanın əsasları haqqında” 16 iyul 1999-cu il tarixli federal qanunun 1-ci maddəsinə əsasən “icbari sosial sığorta – federal qanunvericiliyə uyğun olaraq məşğul vətəndaşların maddi və (və ya) sosial vəziyyətlərinin, o cümlədən onlardan asılı olmayan səbəblərdən mümkün dəyişməsi hallarından sığortalanmasın nəzərdə tutan əhalinin sosial müdafiəsi üzrə dövlət sisteminin tərkib hissəsi” olaraq müəyyən edilir [16]. Həmçinin, Qazaxıstan Respublikasının 20 aprel 2023-cü il tarixli (01 iyul 2023-cü il tarixindən qüvvəyə minib) Sosial Məcəlləsinin 1-ci maddəsinin 111-ci bəndinə əsasən “icbari sosial sığorta – bu Məcəllə ilə müəyyən olunan sosial risk hadisəsinin baş verməsi halında sosial ödəmələrin verilməsi məqsədilə hesablanmış sosial sığorta haqlarının obyekti olaraq gəlirin müvafiq hissəsinin kompensasiyası üzrə təşkilati, nəzarət və təminat tədbirlərinin məcmusu” [13] olaraq müəyyən edilir.

Eks-üzv (iştirakçı) dövlətlər olaraq Gürcüstan Respublikasının qüvvədə olmuş “Sosial sığorta haqqında” Qanunun 4-cü maddəsinin “a” bəndinə görə “icbari sosial sığorta – dövlət tərəfindən bu Qanunla müəyyən olunan sığorta hadisələrinin baş verməsi halında sığortaolunanların sığorta ödənişləri təmin edilməsinə yönələn dövlət tərəfindən həyata keçirilən hüquqi, iqtisadi və təşkilati tədbirlər sistemi” [14] olaraq və öz növbəsində, Ukrayna Respublikası Ali Sovetinin 14 yanvar 1998-ci il tarixli qərarı ilə qəbul edilən “Sosial sığorta üzrə Ukrayna qanunvericiliyinin Əsasları”nın 1-ci maddəsində “ümum icbari dövlət sosial sığortası – xəstəlik, əmək qabiliyyətinin tam, qismən və ya müvəqqəti itirilməsi, ailə başçısının itirilməsi, şəxsin özündən asılı olmayan səbəblərdən işsiz qalması, yaşlılıq və qanunvericiliklə müəyyən olunan digər hallarda mülkiyyətçi və ya səlahiyyətli orqanlar (işəgötürən), vətəndaşlar tərəfindən ödənilən sosial sığorta haqları, eləcə də büdcə və digər qanunla müəyyənləşdirilən mənbələr hesabına formalaşan maliyyə fondları vasitəsilə vətəndaşların maddi təminatı da daxil olmaqla sosial müdafiəsinin təmin olunmasına yönələn hüquq, vəzifə və təminatlar sistemi” [15] olaraq müəyyən edilmişdir.

Odur ki, “Sosial sığorta haqqında” AR Qanu-

nuna məcburi dövlət sosial sığortasına aşağıdakı məzmununda hüquqi anlayışın verilməsi mümkündür: **“Məcburi dövlət sosial sığortası - bu Qanunla müəyyən olunmuş sosial sığorta prinsiplərinə uyğun olaraq sığortaolunanların sığorta stajına əsaslanan və bu Qanunla müəyyən olunan sığorta hadisələrinin baş verməsi halında sığortaolunanların itirilmiş əməkhaqqı və gəlirlərinin, habelə əlavə xərclərinin kompensasiya edilməsi və (və ya) onların itirilməsinin (çəkilməsinin) qarşısının alınması məqsədilə sosial sığorta ödənişlərinin aparılmasına yönələn dövlətin təminat verdiyi hüquqi, iqtisadi və təşkilati tədbirlər sistemində malik sosial sığorta formasıdır.”**

Təklif edilən anlayışda öz əksini tapan məcburi dövlət sosial sığortası ilə bağlı müəyyən etdiyimiz xarakterik əlamətlərin ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirilməsi və digər ölkələrin qanunvericilikləri ilə müqayisəli araşdırılması elmi işin məqsədləri baxımından məqsədəuyğun olardı.

İlkin olaraq, sosial sığortanın prinsiplərinin nəzərdən keçirilməsi mühümdür. Belə ki, “Sosial sığorta haqqında” AR Qanunun 3-cü maddəsində sosial sığortanın prinsipləri müəyyən edilmişdir.

Qeyd olunan prinsiplərin sosial sığortanın hər iki formasına münasibətdə ümumi müddəalar olaraq müəyyən edilməsinə baxmayaraq, tarixi və sosial-hüquqi baxımdan əsasən məcburi dövlət sosial sığortasının formalaşması prosesi ilə əlaqədar ortaya çıxan başlanğıclar olması ilə səciyyələnir. Belə ki, sosial sığortanın *“ümumiliyi (və ya universallığı)”*, onun eyni və bərabər şərtlər altında geniş dairədən olan əhali kateqoriyasını əhatə etməsində, *“müntəzəmliyi”*, sığortaolunanların mənafeələrinin qorunması və icbari sığortanın əsas məqsədi olan sığorta hadisələrinin baş verməsi zamanı sığortaolunanların davamlı (müntəzəm) olaraq maddi və (və ya) qeyri-maddi qaydada təminatlar verilməsinə dövlətin zəmanət durmasında, sosial sığortanın *“icbariliyi”* isə sığortaedən və sığortaolunanların sosial sığortanın vəsaitlərinin formalaşdırılmasında əsas mənbə rolunu oynayan gəlirlərinin müəyyən hissəsi həcminə sığorta haqqı ödənmələri öhdəliyində, sosial sığorta subyektlərinin *“hüquq bərabərliyi”* isə sosial sığorta ilə əhatə edilən şəxslərin hər

hansı ayrı-seçkiliyə məruz qalmadan sosial sığorta sistemində iştirakı, müxtəlif sığorta ödəmələrinə hüquqların yaranması və onların realizəsi imkanının təminində ifadə olunur.

Yuxarıda qeyd edilən və ümumsahəvi əhəmiyyət kəsb edən sosial sığorta prinsiplərindən fərqli olaraq, *“sosial sığortanın işçilərə əmək qabiliyyətinin itirildiyi hər bir halda təminat verməsi”* və *“məcburi dövlət sosial sığortasının idarə edilməsində ictimai təşkilatların iştirakının təmin olunması”* prinsipləri spesifik xarakter daşımaqla sığortaolunanların əmək qabiliyyətinin tam və ya qismən itirilməsi ilə bağlı sığorta hadisələrində maddi və ya qeyri-maddi formada təminatın olmasını, habelə sığortaedən və sığortaolunanların öz hüquqlarının effektiv realizəsi və müdafiəsinin təminatı baxımından təşkilatlanmaq və ictimai təşkilatlarda birləşmək imkanını müəyyən edir.

Məcburi dövlət sosial sığortası üçün digər mühüm əlamət olaraq sığortaolunanların xeyrinə sosial sığorta haqlarının ödənilməsinə əsaslanan və sığorta ödəmələrinin verilməsi üçün əsas hüquqi faktlardan biri kimi çıxış edən *“sosial sığorta stajı”* xüsusilə qeyd olunmalıdır. Belə ki, 16 noyabr 2001-ci il № 216-IIQD nömrəli AR Qanunu ilə *“Sosial sığorta haqqında”* AR Qanunun 8-ci maddəsinə *“sosial sığorta stajı”* anlayışının daxil edilmişdir. Məcburi dövlət sosial sığortasının mövcud sistemi çərçivəsində olduqca mühüm müəyyənedici əlamət (şərt) rolunu oynayan sosial sığorta stajı sığortaolunanın Qanunun 6-cı maddəsi üzrə müəyyən olunan sığorta ödəmələrinə hüququnun yaranması, o cümlədən pensiya ödənişlərinin təyinatı baxımından mühüm rol oynamaqdadır.

Müvafiq dəyişikliyə əsasən sosial sığorta stajı sığortaolunanın xeyrinə məcburi dövlət sosial sığorta haqqı ödənilən əmək fəaliyyəti dövrlərinin ümumi müddəti olaraq müəyyən edilmiş olsa da, hesab edirik ki, sığorta stajına verilən anlayışın düzəlişə ehtiyacı vardır. Belə ki, *“Sosial sığorta haqqında”* AR Qanuna əsasən ölkədə məcburi dövlət sosial sığortası ilə əhatə olunan şəxslərin dairəsinə əmək münasibətlərinin iştirakçısı olmayan, lakin sosial sığorta haqqı ödəyən digər növ sığortaolunanlar da daxildir. Bu baxımdan, sosial sığorta stajı anlayışında yer alan *“əmək fəaliyyəti*

dövlərinin ümumi müddəti” ifadəsinin “*sığortaolunanın xeyrinə məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının ödənilməsi, habelə müvafiq qanunvericiliklə sığorta stajına daxil edilən digər dövlərin məcmusu*” olaraq dəyişdirilməsinin hüquqi müəyyənlik və qanunvericilik sisteminə daxil olan digər normativ hüquqi aktlarla uyğunluğun təmini baxımından vacibdir. Bu baxımdan, “Əmək pensiyaları haqqında” AR Qanununun 1.0.2-ci maddəsində də öz əksini tapan sosial sığorta stajına verilən aşağıdakı anlayışın hüquqi baxımdan daha dəqiq olduğu qənaətindəyik: “əmək pensiyası hüququnun müəyyən edilməsi zamanı nəzərə alınan iş və ya digər fəaliyyət dövlərinin (müvafiq icra hakimiyyəti orqanına məcburi dövlət sosial sığorta haqları ödəmək şərti) və eləcə də müvafiq qanunvericiliklə sığorta stajına daxil edilən digər dövlərin məcmusu” [4] olaraq müəyyən edilmişdir.

Beləliklə, mövcud qanunvericiliyimiz baxımından sosial sığorta stajının əmək münasibəti iştirakçısı olan işçi ilə yanaşı digər kateqoriyalardan olan sığortaolunanları da əhatə edən və sığorta haqqı ödənilən, eləcə də ödənilməyən müəyyən ictimai-faydalı fəaliyyət dövlərinin [19. s. 200] ehtiva edildiyi bir hüquqi anlayış olaraq çıxış etməsi mühümdür.

Bu xüsusda qeyd olunmalıdır ki, “Sosial sığorta haqqında” AR Qanuna edilən dəyişikliyə dair 7 mart 2023-cü il tarixli № 835-VIQD AR Qanuna əsasən “sosial sığorta stajı” anlayışı Qanunun yenilənmiş 1-ci maddəsinin 1.1.9-cü bəndi olaraq müəyyən edilsə də, yuxarıda təklif olunan dəyişikliklər təəssüf ki, hələ də nəzərə alınmamışdır.

Sosial sığorta stajı ilə bağlı önəmli olan bir məsələ olaraq AR Əmək Məcəlləsinin 87.6-cı maddəsinə əsasən xarici ölkədə işləmiş Azərbaycan Respublikası vətəndaşının əmək kitabçasında onun xarici ölkədəki əmək fəaliyyəti ilə bağlı qeydlərin xarici işəgötürənlə bağladığı əmək müqaviləsi və məcburi dövlət sığortasının həyata keçirildiyini təsdiq edən sənəd əsasında müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən aparılır və təsdiq edilməsi müəyyən olunmuşdur. Bu isə, nəinki ölkə daxilində, həm də ölkə xaricində yaşayan və qazanca malik vətəndaşların Azərbaycan Respub-

likasının məcburi dövlət sosial sığorta sistemində iştirakının, başqa sözlə, əmək pensiyası və digər sosial sığorta ödənişlərinə hüquqlarının realizəsi üçün hüquqi fakt olan sosial sığorta stajının formalaşmasının təminin hüquqi əsası rolunu oynamaqdadır. Buna müvafiq olaraq, “Sosial sığorta haqqında” AR Qanunun 14-cü maddəsinin 01 yanvar 2019-cü ilədək olan redaksiyasında xarici ölkələrdə haqqı ödənilən əmək fəaliyyəti ilə və ya fərdi sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan və həmin ölkələrdə məcburi dövlət sosial sığorta haqqı ödəməyən Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarının ölkə üzrə müəyyən edilmiş minimum aylıq əmək haqqının 80 faizi həddində sosial sığorta haqqı ödənilməsi mümkünlüyü nəzərdə tutulurdu. Odur ki, xarici ölkədə yaşayan və işləyən vətəndaşların sığorta haqlarını ödəməsi və nəticə etibarilə xarici ölkədəki əmək fəaliyyəti dövlərinin həm əmək kitabçalarında qeydi, həm də sosial sığorta stajlarının formalaşması baxımından mövcud hüquqi imkanın təcrübi olaraq işlək mexanizminin çevrilməsi vacib olduğu halda, qeyd olunan hüquqi imkanın “Sosial sığorta haqqında” AR Qanundan çıxarılması səbəbindən faktiki olaraq AR Əmək Məcəlləsinin 87.6-cı maddəsi qeyri-işlək və əhəmiyyətsiz bir müddəəyə çevrilmişdir.

Odur ki, sığorta stajının hüquqi anlayışı və xarici ölkədəki əmək fəaliyyətinin (sığorta haqlarının ödənilməsi imkanın) “Sosial sığorta haqqında” AR Qanuna dair növbəti dəyişiklik layihələri çərçivəsində nəzərə alınmasının və təcrübi tətbiqinə şərait yaradılmasının önəmli olduğunu qeyd etmək istərdik.

Məcburi dövlət sosial sığortasının tətbiqinin digər mühüm və əsas əlaməti (təminat şərti) *sığorta hadisələrinin (risklərinin)* dairəsi ilə bağlıdır. “Sosial sığorta haqqında” AR Qanunun 4-cü maddəsinə əsasən sosial sığorta hadisələrinə aşağıdakılar daxildir: *pensiya yaşına çatmaq, əlilliyin müəyyən edilməsi, ailə başçısını itirmək, əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsi (qanunvericiliklə müəyyən olunmuş dövr üçün), hamiləlik və doğum, uşağın anadan olması, uşağa qulluq, ölüm, sanatoriya-kurort müalicəsi zərurəti*.

Beynəlxalq Əmək Təşkilatının 1952-ci il tarixli “Sosial Təminatın Minimum Standardları”

haqqında 102 sayılı Konvensiyası, eləcə də Avropa Şurasının 1964-cü il tarixli “Avropa Sosial Təminat Məcəlləsi” sosial sığorta ödəmələrinin aparılması əsası kimi yaşlılıq, əlillik, xəstəlik, analıq, işsizlik, əmək xəsarəti, ailə başçısını itirmək, tibbi yardım və ailə yardımı olmaqla doqquz əsas üzrə sosial sığorta hadisələrini müəyyən etməkdədir. Qeyd olunmalıdır ki, BƏT-in 102 sayılı Konvensiyası və Avropa Sosial Təminat Məcəlləsinin Azərbaycan Respublikası tərəfindən qəbul edilməmişdir.

Bununla belə, Azərbaycan Respublikasının müxtəlif illərdə qoşulduğu “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında” 1966-cı il Paktın 9-cü maddəsi, 1996-cı il 3 may tarixli “Dəyişdirilmiş Avropa Sosial Xartiyası”nın 12-14-cü maddələrində təsbit edilmiş üstün beynəlxalq təcrübəni əks etdirən vahid normalar ölkənin sosial təminatı (o cümlədən sosial sığorta) qanunvericiliyin formalaşdırılmasına öz müsbət təsirini göstərmiş, “Dəyişdirilmiş Avropa Sosial Xartiyası”nın 12-ci maddəsi ilə Azərbaycan Respublikası iştirakçı dövlət olaraq öz müstəqil sosial təminat sisteminin yaradılması, onun qənaətbəxş səviyyədə saxlanılması, habelə təminat sisteminin tədricən yüksək səviyyəyə qaldırılması öhdəliyini öz üzərində götürmüşdür[12]. Odur ki, hesab edirik ki, sosial təminat hüquq sahəsində olduqca mühüm əhəmiyyətə malik olan BƏT-in 102 sayılı Konvensiyasının və (və ya) 1964-cü il tarixli Avropa Sosial Təminat Məcəlləsinin Azərbaycan Respublikası tərəfindən qəbul edilməsi, ümumilikdə, ölkənin mövcud sosial təminat sisteminin daha da təkmilləşdirilməsi səbəb olmaqla, sosial sığorta hadisələrinin dairəsinin genişləndirilməsi və təminatı şərtlərinin asanlaşdırılmasına yönələn islahatlarla insanların layiqli həyat səviyyəsinə olan hüququnun effektiv olaraq həyata keçirilməsinə dəstək olacaqdır.

Bununla belə, həmçinin göstərməlidir ki, BƏT-in 102 sayılı Konvensiya, eləcə də Avropa Sosial Təminat Məcəlləsi ilə təsbit olunan və müəyyən şərtlər daxilində sosial təminatı nəzərdə tutulan sosial sığorta hadisələri əsasən (ailə yardımı qismən olmaqla) müxtəlif qanunvericilik aktları səviyyəsində, məsələn, pensiya yaşına çatmaq, əlillik və ailə başçısını itirmə kimi sığorta hadisə-

ləri “Sosial sığorta haqqında”, “Əmək pensiyaları haqqında” və “Sosial müavinətlər haqqında” AR Qanunları ilə əhatə edilməkdədir. Eyni zamanda, əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsi, hamiləlik və doğum, uşağın anadan olması, uşağa qulluq, ölüm və sanatoriya-kurort müalicəsi müalicəsi üzrə sığorta riskləri üzrə təminat şərtləri və ödənişlərin xüsusiyyətləri bu sahədə əsas normativ akt olan AR Nazirlər Kabinetinin 1998-ci il 15 sentyabr tarixli 189 №-li qərarı ilə təsdiq edilən “Məcburi dövlət sosial sığortası üzrə ödəmələrin və əmək qabiliyyətini müvəqqəti itirmiş işçilərə sığortaedənin vəsaiti hesabına ödənilən müavinətin hesablanması və ödənilməsi haqqında Əsasnamə” ilə tənzimlənir. Digər iki sosial sığorta hadisəsi olan işsizlik və tibbi yardım üzrə sığorta isə, müvafiq olaraq, “İşsizlikdən sığorta haqqında” 30 iyun 2017-ci il tarixli AR Qanunu və “Tibbi sığorta haqqında” 28 oktyabr 1999-cu il tarixli AR Qanunları ilə tənzimlənməkdədir.

Göründüyü kimi, “Sosial sığorta haqqında” AR Qanunu ilə müəyyən olunan sosial sığorta hadisələri müxtəlif qanunvericilik aktları ilə tənzimlənmiş olsa da, aşağıda barəsində müqayisəli təhlilin aparıldığı bir sıra sığorta hadisələri (riskləri) üzrə yerli qanunvericiliyin çatışmazlıqlarına toxunulması və sığortaolunanların maraq və mənafeələrinin üstün səviyyədə təmin olunmasına yönələn dəyişikliklərin təklif edilməsinin önəmli olduğu düşüncəsindəyik.

Barəsində bəhs etmək istədiyimiz ilk məsələ pensiya yaşına çatma, əlillik və ailə başçısını itirmə kimi sığorta hadisələrinin baş verməsi hallarında təyin edilən əmək pensiyalarının (müvafiq olaraq, sığortaolunanın fərdi hesabının) yığılma hissəsi və onun tənzimlənməsi ilə əlaqədardır.

Belə ki, “Əmək pensiyaları haqqında” AR Qanununun qüvvəyə mindiyi 01 yanvar 2006-cı il tarixindən “Əmək pensiyaları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişikliklər edilməsi barədə” 10 mart 2017-ci il tarixli AR Qanununun (01 iyul 2017-ci ildən qüvvəyə minən) qəbuluna qədər olan müddət ərzində Qanunun 1.0.5-ci və 1.0.6-cı maddələri ilə sığortaolunanların fərdi hesabının sığorta və yığılma hissələrinin, sığortaolunanlar üzrə müəyyən edilmiş nisbətlərdə ödənilmiş və əmək pensiyasının müvafiq

olaraq sığorta və yığım hissəsinin hesablanması üçün nəzərə alınan *“məcburi dövlət sosial sığorta haqlarından”* (yığım hissəsinə münasibətdə isə həmçinin, belə vəsaitlərin dövryyəsinə əldə edilən gəlirlərdən) ibarət olması öz əksini tapmaqda idi. Öz növbəsində, Qanunun 1.0.8-ci maddəsinə əsasən əmək pensiyasının baza hissəsi əmək pensiyasının birinci pilləsi olaraq təsbit olunmaqla əmək pensiyaçıların sosial müdafiəsinin dövlət təminatı olaraq müəyyən edilirdi. Beləliklə, qeyd olunan maddələrin mahiyyətinə uyğun olaraq əmək pensiyasının baza hissəsi dövlət tərəfindən təminat verilən və icbari dövlət sosial sığorta haqları ilə bağlı olmayan müəyyən-ləşdirilmiş məbləğ olduğu halda, əmək pensiyasının sığorta və yığım hissələrinin hesablanması məqsədilə formalaşdırılmalı olan pensiya kapitallarının isə məcburi dövlət sosial sığorta haqları hesabına təmin edilməli olması müəyyən edilirdi.

“Əmək pensiyaları haqqında” AR Qanuna dəyişikliklər barədə 10 mart 2017-ci il tarixli AR Qanunun qüvvəyə minməsi ilə “Əmək pensiyaları haqqında” Qanunun yenilənmiş 1.0.8-ci və 1.0.9-cu maddələrinə müvafiq olaraq, *“fərdi hesabın sığorta hissəsi - əmək pensiyasının sığorta hissəsinin hesablanması üçün nəzərə alınan, sığortaolunanlar üzrə ödənilmiş məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının 90 faizinin və xüsusi hesabdakı vəsaitin qeydə alındığı subhesab”* və *“fərdi hesabın yığım hissəsi - sığortaolunanlar üzrə ödənilmiş və əmək pensiyasının yığım hissəsinin hesablanması üçün nəzərə alınan könüllü sosial sığorta haqlarının, eləcə də bu vəsaitlərin dövryyəsinə əldə edilən gəlirlərin toplandığı subhesab”* [4, 5] olaraq müəyyən edilmişdir.

Beləliklə, qeyd olunan dəyişikliyə qədər olan müddət ərzində məcburi dövlət sosial sığorta haqları və onların dövryyəsinə əldə olunmalı olan gəlirlər hesabına formalaşdırılması nəzərdə tutulan fərdi hesabın yığım hissəsinin, artıq 01 iyul 2017-ci il tarixindən könüllü sosial sığorta haqları və onların dövryyəsinə əldə ediləcək gəlirlər hesabına formalaşdırılacağı, məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının isə yalnız fərdi hesabın sığorta hissəsi üzrə pensiya kapitalının toplanmasına yönəldilməsi müəyyən edildi. Lakin, “Əmək pensiyaları haqqında” AR Qanunun

qüvvəyə mindiyi 01 yanvar 2006-cı il tarixindən dəyişikliyin edildiyi 01 iyul 2017-ci il tarixədək olan müddət ərzində bilavasitə bu sahədə səlahiyyətli müvafiq icra hakimiyyəti orqanının (AR ƏƏSMN-nin Dövlət Sosial Müdafiə Fondu) nəzarəti və idarəçiliyi altında olmaqla sığortaolunanların xeyrinə, onların fərdi hesablarının yığım hissəsində toplanmalı və dövryyəyə buraxılmaqla gəlir əldə edilməli olan məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının fərdi hesabın yığım hissəsinə ümumiyyətlə ayrılıb-ayrılmaması və əgər ayrılmışdırsa, bunun hansı nisbətdə aparılması və ayrılan vəsaitin hüquqi müqəddaratı barədə hər hansı inzibati və ya qanunvericilik tənzimlənməsi, başqa sözlə, həmin vəsaitlərdən sığortaolunanların hansı qaydada və ya formada yararlı ola biləcəyi məsələsi müəyyən olunmamışdır. Halbuki, yuxarıda da qeyd olunduğu üzrə Qanunun 01 iyul 2017-ci il tarixli dəyişikliyə qədər olan redaksiyasında fərdi hesabın sığorta və yığım hissələrinin ödənilən məcburi dövlət sosial sığorta haqları hesabına formalaşdırılmalı olduğu müəyyən edilirdi.

Digər tərəfdən, fərdi hesabın yığım hissəsi ilə bağlı az əhəmiyyətli olmayan bir məsələ olaraq qeyd etmək istərdik ki, “Əmək pensiyaları haqqında” AR Qanununun 10 mart 2017-ci il tarixli dəyişiklikdən sonrakı redaksiyasında “fərdi hesabın yığım hissəsi”nə verilən anlayışın “pensiya kapitalı” anlayışı, eləcə də Qanunun 10-cü maddəsi ilə müəyyən olunan yaşa görə əmək pensiyasının sığorta və yığım hissələrinin hesablanması qaydası ilə natamamlıq təşkil etdiyi qənaətinə gəlməliyik.

Belə ki, “Əmək pensiyaları haqqında” AR Qanununun 1.0.10-cu maddəsinə əsasən *“pensiya kapitalı müvafiq olaraq fərdi hesabın sığorta hissəsində qeydə alınan və fərdi hesabın yığım hissəsində toplanan vəsaitlərin məbləği”* olaraq müəyyən edilmiş və Qanunun 10-cü maddəsinə əsasən yaşa görə əmək pensiyasının həm sığorta, həm də yığım hissələrinin hesablanmasında istifadə edilən əsas elementlərdən biri olaraq çıxış etməkdədir. Nəzərə alaraq ki, qeyd olunan pensiya kapitalı anlayışı toplanan vəsaitin “fərdi hesabın sığorta hissəsində qeydə alınması” tələbini müəyyən edir və fərdi hesabın sığorta hissəsində yalnız məcburi dövlət sosial sığorta haqları və

xüsusi hesaba ödənilən vəsaitlər qeydə alınmalıdır, o zaman fərdi hesabın yığım hissəsini formalaşdırmaqla olan könüllü sosial sığorta haqları və onların dövrüyyəsinə əldə edilməli gəlirlər hesabına formalaşacaq pensiya kapitalı ilə bağlı məsələ qeyri-müəyyən qalmaqdadır. Başqa sözlə, əgər “Əmək pensiyaları haqqında” AR Qanununun 10-cü maddəsinə əsasən yaşa görə əmək pensiyasının sığorta hissəsinin hesablanması istifadə olunan “pensiya kapitalı” anlayışı özündə fərdi hesabın sığorta hissəsində qeydə alınıb yığım hissəsində toplanan məcburi dövlət sosial sığorta haqları və xüsusi hesaba ödənilən vəsaitləri ifadə edərsə, o zaman pensiyanın yığım hissəsinin hesablanması zamanı istifadə olunan “pensiya kapitalı” anlayışının özündə nəyi ifadə etdiyi, əgər könüllü sosial sığorta haqları və onların dövrüyyəsinə əldə ediləcək gəlirlər nəzərdə tutulursa, onların harada və necə qeydə alınması (toplanması) sualı ortaya çıxır. Bu isə, “Əmək pensiyaları haqqında” AR Qanununun 1.0.10-cü maddəsi üzrə pensiya kapitalı anlayışına düzəliş edilməsinin və fərdi hesabın yığım və sığorta hissələri üzrə ayrı-ayrılıqda kapitalın formalaşdırılmasının vacibliyini göstərməkdədir.

Odur ki, fikrimizcə, pensiya kapitalına aşağıdakı qaydada hüquqi anlayışın verilməsi daha düzgün olardı: *“pensiya kapitalı - bu Qanunun 1.0.8-ci və 1.0.9-cü maddələrinə müvafiq olaraq fərdi hesabın sığorta və yığım hissələrində ayrı-ayrılıqda qeydə alınan və əmək pensiyasının müvafiq olaraq sığorta və yığım hissələrinin hesablanması zamanı istifadə olunan vəsaitlərin məbləğidir.”* Öz növbəsində, təklif edilən dəyişikliklə əlaqədar, fərdi hesabın və əmək pensiyasının sığorta və yığım hissələri ilə bağlı anlayışlara da müvafiq düzəlişlərin edilməsi tələb olunacaqdır.

Həmçinin, vurğulanmalıdır ki, “Əmək pensiyaları haqqında” AR Qanunun mövcud redaksiyası fərdi hesabın hüquqi tənzimlənməsi baxımından yetərli olmamaqla, fərdi hesabın yığım hissəsinə könüllü sığorta haqlarının toplanması, onların dövrüyyəyə buraxılması və onlardan istifadə qaydaları ilə bağlı əlavə və ətraflı qanunvericilik tənzimlənməsi tələb etməkdədir. Belə bir tənzimlənmənin hal-hazırda mövcud olmaması hüquqi və faktiki olaraq sığortaolunanın əmək

pensiyasının yığım hissəsini formalaşdırmaq hüququndan məhrum etməklə, mövcud yığım mexanizminin qeyri-effektiv qalmasına səbəb olmaqdadır.

Digər tərəfdən, fərdi hesabın yığım hissəsində toplanan vəsaitlər barəsində sığortalının sərəncam vermək imkanlarının da olduqca məhdud olması qeyd olunmalıdır. Belə ki, “Əmək pensiyaları haqqında” AR Qanunun ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyasını tənzimləyən 18.5-ci və 18.6-cı maddələrinə əsasən *“vəfat etmiş sığortaolunanın və əmək pensiyasının yığım hissəsi təyin olunmamış əmək pensiyaçısının fərdi hesabının yığım hissəsində olan vəsaitlər qanunvericiliyə uyğun qaydada onun varisləri arasında bərabər bölünür. Sığortaolunanın və ya əmək pensiyasının yığım hissəsi təyin olunmamış əmək pensiyaçısının varisləri olmadıqda, onun fərdi hesabının yığım hissəsində olan vəsaitlər və əmək pensiyasının yığım hissəsi üzrə alınmamış vəsaitlər müvafiq icra hakimiyyəti orqanının büdcəsinin gəlirlərinə aid edilir.”* [4]

Qanunun qeyd olunan maddələrinin təhlilindən belə nəticəyə gəlmək mümkündür ki, şəxsin istər sığortaolunan, istərsə də əmək pensiyasının yığım hissəsi təyin olunmamış əmək pensiyaçısı kateqoriyasında aid olduğu müddət ərzində fərdi hesabının yığım hissəsində toplanmış pensiya kapitalından (və ya ən azından onun müəyyən hissəsindən) öz sərəncamı ilə istədiyi qaydada və vaxtda istifadə etmək imkanına malik deyildir və bu vəsaitlərdən istifadə yalnız onun vəfatı halında varislərinə münasibətdə müəyyən edilmişdir. Fikrimizcə, bu hal sığortaolunanın həmin vəsaitlərdən bilavasitə özünün və sağlığında ikən istifadə edə bilmək imkanının əsassız olaraq məhdudlaşdırılmasıdır. Yuxarıda da qeyd olunduğu üzrə “Əmək pensiyaları haqqında” AR Qanuna dair 01 iyul 2017-ci il tarixindən edilən dəyişikliklər nəticəsində fərdi hesabın yığım hissəsinin könüllü sosial sığorta haqları hesabına formalaşdırılması müəyyən edilmiş, yəni sığortaolunana, özünün və (və ya) onun xeyrinə sığortaedənin əlavə sığorta haqqı ödəməsi hesabına yüksək məbləğdə pensiya təminatı almaq imkanı verilmişdir. Başqa sözlə, bu vəsaitlər sosial həmrəylik prinsipi çərçivəsində yaşlı nəslin pensiya təminatının maddi ba-

zasının formalaşdırılması məqsədilə deyil, təyinatı etibarilə sığortaolunanın bilavasitə öz maddi mənafeyinə təminatına yönəlmişdir. Odur ki, Qanuna əsasən fərdi hesabın yığım hissəsində toplanan pensiya kapitalından faktiki olaraq sığortaolunanın özünün istifadə imkanları müəyyən edilmədən, sadəcə onun vəfatı halında varislərinin həmin vəsaitlərdən yararlanması ilə bağlı hüquqi tənzimləmənin mövcudluğu sosial sığorta münasibətinin əsas subyekti olan sığortaolunana münasibətdə sosial baxımdan ədalətli sayıla bilməz. Bu baxımdan, hesab edirik ki, “Əmək pensiyaları haqqında” AR Qanununun 18.5-ci və 18.6-cı maddələrinə əmək pensiyaçısı olmayan sığortaolunanın, eləcə də əmək pensiyasının yığım hissəsi təyin edilməmiş pensiyaçının fərdi hesabının yığım hissəsindəki vəsaitlərdən öz sağlığında, habelə onun vəfat etməsi halında sərəncam verilməsi ilə bağlı ətraflı və sığortaolunanın maraq və mənafehlərinin üstün tutulduğu hüquqi tənzimlənmənin müəyyən olunması olduqca vacibdir.

Əmək pensiyasının yığım hissəsi və pensiya kapitalı ilə bağlı təkliflərlə yanaşı, AR Nazirlər Kabinetinin 1998-ci il 15 sentyabr tarixli 189 №-li qərarı ilə təsdiq edilən “Məcburi dövlət sosial sığortası üzrə ödəmələrin və əmək qabiliyyətini müvəqqəti itirmiş işçilərə sığortaedənin vəsaiti hesabına ödənilən müavinətin hesablanması və ödənilməsi haqqında Əsasnamə”yə (sonradan “Əsasnamə”) uyğun olaraq əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsi, hamiləlik və doğum, uşağın anadan olması, uşağa qulluq, ölüm, sanatoriya-kurort müalicəsi ilə bağlı sığorta hadisələrinin baş verməsi zamanı sığorta təminatı şərtlərindən də bəhs etmək istərdik.

Əsasnamə müvafiq sahədə olduqca mühüm tənzimləmə əhəmiyyətinə malik olmaqla yanaşı müəyyən çatışmazlıqları (uyğunsuzluqları) da ehtiva etməkdədir.

Sığorta stajı ilə bağlı yuxarıda da göstəriləndiyi üzrə Əsasnaməyə görə müvafiq sığorta hadisələri zamanı təminat sığortaolunanın sosial sığorta stajına əsaslanmaqla yalnız məcburi dövlət sosial sığortasına cəlb olunan şəxslərin sığorta ödəmələrini almaq hüququna malik olması ilə müəyyən olunmaqdadır. Başqa sözlə, xeyrinə məcburi döv-

lət sosial sığorta fəaliyyəti həyata keçirilməyən şəxslərin (qanunvericiliklə müəyyən olunmuş hallar istisna olmaqla) sosial sığorta ödəmələrini (pensiya, müavinət) almaq hüququ istisna olunur. Odur ki, bu xüsusda, ilk növbədə, qeyd etmək istədiyimiz məsələ Əsasnamənin 3-cü bəndinin 4-cü abzasında təsbit olunmuş “*əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə, eləcə də hamiləliyə və doğuma görə müavinət almaq hüququ üçün sığortaolunanın azı 6 aylıq sosial sığorta stajına malik olması*” tələbidir[6]. Buna müvafiq olaraq isə sığortaolunanın altı aylıq minimal sosial sığorta stajına malik olmaması özülüyündə əmək qabiliyyətinin itirilməsinə görə müavinətin verilməsindən imtina əsası olaraq təsbit edilmişdir [6, 25-ci bənd].

AR Nazirlər Kabinetinin 10 fevral 2007-ci il tarixli 28 nömrəli qərarı ilə mövcud 6 aylıq sığorta stajı tələbinin Əsasnaməyə daxil edilməsində [7], Əsasnamənin 3-cü bəndində “*məcburi dövlət sosial sığorta ödəmələri almaq hüququ sığortaedənlər (idarə, müəssisə, təşkilat və s.) və sığorta olunanlar tərəfindən məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondu orqanlarına ödənilməsi halında yarandığı*” nəzərdə tutulmaqla sığortaolunanın istər əmək qabiliyyətinin itirilməsi, istərsə də hamiləlik və doğumla bağlı əmək qabiliyyətsizliyi dövrü üzrə müavinət ödənişinə hüququnun yaranması üçün əvvəlcədən qazanılmış müəyyən sığorta stajına malik olma tələbi mövcud deyildi. Ümumi olan isə ondan ibarətdir ki, Əsasnamənin ilkin redaksiyasında olduğu kimi hazırkı redaksiyasında da əmək qabiliyyətinin itirilməsi, hamiləlik və doğum kimi sığorta risklərinin baş verməsi halında müavinətlərin hesablanması və ödənilməsi sığortaolunan məcburi sosial sığortaya cəlb edilən qazancına əsaslanmaqdadır. Belə olan təqdirdə, müavinət təyini üçün azı 6 aylıq sığorta stajı tələbinin sosial-hüquqi və ya məntiqi baxımdan əhəmiyyətini anlamaq mümkün deyildir. Belə ki, təcrübi olaraq sığortaolunanın hətta 6 aydan az müddətdə sığorta stajı (yəni, xeyrinə məcburi dövlət sosial sığorta haqqı ödənilən əmək və ya digər fəaliyyət dövrü olmuşdursa) olsa belə, bu halda onun həmin dövr üzrə məcburi dövlət sosial sığorta haqqı hesablanan qazancına

nisbətdə müavinət almaq hüququnun təmin edilməsi mümkündür və bu sosial sığorta qanunvericiliyinin və onun forması kimi məcburi dövlət sosial sığortasının məqsəd və təyinatına zidd deyildir.

Müqayisə üçün qeyd oluna bilər ki, Rusiya Federasiyasının “Əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsi və analıqla əlaqədar məcburi sosial sığorta haqqında” [17] 29 dekabr 2006-cı il tarixli Qanununun əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsi 5-9-cu maddələri, eləcə də “Uşağı olan və təndəşlərə dövlət müavinətləri haqqında” [18] Qanunun 6-8-cü maddələri üzrə sığortaolunanların əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsi zamanı icbari sosial sığorta ilə əhatə edilmiş olması müavinət ödənişinin təyini üçün yetərli olub sığortaolunanın əvvəlcədən hər hansı müddətə sığorta stajının olması tələbi mövcud deyildir. Eyni zamanda, Qazaxıstan Respublikasının Sosial Məcəlləsinin əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsi məsələlərinin tənzimləndiyi 6-cı paragrafına (180-182-ci maddələr) əsasən müavinət ödənişinin təyini üçün şəxsin sığorta stajına malik olması kimi ön şərt nəzərdə tutulmamış, sadəcə müavinətin məbləği şəxsin icbari sosial sığorta sistemində iştirak stajına görə müəyyən edilən əmsallar əsasında hesablanmaqdadır.

Beləliklə, fikrimizcə, Əsasnamənin mövcud redaksiyasında əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə, eləcə də hamiləliyə və doğuma görə müavinət almaq üçün sığortaolunanın azı 6 aylıq sosial sığorta stajına malik olması tələbinin saxlanması və bunun müavinət ödənişindən imtina əsası olaraq müəyyən edilməsi sosial sığortanın “sosial sığortanın işçilərə əmək qabiliyyətinin itirildiyi hər bir halda təminat verməsi” prinsipinə uyğun deyildir və bu səbəbdən həmin tələbin ləğv edilməsi mühümdür.

Toxunmaq istədiyimiz növbəti bir mühüm məsələ Əsasnamənin 28-ci bəndinin 9-cü abzasına və 41-ci bəndinə əsasən, müvafiq olaraq, “*sığortaolunanın müavinətin hesablanmasında istehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi, hamiləliyə və doğuşa görə məzuniyyətdən başqa, qalan bütün hallarda faktiki qazancın sığortalının iki aylıq vəzifə maaşı və ya ikiqat tarif dərəcəsi məbləğindən və buna müvafiq olaraq müavinətin*

aylıq məbləğinin də sığortalının iki aylıq vəzifə maaşı və ya ikiqat tarif dərəcəsi məbləğindən artıq olmaması məhdudiyyəti; eləcə də işçinin həm əsas, həm də əlavə iş yeri olması halında müavinətin məbləğinin əsas iş yerində müəyyən olunmuş tarif maaşının (stavkanın) ikiqat məbləğindən artıq olmaması” [6] tələbi ilə bağlıdır.

Qeyd olunmalıdır ki, “Sosial sığorta haqqında” AR Qanunun 6-cı maddəsi və Əsasnamənin 3-cü bəndinə əsasən əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə müavinət və hamiləliyə və doğuma görə müavinətin aylıq maksimal həddinin “Əmək pensiyaları haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 6-1-ci maddəsinə uyğun olaraq əmək pensiyasının minimum məbləğinin 25 misindən (2023-cü il fevralın 1-dən bu məbləğ 7000 AZN (280 AZN*25 misli) təşkil edir) artıq ola bilməməsi kimi bir hüquqi məhdudiyyət artıq mövcuddur. Odur ki, sığortaolunana hesablanan müavinətin aylıq (və ya müvafiq olaraq müavinətin hesablandığı ay üzrə gündəlik) məbləğinə münasibətdə hüquqi məhdudiyyət (tənzimləmə) artıq müəyyən edilmişdir. Odur ki, işçinin məcburi dövlət sosial sığortasına cəlb edilən faktiki aylıq qazancının onun vəzifə (tarif) maaşının ikiqat məbləğindən çox olması halında belə, müavinətin icazə verilən aylıq maksimal həddi olaraq “minimum əmək pensiyasının 25 misli” məhdudiyyəti öz hüquqi əhəmiyyətini itirmədiyi halda, qeyd olunan “ikiqat vəzifə (tarif) maaşı” məhdudiyyətinin əlavə olaraq müəyyən edilməsinin təcrübi olaraq sığortaolunanın marağına zidd olması halı mümkündür. Çünki, işçinin aylıq faktiki qazancına onun vəzifə (tarif) maaşından əlavə məbləğlərin (məsələn, işçiyə müvafiq ayda (aylarda) mükafat, əlavə, əlavə işə görə ödəniş və s. əmək fəaliyyəti ilə bağlı ödənişlər) nəzərə alınmaması, yaxud işçinin həm əsas, həm də əlavə iş yeri olması halında, faktiki qazancının əsas iş yeri üzrə ikiqat vəzifə (tarif) maaşından çox olmasına icazə verilməməsi, nəticə etibarilə, müavinətin faktiki qazanca əsasən hesablanmış aylıq (və ya bir iş gününə düşən orta gündəlik) məbləği ilə Əsasnamə üzrə icazə verilən “minimum əmək pensiyasının 25 misli” nə əsaslanan maksimal aylıq (və ya bir iş gününə düşən orta gündəlik) məbləği arasındakı intervalda sığortaolun

lunanın daha az müavinət ödənişi almasına gətirib çıxara bilər.

Məsələnin daha aydın şəkildə başa düşülməsi üçün aşağıdakı misallara müraciət edə bilərik.

Hesab etsək ki, sığortaolunanın aylıq vəzifə maaşı 1500 AZN-dir və əmək qabiliyyətinin itirildiyi 2023-cü ilin oktyabr ayından əvvəlki 12 aylıq dövrdə məcburi sosial sığortaya cəlb edilən ümumi faktiki qazancı 40000 AZN təşkil etmişdir, bu halda orta hesabla əvvəlki 12 aylıq dövrün hər ayına 3333 AZN qazanc məbləği düşməkdədir. Lakin, iqiqat vəzifə (tarif) maaşı məhdudiyətinin olması səbəbindən 12 aylıq dövr üzrə aylıq olaraq maksimum 3000 AZN-dən artıq məbləğin hesablama məqsədilə götürməsinə icazə verilmir ki, bu da nəticədə hesablanan orta gündəlik qazancın və sonda isə müavinətin yekun məbləğinin azalması ilə nəticələnəcəkdir.

Öz növbəsində, Əsasnamənin 41-ci bəndi ilə müəyyən edilən məhdudiyətə münasibətdə, məsələn, işçinin əsas iş yeri üzrə 1000 AZN və əlavə iş yeri üzrə 1100 AZN vəzifə maaşı olarsa, bu halda, əsas iş yeri üzrə vəzifə maaşının iqiqat məbləğindən, yəni 2000 AZN-dən artıq olmayan məbləğin hesablama məqsədilə götürülməsi tələb edildiyindən orta gündəlik qazanc məbləği və nəticə etibarilə, müavinətin yekun məbləği azalmış olacaqdır.

Beləliklə, müavinətin hesablanması üzrə faktiki qazanca, eləcə də müavinətin aylıq məbləğinə münasibətdə əlavə olaraq “iqiqat vəzifə (tarif) maaşı” məhdudiyətinin müəyyən olunmasının sığortaolunanların mənafeləri baxımından ədalətli hesab edilə bilməz. Odur ki, yuxarıda qeyd olunanlara əsasən, hesab edirik ki, Əsasnamənin 28-ci bəndinin 9-cu abzasına və 41-ci bəndinə əsasən müəyyən edilən məhdudiyətlər sığortaolunanların icbari sosial sığorta ödənişinə olan hüquqlarını əsassız olaraq təkrarən məhdudlaşdırdığı və bu baxımdan icbari sosial sığortanın məqsəd və mahiyyətinə uyğun olmaması səbəbindən ləğv edilməlidir.

Əsasnamə ilə əlaqədar son olaraq vurğulamaq istərdik ki, AR Nazirlər Kabinetinin 19 avqust 2022-ci il tarixli № 320 sayılı qərarı ilə Əsasnamənin 28-ci bəndinin 4-cü abzasına edilən dəyişikliklə müavinətin məbləğinin müəyyən edilməsi üçün orta gündəlik qazancın hesablanması zamanı əvvəlki 12 aylıq dövr üzrə iş günlərinin sayından “əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirildiyi dövr, hamiləliyə və doğuma görə verilən məzuniyyət dövrü, uşağın 3 yaşına çatanaq ona qulluq edilməsinə görə verilən məzuniyyət dövrünə düşən iş günlərinin çıxılması” tələbləri saxlanıldığı halda, “məcburi dövlət sosial sığorta haqqı hesablanmayan digər dövrlər” tələbi ləğv edilmişdir. İndiki vəziyyətdə, bu dəyişiklik nəzəri olaraq ona imkan verir ki, sığortaolunanın hesablama məqsədilə götürülən əvvəlki 12 aylıq dövrdəki faktiki qazancı həmin dövrdə baş verən məcburi dövlət sosial sığorta haqqı hesablanmayan iş günləri də daxil olmaqla ümumi iş günlərinin sayına bölünsün, hansı ki, bu da öz növbəsində orta gündəlik qazancın məbləğinin azalmasına səbəb olacaqdır.

Odur ki, hesab edirik ki, təcrübi olaraq mübahisəli vəziyyətin yaranmaması baxımından orta gündəlik qazancın hesablanması zamanı əvvəlki 12 aylıq dövr üzrə iş günlərinin sayından “məcburi dövlət sosial sığorta haqqı hesablanmayan digər dövrlərin” çıxarılmalı olması tələbi Əsasnamənin 28-ci bəndinin 4-cü abzasına yenidən düzəliş edilməklə bərpə olunmalıdır.

Beləliklə, hazırki məqalə çərçivəsində mövcud sosial sığorta qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulan məcburi dövlət sosial sığortası və onun əhatə etdiyi sığorta hadisələri üzrə təminat şərtləri ilə bağlı nöqsanlı hesab etdiyimiz müəyyən məsələlər barədə danışıldı. Odur ki, mövcud çatışmazlıq və qeyri-müəyyənliklərin aradan qaldırılması ilə bağlı etdiyimiz təkliflərin qanunvericinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə ediləcək növbəti qanunvericilik dəyişikləri zamanı nəzərə alınacağına ümid edirik.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası (2002-ci il avqustun 24-də, 2009-cu il martın 18-də və 2016-cı il sentyabrın 26-da keçirilmiş ümumxalq səsverməsində (referendumda) qəbul edilmiş əlavə və dəyişikliklərlə). <https://e-qanun.az/framework/897>
2. “Sosial sığorta haqqında” AR Qanunu (18 fevral 1997-ci il, № 250-IQ). https://e-qanun.az/framework/3813#_ednref13
3. "Sosial sığorta haqqında" AR Qanununa dəyişiklik edilməsinə dair 16 noyabr 2001-ci il № 216-IIQD nömrəli AR Qanunu. <https://e-qanun.az/framework/2829>
4. “Əmək pensiyaları haqqında” AR Qanunu (7 fevral 2006-cı il, № 54-IIIQ) <https://e-qanun.az/framework/11566>
5. “Əmək pensiyaları haqqında” AR Qanuna dəyişikliklər edilməsinə dair 10 mart 2017-ci il tarixli № 543-VQD nömrəli AR Qanunu. <https://e-qanun.az/framework/35345>
6. “Məcburi dövlət sosial sığortası üzrə ödəmələrin və əmək qabiliyyətini müvəqqəti itirmiş işçilərə sığortaedənin vəsaiti hesabına ödənilən müavinətin hesablanması və ödənilməsi haqqında Əsasnamə” (AR NK-nın 15 sentyabr 1998-ci il, 189 №-li qərarı). https://e-qanun.az/framework/3468#_ednref44
7. “Məcburi dövlət sosial sığortası üzrə ödəmələrin və əmək qabiliyyətini müvəqqəti itirmiş işçilərə işəgötürənin vəsaiti hesabına ödənilən müavinətin hesablanması və ödənilməsi haqqında Əsasnamə”nin təsdiq edilməsi barədə” AR NK-nın 1998-ci il 15 sentyabr tarixli 189 nömrəli qərarına əlavələr və dəyişikliklər edilməsi haqqında AR NK-nın 10 fevral 2007-ci il № 28 qərarı. <https://e-qanun.az/framework/12847>
8. “Məcburi dövlət sosial sığortası üzrə ödəmələrin və əmək qabiliyyətini müvəqqəti itirmiş işçilərə işəgötürənin vəsaiti hesabına ödənilən müavinətin hesablanması və ödənilməsi haqqında Əsasnamə”nin təsdiq edilməsi barədə” AR NK-nın 1998-ci il 15 sentyabr tarixli 189 nömrəli qərarına əlavələr və dəyişikliklər edilməsi haqqında AR NK-nın 19 avqust 2022-ci il tarixli № 320 sayılı qərarı. <https://e-qanun.az/framework/51253>
9. BƏT-in “Sosial Təminatın Minimum Standardları”na dair 102 sayılı Konvensiyası (1952-ci il tarixli)
10. Avropa Şurasının “Avropa Sosial Təminat Məcəlləsi” (1964-cü il tarixli)
11. BMT-nin “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Pakt (1966-cı il tarixli) <https://www.coe.int/az/web/compass/international-covenant-on-economic-social-and-cultural-rights>
12. Avropa Şurasının “Dəyişdirilmiş Avropa Sosial Xartiyası”nın (3 may 1996-cı il tarixli) təsdiq edilməsi barədə 6 yanvar 2004-cü il № 575-IIQ AR Qanunu. <https://e-qanun.az/framework/5409>
13. Социальный Кодекс Республики Казахстан от 20 апреля 2023 года № 224-VII ЗРК. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2300000224>
14. Закон Грузии “Об обязательном социальном страховании” 20 июня 2003 г. № 2416-II <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/12610?publication=4>
15. “Основы законодательства Украины об общеобязательном государственном социальном страховании”. (Ведомости Верховной Рады Украины (ВВР), 1998, N 23, ст.121) <http://consultant.parus.ua/?doc=0AFMX1F48E>
16. Федеральный закон РФ "Об основах обязательного социального страхования" от 16.07.1999 N 165-ФЗ (ред. от 14.07.2022) https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_4059/
17. Федеральный закон РФ "Об обязательном социальном страховании на случай временной нетрудоспособности и в связи с материнством" от 29.12.2006 N 255-ФЗ https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_64871/

18. Федеральный закон РФ "О государственных пособиях гражданам, имеющим детей" от 19.05.1995 N 81-ФЗ https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_6659/
19. Əliyev M.N. Sosial təminat hüququ: Dərslik. Bakı: "Adiloğlu" Nəşr. 2007. 464 səh.
20. Мачульская Е.Е. Право социального обеспечения: Перспективы развития. М., 2000. 144 с.
21. Федорова М.Ю. Понятие социальное страхование. Журнал российское право. 2001. №1. с. 35-43.
22. Захаров М.Л. Социальное страхование в России: прошлое, настоящее и перспективы развития (трудовые пенсии, пособия, выплаты пострадавшим на производстве) Монография. – Москва. Проспект, 2013. – 312 с.

Кямран Агамогланов

**Вопросы внедрения обязательного социального страхования в
система социальной защиты Азербайджанской Республики**

В данной статье подробно рассмотрено действующее законодательство Азербайджанской Республики об обязательном социальном страховании с особым акцентом на на регулирование различных форм социальных рисков (событий социального страхования), а также предложены рекомендации и необходимые изменения в соответствующие части законодательных актов во избежание «серые зоны» (недостатки) в реализации программ обязательного социального страхования, а также улучшение предоставления пособий по социальному страхованию.

Kamran Aghamoghlanov

**Matters of implementation of the compulsory social insurance in the
system of social protection of the Republic of Azerbaijan**

This article elaborates existing legislation of the Republic of Azerbaijan concerning to compulsory social insurance with a particular focus on regulation of various forms of social risks (social insurance events) and suggest recommendations and necessary changes to the relevant parts of the legislative acts for avoidance of grey areas (shortages) in implementation of insurance schemes as well as improvement of the provision of compulsory social insurance allowance and benefits.

Həcər QASIMOVA

*BDU-nun "Beynəlxalq ümumi hüquq"
kafedrasının dosenti, h.e.f.d.
e-mail: hecer.qasimova@gmail.com*

XARİCİ DİPLOMATİK NÜMAYƏNDƏLİKLƏR VƏ ONLARIN PERSONALININ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏMİN OLUNMASININ BEYNƏLXALQ VƏ MİLLİ HÜQUQİ ƏSASLARI

Açar sözlər: diplomatik immunitet, diplomatik nümayəndəlik, diplomatik agent, şəxsi toxunulmazlıq, beynəlxalq hüquqi məsuliyyət, xarici əlaqə orqanları.

Ключевые слова: дипломатический иммунитет, дипломатическое представительство, дипломатический агент, личная неприкосновенность, международно правовая ответственность, органы внешних сношений.

Key words: diplomatic immunities, diplomatic mission, diplomatic agent, personal inviolability, international legal responsibility, bodies of external relations.

Son günlərdə Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdəki diplomatik nümayəndəliklərinə qarşı müxtəlif formalarda hücumların, terror aktlarının sayının artması ciddi narahatlıq yaradır. Son altı ay ərzində səfirliklərimizə qarşı beş terror aktı həyata keçirilib. 4 Avqust 2022-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Londonda yerləşən səfirliyinə İran İslam Respublikasının himayə etdiyi radikal dini qruplaşmanın üzvləri hücum etmişdir. Azərbaycanın Xarici İşlər Nazirliyi bu insidenti "vandalizm aktı" kimi qiymətləndirib və Böyük Britaniyanın ölkəmizdəki səfirliyinin müvəqqəti işlər vəkilinə hücumla bağlı "qəti etiraz" bildirərək belə halların təkrarlanmayacağına dair "zəmanət tələb edib".

16 Sentyabr 2022-ci ildə Livanda yaşayan ermənilər Azərbaycanın Beyrutdakı səfirliyinin bi-

nasına hücum etmişlər. Polis əməkdaşları təxribatın qarşısını almaq üçün gözyaşardıcı bombalardan istifadə etmişdir.

18 Sentyabr 2022-ci ildə Fransada yaşayan ermənilər tərəfindən Azərbaycanın Parisdəki səfirliyinə hücum olunub. Rəsmi Bakı Parisdəki səfirliyimizin təhlükəsizliyinin təmin edilməməsinə etiraz olaraq Fransaya nota vermişdir, həmçinin Azərbaycan Baş Prokurorluğu tərəfindən cinayət işi açılmışdır.

11 Oktyabr 2022-ci ildə Vaşinqtonda Azərbaycanın ABŞ-dakı səfirliyinin xidməti avtomobili atəşə tutulmuşdur. Baş verən insidentlə bağlı XİN növbəti dəfə Azərbaycan diplomatik nümayəndəliyinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi tələbi ilə çıxış etmişdir.

27 Yanvar 2022-ci ildə isə ölkəmizin İrandakı səfirliyinə edilən silahlı hücum nəticəsində nümayəndəliyin personalından bir şəxs (səfirliyin mühafizə xidmətinin rəisi) həlak olmuş, iki nəfər yaralanmışdır. Terror aktı ilə bağlı XİN-in yaydığı bəyanatda qeyd olunur ki, Azərbaycan tərəfi günahkarların müəyyən edilərək layiqli cəza almasını təmin etmək üçün müvafiq beynəlxalq mexanizmlərin verdiyi bütün imkanlardan istifadə edəcək.

Qeyd olunan faktlar xarici əlaqə orqanlarının təhlükəsizliyinin təmin olunmasının hüquqi mexanizmlərinin respublikamız üçün nə qədər aktual olduğunu bir daha təsdiq edir. Bu faktlar, ciddi beynəlxalq hüquqi nəticələrə əsas yarada bilən

agır beynəlxalq hüquq pozuntularıdır. Onlar xüsusi araşdırılmanı və uyğun beynəlxalq hüquqi qiymətləndirilməni tələb edir. Əks təqdirdə dövlətin bu mühüm xarici əlaqə orqanlarının fəaliyyəti mümkünsüz sayıla bilər.

İlk öncə qeyd edək ki, diplomatik immunitet bütün diplomatiya hüququnun mərkəzi institutu, əsas elementidir. Qədim Hindistanın Manu Qanunlarından başlayaraq bu günə qədər bu institut beynəlxalq hüququn ümumtanınmış prinsipləri, adət və müqavilə normaları ilə, həmçinin dövlət-daxili qanunvericiliklə dəqiq tənzimlənmişdir.

Bu gün bu sahədə əsas universal akt olan Diplomatiya əlaqələr haqqında 1961-ci il Vyana Konvensiyasının 22-ci maddəsi diplomatik nümayəndəliklərin binasının toxunulmazlığı prinsipini imperativ norma şəklində müəyyən etmişdir. Yeri gəlmişkən, Konvensiya layihəsi müzakirə olunan zaman Beynəlxalq Hüquq Komissiyası bu maddəyə hər hansı bir qeyd-şərti (yanğın qeyd-şərti) qəbul etməməklə bu normanın mütləq xarakterini bir daha sübut etmişdir. Konvensiyanın 22-ci maddəsində deyilir “ 1. Nümayəndəliyin binaları toxunulmazdır. Yerləşmə dövlətinin hakimiyyət orqanları nümayəndəlik başçısının razılığı olmadan bu binalara daxil ola bilməzlər.

2. Nümayəndəliyi hər cür hücumlardan və zərər vurulmasından qorumaq və nümayəndəliyin sakitliyinin istənilən formada pozulmasının və ya şərəfinin təhqir olunmasının qarşısını almaq üçün hər cür lazımi tədbirlər görmək yerləşmə dövlətinin xüsusi vəzifəsidir.

3. Nümayəndəliyin binaları, avadanlıqları və bu binalardakı digər əmlak, həmçinin, nümayəndəliyin nəqliyyat vasitələri axtarış, müsadirə və həbs icra hərəkətlərində immunitətdən istifadə edir.” [3].

1961-ci il Vyana Konvensiyasının 22-ci maddəsi yerləşmə dövlətinin xarici diplomatik nümayəndəliklərin binalarına münasibətdə iki cür öhdəliyini müəyyən edir. Bir tərəfdən, 22-ci maddədəki passiv öhdəliyə əsasən onun vəzifəli şəxsləri bu toxunulmazlığı pozan hər hansı istənilən hərəkətdən çəkinməlidirlər. Digər tərəfdən , aktiv öhdəliyə əsasən isə, yerləşmə dövləti həmin nümayəndəliyi fiziki şəxslərn zərər gətirə biləcək istənilən qeyri-qanuni hərəkətlərindən qorumaq üçün

bütün lazımi tədbirləri görməlidir (2). Bu sahədə yerləşmə dövlətinin hər hansı bir hərəkətsizliyi birbaşa öhdəliyinin pozulması və beynəlxalq hüquqi məsuliyyətinin əsası kimi çıxış edir.

Gördüyümüz kimi, Konvensiya hər hansı bir konkret tədbirlərlə bağlı müddəaları özündə əks etdirmir. Yəni, yerləşmə dövlətindəki şəraitdən və şərtlərdən asılı olmayaraq, bu dövlət ərazisindəki xarici diplomatik nümayəndəliklərin təhlükəsizliyini təmin etməlidir. Bu xüsusi öhdəlik nəticə öhdəliyidir və hansı vasitələrdən istifadə olunmasından asılı olmayaraq təmin edilməlidir.

1961-ci il Vyana Konvensiyası nümayəndəliyin personalına daxil olan diplomatik və inzibati-texniki heyətin də tam toxunulmazlığı prinsipini müəyyən edir. Diplomatiya agentinin toxunulmazlığı prinsipinə uyğun olaraq, onların hər hansı bir formada tutulub saxlanılmasına, həbs olunmasına yol verilmir (mad.29). Digər tərəfdən bu maddədəki aktiv öhdəliyə uyğun olaraq, yerləşmə dövləti ona lazımi hörmətlə yanaşmalı və onun şəxsiyyətinə, azadlığına və ləyaqətinə hər hansı hücumların qarşısını alması üçün bütün lazımi tədbirləri görməlidir. Konvensiya şəxsi toxunulmazlığı prinsipini də mütləq norma formasında müəyyən etmiş və heç bir istisnayı qəbul etməmişdir. Bu öhdəliyə əsasən yerləşmə dövləti şəxsi toxunulmazlığın təmin edilməsi üçün bütün tədbirləri görməlidir. Buraya müxtəlif tədbirləri aid etmək olar ki, onlar haqqında aşağıda daha ətraflı bəhs edəcəyik.

Diplomatik nümayəndəliklərin və onun personalının toxunulmazlığını və müdafiəsini təmin etmək ən mühüm və aktual məsələ kimi BMT Baş Assambleyasının bir çox sessiyalarında müzakirə olunmuş və uyğun sənədlər qəbul edilmişdir. Diplomatiya nümayəndəliklərinin toxunulmazlığı məsələsi ilə bağlı BMT-nin Baş Katibi tərəfindən hazırlanan “ Beynəlxalq hüquq icmalı” adlanan sənəddə də deyilir ki, diplomatik agentin, dövlət nümayəndəsinin şəxsiyyətinə qarşı müəyyən qruplar tərəfindən edilən faktiki hücumlar zamanı yerli dövlətin hökuməti toxunulmazlığı bərpa etmək və hüquq pozuntusunu törədəni cəzalandırmaq üçün bütün tədbirləri həyata keçirməlidir.

BMT Baş Assambleyasının 1980-ci il Dekabrın 15-də XXXV sessiyasında qəbul etdiyi “ Dip-

lomatik və konsul missiya və nümayəndəliklərinin müdafiəsi, mühafizəsi və təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi üzrə effektiv tədbirlərə baxılması” adlı qətnaməsində bütün dövlətləri onların beynəlxalq hüquqi öhdəliklərinə müvafiq olaraq yurisdiksiyaları altında olan ərazilərdə yerləşən diplomatik və konsul nümayəndəliklərinin və nümayəndələrinin müdafiəsi, təhlükəsizliyi və mühafizəsini effektiv təmin etmək üçün bütün lazımi tədbirləri görməyə çağırışdır (ərazilərində bu nümayəndəlik və nümayəndələrin təhlükəsizliyinə və mühafizəsinə yönələn aktlara təşviq, təhrik edən, onları təşkil edən və həyata keçirən şəxslərin, qrupların və təşkilatların qeyri-qanuni fəaliyyətini qadağan edən praktiki tədbirlər də daxil olmaqla). Qətnamə ilə xüsusi nəzarət mexanizmi yaradılır. Onun əsasında dövlətlər BMT-nin Baş Katibinə onların ərazilərində xüsusi müdafiədən istifadə edən şəxslərə qarşı həyata keçirilən ciddi qəsdlər, bunları həyata keçirənlərin məhkəməyə ötürülməsi və təkrar hallarının qarşısının alınması ilə bağlı gördükləri tədbirlər haqqında məlumat verir ki, Baş Katib də öz növbəsində bu məlumatı Baş Assambleyaya ötürür.

1980-ci ildən başlayaraq bu mexanizm əsasında Baş Assambleyanın illik sessiyalarında müzakirələr keçirilir və mütəmadi olaraq uyğun qətnamələr qəbul edilir. 2022-ci il 21 iyulda BA-nın növbəti 77-ci sessiyasında adiçəkilən qətnamənin (75 /139) 11-ci bəndi əsasında hazırlanmış Baş Katibin məruzəsinə Azərbaycan Respublikasının xaricdəki diplomatik və konsul nümayəndəliklərinin təhlükəsizliyinə, sakitliyinə, şərəf və ləyaqətinə qarşı yönələn 15 insident daxil edilmişdir.

Adiçəkilən normativ aktların məzmunundan irəli gələrək yerləşmə dövləti bu cür situasiyalarda hücumların qarşısını almaqla yanaşı, uyğun şəxslərin müəyyən edilməsi və cəzalandırılması sahəsində də öhdəlik daşıyır. Yeri gəlmişkən dövlətin bu öhdəliyi 1973-cü il Beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə, o cümlədən diplomatik agentlərə qarşı cinayətlərin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiyaya müvafiq olaraq da müəyyən edilmişdir.

Bu Konvensiya beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərin xüsusi müdafiəsinin təmin edilməsi yönündə mühüm addımlardan hesab oluna

bilər. Konvensiya beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxsləri, xüsusi müdafiə yaradan cinayətin tərkibini, ehtimal olunan cinayətkarın anlayışını müəyyən etməklə yanaşı, beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə qarşı cinayətlərin qarşısının alınması və cəzalandırılması sahəsində dövlətlərin əsas öhdəliklərini də müəyyən edir. (1; s.158).

1973-cü il Konvensiyası diplomatik agentlərə və digər beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə qarşı yönəldilmiş cinayətlər haqqında məsələni daha qlobal problem olan terrorizm aktlarının həyata keçirilməsi aspektlərindən birinə aid etmişdir. Konvensiyanın 2-ci maddəsində xüsusi beynəlxalq hüquqi müdafiə yaradan cinayətin tərkibi müəyyən olunmuşdur. Buna aşağıdakılar aiddir:

a) beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxsin qəsdən öldürülməsi, qaçırılması və ya onun şəxsiyyətinə və ya azadlığına yönəlmiş digər hücumların həyata keçirilməsi;

b) beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxsin şəxsiyyətinə və azadlığına təhlükə yarada biləcək, onun rəsmi binasına, yaşayış binasına və ya nəqliyyat vasitələrinə zorakı hücumların həyata keçirilməsi;

c) istənilən hücum cəhdi;

d) istənilən belə hücumun iştirakçısı qismində əməllər, belə ki, hər bir iştirakçı dövlət tərəfindən onun daxili qanunvericiliyinə əsasən, bu cinayətin onun ərazisində və ya ərazisinin hüdudlarından kənarında baş verməsindən asılı olmayaraq, cinayət kimi qiymətləndirilməlidir.

Dövlətin xarici diplomatik nümayəndəliklərinin və onların personalının statusunu, toxunulmazlığı məsələlərini müəyyən edən beynəlxalq hüquqi sənədlərin analizi yerləşmə dövlətlərinin bu xarici əlaqə orqanlarının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə bağlı öhdəliklərini aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirməyə əsas verir.

Nümayəndəliyin binasına münasibətdə:

- Nümayəndəliyin başçısının icazəsi olmadan binaya daxil olmamaq;
- Binada həbs, axtarış, rekvizisiya və digər icra hərəkətləri aparmamaq;
- Yerli hakimiyyət orqanlarının nümayəndəliyə zərər vuran, onun sakitliyinə, şərəf və ləyaqətinə xələl gətirən əməllərinin qarşısını almaq;

- Nümayəndəliyin binasının mühafizəsi;
- Toxunulmazlığa qəsd edən halların istintaqını aparmaq, təqsirkarların cəzalandırılmasını həyata keçirmək;
- Vurulmuş zərərə görə təzminatı təmin etmək
- Personala münasibətdə:
- dövlət orqanlarının və ayrı-ayrı şəxslərin diplomatik agentin toxunulmazlığına xələl gətirən istənilən fəaliyyətdən çəkinməsi;
- Qəsdlərin və personala zərər vurulmasının qarşısını almaq;
- Diplomatların faktiki pozulmuş hüquq və imtiyazlarının bərpa edilməsi;
- Hüquq pozuntusunu törədənlərin cəzalandırılması;
- Dəyən zərərə görə təzminat ödənilməsi;
- Göstərilən məsələlərlə bağlı dövlətlərin əməkdaşlığı

Öhdəliklərin bəzilərinin realizəsinin praktiki hallarına baxaq. Diplomantik nümayəndəliyin binasının mühafizəsi yerləşmə dövləti tərəfindən adətən xüsusi polis və ya hərbi bölmələr tərəfindən həyata keçirilir. Beynəlxalq hüquq normaları mühafizənin konkret təşkili qaydalarını, güvvələrin və vasitələrin sayını tənzimləmir, bunu yerləşmə dövlətinin “xüsusi öhdəliyi” kimi müəyyən edir. Beləliklə, mühafizənin təşkil edilməsinin konkret qaydaları və onun həcmi yerləşmə dövlətinin müstəsna səlahiyyətidir. Təbii ki, diplomatik nümayəndəliklər real təhlükənin mümkünlüyü halında yerləşmə dövlətindən gücləndirilmiş mühafizənin təşkil olunmasını tələb edə bilər. (4. s.48). BMT-nin Baş Katibi tərəfindən 1971-ci ildə hazırlanmış “Beynəlxalq hüquq icmalı”nda da deyilir ki, “yerləşmə dövləti hücum haqqında qabaqcadan məlumatla malikdirsə, yaxud, tam əsaslı olaraq həmin hücumların mümkünlüyünü görə bilirsə, başqa şəraitdə qəbulolunmaz hesab olunan tədbirlərin (məs., xüsusi mühafizənin ayrılması) görülməsi vacibdir”.

Səfirlik ətrafında keçirilən nümayiş və piketlərlə bağlı məsələ, ABŞ qanunvericiliyi praktikasında nümayəndəliyin sakitliyinin, şərəf və layəqətinin pozulması hallarının önənməsi üçün beş yüz futdan artıq yaxınlaşmaq qadağası tətbiq olunur.

Nümayəndəliyin personalına gəldikdə isə, onlar terror aktları üçün həmişə cazibə hədəf olmuş-

lar. Son illər ərzində həyata keçirilən siyasi zorakılıq aktlarının üçdə birini diplomatik agentlərə qarşı hücumlar təşkil edir. 1961-ci və 1973-cü il Konvensiyaları yerləşmə dövlətləri üzərinə “bütün lazımi tədbirləri görmək” öhdəliyini qoyur ki, buna əsasən həmin dövlətlər şəraitə müvafiq olaraq nümayəndəlik ətrafında silahlı mühafizə postlarının quraşdırılmasını, diplomatlara ölkə ərazisində hərəkət edərkən silahlı mühafizə təqdim edilməsini, onlara özünümüdafiə məqsədilə silah daşımaq icazəsi verilməsini, nümayəndəliyə daxil olan təhdidlərin ciddi araşdırılmasını və s. özündə ehtiva edən önləyici tədbirləri görməlidir. Yerləşmə dövlətinin mövcud təhlükəni görməli olduğu halda preventiv tədbirləri həyata keçirməməsi onun üzərində əlavə məsuliyyət yaradır.

Diplomatik nümayəndəlik və onun personalına qarşı hücumları həyata keçirən şəxslərin cəzalandırılması öhdəliyi birbaşa 1973-cü il Konvensiyasından irəli gəlir (qeyd edək ki, 180 dövlət, o cümlədən Azərbaycan Respublikası və İran İslam Respublikası da bu Konvensiyanın iştirakçısıdır). Öhdəliyə müvafiq olaraq, bu kateqoriya şəxslərə qarşı hücumlar, məqsədindən asılı olmayaraq ağırlaşdırılmış sanksiyalarla cəzalandırılmalıdır. Bir çox dövlətlərin cinayət qanunları diplomatlara qarşı bu və ya digər əməllərə görə xüsusi cəza nəzərdə tutur. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsində VII (Sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər) “Beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə və ya təşkilatlara hücum etmə” adlanan 102-ci maddədə deyilir ki, beynəlxalq müdafiədən istifadə edən xarici dövlət nümayəndəsinə və ya beynəlxalq təşkilatın əməkdaşına, habelə həmin şəxslərin xidməti və ya yaşayış sahələrinə, yaxud nəqliyyat vasitələrinə hücum etmə, müharibəyə təhrikçilik və ya beynəlxalq münasibətlərin gərginləşməsi məqsədilə törədildikdə- 5ildən 10 ilə qədər azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır”. Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyasında bu maddə ilə bağlı göstərilir ki, hücum etmə dedikdə beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə qarşı onların həyatı və sağlamlığı üçün təhlükəli, yaxud təhlükəli olmayan zor göstərmə, habelə onların azadlığına, mülkiyyətinə, ləyaqətinə qəsd ediləcəyi ilə zor göstərmədə ifadə olunan hədələmə və s. hərəkətlərin tö-

rədlməsi başa düşülür. Beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərin xidməti və ya yaşayış yerinə hücum etmə dedikdə belə yerlərə qanunsuz daxilolma və ardınca hər hansı hərəkətin (tələb, hədə, talama və s.) törədilməsi nəzərdə tutulur.

AR CM-nın XI (Dövlət hakimiyyəti əleyhinə olan cinayətlər) hissəsinin 277-ci maddəsi xarici dövlət nümayəndəsinin xidməti və ya siyasi fəaliyyətinə son qoymaq və ya bu fəaliyyətə görə qisas almaq məqsədilə onun həyatına sui-qəsd etməyə görə ağırlaşdırılmış sanksiya nəzərdə tutur. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, respublikamız bu Konvensiyanın iştirakçısı olduğuna görə CM-da müvafiq dəyişiklik olunmalıdır. Bununla əlaqədar olaraq, məqsədlərindən asılı olmayaraq beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə qarşı istənilən hüquq pozuntularına görə ağırlaşdırılmış sanksiyalar tətbiq olunmalıdır. Bunun üçün CM-nın bütün uyğun maddələrində (120; 149; 181 və s.) nəzərdə tutulan ağırlaşdırıcı hallara, həmçinin bu kateqoriya şəxslərə qarşı olunan əməllər də daxil edilməlidir.

1973-cü il Konvensiyanın əsas məqsədlərindən biri burada qeyd olunan cinayətləri törədən və yaxud iştirak edən şəxslərin labüd cazasını təmin etmək üçün onların mühakimə olunmasına və yaxud ekstradisiya olunmasına nail olmaq idi. Konvensiyanın 7-ci maddəsinə uyğun olaraq iştirakçı dövlət ərazisindəki ehtimal olunan cinayətkarı təhvil vermirə, o zaman heç bir istisnasız və əsassız yubadılma olmadan işi cinayət təqibi məqsədilə öz səlahiyyətli orqanlarına ötürür (aut dedere aut judicare prinsipi).

Xüsusi vurğulamaq istərdik ki, baxmayaraq beynəlxalq hüquqi sənədlərdə bu birbaşa qeyd olunmayıb akkreditiv dövlətin də öz xarici diplomatik nümayəndəliklərinin təhlükəsizliyini təmin etmək hüququ, hətta öhdəliyi vardır. Bir sıra dövlətlər xaricdəki diplomatik nümayəndəliklərin təhlükəsizliyinin, mühafizəsinin təşkilində bu və ya digər formada iştirak edirlər. ABŞ-ın diplomatik nümayəndəliklərinin mühafizəsini orada xidmət aparan dəniz piyadaları həyata keçirir. Rusiya nümayəndəlikləri sərhədçilər tərəfindən mühafizə olunur. AR -sı Prezidentinin 2021-ci il 7 May tarixli Fərmanı bu funksiyanın hərbi qulluqçular tərəfindən həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

Diplomatiya hüququ baxımından təhlükəsizliyi təmin edən əməkdaşlar inzibati-texniki heyətə aid olunur və nümayəndəliyin ərazisində silahlanmış ola bilərlər. Diplomatların silah gəzdirmək hüququ isə adətən olduqları dövlətin daxili qanunvericiliyi ilə və ya dövlətlər tərəfindən əlavə razılaşmalarla tənzimlənir.

Zənnimcə mövcud beynəlxalq hüquqi mexanizmlərlə yanaşı göndərən dövlət tərəfindən həmçinin, təhlükəsizliyin təmin edilməsi də aktuallaşmaqdadır. Cərəyan edən son hadisələr bunu bir daha təsdiq edir. Belə praktika bir çox dövlətlərdə mövcuddur. ABŞ Prezidentinin 1986-cı ildə imzaladığı qanun əsasında ABŞ Dövlət Departamenti yanında Diplomatik Təhlükəsizlik Bürosu fəaliyyət göstərir. Büronun xüsusi agentlərinə xaricdəki ABŞ rəsmilərinə qarşı həyata keçirilən cinayət əməllərinin istintaqını aparmaq hüququ verilir. (7.s. 73).

Son olaraq qeyd edək ki, xarici diplomatik nümayəndəlik və onun personalının təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin əsas beynəlxalq hüquqi mexanizmlərindən biri də dövlətlərin məsuliyyəti institutudur. Belə ki, beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə qarşı həyata keçirilən qəsdlər beynəlxalq xarakterli cinayətdir. Yerləşmə dövlətinin məsuliyyəti 2001-ci ildə Beynəlxalq hüquq komissiyasının BMT-nin Baş Assambleyasına təqdim etdiyi "Beynəlxalq hüquqa zidd əməllərə görə dövlətlərin məsuliyyəti" haqqında maddələr layihəsinə əsasən müəyyən olunur. (5). Bu kateqoriya cinayətlər fiziki şəxslər tərəfindən həyata keçirilsə də dövlətin məsuliyyəti o hallarda yaranır ki : hüquq pozuntusunu özü təşkil edir və ya təhrik edir; hüquq pozuntusunun qarşısını almaq üçün kifayət qədər sayıqlıq göstərmir; hüquq pozuntusu törədənləri cəzalandırmır.

Məsuliyyət institutu çərçivəsində zərərçəkən dövlət müxtəlif formalarda satisfaksiya (üzr istənilməsi, hüquq pozuntusu faktının tanınması, təkrarlanmayacağına zəmanət verilməsi, cinayətkarların cəzalandırılması və s.), restitusiya (diplomatik agentlərin pozulmuş hüquqlarının bərpa edilməsi), vurulan zərəre görə kompensasiya tələb edə bilər. Delikvent dövlət irəli sürülən tələbləri yerinə yetirmədiyi hallarda isə zərərçəkən dövlətin müxtəlif əks tədbirləri (repressali, retor-

siya, sanksiya və s.) həyata keçirmək hüququ yaradır. Əks tədbirlər məsuliyyət normalarının implementasiyası, hüquq pozucusu olan dövlətin

məcbur edilməsi mexanizminin əsas elementi kimi çıxış edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Абашидзе А.Х. Федоров М.Б. Право внешних сношений: Учебное пособие.-М.: Междунар.отношения, 2009.-384с
2. Абашидзе А.Х, Чистоходова И.А. Дипломатическое и консульское право: учебное пособие. - М.: РУДН, 2015. - С. 373.
3. Венская конвенция о дипломатических сношениях 1961 г. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/dip_rel.shtml
4. Демин Ю.Г Статус дипломатических представительств и их персонала: Учебное пособие.- 2-е издание М.: Междунар.отношения, 2010 - 224с.
5. Молчанова Е.Р. Нарушение дипломатической неприкосновенности: возможные пути решения конфликта. 2013. <https://cyberleninka.ru/article/n/narushenie-diplomaticheskoy-neprikosnovennosti-vozmozhnye-puti-resheniya-konflikta>
6. Нагиева А.А. Дипломатическая защита. М.2019: МГИМО-Университет. 272 с.
7. Нагиева А.А. Личная неприкосновенность сотрудников дипломатического представительства : актуальные международно-правовые вопросы // Московский журнал международного права №1 2022 https://www.mjil.ru/jour/article/view/2677/2574?locale=ru_RU
8. Пакуш Л.В. Основы дипломатической и консульской службы : курс лекций / Л. В. Пакуш. – Горки : БГСХА, 2020. – 267 с. ISBN 978-985-7231-02-7. <https://elib.baa.by/xmlui/bitstream/handle/123456789/1947/ecd3834.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Хаджар Касумова

Международно-правовые и национально-правовые основы обеспечения неприкосновенности зарубежных дипломатических представительств и их персонала

Являясь центральным институтом всего дипломатического права дипломатический иммунитет, в случаях его нарушения сопровождается инцидентами угрожающими межгосударственным отношениям, международному миру и безопасности. В связи с учащением правонарушений против дипломатов в последнее время, стали более актуальными вопросы международных и внутригосударственных механизмов обеспечения их безопасности. В статье наряду с нормативной базой права неприкосновенности дипломатов изучаются и правоотношения ответственности в случае их нарушения.

Hajar Gasimova

International and national legal basis for ensuring the inviolability of foreign diplomatic missions and their personnel

Being the central institution of all diplomatic law, diplomatic immunity, in cases of its violation, is accompanied by incidents threatening interstate relations, international peace and security. Due to the increase in offenses against diplomats in recent years, the issues of international and domestic mechanisms for ensuring their security have become more urgent. In the article, along with the regulatory framework of the right of inviolability of diplomats, the offenses of responsibility in case of their violation are also studied.

Sima SÜLEYMANLI

*BDU-nun Hüquq fakültəsinin doktorantı,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru
e-mail: s.suleymanli@hotmail.com*

MƏDƏNİ İRS OBYEKTlərİNİN QANUNSUZ DÖVRİYYƏSİNƏ QARŞI MÜBARİZƏDƏ BEYNƏLXALQ HÜQUQİ YARDIM

Açar sözlər: mədəni irs obyektləri, qanunsuz dövriyyə, hüquqi yardım, beynəlxalq hüquqi əməkdaşlıq, beynəlxalq müqavilə, milli qanunvericilik.

Ключевые слова: объекты культурного наследия, незаконный оборот, юридическая помощь, международно-правовое сотрудничество, международный договор, национальное законодательство.

Keywords: cultural heritage objects, illegal trafficking, legal assistance, international legal cooperation, international treaty, national legislation.

Hüquqi sistemlərin yaxınlaşmasına və vahid hüquqi məkanın yaradılmasına xidmət edən beynəlxalq hüquqi əməkdaşlığın mühüm ünsürünü beynəlxalq hüquqi yardım təşkil edir [12, s.15]. Əslində hüquqi yardım konkret məsələnin həlli istiqamətində hüquqi əməkdaşlığı ifadə edir və milli hüquq sistemlərinin əməkdaşlığına xidmət edir. Eyni zamanda beynəlxalq hüquqi yardım “dövlətlərin beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq əməkdaşlıq etmək üzrə hüquqi öhdəliklərinin realizəsinin hüquqi formasını təşkil edir” [14, s.7]. Beynəlxalq hüquqi əməkdaşlıq və beynəlxalq hüquqi yardım anlayışlarının nisbəti ilə bağlı hüquq ədəbiyyatında mövcud olan yanaşmalara [5, s.37-38] rəğmən, qeyd edək ki, beynəlxalq hüquqi yardım beynəlxalq hüquqi əməkdaşlığın tərkib hissəsi olmaqla onun bir formasını təşkil edir. Eyni zamanda hüquqi yardım cinayətkarlıqla mü-

barizə sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın mühüm istiqamətlərindən biridir [9, s.156]. Əlbəttə burada ilk növbədə beynəlxalq hüquqi əməkdaşlıq nəzərdə tutulur. Təsadüfi deyildir ki, AR-in ikitərəfli beynəlxalq müqavilə təcrübəsində bəzən bağlanan müqavilələrin məhz “hüquqi əməkdaşlıq haqqında” adlanmasına rast gəlinir. Məsələn, AR və Türkiyə Respublikası arasında mülki və ticarət işləri üzrə hüquqi əməkdaşlıq haqqında 2002-ci il Müqaviləsinin [1] məqsədlərindən birini, “hər iki Razılığa Gələn Tərəfin ədliyyə idarələri tərəfindən ... qarşılıqlı hüquqi yardım göstərmək üçün əməkdaşlığı ... tənzimləmək” (m.1) təşkil edir.

Hüquq ədəbiyyatında beynəlxalq hüquqi yardımın hüquqi təbiəti ilə bağlı bir-birindən fərqli mövqelər mövcuddur. Fərqli mövqələrin mövcudluğu şəraitində ilk olaraq bu institutun məxsusi xüsusiyyətlərini müəyyən etmək lazımdır. Biz bu təhlili mədəni irs obyektlərinin qanunsuz dövriyyəsi ilə mübarizə nümunəsində aparmağa çalışacağıq. Əlbəttə, bu təhlil zamanı müəyyən terminlərə də aydınlıq gətiriləcəkdir.

Öncəliklə, “hüquqi yardım” anlayışının mahiyyətinə bir nəzər yetirmək lazımdır. Belə ki, bu anlayış bir neçə mənə kəsb edir. Bir halda “hüquqi yardım” AR Konstitusiyasında (m.61) təsbit edilən hüquqi yardımı almaq hüququnun məzmun ünsürü qismində çıxış edir. Bu mənada “hüquqi yardım özündə, şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi məqsədilə hüquqi maarifləndirməni hüquqi məsləhətin verilməsini və digər hüquqi köməyin göstərilməsini ehtiva edir [7, s. 9]. Yeri

gəlmişkən, bir çox beynəlxalq müqavilələrdə, məsələn, BMT-nin Transmilli mütəşəkkül cinayətkarlığa qarşı 2000-ci il Konvensiyasının (AR 2003-cü ildən tərəfdardır) [4, c.3, s.333] 25-ci maddəsində və AR Cinayət-Prosessual Məcəllənin 19-cu maddəsində təsbit olunan zərər çəkmiş, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərin müdafiəsi çərçivəsində onlara yardım göstərilməsinin təmin edilməsi də bu mənada başa düşülməlidir. Bizim təhlil etməyə çalışdığımız digər mənada “hüquqi yardım, bir qayda olaraq, müraciət edən dövlətin qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş müxtəlif prosessual hərəkətlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur” [6, s.119]. Nəzərə almaq şərti ki, hər iki mənada hüquqi yardımın məqsədi, hüquq subyektlərinin hüquqi müdafiəsini təmin etmək təşkil edir.

Digər tərəfdən, hüquqi yardım daha geniş məzmunla malik olan “yardım” anlayışına daxildir. Bu baxımdan hüquqi yardımı “yardım” anlayışına daxil olan digər yardımlardan (beynəlxalq, inzibati, texniki və s.) fərqləndirmək lazımdır. Belə ki, Ümumdünya mədəni və təbii irsin qorunması haqqında 1972-ci il UNESCO Konvensiyasına (AR 1993-cü ildə tərəfdar çıxıb) [25] əsasən, beynəlxalq yardım və beynəlxalq əməkdaşlıq mədəni irsin beynəlxalq mühafizəsi sisteminin tərkib hissəsini təşkil edir. Bu yardımın məqsədi, Ümumdünya mədəni və təbii irsin mühafizəsi Fondu çərçivəsində mədəni irs obyektlərinin mühafizəsi istiqamətində üzv dövlətlərə göstərilən maliyyə və digər, o cümlədən texniki yardımların göstərilməsidir. Bundan başqa, 1970-ci il UNESCO Konvensiyasının [4, c.1, s.813-823] 17-ci maddəsinə uyğun olaraq üzv dövlətlərin müraciəti əsasında onlara UNESCO tərəfindən aşağıdakılarla bağlı texniki yardım göstərilə bilər: informasiya və marifləndirmə; məsləhətləşmələr və ekspert xidmətləri; əlaqələndirmə və xeyirxah xidmətlər. Qarşılıqlı texniki yardımla bağlı müddəalar bir çox beynəlxalq müqavilələrdə də təsbit edilir. BMT-nin Transmilli mütəşəkkül cinayətkarlığa qarşı 2000-ci il Konvensiyasının 29-cu maddəsinə müvafiq olaraq, iştirakçı dövlətlər mədəni irs obyektlərinin qanunsuz dövriyyəsi ilə mübarizədə qarşılıqlı hüquqi yardımın göstərilməsinə yardım edə biləcək texniki yardımın edil-

məsinə kömək edirlər. Məzmun baxımından hüquqi yardımla daha çox yaxın olan inzibati yardımdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, beynəlxalq müqavilə təcrübəsində qarşılıqlı inzibati yardımla qarşılıqlı hüquqi yardım fərqləndirilir. Belə ki, Xaricdə inzibati məsələlərə dair informasiya və ifadələrin əldə olunması haqqında 1978-ci il Avropa Konvensiyasının (AR 2000-ci ildə tərəfdar çıxıb) [2, s.179-188] 1-ci maddəsinə əsasən, onun müddəaları maliyyə və ya cinayət işlərinə tətbiq edilə bilməz. Bu kontekstdə mədəni irs obyektlərinin qanunsuz dövriyyəsinə aid edilə bilməsi baxımından Gömrük hüquqpozumalarının qarşısının alınması, təhqiq edilməsi və aradan qaldırılmasına dair qarşılıqlı inzibati hüquqi yardım haqqında 1977-ci il Nayrobi Konvensiyasını (AR 2002-ci ildə tərəfdar çıxıb) [4, c.3, s.119-140] və Beynəlxalq Gömrük Təşkilatı çərçivəsində qəbul edilən Gömrük işlərində qarşılıqlı inzibati yardım haqqında 2003-cü il Yoxannesburq Konvensiyasını (AR tərəfdar çıxmayıb) [24] göstərmək olar. Həm Nayrobi, həm də Yoxannesburq Konvensiyasının 2-ci maddəsində birbaşa olaraq qeyd olunur ki, onun müddəaları yalnız qarşılıqlı inzibati yardıma tətbiq edilir. Nayrobi Konvensiyasının Mədəni irs obyektlərinin qaçaqmalçılığına qarşı aparılan fəaliyyətə yardım adlanan XI Əlavənin (AR tərəfdar çıxmayıb) müddəalarına əsasən, mədəni irs obyektlərinin qaçaqmalçılığına səbəb olan əməliyyatlar, bu əməliyyatlarda iştirak edən şəxslər və istifadə olunan nəqliyyat vasitələri, qaçaqmalçılıqda istifadə olunan yeni vasitələrlə bağlı məlumat toplanması, gömrük idarələrinin öz təşəbbüsü ilə bu məlumatların mübadiləsi, müşahidə ilə bağlı yardım və s. inzibati yardıma aid edilir.

İnzibati yardımdan fərqləndirilməsi istiqamətində hüquqi yardım, bir qayda olaraq ədliyyə orqanlarının prosessual hərəkətlərini özündə ehtiva edir. AR-in Cinayət işlərinə dair hüquqi yardım haqqında 2001-ci il Qanununa [18] əsasən (m.2.1.), hüquqi yardım, sorğu edən dövlətin səlahiyyətli orqanları tərəfindən istintaq edilən və ya məhkəmə baxışında olan cinayətlə bağlı həyata keçirilməli olan prosessual hərəkətlərdən ibarətdir. Burada məhkəmələrin xüsusi önəm kəsb etməsi baxımından məhkəmələrin iştirakı olan

hüquqi yardım ümumi hüquqi yardımın növü qismində çıxış edir [16, s.489]. Bu baxımdan yardıma aid prosesual hərəkətlərin *məhkəmə tapşırığı əsasında* həyata keçirilməsi hüquqi yardımın özünəməxsus xüsusiyyətini təşkil edir. Belə ki, AR-in bəzi dövlətlərlə bağladığı hüquqi yardım haqqında müqavilələrin adında da “məhkəmə yardımı” terminindən istifadə edilməsini də bununla izah etmək olar. Məsələn, AR və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri arasında mülki və ticarət sahəsində hüquqi və məhkəmə yardımı haqqında 2006-cı il Müqaviləsinin [1, s.24-30] adından fərqli olaraq məzmununda bu fərqləndirmə yetərinə aparılmışdır. Amma Müqavilənin adında belə bir fərqləndirmənin aparılmasına səbəb, hesab edirik ki, mülki və ticarət sahəsində hüquqi yardımın aid edildiyi prosesual hərəkətlərin: məhkəmə çağırışları və digər məhkəmə sənədlərinin təqdim edilməsi; yazılı vəsatət və ya tapşırıq vasitəsilə dəlillərin götürülməsi; qərar və ya barışıq sazişlərinin tanınması və icrası (m.4), bir qayda olaraq məhkəmənin fəaliyyəti ilə bağlı olmasıdır.

İkincisi, “beynəlxalq hüquqi yardım termini şərti xarakter daşıyır və sözün əsl mənasında “beynəlxalq” deyil, müxtəlif dövlətlərin orqanlarına köməyi ifadə edir” fikrinə [1, s.191] aydınlıq gətirmək lazımdır. Hansı ki, hüquqi yardımla bağlı yazılan bir çox tədqiqatlarda bu fikrə istinad edilərək, “beynəlxalq hüquqi yardım - baxılan iş ilə bağlı *sorğu əsasında* digər dövlətin məhkəmə və digər ədliyyə orqanlarına yardım edilməsi” [10, s.168] kimi müəyyən edilir. Qeyd olunan fikirlə çətinlik razılaşmaq olar. *Əvvəla*, təqdim edilən fikrin müəllifi belə, subyektlərin (sorğu edən və yardım edən) müxtəlif dövlətlərə mənsub olmasının beynəlxalq hüquqi yardımın zəruri ünsürü olmasını və bu səbəbdən ölkə daxilindəki hüquqi yardımdan fərqləndiyini qeyd edir [13, s.193]. Bir çox tədqiqat işlərində istinad olunan Rusiya hüquq ensiklopediyasında da qeyd olunduğu kimi, hüquqi yardım məhz dövlətlər arasında əməkdaşlığa kömək edən və beynəlxalq münasibətlərdə formalaşan normativ və təşkilatı-hüquqi vasitələrin sistemidir [17, s.16]. Məhz bu baxımdan “beynəlxalq hüquqi yardımın beynəlxalq hüquq institutu olması” fikri [11, s.257] ilə razılaşmaq lazımdır. Əlbəttə bu zaman onun

ümumi və ya xüsusi hüquq sistemində aid edilməsi mübahisələndirilə bilər. *İkincisi*, hüquqi yardımın beynəlxalq sferada həyata keçirilməsi, onun tənzimlənməsində beynəlxalq hüquqi əsasların olmasını şərtləndirir. Bu kontekstdə hüquqi yardımın beynəlxalq hüququn prinsiplərinə və beynəlxalq müqavilələrə əsaslanması da onun beynəlxalq hüquqi xarakterli olmasını təsdiq edir. Əlbəttə, hüquqi yardımın əsas mənbəyi qismində beynəlxalq müqavilələr çıxış edir. Bu halda beynəlxalq müqavilənin “mənbə” [16, s.495] və ya “hüquqi əsas” [3, s.404] olaraq müəyyən edilməsi bir o qədər əhəmiyyət kəsb etmir. Düzdür, beynəlxalq hüquqi yardım bir qayda olaraq beynəlxalq müqavilə formasında həyata keçirilir. Hüquqi yardımın forma və istiqamətləri, yardımın həcmi və şərtləri və s. beynəlxalq müqavilə ilə müəyyən edilir. Bununla bağlı beynəlxalq müqavilə təcrübəsinə diqqət etsək şahidi olarıq ki, hüquqi yardıma aid müddəalar fərqli beynəlxalq müqavilələrdə təsbit olunur. Əlbəttə, burada daha konkret hüquqi rejim müəyyən etməsi baxımından hüquqi yardım haqqında ikitərəfli beynəlxalq müqavilələri birinci növbədə qeyd etmək lazımdır. Yeri gəlmişkən, AR bu sahədə kifayət qədər müqavilə təcrübəsinə malikdir. Ad və məzmunu baxımdan eyni olmasa da, AR-in bağladığı ikitərəfli müqavilələr eyni məqsədə xidmət edir. Bu müqavilələrin müddəaları həmçinin mədəni irs obyektlərinin qanunsuz dövriyyəsinin qarşısının alınması və həmin obyektlərinin qaytarılması üzrə hüquqi fəaliyyətə də şamil edilir. Hərçənd, sonuncu məsələ ayrıca ikitərəfli beynəlxalq müqavilələrin də predmeti ola bilər. Əgər qeyd olunan ikitərəfli beynəlxalq müqavilənin müddələrinin qarşılıqlı hüquqi yardıma tətbiq edilməməsi ilə bağlı göstəriş olmazsa. Məsələn, AR Hökuməti və Belarus Respublikası Hökuməti arasında mədəni sərvətlərin talanması ilə mübarizə və onların geri qaytarılmasının təmin edilməsi sahəsində əməkdaşlıq haqqında 2012-ci Sazişin [20] 4-cü maddəsinin 2-ci bədinə müvafiq olaraq, bu Saziş cinayət işləri üzrə hüquqi yardımın göstərilməsi və ekstradişiya məsələlərinə toxunmur. Hüquqi yardım çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələr əsasında da göstərilə bilər. Bu növ beynəlxalq müqavilələrə Mülki və ticarət işləri üzrə məhkəmə və məhkəmədən-

kənar sənədlərin ölkə sərhədlərindən kənarla verilməsi haqqında 15 noyabr 1965-ci il tarixli Haqq Konvensiyasını [15, s.528-535], Mülki, ailə və cinayət işləri üzrə hüquqi yardım və hüquqi münasibətlər haqqında 2002-ci il tarixli Kişinyov Konvensiyasını (AR 2004-cü ildən tərəfdardır) [2, s.236-288], Cinayət işləri üzrə hüquqi yardım haqqında 1959-cu il Avropa Konvensiyasını (AR 2003-cü ildən tərəfdardır) [2, s.155-166] göstərmək olar. Eyni zamanda beynəlxalq hüquqi yardım cinayətkarlıqla beynəlxalq hüquqi mübarizə üzrə fəaliyyəti tənzim edən çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələr, məsələn, BMT-nin Transmilli mütəşəkkül cinayətkarlığa qarşı 2000-ci il Konvensiyası, əsasında göstərilə bilər. Bu kontekstdə sonuncu Konvensiyanın hüquq mühafizə orqanlarının əməkdaşlığına həsr olunan 27-ci maddəsinin 2-ci bəndində təsbit olunan müddəanı hüquqi yardıma da şamil etmək olar. Həmin müddəaya görə, bu Konvensiyanın praktiki tətbiqi məqsədilə qəbul edilməli olan hər hansı ikitərəfli və ya çoxtərəfli razılaşmaların olmadığı təqdirdə, Konvensiya, onun sferasına düşən cinayətlərlə bağlı qarşılıqlı əməkdaşlıq, *o cümlədən hüquqi yardım* üçün əsas kimi götürülə bilər. Yeri gəlmişkən, Mədəni sərvətlərlə bağlı cinayətlər haqqında 2017-ci il Nikosiya Konvensiyasına [23] əsasən (m.19), hüquqi yardımla, *o cümlədən cinayətkarın verilməsi ilə bağlı BMT-nin Transmilli mütəşəkkül cinayətkarlığa qarşı 2000-ci il Konvensiyasının 16-cı və 18-ci maddələrinin müddəaları mutatis mutandis* mədəni sərvətlərin qanunsuz dövryyəsinə də tətbiq edilir. Hüquqi yardımla bağlı çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələr içərisində predmetini mədəni irs obyektləri ilə bağlı cinayətkarlıqla mübarizə təşkil edən beynəlxalq müqavilələr: Mədəni sərvətlərə münasibətdə hüquq pozuntuları haqqında 1985-ci il Delfi Konvensiyası [22], Mədəni sərvətlərlə bağlı cinayətlər haqqında 2017-ci il Nikosiya Konvensiyası xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu sıraya aid edilməli olan MDB çərçivəsində qəbul edilən beynəlxalq müqavilələrin, məsələn, Mədəni sərvətlərin talanması ilə mübarizə və onların qaytarılmasının təmin edilməsində Müstəqil Dövlətlər Birliyinin iştirakçı-dövlətlərin əməkdaşlığı haqqında 2007-ci il Düşənbə Sazişinin [21] müddəaları cinayət işləri

üzrə hüquqi yardım məsələlərinə şamil edilmir (m. 4). Oğurlanmış və ya qanunsuz çıxarılmış mədəni sərvətlər haqqında 1995-ci il UNİDRUA Konvensiyası (AR 2000-ci ildən tərəfdardır) [4, c.2, s.463-473] isə oğurlanmış və ya qanunsuz çıxarılmış mədəni irs obyektlərinin restitusiyası və ya qaytarılması ilə bağlı mədəni irs obyektinin faktiki olduğu dövlətin məhkəməsinə tələb və ya xahişin verilə bilməsini təsbit etsə də, bu Konvensiya onun müddəalarına uyğun olaraq qəbul edilən qərarların tanınması və ya icrası ilə bağlı hər hansı öhdəlik yaratmır (m. 9). *Üçüncüsü*, hüquqi yardımın beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində (*institutional forma*) həyata keçirilməsi də əlavə olaraq onun məhz beynəlxalq hüquq institutu olmasını təsdiqləyir.

Beynəlxalq müqavilənin hüquqi yardımın başlıca mənbəyi olması kontekstində “hüquqi yardım beynəlxalq müqavilə əsasında göstərilir” [3, s.404] fikri düzgün şərh olunmalıdır. *Əvvəla*, beynəlxalq hüquqi yardım beynəlxalq müqavilə ilə yanaşı, beynəlxalq hüququn əsas prinsipləri əsasında da göstərilə bilər. Belə ki, beynəlxalq yardımın subyektləri arasında hüquqi yardımla bağlı ikitərəfli müqavilənin olmaması, yaxud onlardan hər hansı birinin çoxtərəfli beynəlxalq müqavilədə iştirak etməməsi və ya mövcud beynəlxalq müqavilənin hüquqi yardımın bütün aspektlərini ehtiva etməməsi hallarında, hüquqi yardım beynəlxalq hüququn qədim prinsipləri: nəzakət və qarşılıqlı əsasında edilə bilər [16, s.498]. Mədəni irs obyektlərinin qanunsuz dövryyəsi ilə mübarizədə hüquqi əməkdaşlığın qarşılıqlıq prinsipinə əsaslanması Mədəni sərvətlərlə bağlı cinayətlər haqqında 2017-ci il Nikosiya Konvensiyasında da nəzərdə tutulur. AR-in milli qanunvericiliyi də beynəlxalq hüquqi yardımın qarşılıqlıq prinsipi əsasında edilə bilməsi (*hüquqi yardımın qeyri-müqavilə forması*) istisna etmir. Belə ki, cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi (Cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi (ekstradisiya) haqqında 2001-ci il Qanunu, m.1.2) [19], xarici dövlətin məhkəmə qərarlarının tanınması (Cinayət Prosesual Məcəllə, m.522.1-1, Mülki Prosesual Məcəllə, m.458.1) qarşılıqlıq prinsipi əsasında həyata keçirilir. Bununla bağlı milli qanunvericilikdə *de lege ferenda* iki əlavə və dəyişikliyin

edilməsini təklif etmək olar: 1) qeyd olunan prinsipin düzgün başa düşülməsi və təfsir edilməsi istiqamətində müvafiq qanunvericilik aktlarında Cinayət Prosesual Məcəllənin 522.1-1-ci maddəsində təsbit edilən “qarışıqlılıq” anlayışından istifadə edilsin. Belə ki, Cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi (ekstradisiya) haqqında 2001-ci il Qanununda “qarşılıqlı yardım prinsipi” (m. 1.2), Mülki Prosesual Məcəllədə isə “qarşılıqlı anlaşma” (m.458.1) terminindən istifadə edilir; 2) təəssüf ki, Cinayət işlərinə dair hüquqi yardım haqqında 2001-ci il Qanununda hüquqi yardımın bu prinsip əsasında həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmur. Qarışıqlılıq prinsipi ilə bağlı Cinayət Prosesual Məcəllənin 522.1-1-ci maddəsində təsbit olunan məzmununda müddəanın bu Qanunun 2.1-ci maddəsinə daxil edilməsi məqsədəuyğun olardı. *İkincisi*, son dövrlərdə hüquq ədəbiyyatında cinayətkarlıqla (xüsusi ilə kompyuter cinayətləri) mübarizədə hüquqi yardımın yeni formada, “yumşaq hüquq normaları” əsasında həyata keçirilməsinin mümkünlüyü qeyd olunur [8, s.485-488]. *Üçüncüsü*, beynəlxalq müqavilənin olması milli qanunvericiliyin tətbiq edilməsini istisna etmir. Beynəlxalq müqaviləyə nisbətə subsidiar formada olsa belə, milli qanunvericilik beynəlxalq hüquqi yardımın göstərilməsində hüquqi əsas olaraq çıxış edir. Belə ki, hüquqi yardımla bağlı beynəlxalq müqavilənin müddəaları milli qanunvericilik vasitəsilə realizə olunur. Beynəlxalq müqavilə nə qədər hüquqi yardımın məzmunu, şərtləri və s. bağlı ümumi göstərişləri nəzərdə tutursa, sorğu edilən prosesual hərəkətlər bir o qədər sorğu edilən dövlətin milli prosesual qanunvericiliyi əsasında həyata keçirilir. Sorğu alanın səlahiyyətli orqanının hüquqi yardım zamanı öz dövlətinin milli qanunvericiliyini tətbiq edir. Bəzən sorğu alan sorğu verənin xahişi ilə onun qanunvericiliyini də tətbiq edə bilər. Amma bu tətbiq sorğu alanın qanunvericiliyinə zidd ola bilməz (Mülki, ailə və cinayət işləri üzrə hüquqi yardım və hüquqi münasibətlər haqqında 2002-ci il Kişinyov Konvensiyası, m. 8).

Üçüncüsü, hüquqi yardımın beynəlxalq xarakteri, onun dövlətlərarasında baş verməklə publik xüsusiyyətə malik olmasını və beynəlxalq cinayət hüququnun institutu olaraq tanınmasını şərtləndi-

rir. Amma mədəni irs obyektlərinin qanunsuz dövriyyəsi beynəlxalq cinayət hüququnun tənzi-metmə sferasına daxil olsa da, bəzi hallarda bu cinayətlərlə bağlı beynəlxalq hüquqi yardımın benefitsiarı qismində mədəni irs obyektlərinin mülkiyyətçisi çıxış edir. Nəzərə alsaq ki, bu obyektlərin mülkiyyətçi çox hallarda fiziki və hüquqi şəxslərdir və qanunsuz dövriyyə predmeti olan bu obyektlərin qaytarılması mülki prosesual vasitələrlə təmin edilir, o halda mədəni irs obyektlərinin qanunsuz dövriyyəsinin qarşısının alınması və həmin obyektlərin geri qaytarılması üzrə beynəlxalq hüquqi yardım, publik (cinayət hüquqi) xüsusiyyətlərlə yanaşı, xüsusi (mülki hüquqi) xüsusiyyətlər də kəsb edir. Əslində hüquqi yardımla bağlı beynəlxalq müqavilə təcrübəsinə nəzər salsaq, bu xüsusiyyətin bütövlükdə beynəlxalq hüquqi yardım üçün xarakterik olması nəticəsinə gəlmək olar. Sadəcə bu sahədəki beynəlxalq müqavilələri iki istiqamətdə qruplaşdırmaq olar: 1) mülki və cinayət işləri üzrə hüquqi yardımla bağlı müddəaları bir arada birləşdirən beynəlxalq müqavilələr. Məsələn, Mülki, ailə və cinayət işləri üzrə hüquqi yardım və hüquqi münasibətlər haqqında 1993-cü il Minsk Konvensiyası və eyni adlı 2002-ci il Kişinyov Konvensiyası; 2) mülki və cinayət işləri üzrə hüquqi yardımını ayrılıqda tənzim edən beynəlxalq müqavilələr. Məsələn, Cinayət işləri üzrə hüquqi yardım haqqında 1959-cu il Avropa Konvensiyası, Mülki və ticarət işləri üzrə məhkəmə və məhkəmədənəknər sənədlərin ölkə sərhədlərindən kənar verilməsi haqqında 1965-ci il Haaqa Konvensiyası, Mülki və ticarət işləri üzrə məhkəmə qərarlarının icra edilməsi və yurisdiksiya haqqında 1988-ci il Luqano Konvensiyası və s. Qeyd olunan xüsusiyyət AR ikitərəfli beynəlxalq müqavilə təcrübəsi üçün də xarakterikdir. Məsələn, AR 2007-ci ildə Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri ilə həm cinayət, həm də mülki və ticarət işləri üzrə hüquqi yardımla bağlı ayrıca müqavilələr bağlamışdır [2, s.572-591]. Postsovet məkanına daxil olan dövlətlərlə isə bir qayda olaraq 1993-cü il Minsk Konvensiyası modelinə uyğun olaraq mülki və cinayət işləri üzrə hüquqi yardımını özündə birləşdirən müqavilələr bağlanılır. Məsələn, AR və Litva Respublikası arasında mülki, ailə və cinayət işləri üzrə hüquqi

yardım və hüquqi münasibətlər haqqında 2001-ci il Müqaviləsi [2, s.505-532].

Dördüncüsü, eyni məqsədə xidmət etsə də, həm cinayət, həm də mülki işlər hüquqi yardımın məzmununu fərqli prosessual hərəkətlərdən ibarətdir. Belə ki, cinayət işləri üzrə hüquqi yardımın məzmununa əlavə olaraq cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək və ya hökmün icrasını təmin etmək üçün şəxslərin verilməsi (ekstradisiya), cinayət təqibi kimi prosessual hərəkətlər də daxildir. Xüsusi ilə cinayət işləri üzrə hüquqi yardımın məzmununu ilə bağlı istər hüquq ədəbiyyatında fərqli yanaşmalar mövcuddur. Yeri gəlmişkən, beynəlxalq müqavilə və milli qanunvericilikdə də bu məsələ fərqli yanaşılır. Məsələn, BMT-nin Transmilli mütəşəkkül cinayətkarlığa qarşı 2000-ci il Konvensiyasında cinayətkarın verilməsi, məhkumların verilməsi, cinayət təqibi və s. qarşılıqlı hüquqi yardımın məzmununa daxil edilmir. Oxşar yanaşma AR-in Cinayət işlərinə dair hüquqi yardım haqqında 2001-ci il Qanunu üçün də xarakterikdir. Bundan fərqli olaraq Mülki, ailə və cinayət işləri üzrə hüquqi yardım və hüquqi münasibətlər haqqında 2002-ci il Kişinyov Konvensiyası (m.6) “hüquqi yardımın həcmi” adı altında, bir tərəfdən, cinayət və mülki işlər üzrə hüquqi yardıma aid prosessual hərəkətləri, digər tərəfdən, yuxarıda qeyd etdiyimiz normativ sənədlərin hüquqi yardıma aid etmədiyi: cinayət məsuliyyə-

tinə cəlb etmək və ya hökmün icrasını təmin etmək üçün şəxslərin verilməsi (ekstradisiya), cinayət təqibi, cinayət işləri üzrə xarici məhkəmə qərarlarının tanınması və icrası kimi prosessual hərəkətləri birləşdirir. Hesab edirik ki, mədəni irs obyektlərinin qanunsuz dövriyyəsi ilə mübarizənin xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla 2002-ci il Kişinyov Konvensiyasının mövqeyi ilə razılaşmaq olar. Bu baxımdan mədəni irs obyektlərinin qanunsuz dövriyyəsi ilə mübarizədə hüquqi yardımın məzmununa aşağıdakı prosessual hərəkətlər daxil edilə bilər: 1) müxtəlif prosessual hərəkətlərin edilməsi ilə bağlı tapşırıqların yerinə yetirilməsi; 2) xarici məhkəmə qərarlarının tanınması və icrası; 3) xarici hüquq haqqında məlumatların verilməsi; 4) cinayət təqibi.

Beləliklə, mədəni irs obyektlərinin qanunsuz dövriyyəsi ilə mübarizədə beynəlxalq hüquqi yardım bu sahədə beynəlxalq hüquqi əməkdaşlığın bir formasını təşkil edir. Beynəlxalq hüquqi əsaslara söykənən hüquqi yardım özündə bir dövlətin ədliyyə orqanlarının digər dövlətin ədliyyə orqanlarının sorğusu əsasında mülki və cinayət işləri üzrə yerinə yetirməli olduğu prosessual hərəkətləri ehtiva edir. Bu hərəkətlərə milli prosessual qanunvericiliyin tətbiq edilməsi, hüquqi yardımla bağlı beynəlxalq müqavilə normalarının və qarşılıqlılıq prinsipinin milli hüquqi sistemdə realizəsinə xidmət edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının hüquqi yardım sahəsində ikitərəfli beynəlxalq müqavilələrinin Toplusu. - Bakı, 2014. - 294 s.
2. Beynəlxalq (publik) hüquq kursu. Dərslük. II cild. Xüsusi hissə. – Bakı: Günəş-B nəşriyyatı, 2018. - 704 s.
3. Beynəlxalq hüquqi yardım və hüquqi münasibətlər. Normativ sənədlər toplusu. - Bakı: Digesta nəşriyyatı, 2007. - 592 s.
4. Beynəlxalq sənədlər toplusu. I cild. – Bakı: Qanun, 2008. - 960 s.; II cild. – Bakı: Qanun, 2008. - 1064 s.; III cild. – Bakı: Qanun, 2008. - 1064 s.
5. Məcidov R.A. Gömrük işi serasında cinayətlərlə mübarizədə beynəlxalq-hüquqi əməkdaşlıq: / Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru dis. / - Bakı, 2010. - 208 s.
6. Qocayev X.R. Azərbaycan Respublikasının mülki-prosessual qanunvericiliyi sferasında beynəlxalq hüquq normalarının implementasiyası: / Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru dis. / - Bakı, 2015. - 182 s.
7. Xəlilova Ş.A. Hüquqi yardım almaq hüququ: beynəlxalq standartlar və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi: / Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru dis. / - Bakı, 2016. - 160 s.

8. Волеводз А.Г. Противодействие компьютерным преступлениям: правовые основы международного сотрудничества. – М.: ООО Изд-во Юрлитинформ, 2001. – 496 с.
9. Жукова Д.В. Запрос об оказании правовой помощи по уголовным делам как форма международного сотрудничества в сфере уголовного судопроизводства со странами СНГ // Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки, 2015, номер 4-2, (с.155-160), с.156. / <http://seconpapers.repec.org/articlescn01390816396767.htm>
10. Лазутин Л.А. Правовая помощь в международном уголовно-процессуальном праве // Московский журнал международного права. 2008. ((2):158-171) / <https://doi.org/10.24833/0869-0049-2008-2-158-171>
11. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть. Учебник. – М.: Изд-во БЕК, 2005. – 371 с.
12. Марышева Н. И. Международно-правовая помощь по гражданским и уголовным делам: дисс...д-ра юрид. наук в форме научного доклада. М., 1996.
13. Марышева Н.И. Международная правовая помощь и ее виды // Проблемы международного частного право (сборник статей). М: Юридическая фирма Контракт, 2000. - с. 190-205
14. Матвейчев, Ю. А., Шкаплеров, Ю. П. Международная правовая помощь по уголовным делам. Монография. – Могилев: Могилев. институт МВД, 2017, с.7 [Электронный ресурс] http://www.institutemvd.by/images/NIO/Mezhdunarodnaya_pravovaya_pomosch_po_ugolovnim_delam.pdf.
15. Международное частное право. Сборник нормативных актов / сост. Г.К. Дмитриева, М.В. Филимонова. 3-е изд., пере. и доп. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. - 584 с.
16. Нешатаева Т.Н. Международное частное право и международный гражданский процесс: Учебный курс в трех частях. М.: ОАО Издательский дом Городец, 2004. - 624 с.
17. Тлехуч З.А. Собираание доказательств по уголовным делам на территориях иностранных государств при оказании правовой помощи: / Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. М., 2021. - 175 с.
18. <https://e-qanun.az/framework/2804>
19. <https://e-qanun.az/framework/3550>
20. <https://e-qanun.az/framework/25149>
21. <https://docs.cntd.ru/document/902193136>
22. <https://rm.coe.int/168007a0fc>
23. <https://rm.coe.int/the-nicosia-convention-in-10-questions-and-answers-1680aae7f1>
24. <http://www.wcoomd.org/mediawcpublicrupdf/about-us/legal-instruments/conventions-and-agreements/johannesburg-johannesburg-convention>
25. <https://unesco.preslib.az/az/page/ZkVp5YPq2F>

Сима Сулейманлы

**Международно-правовая помощь в борьбе с незаконным оборотом
объектов культурного наследия**

В статье речь идет о международной правовой помощи в борьбе с незаконным оборотом объектов культурного наследия. Здесь определяется отличие правовой помощи от других видов помощи. Анализируются виды и особенности международной правовой помощи. Исследуются основы оказания правовой помощи. С этой целью проводится взаимное сравнение законодательства Азербайджанской Республики с международными договорами.

Sima Suleymanli

**International legal assistance in the fight against illegal trafficking
of cultural heritage objects**

The article deals with international legal assistance in the fight against illegal trafficking of cultural heritage objects. This defines the difference between legal aid and other types of assistance. The types and features of international legal assistance are analyzed. The basics of providing legal assistance are being investigated. For this purpose, the mutual comparison of the legislation of the Republic of Azerbaijan with international treaties is carried out.

Namiq ŞAMXALOV

*Heydər Əliyev adına Hərbi İnstitutun
“NATO/Sülh naminə tərəfdaşlıq və Humanitar
fənlər” kafedrasının baş müəllimi,
polkovnik-leytenantı
e-mail: samxalovnamiq@mail.ru*

HƏRBİ QULLUQÇULARIN DÖYÜŞ RUHUNUN MƏNƏVİ-PSIXOLOJİ ASPEKTLƏRİ VƏ ONA TƏSİR EDƏN AMİLLƏR (44 günlük müharibənin gedişi və nəticələri əsasında)

Açar sözlər: hərbi qulluqçular, bölmə, mənəvi-psixoloji vəziyyət, döyüş hazırlığı;

Ключевые слова: военнослужащие, часть, морально-психологическое состояние, боевая подготовка;

Key words: military personnel, unit, moral and psychological condition, combat training.

Silahlı qüvvələrin qarşısında duran xidməti və döyüş tapşırıqlarının uğurla yerinə yetirilməsi üçün zəruri olan şəxsi heyətin mənəvi-psixoloji vəziyyətinin formalaşdırılması və saxlanmasında şəxsi heyət, xidmət və digər idarəetmə orqanları və vəzifəli şəxslərlə işləmək. Yuxarıda göstərilən tərifdən belə nəticəyə gələ bilərik. Şəxsi heyətin mənəvi-psixoloji vəziyyəti MPT-n əsas məqsədlərindən biridir, deməli, İndiki dövrdə isə müasir təcrübənin təsdiq etdiyi kimi, qoşunların mənəvi-psixoloji vəziyyətinin real qiymətləndirilməsi olmadan hərbi komandalının gündəlik fəaliyyətində mənəvi-sosial prosesləri uğurla idarə etmək, hərbi sahədə yeni keyfiyyət parametrlərinə keçmək mümkün deyil. qoşunların fəaliyyəti, düşmən üzərində mənəvi üstünlüyə nail olmaq və hərbi əməliyyatlara birləşmələrə, bölmələrə və bölmələrə düzgün rəhbərlik etmək, döyüşün ehtimal olunan nəticələrini proqnozlaşdırmaq.

Mənəvi və psixoloji vəziyyət müəyyən bir qu-

ruşa malikdir, burada bir sıra ayrılmaz şəkildə əlaqəli, qarşılıqlı təsir göstərən elementləri ayırd etmək olar:

- əxlaqi, müharibə ideyasını, onun təbiətini, məqsədlərini və mahiyyətini haqqında fikirləri əks etdirən (dövlət qurumlarının yaydığı ideyalar xalqın və ordunun sosial ehtiyaclarını əks etdirir. Bu ehtiyaclar silahlı qüvvələrin Vətənin müdafiəsi üzrə fəaliyyətinin konkret motivləri kimi çıxış edir);

- sosial-psixoloji və fərdi psixoloji elementlər (vətənpərvərlik və beynəlmilətçilik, hərbi ənənələr, sosial əhval-ruhiyyə və hisslər; xarakter əlamətlərinin inkişaf səviyyəsi, temperament, qələbə əzmi, fədakarlığa hazırlıq və s.);

- üç alt qrupa bölünən peşəkar planın elementləri: hərbi-peşəkar hazırlıq (hərbi-texniki bilik səviyyəsi, hərbi ixtisasa yiyələnmə dərəcəsi), nizam-intizam (döyüş əməllərinin yerinə yetirilməsinin dəqiqliyi və keyfiyyəti və s.), münasibətlər (komandirlərlə, tabeliyində olanlarla, yoldaşlarla, yerli əhali və digərləri ilə). Mənəvi-psixoloji vəziyyətin məzmununun komponentləri vəhdətdə meydana çıxır. Sosial-psixoloji elementlərə nüfuz edən mənəvi elementlər onlara mənəvi yönüm verir. Sosial və psixoloji elementlər dünyagörüşünə təsir edir, ona emosional çalar verir. Hər iki qrup peşəkar planın elementlərinə təsir edərək, hərbi qulluqçuların hərbi-peşəkar və mənəvi keyfiyyətlərinin həyata keçirilməsi üçün zəmin yaradır

Beləliklə, birinci sual üzrə belə nəticəyə gəlmək olar ki, mənəvi-psixoloji vəziyyət hərbi qulluqçuların, bölmələrin və hərbi hissələrin mənəvi-psixoloji meyarlar baxımından qiymətləndirilən cari xidməti (döyüş) fəaliyyətinin səviyyəsidir. Bu, mənəvi-psixoloji vəziyyət anlayışının mahiyyəti və məzmununun qısa xülasəsidir.

Hərbi fəaliyyəti tənzimləyən sənədlərin tələblərinə əsasən bölmədə komandır və rəis heyəti, tərbiyəvi işin təşkili üzrə cavabdeh zabitlər, o cümlədən hərbi psixoloqlar şəxsi heyətin mənəvi-psixoloji vəziyyətini daim öyrənir və qiymətləndirirlər. Daxili Xidmət Nizamnaməsinə əsasən komandır heyəti “Sülh və müharibə dövründə... bölmənin döyüş hazırlığının saxlanılmasına, şəxsi heyətin hərbi intizamının möhkəmləndirilməsinə və mənəvi-psixoloji vəziyyətin yüksəldilməsinə... cavabdehdir”. Nizamnaməyə əsasən bölmədə tərbiyəvi işin təşkili üzrə cavabdeh zabit: “tərbiyə, hərbi intizama, şəxsi heyətin mənəvi-psixoloji durumuna...” cavabdehdir və borcludur: “hərbi qulluqçuların əhval-ruhiyyəsini, ictimai rəyini və psixoloji vəziyyətini öyrənmək. ..., hərbi intizam və şəxsi heyətin mənəvi-psixoloji vəziyyəti barədə komandirə operativ məlumat verməlidir.” Hərbi hissənin psixoloqu bölmələrdə gedən sosial-psixoloji prosesləri, hərbi qulluqçuların şəxsi keyfiyyətlərini, onların fikirlərini bilavasitə bilməli, əhval-ruhiyyə, fərdi və qrup psixoloji profilaktikasını həyata keçirməlidir.

Mənəvi-psixoloji vəziyyətin hər dəfə qiymətləndirilməsi konkret məqsəddən asılıdır. Seçilmiş göstəricilər yalnız mənəvi-psixoloji vəziyyətin qiymətləndirici nəticənin müəyyən edilməsində nəzərə alınmalı olan xüsusiyyətlərini göstərir, lakin hələ də öyrənilməli olan həmin xassələrin real vəziyyəti haqqında heç nə demir. Göstəricilər sisteminə yalnız meyarlar olanlar daxildir. Öz qiymətləndirmə meyarları olmayan göstəricilər işləmir.

Növbəti addım əxlaqi və psixoloji vəziyyəti qiymətləndirmək üçün uyğun metodların müəyyən edilməsidir. Hərbi qulluqçuların və hərbi kollektivlərin mənəvi-psixoloji vəziyyətini qiymətləndirmək üsulları arasında əsas olanı müəyyən etməkdir - dialektika metodu, özü də mənəvi-psixoloji vəziyyəti birbaşa qiymətləndirmir, lakin tə-

ləblərə əməl etməyə imkan verir, qiymətləndirmənin elmi xarakterini təmin edir. Ümumi elmi metodlar da fəal şəkildə istifadə olunur (analiz, sintez, induksiya, deduksiya, analogiya, intuisiya, əvvəlki təcrübəyə müraciət), onların köməyi ilə qoşunların əhval-ruhiyyə göstəricilərinin spesifik kəmiyyət xüsusiyyətləri müəyyən edilir. Məsələn, hərbi qulluqçuların işgüzar, mənəvi və psixoloji keyfiyyətlərinin təzahürlərinin birbaşa müşahidəsi, sənədli mənbələrin öyrənilməsi, anketləşmə və söhbətlərin aparılması, hərbi kollektivlərin rəsmi və qeyri-rəsmi strukturlarının öyrənilməsi, ümumi elmi metodları təkmilləşdirən sosioloji təcrübələr. Əxlaqi və psixoloji vəziyyətləri qiymətləndirmək üçün bir üsul olaraq analogiyadan ən çox geniş iş təcrübəsi toplayan, əksər həyat vəziyyətləri üçün obyektiv qiymətləndirmənin analoqu olan və hətta natamam nəticələr əsasında dəqiq həyata keçirən təhsil strukturlarının komandirləri və zabitləri tərəfindən istifadə olunur. Zabitlər tez-tez keçmiş təcrübəyə istinad edərək belə bir qiymətləndirmə metodundan istifadə edirlər. Bu vəziyyətdə qiymətləndirmə prosesi prinsipə uyğun olaraq həyata keçirilir: əgər əvvəlki tapşırığı həll edərək mənəvi-psixoloji vəziyyət düzgün qiymətləndirilibsə və bu, onun tamamlanmasını təmin edibsə, yeni bir vəzifə yerinə yetirərək hərbi qulluqçuların vəziyyətinin düzgün qiymətləndirilməsi ehtimalı var. Bu üsul çox vaxt qiymətləndirmədə qeyri-müəyyənliyi aradan qaldırmaq üçün kifayətdir.

Komandır və idarəetmə orqanları şəxsi heyətin mənəvi-psixoloji vəziyyətini qorumaq və möhkəmləndirmək məqsədilə mütəşəkkil tədris formalarından, məlumatlandırma-maarifləndirmə işlərindən, mühazirələr, məruzələr, mövzu gecələri, sual-cavab gecələri, veteranlarla görüşlər, asudə vaxtlarının səmərəli təşkil etməlidirlər.

Mənəvi-psixoloji vəziyyətin öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi üzrə vəzifəli şəxslərin ümumi vəzifələri:

Komandır etməlidir:

- bölmənin və şəxsi heyətin mənəvi-psixoloji vəziyyətini şəxsən öyrənmək və qiymətləndirmək;

- tabeliyində olan tərbiyəvi işin təşkili üzrə zabitlərdən, xidmət rəislərindən tabeliyində olan

bölmələrin mənəvi-psixoloji vəziyyəti haqqında obyektiv və vaxtında hesabat tələb etmək;

- hərbi qulluqçuların əhval-ruhiyyəsini öyrənmək məqsədi ilə tərbiyə işi üzrə tədbirləri şəxsən həyata keçirmək.

Hərbi qulluqçuların mənəvi-psixoloji vəziyyətinin öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi fəaliyyəti bölmələrin xidməti və döyüş tapşırıqlarının yerinə yetirilməsinə hazırlanmasında zabitlərin işində mühüm istiqamətdir. Mövcud mənəvi, döyüş və psixoloji keyfiyyətlərin Silahlı Qüvvələrin nizamnamələrinin, Hərbi andın Müdafiə Nazirinin əmr və qərarlarının tələblərinə uyğunluğunu müəyyən etməyə yönəldilməlidir. Bu problemin uğurlu həlli komandır və rəis heyəti tərəfindən bu prosesin planlaşdırılması, zabitlərin və döyüş fəalllarının hazırlanması, maddi-texniki bazanın təkmilləşdirilməsi, öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi üzrə ahəngdar və səmərəli iş sisteminin yaradılması və praktikada tətbiqi ilə mümkündür.

27 sentyabr 2020-ci ildə səhər saat 06.00-da Ermənistanın təxribatlarına qarşı Azərbaycanın əks hücum əməliyyatı başlandı. Rusiya Ermənistan ərazisində yerləşən hərbi bazasından və hava, dəniz yolu ilə Qazaxstan, Türkmənistan, İran üzərindən Ermənistana qeyri rəsmi hərbi yardım etdi və onu daha da dərin maliyyə və mənəvi borca saldı. İran və Gürcüstan sərhədindən quru yolu ilə edilə biləcək açıq-aşkar hərbi yardımların informasiya təziqi və diplomatik yollarla qarşısı alındı. Lakin İran ərazisindən Ermənistan etdirlən hərbi yardımlar gizli davam etdi. Pakistan Azərbaycanın haqq işini dəstəklədiyini bildirdi. Türkiyə siyasi müstəvidə Azərbaycanla birgə savaşı və hərbi-texnoloji cəhətdən dəstəklədi.

Azərbaycan Ordusu yüksək döyüş səviyyəsinə gətirildi. Gürcüstan sərhədindən İran sərhədinə dək və Naxçıvanın Ermənistanla sərhədi boyu bütün hərbi qüvvələr tam hazırlıq vəziyyətinə gətirildi. Qismən səfərbərlik keçirildi [10], Hərbi Məktəbin 4-cü kurs kursantları növbədən kənar kiçik leytenant hərbi rütbəsi verilməklə Orduya göndərildi [11] və daha bir Ordu Korpusu formalaşdırılıb tam döyüş vəziyyətinə gətirildi. Respublika ərazisində komendant saati elan edildi. İnternet və digər kütləvi informasiya vasitələri nəzarətə götürüldü [12], məhdudiyyətlər və sen-

zura tətbiq edildi. Respublika üzərində hava məkanı bağlandı. Pandemiya ilə əlaqədar bağlanmış sərhədlərdə və ölkənin daxilində ictimai və siyasi intizam daha da möhkəmləndirildi. Beynəlxalq müstəvidə və daxili təbliğat-təşviqat fəaliyyəti gücləndirildi.

Azərbaycan Ordusu Murovdağ silsiləsindən Araz sahilinədək cəbhə boyu hücum keçdi və üç istiqamətdən Ermənistanın Qarabağda mövqelənmiş Ümumqoşun Ordusuna zərbə endirdi. Düşmənin bir Ordu Korpusu ilə zərbə Murovdağda, bir gücləndirilmiş Ordu Korpusu ilə zərbə Ağdərədə, bir Ordu Korpusu ilə zərbə Füzulidə endirildi.

Hərbi Hava Qüvvələrinin və Quru Qoşunlarının davamlı, sürətli, gizli idarəetmə və sinxronlaşdırılmış qarşılıqlı əlaqəli döyüşləri ilə bütün istiqamətlərdə müvəffəqiyyət əldə edildi. Düşmənin müdafiə cəbhəsinə uç dərin paz vuruldu. Mükömməl düşünülmüş hərbi hiylə ilə texniki vasitələrlə düşməni aldadaraq, havadan müdafiə vasitələri aşkar edildi və sıradan çıxarıldı. Azərbaycan Hərbi Hava Qüvvələri Qarabağ səmasında havada tam hakimiyyətə sahib oldu. Ermənistanın Xankəndi ilə şimaldan quru kommunikasiya əlaqəsi olan Zod-Xankəndi avtomagistralı Azərbaycan Ordusunun atəş nəzarətinə alındı. Düşmənin cəbhə boyu keçirdiyi bütün əks həmlələri dəf edildi. Radioelektron mübarizə və rəbitə vasitələri sıradan çıxarıldı və susduruldu, komanda məntəqələri darmadağın, yüksək çinli komanda heyəti idarə olunan dəqiq atəşlərlə məhv edildi. Düşmənin idarəetməsi pozuldu. Canlı qüvvə və hərbi texnikada ağır itkilərə məruz qalan düşmənin müdafiə cəbhəsində çatlar əmələ gəldi. Düşmənin uzun müddətli döyüş üçün yaradılmış, dərin eşelonaşdırılmış hazırlıqlı müdafiəsi hərbi vasitələrlə sındırılaraq cənubda çökdü. Azərbaycan Ordusu aramsız hərbi əməliyyatlarla cəbhəni İran sərhədi ilə axan Araz çayının sahilində yarıdı.

Düşmənin Azərbaycan hakimiyyətini qorxutmaq və hakimiyyət-xalq birliyini pozmaq, hakimiyyət və iqtisadi, siyasi böhran yaratmaq, Azərbaycan Ordusunu dayandırmaq məqsədi ilə uzaq mənzilli raket-artilleriya vasitələri tətbiq etdi. Respublikanın dərinliyində, nəqliyyat kommunikasiya marşrutlarına, enerji nəqli xətlərinə, elektrik stansiyası, su anbarı və digər strateji məntəqələrə, cəbhə

zonasından kənarı iri yaşayış məntəqələrində yaşayan mülki əhaliyə artilleriya zərbələri endirdi, ballistik raketlər buraxdı. Hava Hücümündən Müdafiə Qüvvələri belə zərbələrin təsirini məhərətə minimuma endirdi. Azərkosmos və digər kəşfiyyat-agentura vasitələri düşmənin Ermənistan və Qarabağın bütün dərinliyində yerləşən buraxılış-start qurğularını aşkar etdikcə Hərbi Hava Qüvvələri belə vasitələri idarə edilən dəqiq silahlarla sıradan çıxartdı, məhv etdi.

Azərbaycan Ordusu cənubda yarılmış keçiddən bir Ordu Korpusu qüvvələrini döyüşə yeridərək şimala irəlilədi, Cəbrayılı sonra Hadrutu azad etdi. Düşmənin Hadrut y.m.-Araz çayı sahili istiqamətli əks zərbəsini dəf edib manevr edə biləcək mobil zirehli ehtiyatlarını məhv etdi. Düşmənin Zəngilan-Füzuli marşrutu ilə cənubdan təminat kommunikasiyaları kəsildi. Düşmən qüvvələri fərariyyət edib döyüş mövqelərinə çıxmaqdan imtina etdi. Döyüşə yararlı saz silah, sursat və texnikanı mövqələrdə və anbarlarda atıb başpozucq vəziyyətdə panikaya düşüb qaçdı. Qərbə qaçan düşmən qüvvələrinə təşkilatlanmağa macal verməmək üçün Azərbaycan Ordusunun mobil qüvvələri cənubda təqibə başladı.

Bir Ordu Korpusu qüvvəsi, düşmən müdafiəsinin yarılmış sahədə müvəffəqiyyəti inkişaf etdirmək üçün döyüşə yeridildi. Azərbaycan ordusunun təqib edən mobil qüvvələri Araz sahili boyu panikada qaçan düşmənin çiyinlərində daha da dərinliyə, Ermənistanla Azərbaycan dövlət sərhədinə irəlilədi. Azərbaycanın düşməni təqib edən Ön qüvvələri Azərbaycan-İran sərhədində, Araz çayı üzərində yerləşən su elektrik stansiyası bəndində, Azərbaycan ərazisində mövqələnmiş İran qoşunları ilə rastlaşdı. İnsindən diplomatik yollarla həll edilənədək təqib edilən erməni qüvvələri vaxt qazandı. Hücüm tempində ləngimə yarasada Azərbaycan Silahlı Qüvvələri Zəngilanı azad etdi, irəliləyib Azərbaycan - İran və Azərbaycan - Ermənistanla sərhədlərinin qovuşağına, Ermənistanla şərhi dövlət sərhədə çıxdı. Burada Rusiya Federasiyasının Ermənistan ərazisində tərtiblənmiş qüvvələri ilə raslaşdı. Ordu dövlətlər arasında sərhədə nəzarəti Sərhəd Qoşunlarına verildi və şimala, Qubadlıya, sonra Laçına irəlilədi. Düşmənin ehtiyatlarının Qubadlı y.m.-Araz çayı sa-

hili istiqamətli əks zərbəsini dəf etdi və Ermənistan Ordusunun manevr edə biləcək sonuncu qüvvələrini tamamı ilə məhv etdi. Düşməne həlledici sarsıdıcı zərbələr bitki örüyü və ərazi relyefinin döyüşdə düşməne üstünlük verməyən açıq sahədə endirildi.

Azərbaycan Ordusu Kəlbəcərdə, Ağdərədə və Xocavənddə üç Ordu Korpusunun qüvvəsi ilə, hərbi təzyiği azaltmadan Laçın və Şuşa istiqamətlərində iki Ordu Korpusunun qüvvəsi ilə Araz çayı sahilindən şimala irəliləməni davam etdi. Ermənistanın Xankəndi ilə qalan yeganə quru kommunikasiya əlaqəsini Laçın dəhlizində kəsdi və Şuşanı yarımühəsisirəyə aldı.

Şuşaya Xüsusi Təyinatlı bölmələr yeridildi. Düşmənin dərinliyində 40 kilometrlik gizli piyada yürüş edən "Yaşma", gözlənilməz zərbələri keçilməz qayalardan dırmanmaqla endirildi. Azərbaycan Ordusu Şuşanı tapanca və bıçaqla, əlbəyaxa gecə döyüşləri ilə məhdud görmə şəraitində aldı. Şuşada iki sutka döyüşlər davam etdi. Hər tərəfdən təzyiqa məruz qalan düşmən bölmələri mövqelərində tərpanə bilmədi. Düşmən sərancamında olan bütün əməliyyat taktiki zərbə kompleksləri və atəş vasitələri tətbiq etməklə son çarələrə əl atdı. Şuşaya əks həmlə etmək üçün düşmənin Ağdərə və Ağdam təmas xətlərindən tələsik toplanmış bölmələri və hərbi texnikası Ordumuzun kəşfiyyat vasitələri ilə vaxtında aşkar edilərək, manevr edən zaman dəqiq avia və artilleriya zərbələri ilə məhv edildi. Düşmənin müdafiə imkanları tamamilə tükəndi. Ermənistan ordusu darmadağın edildi. 44 sutka aramsız davam edən döyüşlərdə Ermənistan Ordusunun 80% hərbi potensialı məhv oldu və müdafiə əzmi qırıldı. Düşmən sarsılıb qaçdı. Azərbaycan Ordusu düşmənin daban-dabana təqib edərək, qaçanların çiyində Xankəndinin atıcı silah məsafəsi qədər yaxın hüdudlarına çatdı.

Rusiya son anda öz hərbi "vertolyotunun vintini Ermənistan ərazisindən Naxçıvana soxmaqla" hərbi provokasiya törətdi və Kollektiv Təklüksizlik Müqaviləsi Təşkilatının Ermənistan tərəfindən müharibəyə qatılacağı təhdidi ilə döyüşləri dayandıra bildi.

Rusiya Federasiyası, Azərbaycan Respublikası Prezidentləri və Ermənistan Baş Nazirinin üç tə-

rəfli iştirakı ilə “onlayn formatda” Ermənistanın kapitulyasiya aktı imzalandı. Atəşkəs bəyanatına əsasən tərəflər olduğu mövqelərdə dayandı. Tərəflərin arasına Rusiya Federasiyası “Sülhməramlı”ları yeridildi. Ermənistan ordusunun qalıqları Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq tanınmış dövlət sərhədlərindən çıxarılaraq, hərbi əməliyyat baxımından çətin relyefli Ağdam, Kəlbəcər və Laçın rayonu ərazilərini döyüzsüz tərk etdi. Qarabağda yaşayan yerli erməni əhali Rusiya Federasiyası “Sülhməramlı”larının himayəsinə alındı. Qarabağda yaşayacaq azərbaycanlı və erməni əhalinin barışdırılması fəaliyyəti üçün Rusiya Federasiyası ilə Türkiyə Cümhuriyyətinin “Birgə Manitorinq Mərkəzi” yaradıldı. Ermənistandan Qarabağa, Azərbaycandan isə Naxçıvana nəqliyyat dəhlizi yaradılması və bütün kommunikasiyaların açılmasına tərəflər arasında öhdəlik götürüldü, dəhlizlərə nəzarət Rusiya Federasiyasına həvalə edildi.

“Qərb” müharibədə açıq aşkar Ermənistanın tərəfində çıxış etdi. Azərbaycana təzyiqlənmə məqsədi ilə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təhlükəsizlik Sürasının növbədən kənar toplantısını çağırırdı. Lakin Azərbaycan tərəfdarlarının müqaviməti ilə rastlaşıb uğusuzluğa düşərək oldu. Minsk qrupu həmsədrələri Rusiya, Amerika və Fransa ikili standartlar nümayiş etdirərək tərəfləri atəşkəsə çağırırdı. Fransa xüsusi canfəşanlıq və provokasiyalar etdi. Avropa İttifaqı Türkiyəyə iqtisadi və siyasi təzyiqlə göstərdi. NATO ölkələri NATO üzvü olan Türkiyəyə hərbi avadanlıqlar satmaqdan imtina etdilər. Azərbaycana yönəlik şiddətli informasiya, diplomatik hücumlar edildi. Dünyanın bütün beynəlxalq qurumlarını, mediya və internet resurslarının təzyiqləndən istifadə etdilər. Məsələyə terror və dini, etnik təmizləmə donu geyindirməyə çalışdılar. Lakin Azərbaycan Ordusunun Ali Baş Komandanı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev iradəsi, dərin bilikləri, siyasi diplomatik peşəkarlığı və natiqliyi ilə şəxсэн savaşı və hər sahədə qalib oldu. Müzəffər Ali Baş Komandan hər sahədə dünyaya parlaq nümunə verdi. Azərbaycan Birləşmiş Millətlər Təşkilatının keçən əsirdən kağız üzərində qalmış məlum dörd qətnaməsini təkbaşına icra etdi. Azərbaycan Qərb ilə Şərq arasında dünyaya mey-

dan oxudu və hərbi meydanında yeni nəsillə müharibə nümayiş etdirdi. Dünya Hərbi Tarixinə yeni səhifə yazdı.

“Qərb” ilə “Şərq” sivilizasiyası toqquşmasının global hərbi, siyasi, iqtisadi təmas xətti üzərində, mərkəzdə yerləşən Cənubi Qafqazda gedən savaşın əsas iştirakçılarının hərbi qarşıdurmasında Azərbaycan Respublikası qalib gəldi. “Avropa dəyərləri”, “Demokratiya” simasında “Qərbi” təmsil edən Ermənistan məğlub oldu. Cənubi Qafqazda təzyiqlə, təhdid, təhlükə mənbəyi və tıxac olan “Dağlıq Qarabağ Konfliktini” Azərbaycan beynəlxalq hüquqi müstəvidə öz xeyrinə güc yolu ilə həll etdi. Cənubi Qafqazda hərbi, siyasi, iqtisadi problem düyünü olan “Qarabağ Konfliktini” hərbi-siyasi güclə açıldı və öz uzun müddətli həllini tapdı. Qərbin Cənubi Qafqazda təsir aləti olan Minsk Qrupu adlı qurum öz əhəmiyyətini itirdi. “Qərb” Cənubi Qafqazdan sıxışdırılaraq təzyiqlə rıçaqlarında məhrum edildi.

“Şərq dəyərlərinin”-“Avtoritar” idarə sisteminin, “Avropa dəyərləri”-“Demokratik” idarə sistemindən bariz üstünlükləri sivilizasiyaların global qarşıdurmasında öz təsdiqini tapdı. “Avropa dəyərləri”nin və “Demokratiyanın” dünyada ekspansiyası Cənubi Qafqazda dayandı, Yaxın Şərqdə isə sarsıldı.

Azərbaycan və Türkiyə müharibənin nəticəsinə həsr edilmiş qələbə paradında Rusiya, İran, Gürcüstan və Ermənistanın daxil ola biləcəyi “altılıq” platformasının yaradılması təklifini səsləndirdi. Bu bəyanatla Şimal Buzlu okeandan-Hind okeanı sahilinədək ərazidə Qərb ilə Şərq, Şimal və Cənub arasında bütün kommunikasiyaları əhatə edəcək hərbi, siyasi, iqtisadi əməkdaşlıq formatının konturları elan edildi.

Rusiya Federasiyası Cənubi Qafqazda möhkəmləndi. Ermənistan dövlət sərhədləri tam olaraq Rusiya Federasiyası sərhəddilərinin sərəncamına keçdi. Ermənistan Respublikası faktiki olaraq Rusiya Federasiyasının Avropada, Baltik dənizi sahilində forpost funksiyalarını yerinə yetirən Kalininqraddan fərqli olaraq Rusiya Federasiyası Azərbaycan ərazisindən keçməklə, kapitulyasiya aktında nəzərdə tutulmuş “Zəngəzur dəhlizi” vasitəsi ilə Ermənistanda və Suriyada

yerləşən hərbi bazalara ən sərfəli quru kommunikasiya imkanı da əldə etmiş oldu.

Türkiyə ölkənin şərq sərhədlərində “etibarlı və tərəfdaş qonşu”, Naxçıvandan yaradılacaq quru nəqliyyat dəhlizi vasitəsi ilə Azərbaycan ərazisindən Xəzər dənizinə və “Türk Dünyası”na bir başa çıxış əldə etdi.

İran ölkənin şimal sərhədlərində əmin-amanlıq və sərfəli iqtisadi əməkdaşlıq imkanları əldə etdi.

Gürcüstan torpaq iddialı və təhlükəli qonşudan uzun müddətə xilas oldu, cənub sərhədlərində hərbi qarşudurma təhlükəsi sovuşdu və əmin-amanlıq yarandı.

Regionda yeni iqtisadi inkişaf imkanları genişləndi.

Dünyada bir qütblü düzənin sonu və yenidən qütbləşmə başladı.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Rus diplomat: “NATO bizi aldatdı...”. <https://axar.az/news/planet/42428.html>.
2. Avropa İttifaqı — Vikipediya, https://az.wikipedia.org/wiki/Avropa_İttifaqı.
4. "Мировой полицейский" или "защитник демократии"? <https://news.tut.by/culture/538660.html>.
5. Müstəqil Dövlətlər Birliyi — Vikipediya. <https://az.wikipedia.org/wiki>.
6. Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatı — Vikipediya. <https://az.wikipedia.org/wiki>.
7. ATƏT-in Minsk qrupu — Vikipediya. <https://az.wikipedia.org/wiki>.
8. Avrasiya İqtisadi İttifaqı — Vikipediya. <https://az.wikipedia.org/wiki>.
9. Böyük şaxmat taxtası. Amerikanın hökmranlığı və onun geostrateji imperativləri. Z.K.Bjezinski. “Qanun” nəşriyatı 2011-ci il. Səhifə 73-74.
10. 27 sentyabr 2020-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Qismən səfərbərlik haqqında” sərəncamı.
11. Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirinin №0709 30 sentyabr 2020-ci il tarixli əmri

Намиг Шамхалов

Морально-психологические аспекты боевого духа военнослужащих и факторы, влияющие на него (по ходу и результатам 44-дневной войны)

В статье изучение и оценка морально-психологического состояния войск (сил) и опыта прошлых и современных боевых действий оказывают решающее влияние на разработку планов, принятие решений, определение боевых задач и ведение боевых действий, военных действий. Разъясняются организация морально-психологической поддержки, подготовка и ведение боевых действий и другие вопросы.

В статье показано, что исход боя, операции и войны в целом все больше решается не преимуществом в живой силе и вооружении, а моральной подготовкой и морально-психологической силой воинов. Выявляются методы работы и мнения опытных офицеров по указанной теме, методы, которые они используют в тех или иных ситуациях. В подразделении, возглавляемом молодыми командирами, осуществляется обмен идеями, которые можно использовать для создания здоровой атмосферы.

В статье рассматриваются методика, методы, структура и содержание оценки морально-психологического состояния войск (сил) воюющих сторон.

Namig Shamkhalov**Moral-psychological aspects of the fighting spirit of military personnel and factors influencing it
(based on the progress and results of the 44-day war)**

In the article, the study and evaluation of the moral and psychological condition of troops (forces) and the experience of past and modern military operations have a decisive effect on the development of, plans, decision-making, determination of combat tasks, and the conduct of military operations. Organization of moral and psychological support, preparation and conduct of combat operations and other issues are explained.

The article shows that the result of the battle, the operation and the war in general is decided more and more not by the advantage of manpower and weapons, but by the moral preparation and moral and psychological strength of the soldiers. The work methods and opinions of experienced officers on the mentioned topic, the methods they use in certain situations are revealed.

In the unit led by young commanders, sharing of ideas that can be used to create a healthy atmosphere is carried out. The article discusses the methodology, methods, structure and content of the assessment of the moral and psychological condition of the troops (forces) of the warring parties.

Ümman AĞMALIYEV

AMEA-nin Hüquq və insan haqları institutunun dissertantı,
Azərbaycan Respublikasının Vəkillər Kollegiyasının üzvü,
Milli Aviasiya Akademiyasının müəllimi
e-mail: umman.agamali@gmail.com

İDARƏETMƏDƏ "AÇIQ HÖKUMƏT" ANLAYIŞI, AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA "AÇIQ HÖKUMƏT" ELEKTRON DÖVLƏTİN VƏ DEMOKRATIYANIN ƏSASI KİMİ

Açar sözlər: e-hökumət, e-dövlət, açıq hökumət, e-demokratiya, idarəetmə

Ключевые слова: электронное правительство, электронное государство, открытое правительство, электронная демократия, управление

Keywords: Government, e-government, open government, e-democracy, governance

Azərbaycan Respublikasında "açıq hökumət"dən danışarkən ilk növbədə açıq hökumət anlayışının mahiyyətini bilmək vacibdir. Açıq hökumət innovasiyalı və davamlı dövlət siyasətinə və təcrübəyə əsaslanan şəffaflyq, hesabatlılyq və iştirak prinsiplərindən ilhamlanan elə idarəetmə mədəniyyətidir ki, O, demokratiya və inklüziv inkişafın yüksəldilməsinə xidmət edir.

Açıq hökumətin üç əsas əlamətləri aşağıdakılardır: şəffaflyq, hesabatlılyq və iştirak. Şəffaflyq ictimaiyyətin öz hökumətinin işini daha asan anlamasına kömək etməklə yanaşı həm açıq, həm də inklüziv siyasətin işlənilib hazırlanması üçün ilkin şərtidir. Şəffaflyq ictimaiyyətin hökumətə olan etimadının gücləndirilməsinə kömək edir. Eyni zamanda açıq hökumət - yüksək səviyyədə şəffaflyq, ictimai nəzarət və nəzarət mexanizmləri olan, vurğunu hesabatlılyğa yönəldən hökumətdir. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, açıq hökumət vətəndaşların effektiv ictimai nəzarəti həyata keçirmək üçün hökumət sənədlərinə və prosedurla-

rına daxil olmaq imkanını özündə ehtiva edən rəhbər doktorinadır.

Açıq Hökumət konsepsiyası ABŞ prezidenti, Barak Obamanın administrasiyası tərəfindən irəli sürülmüş və həmin dövrdə geniş yayılmağa başlamışdır [9, s.2-8]. Onlayn "virtual şəbəkə siyasəti" (VPN) barədə danışılan məqalədə qeyd edilir ki, açıq hökumətli VPN ilk növbədə ABŞ hökuməti və Birləşmiş Ştatlarda yerləşən təşkilatlar tərəfindən irəli sürülmüşdür [8, s.23-25]. Bu konsepsiya daha sonra Avropa Komissiyası (2013), Kanada (2014) və Avstraliya (2010) hökumətləri tərəfindən irəli sürülmüşdür. Çində isə Açıq Hökumət konsepsiyası daha əvvəl təbliğ olunmuş, xüsusilə də yerli hakimiyyət orqanlarının ekoloji hesabatlılyğını təmin etmək üçün geniş istifadə edilmişdir

Açıq hökumət konsepsiyası əsas diqqəti texnologiyadan çox, texnologiyanın inkişaf etdirə biləcəyi şəffaflyq və iştirakın qarşılıqlı fəaliyyəti, eləcə də hökumətin işləməsinin fundamental dəyişikliyə məruz qalmasına xidmət etməlidir. Müxtəlif ölkələrinin rəsmi sənədlərinə baxdıqda aydın olur ki, (*Amerika xalqı üçün açıq hökumət təərəqqi hesabatı, 2009, Kanada hökuməti 2014 və Avropa Komissiyası 2013*) Açıq Hökuməti təşviq edən konsepsiya müxtəlif kontekstlərdə eyni uğurla istifadə olunsada da fokus bir qədər fərqlidir. Məsələn, Birləşmiş Ştatlarda özəl subyektlər və qeyri-hökumət təşkilatları (QHT) artıq xeyli dərəcədə dövlət sektorunu idarə edirlər ki, bu da

əsas diqqətin uyğunluğa və hesabatlılığa, ümumi standartlara və açıq məlumatların praktikasına yönəldilməsi ilə izah edilə bilər. Bir çox dövlətlərin ənənəvi olaraq öz dövlət sektoru üçün böyük məsuliyyət daşdığı Avropada əsas diqqət özəl sektor subyektləri və QHT-lər üçün açıqlılıq və əksmərkəzləşməyə yönəlmişdir. Bütün sənədlərdə əsas diqqət şəffaflıq və anlaşılmaya yönəldilir, ictimaiyyətin iştirakı isə informasiyanın toplanmasını mərkəz vasitəsi kimi nəzərdən keçirilir.

Bundan başqa, ABŞ-da ictimaiyyətlə əməkdaşlığın vacibliyini vurğulayıb ki, bu da yalnız hökumətə məlumatların təqdim edilməsi deyil, həm də müxtəlif nöqteyi-nəzərləri əhatə edən birgə demokratik proses çərçivəsində informasiyanın kollektiv işlənməsi deməkdir [9, s.2-8]. “Hökumət sizinlə / Government with you” Sinqapur strategiyasında da əsas məqsəd ictimaiyyətlə birgə informasiya və xidmətlərin yaradılmasıdır [7, s.25-44]. Avstraliya hökuməti də əsas fokusu müzakirə və hökumətin demokratiyada daha geniş iştirakına yönəlmişdir [6, s.3]. Beləliklə, açıq hökumət konsepsiyasının mahiyyəti hökumətin daha effektiv və innovativ bir şəkildə işləməsi ilə demokratik dəyərlərin yaxşılaşdırılması üsulu kimi qiymətləndirilir.

Açıq hökumət konsepsiyasını həyata keçirmək və bu fikri digər dünya ölkələrinə çatdırmaq üçün təşkilatın yaradılması artıq zərurətə çevrilmişdir. Açıq Hökumət Tərəfdaşlığı (OGP - Open Government Partnership) rəsmi olaraq 20 sentyabr 2011-ci ildə BMT Baş Assambleyasının 8 qurucu hökumət başçısı (Braziliya, İndoneziya, Meksika, Norveç, Filippin, Cənubi Afrika, Birləşmiş Krallıq və Amerika Birləşmiş Ştatları) tərəfindən Açıq Hökumət Bəyannaməsinin [10, s.1-2] təsdiq edilməsi ilə yaradılmışdır. Qurucu dövlətlər həmçinin Açıq Hökumət Tərəfdaşlığına qoşulmaq üçün 38 hökumətinin hazır olduğunu da bəyan etmişdirlər. Açıq Hökumət Tərəfdaşlığı yarandığı andan etibarən 79 iştirakçı ölkə tərəfindən dünya əhalisinin üçdə birini əhatə edən 2500-dən çox öhdəliyin qəbul olunub həyata keçirilməsinə səbəb olmuşdur. Hindistan və Rusiya əvvəlcə tərəfdaşlığa qoşulmaq niyyətlərini ifadə etsələr də, lakin onların heç biri bu prosesi başa çatdırmamışdır. Fəaliyyətə başlamasından cəmi altı ay sonra

Açıq Hökumət Tərəfdaşlığı 8 Fəaliyyət Planından və 46 iştirakçı ölkədən 50 fəaliyyət planına və 54 iştirakçı ölkəyə qədər yüksəlmişdir.

Ümumilikdə, 46 üzv açıq hökumətin 300-dən çox öhdəliyini ehtiva edən fəaliyyət planlarını açıqlamışlar. 2016-cı ilin əvvəlində Açıq Hökumət Tərəfdaşlığı submilli hökumətlərin təşəbbüskarlığa daha fəal cəlb edilməsinə yönəlmiş yeni pilot proqramı işə saldı. Daha sonra 2016-cı ilin dekabrında Fransa hökuməti Dünya Resursları İnstitutu (WRI) ilə birgə, 3000 ölkədən 70 nümayəndə toplayaraq, ölkənin paytaxtı Parisdə Açıq Hökumət Tərəfdaşlığının dördüncü qlobal Sammitini təşkil etmişdir. Sonuncu 7-ci sammit Cənubi Koreyanın Seul şəhərində 13-17 dekabr 2021-ci il tarixdə keçirilmişdir. Hal-hazırda üzv dövlətlərin sayı 78-ə bərabərdir.

Azərbaycan Respublikası 2011-ci ildə Açıq Hökumət Tərəfdaşlığına qoşulmuşdur. Azərbaycan Respublikası qoşulduğu gündən bəri digər üzv dövlətlər kimi Milli Fəaliyyət Planını təsdiq etmişlər. 2011-ci ildən bu günə qədər dövlətimiz tərəfindən üç Milli Fəaliyyət Planı təsdiq edilmişdir. Həmin sənədlərə “Açıq Hökumətin təşviqinə dair 2012-2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı”nı [1, s.1-3], “Açıq hökumətin təşviqinə dair 2016-2018-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı”nı [2, s.1-4] və Açıq hökumətin təşviqinə dair 2020-2022-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı”nı [3, s.1-2] daxildir.

İlkin olaraq Açıq Hökumətin təşviqinə dair 2012-2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planına diqqət yetirək. 2012-2015-ci illər üçün nəzərdə tutulmuş Milli Fəaliyyət Planı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 05 sentyabr 2012-ci il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir. Sərəncamda eyni zamanda Korrupsiyaya qarşı mübarizəyə dair 2012-2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planının təsdiq edilməsi də yer alır. Hesab edirik ki, bu təsadüfi hal deyil belə ki, Açıq Hökumətin təşviqi sahəsində irəliləyiş əldə etmək üçün mütləq şəkildə Korrupsiyaya qarşı qanunvericilik səviyyəsində ciddi mübarizə aparmaq lazımdır. Elə bu məqsədlə Korrupsiyaya qarşı mübarizəyə dair 2012-2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planında müvafiq sərəncamla təsdiqlənmiş oldu.

Açıq Hökumətin təşviqinə dair 2012-2015-ci

illər üçün Milli Fəaliyyət Planına preambula hissəsində deyilir: *Azərbaycan Respublikasında dövlət orqanlarının fəaliyyətində şəffaflığın artırılması, hesabatlılığın təmin edilməsi, ictimaiyyətin iştirakının genişləndirilməsi, yeni texnologiyaların tətbiqi əsas prinsiplərdir. Dövlət orqanlarının fəaliyyətinin müasir standartlara uyğun təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə 2007-2011-ci illərdə "Şəffaflığın artırılması və korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Milli Strategiya" icra edilmişdir. Strategiyada həmçinin açıq hökumət prinsiplərinin tətbiqi üzrə mühüm tədbirlər müəyyən edilmişdir. Azərbaycan Respublikası düzgün idarəçiliyin təşviqi üzrə bütün beynəlxalq təşəbbüslərə qoşulmuşdur. Şəffaflığın artırılması və açıq hökumətin təşviqi ilə bağlı fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi, bu sahədə beynəlxalq təcrübənin mübadiləsi və beynəlxalq səylərə öz töhfəsini verə bilmək üçün ölkəmiz 2011-ci ildə Açıq Hökumət Tərəfdaşlığına qoşulmuşdur.* Açıq Hökumətin təşviqinə dair 2012-2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planında dövlət qurumlarına bir sıra məsələlərin icrası tapşırılmışdır. Bu tapşırıqlar 9 qrupa bölünmüş və aşağıdakıları özündə ehtiva etmişdir: 1. İnformasiya əldə edilməsinin asanlaşdırılması, 2. Dövlət orqanlarının öz fəaliyyəti barədə ictimaiyyətə müntəzəm məlumat verməsi, 3. Normativ hüquqi aktların vahid elektron bazasının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, 4. Dövlət orqanlarının fəaliyyətində ictimaiyyətin iştirakının genişləndirilməsi, 5. Elektron xidmətlərin təkmilləşdirilməsi, 6. Maliyyə nəzarətini həyata keçirən orqanların fəaliyyətində şəffaflığın artırılması, 7. Vergi nəzarəti və yoxlamaları prosesində şəffaflığın artırılması, 8. Mineral ehtiyatların hasilatı ilə məşğul olan sənaye sahələrində şəffaflığın artırılması, 9. Açıq hökumətin təşviqi üçün görülən tədbirlərlə bağlı maarifləndirmənin və əməkdaşlığın həyata keçirilməsi

Açıq Hökumətin təşviqinə dair 2012-2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı, müəyyən bir dövrdə ölkədə həyata keçiriləcək strateji kursu müəyyən edən əsas strateji sənədə və gələcək illərdə aparılacaq tədbirlərin ardıcılığı və istiqamətini müəyyənləşdirmişdir. Bu sənəddə Hökumət Milli Fəaliyyət Planının icrası üçün bütün zəruri resursları səfərbər etmişdir. 2012-2015-ci il-

ləri əhatə edən Milli Fəaliyyət Planının məqsədi Azərbaycanda həyata keçirilən korrupsiyaya qarşı mübarizə, dövlət orqanlarının fəaliyyətində şəffaflığın artırılması, normativ hüquqi bazanın və institusional mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi, dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının fəaliyyətinin açıq hökumət prinsiplərinə uyğunlaşdırılması, qərarların qəbulu prosesində ictimaiyyətin iştirakının genişləndirilməsindən ibarətdir.

Açıq Hökumət Tərəfdaşlığı prinsiplərinə əsaslanan Milli Fəaliyyət Planı dövlət orqanları üçün fəaliyyətinin geniş ictimaiyyətə məlumat verməsi, elektron xidmətlərin genişləndirilməsi və keyfiyyətin yaxşılaşdırılması istiqamətində tədbirlər nəzərdə tutur. Səlahiyyətli dövlət orqanlarının hesabatlarının toplanması və nəzərdən keçirilməsinə cavabdeh olan Azərbaycan Respublikasının Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Komissiyası Milli Fəaliyyət Planında nəzərdə tutulan tədbirlərin 82%-ni dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirildiyini qeyd etmişdir. Qiymətləndirmə hesabatında qeyd edilir ki, dövlət orqanları informasiya əldə etmək sadələşdirilməsinə, ictimaiyyətə dövlət orqanlarının işi ilə bağlı müntəzəm məlumatların verilməsi və elektron xidmətlərin təkmilləşdirilməsinə dair tədbirləri tam şəkildə həyata keçirmişdir.

Açıq Hökumətin təşviqinə dair 2012-2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planının həyata keçirilməsi barədə məlumatda (<https://www.stat.gov.az/menu/2/itm/source/ITM.pdf>, <https://www.stat.gov.az/menu/2/itm/source/ITM-2014.pdf>, <https://www.stat.gov.az/menu/2/itm/source/ITM-2015.pdf>) qeyd edilir ki, hökumət təşkilatları nəzdində yaradılmış ictimai şuralar, ictimai müzakirələr və dinləmələr keçirilmiş, dövlət qurumlarının işində vətəndaş cəmiyyəti institutlarının daha sıx iştirakı təmin olunmuşdur. Açıq hökumətin təşviq edilməsi üçün dövlət qurumlarının həyata keçirdiyi layihələr və təşəbbüslər müəyyən edilmiş və bu sahədə iştirak edən vətəndaş cəmiyyəti institutlarına dəstək verilmişdir.

Daha bir maraqlı fakt ondan ibarətdir ki, Açıq Hökumətin təşviqinə dair 2012-2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planının təsdiqi zamanı qanunverici Korrupsiyaya qarşı mübarizəyə dair 2012-2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planını da təs-

diq etmişdir. İlk baxışda təsadüfi məqam kimi görünəndə, hesab edirəm ki, hökumət tərəfindən birgə irəli sürülmüş bu planlar məsələyə kompleks şəkildə yanaşmağın nəticəsidir. Belə ki, Açıq hökumətin inkişafı korrupsiya ilə mübarizə aparmanın mümkün ola bilməz. Məhz elə bu səbəbdən hər iki plan eyni anda hazırlanmış və qanunvericilik səviyyəsində öz təsdiqini tapmışdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 aprel 2016-cı il tarixli, 1993 sayılı sərəncamı ilə təsdiq olunmuş Açıq hökumətin təşviqinə dair 2016-2018-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı sayca ikincidir. Bu planı 11 qrup üzrə təsnifləşdirmək olar: Elektron xidmətlərin təkmilləşdirilməsi, İnformasiya əldə edilməsinin təmin olunması, Vətəndaş cəmiyyəti üzvlərinin fəaliyyətinin genişlənməsi və ictimai iştirakçılığın artması sahəsində, Maliyyə şəffaflığının təmin edilməsi, Yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyəti sahəsində, Hasilat sənayesində şəffaflığın artırılması, Korrupsiyanın qarşısının alınması sahəsində tədbirlər və qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, Özəl sektorda şəffaflığın və məsuliyyətin artırılması, Maarifləndirmə və əməkdaşlıq, Fəaliyyət Planının icrasının monitorinqi və nəzarətin təşkili

Qeyd etmək yerinə düşər ki, Açıq hökumətin təşviqinə dair 2016-2018-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planında əvvəlki plandan fərqli olaraq, Vətəndaş cəmiyyəti üzvlərinin fəaliyyətinin genişlənməsi və ictimai iştirakçılığın artması və Yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyəti sahəsində yeni bəndlər əlavə olunmuşdur. Məhz yeni əlavə edilmiş müddəalar sayəsində cəmiyyətin sürətli inkişafı ilə ayaqlaşan qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, vətəndaş-dövlət münasibətlərinin yeni səviyyəyə qaldırılması prosesinin əsası qoyulmuşdur.

Açıq hökumətin təşviqinə dair 2016-2018-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planının məntiqi nəticəsi kimi 09 sentyabr 2016-cı ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurası "Açıq hökumətin təşviqinə dair 2016-2018-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı"na uyğun olaraq, dövlət qurumları və QHT təmsilçilərinin iştirakı ilə Açıq Hökumətin Təşviqinə dair Hökumət-Vətəndaş Cəmiyyəti Dialoqu Platformasının təsis yığıncağını ke-

çirilmişdir. Müzakirələrdən sonra tədbir iştirakçıları 9 hökumət, 31 Vətəndaş Cəmiyyəti təmsilçisi olmaqla Açıq Hökumətin Təşviqinə dair "Hökumət-Vətəndaş Cəmiyyəti Dialoqu Platforması"nın yaradılması barədə Memorandumu imzalamışlar.

"Açıq hökumətin təşviqinə dair 2016-2018-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı"nın dövlət qurumları tərəfindən icrasının elektron qiymətləndirilməsi, dövlət qurumları tərəfindən məlumatların elektron formada təqdim edilməsi məqsədilə Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Komissiya və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyi tərəfindən Avropa Şurası və Avropa Birliyi tərəfindən birgə icra edilən "Azərbaycanın korrupsiyaya qarşı mübarizə imkanlarının gücləndirilməsi" layihəsi çərçivəsində Elektron Monitorinq Sistemi (ems.gov.az) yaradılmışdır. Elektron Monitorinq Sisteminə 61 dövlət orqanı inteqrasiya edilmiş və dövlət orqanlarının hesabatları elektron sistem vasitəsilə hər bir bənd və dövlət orqanı üzrə onlayn rejimdə qiymətləndirilmişdir. Elektron Monitorinq Sistemi bu sahədə regionda ilk dəfə Azərbaycanda tətbiq edilmişdir. Bu sistem vasitəsi ilə nəzarət orqanına aşağıdakı imkanlar yaradılmışdır:

- Qanunvericilik aktlarında qeyd edilən tapşırıqları daxil etmək və icraçı Qurumu seçmək;
- Tapşırıqların həyata keçirilməsi mərhələlərinə nəzarət etmək;
- Tapşırıqların həyata keçirilməsi ilə bağlı təsdiqedicilərlə tanış olmaq;
- Tapşırıqların həyata keçirilməsi ilə bağlı göstəriş və tövsiyələr vermək;
- Real vaxt rejimində hesabatlılıq sistemindən istifadə etmək;
- Performans analizi apara bilmək.

Hər ilin sonunda müvafiq il üzrə Açıq hökumətin təşviqinə dair 2016-2018-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı üzrə hesabatlar təqdim edilmişdir (https://www.stat.gov.az/menu/2/itm/source/ITM_2016.pdf, https://www.stat.gov.az/menu/2/itm/source/ITM_2017.pdf, https://www.stat.gov.az/menu/2/itm/source/ITM_2018.pdf). "Açıq hökumətin təşviqinə

dair 2016–2018-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı” çərçivəsində dövlət xidmətlərinin göstərilməsində müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadənin genişləndirilməsi, dövlət orqanlarının göstərdikləri xidmətlərin elektronlaşdırılması, vətəndaş cəmiyyəti institutlarının ictimai həyatda rolunun daha da gücləndirilməsi, maliyyə şəffaflığının təmin edilməsi və korrupsiyanın qarşısının alınması sahəsində mühüm tədbirlər görülmüşdür. Dövlət xidmətlərinin həyata keçirilməsində müasir informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından istifadə olunması və innovativ həllərin tətbiqi dövlət siyasətinin prioritetlərindən biri olmuş, bu sahədə davamlı inkişafın təmin edilməsi üçün mühüm tədbirlər görülmüşdür. Belə ki, 42 dövlət qurumunun inteqrasiya edildiyi Elektron Hökumət İnformasiya Sistemi tərəfindən ümumilikdə 450-dən çox elektronlaşdırılmış xidmətin təqdim olunması təmin edilmişdir. 2020-ci ildə portalın bir milyondan çox istifadəçisi olmuş və vətəndaşlar müxtəlif dövlət xidmətləri ilə əlaqədar hər ay orta hesabla 2,5 milyon dəfə bu portaldan istifadə etmişlər.

2019-cu ildə ölkədə yeni elektron satınalma modelinə keçid təmin edilmişdir. Yeni yaradılmış dövlət satınalmalarının vahid internet portalı (-etender.gov.az) satınalmalar üzrə müsabiqələrin aşkarlıq, ədalətli rəqabət şəraitində təşkilini təmin edir. Sistem vasitəsilə elektron satınalma elanları verilir, təkliflər elektron formada təqdim olunur, satınalmaların nəticələri avtomatik rejimdə müəyyən olunur və müqavilələr elektron formada bağlanaraq, ödənişlər elektron qaydada həyata keçirilir. Bununla da elektron satınalma ilə bağlı bütün prosedurlar və qarşılıqlı informasiya mübadiləsi vahid internet portalı vasitəsilə elektron qaydada həyata keçirilir. Hər ilin sonunda müvafiq dövlət orqanı tərəfindən illik hesabat cəmiyyətə təqdim edilir (<https://etender.gov.az/hesabat-13>).

Ölkədə sosial-iqtisadi və inzibati sahələrdə davamlı olaraq həyata keçirilən tədbirləri, o cümlədən ölkədə biznes mühitinin əlverişliliyinin daha da yüksəldilməsi, əmlak qeydiyyatının asanlaşdırılması, elektron satınalma, kreditlərin əlçatanlığı, vergi və gömrük inzibatçılığının sadələşdirilməsi, biznes dairələrinə göstərilən dövlət dəstəyinin artırılması sahəsində görülən tədbirləri nüfuz-

lu beynəlxalq təşkilatlar yüksək qiymətləndirmiş, “Doing Business” hesabatına əsasən Azərbaycan 2019-cu ildə 25 ən islahatçı ölkə sırasına daxil edilmişdir [5, s.5].

Məhz bu səbəbdən sayca üçüncü olan və son dövrlərin məhsulu hesab edilən, Açıq hökumətin təşviqinə dair 2020-2022-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 fevral 2020-ci il tarixli, 1859 sayılı sərəncamı ilə təsdiq olunmuşdur. Açıq hökumətin təşviqinə dair 2020-2022-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı 9 hissədən ibarət olmaqla aşağıdakı başlıqları özündə əks etdirmişdir: Korrupsiyanın qarşısının alınması və dövlət orqanlarının fəaliyyətində şəffaflığın gücləndirilməsi sahəsində tədbirlər, Maliyyə şəffaflığının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər, Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə sahəsində tədbirlər, Dövlət xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi sahəsində tədbirlər, Vətəndaş cəmiyyəti üzvlərinin fəaliyyətinin genişləndirilməsi, ictimai nəzarətin və ictimai iştirakçılığın artırılması sahəsində tədbirlər, İnformasiya əldə edilməsinin təmin olunması sahəsində tədbirlər, Özəl sektorda şəffaflığın və məsuliyyətin artırılması sahəsində tədbirlər, Əhaliyə göstərilən kommunal xidmətlərdə şəffaflığın, hesabatlılığın və müştəri məmnunluğunun artırılması sahəsində tədbirlər

Açıq hökumətin təşviqinə dair 2020-2022-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planında bəzi məsələlərin qoyuluşu fəqli istiqamətlər üzrə qoyulsa da, daha öncə nəzərdə tutulmuş fəaliyyət planlarını daha geniş formada təkrarlanması kimi nəzərdən keçirmək olar. Lakin əhaliyə göstərilən kommunal xidmətlərdə şəffaflığın, hesabatlılığın və müştəri məmnunluğunun artırılması sahəsində tədbirləri tamamilə yeni istiqamət kimi qəbul etmək yerinə düşərdi. Bu istiqamət üzrə kommunal xidmətlərin elektronlaşdırılması işinin genişləndirilməsi ilə bağlı təkliflərin hazırlanması və müvafiq tədbirlər görülməsi, qanunvericilikdə təbii qaz, su və elektrik enerjisi təchizatı qurumları tərəfindən texniki şərtlərin verilməsi ilə əlaqədar normativlərin, eləcə də qüvvədə olan digər texniki norma və tələblərin müasir standartlara uyğunlaşdırılma-

sı, müvafiq infrastrukturun yenidən qurulmasına görə ödənişlərin hesablanması və müvafiq işlərin görülməsinin ümumi dəyərinin müəyyən edilməsi ilə bağlı müddəaların təkmilləşdirilməsi, Kommunal Xidmətlər Vahid İnformasiya Sistemində kommunal xidmətlərlə bağlı rəy, təklif və şikayətlərin qəbulu bölməsinin yaradılması, Kommunal xidmətlərlə bağlı vahid Çağrı Mərkəzinin yaradılması ilə bağlı bir sıra məqamlar Açıq hökumətin təşviqinə dair 2020-2022-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planında öz əksini tapmışdır.

Bu Fəaliyyət Planı ölkəmizdə açıqlıq, şəffaflıq və hesabatlılıq prinsiplərinin tətbiqinin daha da genişləndirilməsi məqsədilə həyata keçirilən islahatların tərkib hissəsi olmaqla, burada nəzərdə tutulan tədbirlər dövlət xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi, vətəndaş cəmiyyəti üzvlərinin fəaliyyətinin dəstəklənməsi, ictimai nəzarətin gücləndirilməsi, korrupsiyanın qarşısının alınması, maliyyə şəffaflığının artırılması, həmçinin informasiya əldə edilməsinin təmin olunması sahələrində mühüm töhfə verəcəkdir.

Şəffaflıq Naminə Vətəndaş Cəmiyyəti Layihəsi (ECSOFT) Açıq hökumətin təşviqinə dair 2020 - 2022-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planının icrası ilə bağlı 07 yanvar 2022-ci il monitorinq hesabatında [4, s.57-60] 2020 və 2021-ci illər ərzindən Fəaliyyət Planı üzrə görülmüş işlər nəzərdən keçirilmişdir. Hesabatın ümumiləşdirilmiş nəticələr hissəsində aşağıdakı məlumatlar qeyd edilmişdir: 24 bənd üzrə fəaliyyətlər tam icra edilmiş, 7 bənd üzrə fəaliyyətlər 50%-dan aşağı icra olunmuşdur, 2 bənd üzrə işə fəaliyyətlər icra olunmamışdır. İki istiqamət - 6-cı ("İnformasiya əldə edilməsinin təmin olunması sahəsində tədbirlər") və 9-cu ("Əhaliyə göstərilən kommunal xidmətlərdə şəffaflığın, hesabatlılığın və müştəri məmnunluğu-

nun artırılması sahəsində tədbirlər") istiqamətlər üzrə orta icra göstəricisi 50%-dan aşağı olmuşdur. 8-ci ("Özəl sektorda şəffaflığın və məsuliyyətin artırılması sahəsində tədbirlər") istiqamət üzrə fəaliyyətlər tam icra olunmuşdur. Nəzərə almaq lazımdır ki, bütün yazılanlar yalnız üç illik Fəaliyyət planının iki ilini əhatə etmişdir.

Nəzərə çarpan irəliləyişlər kimi Ombudsmana müraciətlər üçün vahid qaynar xəttin yaradılması, cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə sisteminin risk qiymətləndirilməsinin keçirilməsiylə bağlı tədbirləri, elektron notariat və məhkəmə qərarlarının icrası ilə bağlı xidmətlərin elektronlaşmasını, kommunal xidmətlərdə şəffaflığın, hesabatlılığın və müştəri məmnunluğunun artırılmasını, "Ağıllı kənd" layihəsinə start verilməsini və maliyyə şəffaflığının artırılması üzrə fəaliyyətləri qeyd etmək olar.

Həmçinin, bələdiyyələrlə iş portalının yaradılması, elektron hökumət infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi, kommunal sektorda müştəri məmnunluğunun artırılması ilə bağlı fəaliyyətlər, ASAN Müraciət sisteminin tətbiqinə başlanması, yerli icra hakimiyyətlərində ASAN İndeksi üzrə qiymətləndirmənin həyata keçirilməsinə başlanması vətəndaşlar və biznes subyektlərinin dövlət orqanlarının xidmətlərini alması, hesabatlılığın və effektivliyin artırılmasına ciddi töhfə verəcəkdir.

Sonda Azərbaycan Respublikasında açıq hökumətin təşviqinə dair hər üç Milli Fəaliyyət Planlarının icrası ilə bağlı Dövlət Statistika Komitəsinin veb sahifəsində (<https://www.stat.gov.az/menu/2/itm/>) tanış olmağı tövsiyə edirəm.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. "Açıq hökumətin təşviqinə dair 2012-2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı"nı (<http://e-qanun.az/framework/24193>), s. 1-3
2. "Açıq hökumətin təşviqinə dair 2016-2018-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı"nı (<http://e-qanun.az/framework/32647>) - s. 1-4
3. Açıq hökumətin təşviqinə dair 2020-2022-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı"nı (<http://e-qanun.az/framework/44619>) - s. 1-2
4. Şəffaflıq Naminə Vətəndaş Cəmiyyəti Layihəsi (ECSOFT) Açıq hökumətin təşviqinə dair 2020 -

2022-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planının icrası ilə bağlı 07 yanvar 2022-ci il monitoring hesabatı–http://ogp.org.az/az/wp-content/uploads/2022/01/Hesabat-MFP-OGP-NAP-Ecsoft-07-Jan-2021_edited-Az-fv.pdf - s.57-60

5. Doing Business 2019 report - https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB2019-report_web-version.pdf - p.5
6. Declaration of Open Government on behalf of the Australian Government -https://parlinfo.aph.gov.au/parlInfo/download/media/pressrel/AKCX6/upload_binary/akcx60.pdf;fileType=application%2Fpdf#search=%22media/pressrel/AKCX6%22 - 2010, p. 3
7. Government-with-you: E-government in Singapore - Scott Baum, Arun Mahizhnan, 2014, P 25-44
8. “Modernizing Government”: Mapping Global Public Policy Networks - Mcnutt & Pal, 2011, P.23-25
9. Open Government “A Progress Report to the American People” -<https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/microsites/ogi-progress-report-american-people.pdf> – p.2-8
10. Open Government Declaration- <https://web.archive.org/web/20160504214649/http://www.open-govpartnership.org/about/open-government-declaration> - p. 1-2

Умман Агамалиев

Концепция «Открытого правительства» в управлении, «Открытое правительство» как основа электронного государства и демократии в Азербайджанской Республике

В этой статье дается понятие “открытого правительства”. “Открытое правительство” рассматривается как основа развития демократии в Азербайджанской Республике. Открытое правительство рассматривается как основа электронного государства и электронной демократии. Все планы действий по продвижению Открытого правительства основательно изучены.

Ümman Ağamaliyev

The concept of "Open government" in administration, "Open government" as the basis of electronic state and democracy in the republic of Azerbaijan

This article provides the concept of “open government”. "Open government" is seen as the basis for the development of democracy. Open government in the Republic of Azerbaijan is investigated as the basis of e-government and e-democracy. All action plans for the promotion of open government are thoroughly studied.

UOT 34:342

Oruc MƏMMƏDOV

*Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində
Azərbaycan Maliyyə-İqtisad
Kollecinin direktoru, Azərbaycan Dövlət
İqtisad Universitetinin Biznesin idarə
edilməsi kafedrasının dosenti,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru
e-mail: oruc_mammadov@mail.ru*

DÖVLƏT ORQANLARINDA DAXİLİ İNTİZAM QAYDALARI: NƏZƏRİ-HÜQUQİ TƏHLİL

Açar sözlər: hüquq, dövlət orqanı, dövlət qulluğu, dövlət qulluqçusu, daxili intizam qaydaları

Ключевые слова: право, государственный орган, государственная служба, государственный служащий, внутренние дисциплинарные правила

Keywords: law, state body, civil service, civil servant, internal disciplinary rules

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Müasir Azərbaycanda dövlət orqanlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və dövlət idarəetməsində yeni metodların tətbiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edən aktual məsələlərdən biridir. Bu sahədə dövlət siyasətinin əsası Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş və “Heydər Əliyev Dövlət İdarəçilik Məktəbi” statusu qazanmışdır. Bu siyasət hazırda Prezident İlham Əliyev cənabları tərəfindən uğurla davam və inkişaf etdirilərək həyata keçirilir, qanunvericilik bazası mütəmadi olaraq təkmilləşdirilir, məqsədyönlü və səmərəli institutional mexanizmlər tətbiq edilir.

Dövlət orqanlarının fəaliyyətinin optimallaşdırılması və idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi sahəsində həyata keçirilən islahatlar, inkişaf edən ictimai münasibətlər müasir, səmərəli idarəetmə metodlarının tətbiqini, mövcud qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsini və yeni hüquqi

normaların qəbulunu zəruri etmişdir. Bu nöqtəyi nəzərdən demək olar ki, müasir dövrdə dövlət orqanlarında daxili intizamın gücləndirilməsinə və dövlət orqanlarında daxili münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsinə dair məsələ bir sıra aktual problemləri ilə diqqəti cəlb edir. Bu tip problemlərdən biri ondan ibarətdir ki, dövlət orqanlarında daxili intizam qaydalarını tənzim edən sistemləşdirilmiş, xüsusi hüquqi normalar yoxdur. Fikrimizcə, müasir dövlət orqanlarında intizam məsuliyyətinin səmərəli metodlarla artırılması, dövlət orqanlarında daxili intizam qaydalarına dair qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi aktual və həlli zəruri olan problemlərdən biri kimi xarakterizə edilir.

Dövlət orqanlarının hüquqi vəziyyəti, dövlət və cəmiyyət qarşısındakı öhdəlikləri onların daxili intizamının sistemli şəkildə tənzimlənməsi ilə şərtlənir. Dövlət orqanlarının fəaliyyət dairəsi onların kateqoriyası (təsnifatı) – dövlət orqanlarının statusu, iyerarxiyası və yurisdiksiyası (ölkə, regional və yerli səviyyədə) nəzərə alınmaqla müəyyən edilir. Buna görə də, dövlət orqanlarında daxili intizam qaydalarının tətbiqini şərtləndirən hüquqi normaların yaradılması zəruri hesab edilir. Digər bir tərəfdən isə, dövlət orqanları sisteminə korrupsiyaya qarşı mübarizənin daha geniş, məqsədyönlü aparılmasını təmin etmək üçün dövlət orqanlarında daxili intizam qaydalarının

qəbuluna və tətbiqinə böyük ehtiyac duyulur. Bu ehtiyac Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyev cənablarının prinsipal mövqeyindən, dövlət idarəetməsi və dövlət qulluğu sahəsində həyata keçirilən islahatların məzmunundan irəli gəlir.

“Azərbaycan Respublikasında dövlət qulluğunun inkişafına dair 2019-2025-ci illər üçün Strategiya”nın 2023-2025-ci illərdə icrası üzrə Fəaliyyət Planı”nda “Dövlət qulluqçularının intizam məsuliyyəti ilə bağlı normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi”nə dair məsələ öz əksini tapmışdır (6.2-ci yarım bənd) [6]. Bu fakt seçilmiş mövzunun aktuallığını xarakterizə edən əsas amillərdən biri hesab edilir. Təbii ki, hər bir dövlət orqanının fəaliyyətini tənzim edən hüquqi aktlar mövcuddur. Lakin, dövlət orqanlarında daxili intizam qaydalarını tənzim edən vahid və sistemli, xüsusi hüquqi normlar yoxdur. Bu hal qanunvericilikdəki boşluqlardan biri kimi qiymətləndirilir və dövlət orqanlarında daxili intizamın vahid və sistemli hüquqi normalar əsasında tənzimlənməsinin zərurliyini şərtləndirir.

Fikrimizcə, dövlət orqanlarında daxili intizam qaydalarını həm ümumi - əmək hüququ, həm də xüsusi – dövlət qulluğu aspektində xarakterizə etmək olar. Bu baxımdan demək olar ki, müasir dövrdə dövlət orqanlarında daxili intizam qaydalarının təhlili həm elmi-nəzəri, həm də hüquqi və təcrübi cəhətdən böyük maraq kəsb edir.

Yuxarıda qeyd edilən amillər belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, müasir dövlət orqanlarında daxili intizam qaydalarına dair məsələ elmi-nəzəri, hüquqi və təcrübi cəhətdən **aktuallığı** ilə seçilir.

Daxili intizam qaydalarının ümumnəzəri, hüquqi və təcrübi aspektlərinə dair məsələ bu və ya digər dərəcədə elmi cəhətdən təhlil edilmişdir. Belə ki, daxili intizam qaydaları: A.M.Qasimov, L.S.Tal, V.N.Smironov, N.T.Mixaylenko, T.M.Faxrutdinova, N.N.Borodina, E.P.Voronkova, Y.S.Novikova, Y.V.Sorokin və b. müəlliflərin əsərlərində araşdırılmışdır. Lakin, dövlət orqanlarında daxili intizam qaydalarının hüquqi tənzimlənməsinə dair əsaslı təhlillər aparılmamış, onun müasir konsepsiyası ifadə edilməmiş, elmi-nəzəri və hüquqi modeli formalaşdırılmamışdır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini müasir dövlət orqanlarında daxili intizam qaydaları üzrə yaranan ictimai münasibətlər təşkil edir, predmetini isə dövlət orqanlarında daxili intizam qaydalarının tənzimlənməsini şərtləndirən Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində təsbit olunan hüquqi normalar təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi dövlət orqanlarında daxili intizam qaydalarının hüquqi tənzimlənməsinə dair elmi-nəzəri və normativ müddəaların təhlilindən ibarətdir. Göstərilən məqsədə nail olmaq üçün tədqiqat zamanı qarşıya aşağıdakı **vəzifələr** qoyulmuşdur: dövlət orqanlarında daxili intizam qaydalarının hüquqi tənzimlənməsinə dair - dövlət siyasətinin nəzərdən keçirilməsi; elmi-nəzəri baxışların ümumiləşdirilməsi; qanunvericilik bazasının təhlil edilməsi; dövlət orqanlarında daxili intizam qaydalarının tərkib elementlərinin müəyyən edilməsi; onun müasir elmi-nəzəri modelinin formalaşdırılmasına aid müddəaların ifadə edilməsi və qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinə dair təkliflərin verilməsi.

Tədqiqat metodları. Tədqiqatın **nəzəri-metodoloji əsasını** idrakın ümumi elmi metodları, o cümlədən obyektivlik, ardıcılıq, elmi-nəzəri və normativ hüquqi mənbələrin təhlili, ümumiləşdirmə, hüquq tətbiqetmə təcrübəsinin təhlili, xüsusi elmi metodlar, müqayisəli-hüquqi metod, hüquqi şərh və s. təşkil edir. Seçilmiş metodların kompleks şəkildə tətbiqi dövlət orqanlarında daxili intizam qaydalarının hüquqi tənzimlənməsinə dair elmi-nəzəri modelin formalaşdırılması və qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi üzrə müəyyən nəticələrə gəlməyə, ümumiləşdirmələr aparmağa və praktiki tövsiyələr təqdim etməyə imkan vermişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyi onunla şərtlənir ki, dövlət orqanlarında daxili intizam qaydalarının hüquqi tənzimlənməsinin elmi-nəzəri modeli ilk dəfə olaraq sistemli şəkildə təhlil edilir. Bu amil Azərbaycan hüquq elmi üçün seçilmiş mövzunun **aktuallığını**, onun təhlilinin zərurliyini, **elmi yeniliyini** və **təcrübi əhəmiyyətini** özündə ehtiva edir.

Əsas materialın şərhı. Azərbaycanın müasir inkişaf modelinin əsasını səmərəli dövlət idarəci-

liyi və nəticəyönümlü islahatlar təşkil edir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyev cənabları tərəfindən uğurla həyata keçirilən konstitusion islahatlar kompleks inkişafın Azərbaycan modelinin formalaşmasında mühüm yer tutur.

Aparılmış elmi təhlillər və müşahidə edilən təcrübə göstərir ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyev cənablarının dövlətə, xalqa və bəşəriyyətə xidmət edən ülvü ideyaları, inkişafın Azərbaycan modelinin əsasını təşkil edən kompleks xarakterli islahatları Azərbaycanın dövlətçilik tarixində və ölkədəxili, regional və beynəlxalq ictimai-siyasi mühitdə “İlham Əliyev islahatları”, “Dövlət idarəetməsində İlham Əliyev təcrübəsi” statusu qazanmış və dövlət başçıları üçün mütərəqqi təcrübə mənbəyinə çevrilmişdir. “Dövlət idarəetməsində İlham Əliyev təcrübəsi” özündə müasir Azərbaycanın inkişaf modelinin nümunəvi göstəricilərini, dünya liderləri üçün örnək olan dövlət idarəetmə metodlarını və institusional mexanizmləri ifadə edir. Nəticə etibarilə, müasir dövrün bütün tələblərini, liderlik amillərini, dahilik elementlərini özündə ifadə edən “İlham Əliyev Beynəlxalq Liderlik Məktəbi” ərəsəyə gəlmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyev cənablarının dövlət idarəetməsi sahəsində həyata keçirilən siyasətinə, o cümlədən korrupsiyaya qarşı mübarizəyə, dövlət vəzifəli şəxslərin fəaliyyətində şəffaflığın təmin edilməsinə dair dəyərli fikirləri, dövlət başçısı olaraq açıq mövqeyi böyük siyasi, hüquqi, mənəvi və elmi əhəmiyyət kəsb edir. Bu mövqə məcmu olaraq “Dövlət məmuru-nun fəaliyyətində İlham Əliyev prinsipləri”nin formalaşmasına gətirib çıxarmışdır.

Prezident İlham Əliyev cənablarının siyasi mövqeyi. Dövlət orqanlarında daxili intizam qaydalarının hüquqi tənzimlənməsini zəruri edən əsas amillərdən biri də Prezident İlham Əliyev cənablarının siyasi mövqeyidir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev cənabları ifadə edir ki, “Azərbaycan dinamik və dayanıqlı iqtisadi inkişafa nail olan müasir ölkədir. Həyata keçirilən siyasi, hüquqi və sosial siyasət nəticəsində Azərbaycanda demokratik və ədalətli cə-

miyyət qurulmuş, şəffaf ictimai münasibətlər sistemi formalaşdırılmışdır. Dövlət idarəçiliyində səmərəliliyin təmin edilməsi, açıq hökumət prinsiplərinin tətbiqi, elektron xidmətlərin inkişafı, korrupsiyaya qarşı mübarizə dövlət siyasətinin başlıca istiqamətləridir” [11, s.280]. Prezident İlham Əliyev cənabları “Müasir idarəetməyə gedən yol: dayanıqlı və innovativ dövlət xidmətlərinə doğru” beynəlxalq forumunun iştirakçılarna ünvanladığı müraciətində deyir (14 dekabr 2022): “Özünəməxsus inkişaf modeli ilə tanınan Azərbaycan, idarəetmə və əhaliyə dövlət xidmətləri göstərilməsi sahəsində də effektiv və çoxşaxəli islahatlar həyata keçirərək, konseptual yeniliklərin müəllifi olmuşdur. Belə unikal təşəbbüslərdən biri “ASAN xidmət” konsepsiyasıdır. Bununla da dövlət orqanları tərəfindən xidmətlər göstərilməsində vətəndaş məmnunluğunun və şəffaflığın təmin edilməsi, korrupsiya hallarının qarşısının alınması, innovativ yanaşmaların və müasir texnologiyaların tətbiq edilməsi, dövlət qulluqçusu – vətəndaş münasibətlərində yeni düşüncə tərzinin formalaşdırılması ideyalarını rəhbər tutan yeni xidmət modeli yaradılmış və bu model özünü uğurla doğrultmuşdur” [13, s.165].

Dövlət məmuru-nun fəaliyyətində İlham Əliyev prinsipləri. Dövlət orqanlarında daxili intizam qaydalarının hüquqi tənzimlənməsini zəruri edən əsas amil Prezident İlham Əliyev cənablarının müəyyən etdiyi məmur vəzifələri, onların məsuliyyətini şərtləndirən cəhətlər və fəaliyyətinin əsas prinsipləridir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev cənabları öz çıxışlarında, o cümlədən vəzifəyə təyin etdiyi şəxslərin ictimailəşmiş qəbulunu həyata keçirdiyi zamanlar dövlət məmuru-nun üzərinə düşən vəzifələri və onların məsuliyyətini tam aydın şəkildə ifadə edir. Prezident İlham Əliyev cənabları icra hakimiyyətlərinin başçısı təyin olunmuş şəxsləri qəbul edərkən (18 fevral 2022) demişdir: “**Siz daim insanlarla təmasda olmalısınız, onların problemlərini onlardan eşitməlisiniz, laqeyd olmamalısınız.** Yəni, bütün məmurlar qarşısında mənim tərəfimdən qoyulan **vəzifələr** bundan ibarətdir. **Çünki hər bir dövlət məmuru Prezident başda olmaq şərti ilə xalqın xidmətçisidir.** Mən bunu dəfələrlə öz çıxış-

larım da demişəm və icra başçıları nı vəzifəyə təyin edərəkən demişəm. Ancaq əfsuslar olsun ki, bəzi hallarda mənim təyin etdiyim vəzifəli şəxslər öz vəzifə borcunu yerinə yetirmək əvəzinə qanunsuz işlərlə məşğul idi, korrupsiya ilə, rüşvət-xorluqla məşğul idi. Kasıb insanların malına göz dikmişdilər, dövlət tərəfindən ictimai işlərə cəlb edilən insanların maaşını mənimsəmişdilər. Bu vicdansızlıq və əxlaqsızlıq nəticəsiz qalmadı. Biliyiniz kimi, bir çox icra başçıları cinayət məsuliyyətinə cəlb olunub, artıq bir çoxu məhkum edilib və bəzilərinin cinayət işlərinin istintaqı davam edir. Bu, tək cəza icra hakimiyyəti başçılarına aid deyil, bütün məmurlara aiddir. **Heç kim qanundan yuxarı ola bilməz. Qanun qarşısında hamı bərabərdir.** Dövlət məmurunun üzərinə düşən vəzifə və məsuliyyət onları dediyim **prinsiplərə** riayət etmələrinə sövq etməlidir. Əks təqdirdə onlar cəzalandırılacaq və artıq gördüyümüz işlər bunu təsdiqləyir. **Böyük vəzifə böyük imtiyaz deyil, böyük məsuliyyətdir.** Ona görə bu məsuliyyəti dərk edərəkən siz öz addımlarınızı da bu istiqamətdə atmalısınız [12, s.262-263].

Prezident İlham Əliyev cənablarının yuxarıda istinad olunan elmi xarakterli, dəyərlili fikirləri dövlət başçısının dövlət məmurunun fəaliyyətinə dair siyasi mövqeyini açıq ifadə edir, dövlət idarəetməsi və dövlət qulluğu sistemində, dövlət vəzifəli şəxslərin və dövlət qulluqçularının fəaliyyətində korrupsiyaya səbəb ola biləcək halların qarşısının alınmasına, dövlət idarəetməsində səmərəliliyin təmin edilməsinə xidmət edir. Bununla yanaşı həmin ideyalar özündə dövlət orqanlarında daxili intizamın gücləndirilməsini ehtiva edir və hüquqi bazanın yaradılmasının zəruriliyini şərtləndirir.

Prezident İlham Əliyev cənablarının elmi xarakter daşıyan, böyük təcrübə əhəmiyyət kəsb edən, dövlətin və cəmiyyətin mənafeyinə xidmət edən, milli-mənəvi və əxlaqi dəyərləri özündə birləşdirən fikirlərində dövlət məmurlarının gündəlik fəaliyyətinin əsasını təşkil edən **üç əsas vəzifə** və **dörd əsas prinsip** ifadə edilir.

Prezident İlham Əliyev cənabları tərəfindən bütün məmurlar qarşısında qoyulan **vəzifələr** aşağıdakı kimi ifadə edilir:

1) İnsanlarla təmasda olmaq;

2) İnsanların problemlərini onlardan eşitmək;

3) İnsanlara laqeyd olmamaq.

Prezident İlham Əliyev cənabları tərəfindən dövlət məmurlarının gündəlik fəaliyyətinin əsasını təşkil edən dörd əsas **prinsip** aşağıdakı kimi ifadə edilir:

1) Hər bir dövlət məmuru Prezident başda olmaq şərti ilə xalqın xidmətçisidir;

2) Heç kim qanundan yuxarı ola bilməz;

3) Qanun qarşısında hamı bərabərdir;

4) Böyük vəzifə böyük imtiyaz deyil, böyük məsuliyyətdir.

Fikrimizcə, sosial, siyasi, hüquqi, tarixi, milli-mənəvi və əxlaqi dəyərləri ifadə edən, cəmiyyət tərəfindən böyük rəğbətlə qarşılanan və alqışlanan, dövlət hakimiyyəti, dövlət idarəetməsi və dövlət qulluğu sistemində təcrübə cəhətdən özünü doğruldan, yeni nəsil dövlət məmurları tərəfindən peşəkarlığın sirləri kimi qəbul edilən, bir sıra elm sahələri üçün bugünün və gələcəyin tədqiqat obyektini kimi çıxış edən bu prinsiplər - "Dövlət məmurunun fəaliyyətində İlham Əliyev prinsipləri" statusu almışdır. "Dövlət məmurunun fəaliyyətində İlham Əliyev prinsipləri" özündə böyük sosial-siyasi, ictimai-iqtisadi, milli-mənəvi və əxlaqi dəyərləri ifadə edir, mürəkkəb məzmununa malikdir, şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin inkişafı üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Hesab edirik ki, bu prinsiplərin müvafiq elm sahələrinin tədqiqat obyektinə çevrilməsi, hüquq aktlarda leqallaşdırılması və dövlət idarəçiliyi üzrə kadr hazırlığı aparılan ali təhsil proqramlarına daxil edilməsi labüddür.

Hesab edirik ki, dövlət, bələdiyyə və biznes sektorunda güclü və şəffaf qarşılıqlı əlaqələr sistemini təmin edən əsas elementlərin elmi cəhətdən təhlili və təcrübədə tətbiqinin bazasını məhz həmin prinsiplər təşkil edir. Dövlət məmurunun hüquqi statusunun tərkib elementləri, dövlət və cəmiyyət qarşısındakı öhdəlikləri onların sosial məsuliyyətinin mürəkkəbliyi ilə diqqəti cəlb edilir. Dövlət məmurunun hüquqi məsuliyyəti öz məzmununa və növ müxtəlifliyinə görə fərqlənir. Hüquqi məsuliyyətin bütün növləri dövlət idarəetmə sistemində təzahür edir. Bu cəhət dövlət vəzifəli şəxslərin səlahiyyət həddi və məsuliyyətinin dərəcəsi ilə xarakterizə edilir.

Fikrimizcə, Prezident İlham Əliyev cənablarının müəllifi olduğu elmi ideyalar, əsas prinsiplər nəzəri və təcrübi nöqtəyi-nəzərdən qarşılıqlı vəhdət təşkil edir və dövlət məmurunun peşəkar fəaliyyətində təmin hissələri kimi xarakterizə olunur. Həmçinin bu prinsiplər dövlət orqanlarında daxili intizam qaydalarının, dövlət məmurunun intizam məsuliyyətinin və fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi üçün əsas meyarlar kimi qəbul edilə bilər. Qeyd edilənlər belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, həmin meyarlar dövlət məmurunun məsuliyyətinin hüquqi modelinin əsasını təşkil edir. A.M.Qasimov apardığı təhlilin nəticəsi olaraq belə qənaətə gəlir ki, “İntizam məsuliyyəti hüquq pozuntusu törətmiş təqsirli şəxsin davranışının mənfə qiyətləndirilməsi ilə bağlı olduğundan, ona hüquqi məsuliyyətin ümumi cəhətləri xasdır. Onun yaranması üçün hüquqi əsaslar, yəni bir tərəfdən intizam məsuliyyətinin subyektlərinə qarşı irəli sürülən tələbləri, digər tərəfdən isə onların pozulmasına görə intizam məsuliyyəti tədbirlərini təsbit edən normativ hüquqi aktların məcmusu zəruridir” [19, s.26]. Z.A.Əsgərov haqlı olaraq yazır ki: “İntizam məsuliyyəti, bir qayda olaraq, əmək münasibətlərində müəssisədaxili intizam qaydalarının pozulmasına görə tətbiq edilir” [14, s.285].

İslahatların xülasəsi: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 23 noyabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında dövlət qulluğunun inkişafına dair 2019-2025-ci illər üçün Strategiya”nın 5-ci bəndində “Dövlət qulluğunun inkişaf istiqamətləri” müəyyən edilmişdir, bu istiqamətlər sırasında “Dövlət qulluqçularının etik davranış qaydalarının tətbiqinin təkmilləşdirilməsi (5.10-cu yarımbənd)” aşağıdakı kimi ifadə edilmişdir: “Dövlət qulluqçularının etik davranışı korrupsiyaya qarşı mübarizədə əsas alətlərdən biri olmaqla, dövlət qulluğuna ictimai etimadın və vətəndaş məmnunluğunun artırılmasında mühüm rol oynayır. Dövlət qulluqçuları vəzifə funksiyalarının icrası zamanı bu qaydaları və bu sahədə müəyyən edilmiş dəyərləri rəhbər tutmalı, dövlət orqanlarının rəhbərləri davranışları ilə tabeliyindəki dövlət qulluqçularına nümunə olmalı, etik qaydaların tələblərinə onların əməl etməsini təmin etməlidirlər” [5].

“Azərbaycan Respublikasında dövlət qulluğunun inkişafına dair 2019-2025-ci illər üçün Strategiya”nın 2023-2025-ci illərdə icrası üzrə Fəaliyyət Planı” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2022-ci il 30 dekabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir. Həmin Fəaliyyət Planının 6-cı bəndi “Dövlət qulluğuna dair normativ hüquqi aktların təkmilləşdirilməsi və onların icrasına nəzarət” adlanır. Burada “Dövlət qulluqçularının intizam məsuliyyəti ilə bağlı normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi”nə dair məsələ də öz əksini tapmışdır (6.2-ci yarımbənd) [6]. Dövlət qulluqçularının intizam məsuliyyəti ilə bağlı normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsinə dair nəticə indikatorları müəyyən edilmişdir.

Dövlət orqanlarında daxili intizam qaydalarının sosial-hüquqi xarakteristikası. Müəssisədaxili intizam qaydalarına dair məsələ indiyə kimi elmi tədqiqat obyektinə olmuş və bu mövzuya dair xüsusi elmi təhlillər aparılmışdır. Müəssisədaxili intizam qaydalarına dair problemlər həm əmək intizamı, həm də intizam məsuliyyəti kontekstində təhlil edilmişdir. Müəssisədaxili intizam qaydaları tədqiqatçı alimlər tərəfindən ətraflı tədqiq olunmasına baxmayaraq, dövlət orqanlarında daxili intizam qaydalarına dair xüsusi elmi təhlillər aparılmamışdır. Fikrimizcə, dövlət orqanlarında daxili intizam qaydalarına dair problemin dövlət intizamı daxilində hüquq qaydası, əmək intizamı və intizam məsuliyyəti kimi anlayışların qarşılıqlı vəhdətində təhlili daha səmərəli olar.

Qeyd etdiyimiz kimi “Müasir dövlətin inkişafını şərtləndirən əsas amillərdən biri də dövlət qulluğu hüquq institutunun daimi təkmilləşdirilməsidir. Dövlət qulluğu hüquq normaları müxtəlif statuslu subyektlər arasında yaranan ictimai münasibətləri tənzim edir” [35, s.1], “Müasir dövlət idarəetməsinin əsas prioritet istiqamətlərindən biri mövcud hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsindən, yeni idarəetmə mexanizmlərinin yaradılmasından, dövlət hakimiyyəti və dövlət idarəetmə orqanlarının sistemləşdirilməsindən, peşəkar dövlət qulluğu kadr korpusunun formalaşdırılmasından, dövlət qulluqçularının potensialından səmərəli istifadədən, onların xidməti və peşəkarlıq səviyyəsinin artırılmasından, idarəçilik təc-

rübəsindən və əməyindən səmərəli istifadənin təmin edilməsindən ibarətdir” [36, s.6], “Dövlət qulluğu sahəsində yaranan ictimai münasibətlər müxtəlif hüquq sahələrinə məxsus normalarla tənzimlənir. Bu normalar kompleksinə əsasən konstitusiyaya, inzibati, əmək, sosial təminat qanunvericilik sistemlərinə və digər hüquq sahələrinə dair normalar daxildir. Bu normalar kompleks olaraq vahid qanunvericilik sistemində birləşir və dövlət qulluğu münasibətlərinin normativ hüquqi tənzimlənməsini təmin edir və hüquqi baza yaradır; dövlət qulluğu haqqında qanunvericilik sistemi dövlət qulluğu hüquq münasibətlərinin vahidliyini və differensiasiyasını şərtləndirir. Bu amil dövlət qulluqçularının hüquqi statusundan və onların əmək münasibətlərinin tənzimlənməsinin xüsusiyyətindən irəli gəlir” [21, s.86].

Fikrimizcə, bu tip məsələlərdən biri də dövlət orqanlarında daxili intizam qaydalarının xüsusi hüquqi normalar vasitəsilə bərqərar edilməsidir. Belə ki, dövlət qulluqçularının intizam məsuliyyəti ilə bağlı normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsini zəruri edən məsələlərdən biri də dövlət orqanlarında daxili intizam qaydalarını tənzim edən xüsusi hüquqi normaların mövcud olmamasıdır. A.M.Qasımov hesab edir ki, “Müəssisənin müəssisədaxili intizam qaydaları da istisna təşkil etmir. Lakin müəssisədaxili intizam qaydalarının əməyin təşkili, işəgötürən və işçilərin münasibət qaydasının müəyyən edilməsi üçün xüsusi əhəmiyyəti nəzərə alınmaqla, bu lokal normativ hüquqi sənədin müstəqil normativ-hüquqi akt kimi təhlili məqsəduyğundur. Hazırda hər bir müəssisə mülkiyyət formasından və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq, müəssisədaxili intizam qaydalarını müstəqil surətdə işləyib hazırlamaq və qəbul etmək hüququna malikdir. Savadlı şəkildə tərtib olunmuş qaydalar işəgötürənə işçilərin əmək vəzifələrini yerinə yetirməsinin gedişində yaranan mübahisə və münaqişələrin qarşısını almağa real imkan verir” [18, s.87]. Y.V.Sorokin yazır: “Daxili əmək qaydaları əmək münasibətlərinin ayrılmaz elementidir. Daxili əmək qaydalarına riayət etmək əmək münasibətlərini mülki-hüquq münasibətlərindən ayırmağa imkan verən meyarlardan biridir [31, s.193]. Y.S.Novikova haqlı olaraq yazır ki, “Hüquq ədəbiyyatında lokal

akt anlayışı ən çox əmək hüququ sahəsinə münasibətdə verilir. ... Lokal akt normativ hüquqi aktın bir növüdür və hüquq mənbəyi kimi çıxış edir [29, s.28]. Y.P.Voronkova yazır: “Layihəli əmək şəraitinin təmin edilməsində daxili əmək qaydalarının rolu birgə əmək iştirakçılarının fəaliyyətində hüquqi vasitəçilikdən ibarətdir. İşəgötürənin seçdiyi texnoloji prosesi həyata keçirərkən işçilərin ləyaqətinin həyata keçirilməsinə və təmin edilməsinə, onların potensialının inkişafına və layihəli əmək şəraitinin yaradılmasına yönəlmiş prosedurların işlənilməsi və hazırlanmasında ifadə olunur. Layihəli iş şəraitini təmin etməyə imkan verən maddi standartların tətbiqi prosedurlarıdır” [26, s.39-40].

Dövlət orqanlarında daxili əmək münasibətləri mövcuddur. Bu amil belə qənaətə əsas verir ki, dövlət orqanlarında layihəli əmək şəraitinin təmin edilməsində daxili əmək qaydalarının və ya daxili intizam qaydalarının tətbiqinə ehtiyac vardır. T.M.Faxrutdinova yazır ki: “Daxili əmək qaydalarının əsil normativ əsasını hüquq normasının strukturuna daxil edilmiş qayda təşkil edir. İşəgötürən sənəd səviyyəsində ona tabe olan birgə əmək iştirakçıları üçün düzgün formalaşdırdığı davranış konsepsiyasını işçiyə ünvanlanan tədbirlər sistemində həyata keçirməlidir” [34, s.18].

M.F.Məlikovanın intizamın növlərinə dair dəyərli fikirləri böyük elmi maraq kəsb edir. M.F.Məlikova haqlı olaraq yazır: “Dövlət idarəetməsinin sferalarından asılı olaraq intizamın müxtəlif növləri vardır: dövlət intizamı, əmək intizamı, hərbi intizam, maliyyə intizamı və s.” [20, s.361]. C.A.Süleymanov hesab edir ki, “... hüququn realizəsi, hüquqi göstərişlərin həyata keçirilməsi heç də formal tələb olmayıb, cəmiyyətin və dövlətin normal fəaliyyətinin, ictimai qaydanın, hüquq qaydasının və dövlət intizamının təmin olunmasının əsas amili kimi çıxış edir. Yalnız möhkəm qanunçuluq şəraitində ictimai və dövlət həyatında ədalətlik, humanistlik və azadlıq ideyaları bərqərar oluna bilər” [23, s.222-223].

İqtisadi-istehsal sisteminin əsas struktur elementi kimi müəssisə çıxış edir. Hər bir müəssisənin, o cümlədən dövlət orqanının normal inkişafının əsasını səmərəli və peşəkar idarəetmə sistemi təşkil edir. Elmi dövriyyədə idarəetmə ilə bağlı

bir sıra yanaşmalar mövcuddur. İctimai, o cümlədən hüquq elmləri sahəsində “idarəetmə” anlayışına dair mülahizələrə əsasən ifadə etmək olar ki, idarəetmə sosial məqsədlərə çatmaq, ictimai münasibətlərin bu və ya digər növünü tənzim etmək, o cümlədən dövlət orqanlarında daxili intizam qaydalarını tənzimləmək üçün, müəssisə daxilində ictimai-əmək-qulluq münasibətlərini tənzimləmək üçün müxtəlif hüquqi vasitələrdən istifadə edən dövlət vəzifəli şəxslərin məqsədyönlü fəaliyyətidir. Ə.H.Rzayevin fikrincə, “İdarəetmə öz mahiyyətinə görə müvafiq strukturları nizamlamaq və bu sistemin mövcudluğu və inkişafının qanunauyğunluğuna tam müvafiq effektiv funksiya göstərməsini təmin etmək məqsədilə subyektin obyektə idarəetmə təsirinə gətirir” [22, s.18-19]. V.Q.Afanasyevin fikrincə, “İdarəetmə prosesi mahiyyət etibarilə intizamsızlıq prosesinin antipodu olub, sistemi sabitləşdirməyə, onun keyfiyyət müəyyənliyini qorumağa, mühitlə dinamik tarazlığı qorumağa və bu və ya digər faydalı nəticəni əldə etməyə imkan verir” [24, s.208]. Mahiyyət etibarilə təşkilat anlayışı ilə idarəetmə anlayışı arasında sıx bağlılıq müşahidə edilir. S.P.Mavrin yazır ki, “idarəetmə dedikdə, müəyyən sosial obyektin lazımi davranışının təmin edilməsi və arzuolunan hala gətirilməsi üçün ona şüurlu məqsədyönlü təsir başa düşülməlidir, yəni təşkilat ona münasibətdə arzuolunan vəziyyətin üsulu, yaxud vasitəsi, yəni nizamlayıcı, yaxud təşkiləddici təsirin (təşkiləddici fəaliyyətin) özü kimi çıxış edir [27, s.15]. İqtisadi terminlər lüğətində yazılır ki, “idarəetmə - subyektlər, orqanlar tərəfindən adamlara və iqtisadi obyektlərə şüurlu, məqsədyönlü təsiretmədir. Onların hərəkətlərini istiqamətləndirmək və istənilən nəticələri almaq məqsədilə həyata keçirilir [17, s. 332-333].

N.T.Mixaylenko hesab edir ki: “Sovet əmək hüququnda müəssisədaxili intizam qaydaları dedikdə, sosialist müəssisələrinin, idarələrinin, təşkilatlarının fəhlə və qulluqçularının iş vaxtından tam və səmərəli istifadə olunmasına, əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinə və keyfiyyətli məhsul buraxılmasına yönəlmiş davranış sistemi başa düşülür” [28, s.209]. N.N.Borodina yazır: “Müəssisədaxili intizam qaydaları müəssisənin, idarənin, təşkilatın əmək hüquq münasibətinin iştirak-

çılarının müəyyən davranışını, onların işçinin əmək fəaliyyətinə daxil edilməsi ilə bağlı hüquq və vəzifələrini nəzərdə tutan əmək rejimidir” [25, s.107]. V.N.Smironov tərəfindən müəssisədaxili intizam qaydalarının anlamına dair maraqlı yanaşma göstərilmiş və onu hüquq qaydasının istehsalat şəraitinə uyğunlaşdırılmış və konkret müəssisə (idarə) hüdudlarında qüvvədə olan hissəsi kimi nəzərdən keçirilmişdir. V.N.Smironovun fikrincə, “müəssisədaxili intizam qaydaları əmək tapşırıqlarının yerinə yetirilməsinin gedişində istehsal kollektivinin daxilində təşəkkül tapan, əmək hüququnun normaları ilə tənzimlənən münasibətlərin birgə əmək prosesinin iştirakçılarının subyektiv hüquqlarını real surətdə həyata keçirmələrini və vəzifələrini yerinə yetirmələrini təmin edən sistemdir” [30, s.39-64].

Fikrimizcə, müasir dövlət orqanları sistemində daxili intizam qaydalarının tətbiq edilməsi bir sıra zəruri cəhətləri ilə diqqəti cəlb edir. Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, dövlət orqanlarında daxili intizam qaydalarının müəyyən edilməsinə dair məsələ araşdırılmamışdır və ya yetərincə məzmunlu şəkildə təhlil edilməmişdir. Daxili intizam qaydaları əmək hüquqi xarakterlidir. Buna görə də, daxili intizam qaydalarına dair məsələ əmək hüquq elminin tədqiqat obyektinə olmuşdur. Dövlət qulluğu əmək hüquqi xarakterli sahə olduğuna görə dövlət orqanlarında daxili intizam qaydalarının tətbiqi hüquqi və məntiqlidir.

B.A.Şelomov hesab edir ki, “Daxili əmək nizam qaydaları dedikdə, müəssisənin (idarənin, təşkilatın) əmək kollektivinin daxilində istehsalat vəzifələrinin yerinə yetirilməsinin gedişində müəyyən olunmuş və əmək prosesinin bütün iştirakçılarının subyektiv hüquqlarını həyata keçirmələrini və vəzifələrini yerinə yetirmələrini təmin edən qayda başa düşülür” [33, s.332].

Elmi-nəzəri baxışların təhlili belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, müəssisədaxili intizam qaydalarının anlayışına dair vahid fikir formalaşmamışdır. Bununla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, hüquqi kateqoriya kimi müəssisədaxili intizam qaydalarına dair müxtəlif məzmunlu yanaşmalar ifadə edilməkdədir. Daxili intizam qaydalarına dair klassik baxışların əsasını L.S.Talın konsepsiyası təşkil edir. L.S.Tal hesab edirdi ki, “Daim muzd-

lu əməyin köməyi ilə təsərrüfat vəzifələrini həyata keçirən müəssisələrdə yalnız məişət əhəmiyyətinə deyil, həm də mühüm hüquqi əhəmiyyətə malik xüsusi daxili qayda mövcuddur. Bu qayda əmək müqaviləsi ilə yaradılmayıb, fiziki, yaxud hüquqi şəxsə məxsusluğundan asılı olmayaraq sosial təsisat kimi müəssisəyə xasdır. ... Bu qaydaya münasibətdə saziş konstitutiv deyil, assentiv xarakter daşıyır, yəni sadəcə razılaşma, yaxud təbəçiliklə məhdudlaşır” [32, s.118].

Dövlət orqanlarında daxili intizam qaydalarını şərtləndirən qanunvericilik bazası. Daxili intizam qaydalarının tətbiqi məqbul hesab edilən dövlət təsisatlarının və vəzifəli şəxslərin dairəsinin müəyyən edilməsi üçün ilk növbədə Dövlət qulluğu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda təsbit edilmiş əsas anlayışların nəzərdən keçirilməsi zəruridir. “Dövlət qulluğu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişiklik edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikasının 2023-cü il 24 fevral tarixli Qanunu ilə Dövlət qulluğu haqqında Qanunun 1-ci maddəsi yeni redaksiyada verilibdir [9]. “Əsas anlayışlar” adlanan 1-ci maddədə - “dövlət qulluğu”, “dövlət qulluqçusu”, “dövlət orqanı” və “dövlət orqanlarının kateqoriyası (təsnifatı)” kimi anlayışların məzmunu təsbit edilibdir. Qanuna əsasən: “dövlət qulluğu – Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və digər normativ hüquqi aktlarına uyğun olaraq dövlətin məqsəd və funksiyalarının həyata keçirilməsi sahəsində dövlət qulluğu vəzifəsində xidmət (Maddə 1.1.1); dövlət qulluqçusu – yalnız bu Qanunun 1.1.4-cü maddəsində nəzərdə tutulan mənbələrdən dövlət məvacibi alan, bu Qanunla müəyyən edilmiş qaydada inzibati və ya yardımçı dövlət qulluğu vəzifəsini tutan və ixtisas dərəcəsi verilən, inzibati vəzifə üzrə ilk dəfə daimi dövlət qulluğuna qəbul edilərkən Azərbaycan Respublikasına sadıq olacağına and içən, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan dövlət orqanının işçisi (maddə 1.1.3); dövlət orqanı – Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə müəyyən edilmiş hüdudlarda dövlətin məqsədini və funksiyalarını həyata keçirən, Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən, Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsindən və qanunla mü-

əyyən edilən hallarda əlavə olaraq büdcədən kənar vəsaitlər hesabına maliyyələşdirilən, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və Azərbaycan Respublikasının qanunlarına uyğun olaraq yaradılan və bu Qanunun 7-ci maddəsində nəzərdə tutulan struktura malik olan dövlət təsisatı (maddə 1.1.4); dövlət orqanlarının kateqoriyası (təsnifatı) – dövlət orqanlarının statusu, iyerarxiyası və yurisdiksiyası (ölkə, regional və yerli səviyyədə) nəzərə alınmaqla təsnifləşdirilməsi (Maddə 1.1.5) [9] kimi ifadə edilir.

Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, Dövlət qulluğu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda daxili intizam və ya müəssisədaxili intizam qaydaları anlayışlarından istifadə edilmir. Həmin Qanunun “Dövlət qulluğu keçmənin digər məsələləri” adlanan 34-cü maddəsində isə təsbit edilir ki, “Bu Qanunda və ona uyğun qəbul edilmiş qanunvericilik aktlarında tənzimlənməyən dövlət qulluğu keçmə ilə bağlı digər məsələlər Azərbaycan Respublikasının əmək qanunvericiliyi ilə tənzimlənilir” [8]. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsinin “Bu Məcəllənin tətbiq edildiyi digər iş yerləri və qulluqçular” adlanan 5-ci maddəsinin ikinci hissəsində isə təsbit edilir ki, “Bu Məcəllə dövlət qulluqçularına, habelə prokurorluq, polis və digər hüquq-mühafizə orqanlarının qulluqçularına onların hüquqi statusunu tənzimləyən normativ hüquqi aktlarla müəyyən olunmuş xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla şamil edilir. Bu normativ hüquqi aktlarda həmin qulluqçuların əmək, sosial və iqtisadi hüquqları bütünlüklə əhatə olunmayıbsa, bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş müvafiq normalar onlara tətbiq edilir” [1]. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsinin VII bölməsi “Əmək və icra intizamı” adlanır. Həmin bölməyə daxil olan AR ƏM-in 182-ci maddəsində “Müəssisədaxili intizam qaydaları”na dair ümumi normalar təsbit edilibdir. Həmin maddənin birinci hissəsində deyilir: “Müəssisələrdə əmək müqavilələri, habelə bağlanmış kollektiv müqavilələr üzrə tərəflərin öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə nəzarətin həyata keçirilməsi, əmək qanunvericiliyinin tələblərinin gözlənilməsi və əmək intizamının təmin olunması məqsədi ilə müəssisədaxili intizam qaydaları qəbul edilə bilər” [1]. Bu maddədə müəssisədaxili

li intizam qaydalarının qəbulunu şərtləndirən dörd amil mövcuddur: 1) əmək müqavilələri üzrə tərəflərin öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə nəzarətin həyata keçirilməsi; 2) kollektiv müqavilələr üzrə tərəflərin öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə nəzarətin həyata keçirilməsi; 3) əmək qanunvericiliyinin tələblərinin gözlənilməsi; 4) əmək intizamının təmin olunması. Təşkiati-hüquqi və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq əmək hüquq münasibətləri mövcud olan istənilən təsisatda kollektiv müqavilə istisna olmaqla digər üç amilin mövcudluğu imperativ xarakter daşıyır. Bu isə o deməkdir ki, həmin amillər dövlət hakimiyyəti, dövlət idarəetməsi və dövlət qulluğu sisteminin, başqa sözlə hər bir dövlət orqanının fəaliyyətinin əsasını təşkil edir. AR ƏM-in 182-ci maddəsində təsbit edilmiş amillərin heç birini dövlət qulluğu haqqında qanunvericilik inkar etmir, əksinə onların hər birinin mövcudluğunu şərtləndirir. Qeyd edilən hüquqi normalara əsaslanaraq araşdırılan məsələyə əmək hüquqi aspektə yanaşılmış, lakin, dövlət orqanlarında daxili intizam qaydaları xüsusi kateqoriya kimi təhlil edilmişdir. Buna görə də, dövlət orqanlarında daxili intizamı gücləndirmək məqsədilə Dövlət qulluğu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununa aşağıdakı məzmununda “Maddə 24-1. Dövlət orqanlarında daxili intizam qaydaları” adlı yeni maddənin əlavə edilməsi məqsədmüvafiq olardı.

Araşdırılan mövzunun əhəmiyyəti baxımından “Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi Daxili Nizamnaməsinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 1996-cı il 17 may tarixli Qanunu böyük əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Daxili Nizamnaməsinin 31-ci maddəsində təsbit edilibdir ki, “Milli Məclisin Sədri: ... Milli Məclisin daxili intizamını bu Daxili Nizamnamədə nəzərdə tutulmuş səlahiyyətlər çərçivəsində təmin edir” [2].

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2017-ci il 10 oktyabr tarixli Fərmanı ilə “Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin iş qaydası” təsdiq edilibdir. Həmin Qaydanın 1.1-ci bəndində təsbit edilir ki, “Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin iş qaydası (bundan sonra - Qayda) Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının

da təsbit edilmiş və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aktları ilə ona həvalə olunmuş səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi üçün onun fəaliyyətinin təşkili qaydalarını müəyyən edir” [4].

Dövlət qulluğu haqqında Qanunda “intizam məsuliyyəti”, “intizam xətası”, “intizam tənbehi” və “əmək intizamı” kimi əmək hüquqi anlayışlardan istifadə edilir. Dövlət qulluğunun xüsusi növü nəzərdə tutulan dövlət orqanlarında isə “xidməti intizam” anlayışından geniş istifadə edilir.

Azərbaycan Respublikasının 2001-ci il 29 iyun tarixli Qanunu [3] ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının daxili işlər orqanlarında xidmət keçmə haqqında Əsasnamə”nin VII fəsilə “Daxili işlər orqanlarında xidməti intizam” adlanır. Həmin Əsasnamənin 108-ci bəndində daxili işlər orqanlarında xidməti intizama aşağıdakı məzmununda anlayış verilməmişdir: “Daxili işlər orqanlarında xidməti intizam - əməkdaşlar tərəfindən onlara həvalə olunmuş vəzifələrin icrasından və öz səlahiyyətlərini həyata keçirən zaman Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə, vəzifə təlimatlarına, habelə Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanının və bilavasitə rəislərin əmr və göstərişlərinə əməl etməkdən ibarətdir” [3].

Azərbaycan Respublikasının 12 iyun 2001-ci il tarixli Qanunu ilə təsdiq edilmiş “Dövlət vergi orqanlarında xidmət haqqında Əsasnamə”nin 44-cü bəndi ilə müəyyən edilir ki, “Vergi orqanlarının nümunəvi daxili intizam qaydaları müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilir” [10]. “İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidmətində Daxili Xidməti İntizam Qaydaları” [16] xidmətin əməkdaşlarının xidməti fəaliyyətində ümumi davranış qaydalarını müəyyən edən beş hissədən ibarətdir. Bura: “Ümumi müddəalar; Vergi orqanlarında xidmətin şərtləri; Xüsusi geyim və xidməti vəsiqə; Xidməti intizam; Həvəsləndirmə və intizam məsuliyyətinə cəlb etmə” kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edən lokal tənzimləyici normalar daxil edilmişdir. Başqa bir nümunə kimi 02 iyul 2009-cu ildə qəbul edilmiş “Azərbaycan Respublikası Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsinin aparatı və ərazi şöbələrində Daxili İntizam Qaydaları”nı göstərmək olar [7]. Bununla yanaşı “Həbs yerlərinin daxili intizam

Qaydalarının təsdiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2014-cü il 26 fevral tarixli qərarı ilə “İstintaq təcrüdəxanalarının daxili intizam Qaydaları” və “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları” təsdiq edilmişdir [15]. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu tip daxili intizam qaydaları adındanda göründüyü kimi xüsusi rejimlər üzrə münasibətlərin tənzimlənməsinə xidmət edir. Bununla yanaşı həm elmi-nəzəri baxışlar, həm də normativ müddəalar dövlət orqanlarında daxili intizam qaydalarının qəbul və tətbiq edilməsinin labüdlüyünü özündə ifadə edir.

Nəticə. Tədqiqatın yekunu olaraq aparılmış təhlillər və ümumiləşdirmələr əsasında elmin zənginləşməsinə və qüvvədə olan qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinə dair aşağıdakı mühüm nəticələr əldə olunmuşdur:

1. Dövlət orqanlarında daxili intizam qaydalarının hüquqi tənzimlənməsini zəruri edən əsas amil Prezident İlham Əliyev cənablarının müəyyən etdiyi məmur vəzifələri, onların məsuliyyətini şərtləndirən cəhətlər və fəaliyyətinin əsas prinsipləridir.

2. Prezident İlham Əliyev cənablarının elmi xarakterli, dəyərli fikirləri dövlət başçısının dövlət məmurunun fəaliyyətinə dair siyasi mövqeyini açıq ifadə edir, dövlət idarəetməsi və dövlət qulluğu sistemində, dövlət vəzifəli şəxslərin və dövlət qulluqçularının fəaliyyətində korrupsiyaya səbəb ola biləcək halların qarşısının alınmasına, dövlət idarəetməsində səmərəliliyin təmin edilməsinə xidmət edir. Bununla yanaşı həmin ideyalar özündə dövlət orqanlarında daxili intizamın gücləndirilməsini ehtiva edir və hüquqi bazanın yaradılmasının zəruriliyini şərtləndirir.

3. Prezident İlham Əliyev cənablarının müəllifi olduğu elmi ideyalar, əsas prinsiplər nəzəri və təcrübi nöqtəyi-nəzərdən qarşılıqlı vəhdət təşkil edir və dövlət məmurunun peşəkar fəaliyyətində tamın hissələri kimi xarakterizə olunur. Həmçinin bu prinsiplər dövlət orqanlarında daxili intizam qaydalarının, dövlət məmurunun intizam məsuliyyətinin və fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi üçün əsas meyarlar kimi qəbul edilə bilər. Qeyd edilənlər belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, həmin meyarlar dövlət məmurunun məsuliyyətinin hüquqi modelinin əsasını təşkil edir.

4. Elmi təhlil belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, Prezident İlham Əliyev cənablarının müəllifi olduğu dövlət məmurunun fəaliyyətinin əsasını təşkil edən prinsiplər böyük təcrübi əhəmiyyət kəsb edir və dövlət orqanlarının daxili intizam qaydalarında öz əksini tapması zəruridir.

5. “Dövlət məmurunun fəaliyyətində İlham Əliyev prinsipləri” özündə böyük sosial-siyasi, ictimai-iqtisadi, milli-mənəvi və əxlaqi dəyərləri ifadə edir, mürəkkəb məzmunla malikdir, şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin inkişafı üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Hesab edirik ki, bu prinsiplərin müvafiq elm sahələrinin tədqiqat obyektinə çevrilməsi, hüquq aktlarda leqallaşdırılması və dövlət idarəçiliyi üzrə kadr hazırlığı aparılan ali təhsil proqramlarına daxil edilməsi labüddür.

6. Fikrimizcə, idarəetmə yönümlü ali təhsil müəssisələrində “İlham Əliyev islahatları”, “Dövlət idarəetməsində İlham Əliyev təcrübəsi”, “Dövlət məmurunun fəaliyyətində İlham Əliyev prinsipləri” və “İlham Əliyev Beynəlxalq Liderlik Məktəbi” adlı xüsusi təlim kurslarının təşkil edilməsi, həmin kurslara həm yerli, həm də xarici ölkələrin dövlət, bələdiyyə və biznes sektorunda fəaliyyət göstərən şəxslərin cəlb edilməsi məqsədmüvafiq olardı.

7. Hesab edirik ki, “İlham Əliyev Beynəlxalq Liderlik Məktəbi Elmi-Tədqiqat İnstitutu”nun təsis edilməsi günün zəruri tələblərindən biridir.

8. Müasir dövlət orqanları sistemində daxili intizam qaydalarının tətbiq edilməsi bir sıra zəruri cəhətləri ilə diqqəti cəlb edir. Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, dövlət orqanlarında daxili intizam qaydalarının müəyyən edilməsinə dair məsələ araşdırılmamışdır və ya yetərincə məzmunlu şəkildə təhlil edilməmişdir. Daxili intizam qaydaları əmək hüquqi xarakterlidir. Buna görə də, daxili intizam qaydalarına dair məsələ əmək hüquq elminin tədqiqat obyektinə olmuşdur. Dövlət qulluğu əmək hüquqi xarakterli sahə olduğuna görə dövlət orqanlarında daxili intizam qaydalarının tətbiqi hüquqi və məntiqidir.

9. AR ƏM-in 182-ci maddəsində təsbit edilmiş amillərin heç birini dövlət qulluğu haqqında qanunvericilik inkar etmir, əksinə onların hər birinin mövcudluğunu şərtləndirir. Qeyd edilən hü-

quqi normalara əsaslanaraq araşdırılan məsələyə əmək hüquqi aspektə yanaşılmış, lakin, dövlət orqanlarında daxili intizam qaydaları xüsusi kateqoriya kimi təhlil edilmişdir. Həm elmi-nəzəri baxışlar, həm də normativ müddəalar dövlət orqanlarında daxili intizam qaydalarının qəbul və tətbiq edilməsinin labüdlüyünü özündə ehtiva edir.

10. “Dövlət məmurunun fəaliyyətində İlham Əliyev prinsipləri”nin dövlət orqanlarının daxili intizam qaydalarında öz əksini tapmasının təcrübi əhəmiyyətini, qanunvericilikdəki boşluqların aradan qaldırılmasının, hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsinin, yeni hüquqi normaların qəbulunun zəruriliyini, dövlət orqanlarında daxili intizamın vahid və sistemli hüquqi normalar əsasında tənzimlənməsinin vacibliyini nəzərə alaraq, dövlət orqanlarında daxili intizamı gücləndirmək məqsədilə Dövlət qulluğu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununa aşağıdakı məzmununda yeni maddənin əlavə edilməsi məqsədmüvafiq hesab edilir:

“Maddə 24-1. Dövlət orqanlarında daxili intizam qaydaları

24-1.1. Dövlət orqanlarında daxili intizamı gücləndirmək məqsədilə “Dövlət orqanlarında daxili intizam qaydaları” qəbul edilir.

24-1.2. Dövlət orqanlarında nümunəvi daxili intizam qaydaları müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilir.

24-1.3. Dövlət orqanlarında daxili intizam qaydaları bu Qanunun 1.1.4-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş şərtlərə uyğun olaraq dövlət orqanı hesab edilən və müvafiq struktura malik olan hər bir dövlət təsisatında tətbiq edilir və həmin dövlət tə-

sisatının rəsmi internet saytında yerləşdirilir.

24-1.4. Dövlət orqanlarının daxili intizam qaydalarına, bir qayda olaraq, milli-mənəvi və əxlaqi dəyərləri özündə ifadə edən aşağıdakı müddəalar - “Dövlət məmurunun fəaliyyətində İlham Əliyev prinsipləri” daxil edilir:

- Hər bir dövlət məmuru Prezident başda olmaq şərti ilə xalqın xidmətçisidir;
- Heç kim qanundan yuxarı ola bilməz;
- Qanun qarşısında hamı bərabərdir;
- Böyük vəzifə böyük imtiyaz deyil, böyük məsuliyyətdir.

24-1.5. Dövlət orqanlarının daxili intizam qaydalarının təkib hissəsi olaraq etik davranış qaydaları qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq qəbul edilir.

24-1.6. Dövlət orqanlarının daxili intizam qaydalarına bir qayda olaraq, xüsusi növ intizam məsuliyyətinə dair müddəalar daxil edilir.

24-1.7. Dövlət orqanlarında daxili intizam qaydalarının əsas bölmələri böyüdülmüş şəkildə bütün heyətin hər gün görə biləcəyi yerdən asılmalıdır.

24-1.8. Dövlət orqanlarında daxili intizam qaydaları ilə əlaqədar digər məsələlər Azərbaycan Respublikasının dövlət qulluğu haqqında qanunvericiliyi və əmək qanunvericiliyi ilə tənzimlənir.

Qeyd: 24-1.4-cü maddədə dövlət orqanlarının daxili intizam qaydalarına, bir qayda olaraq daxil edilməsi nəzərdə tutulmuş müddəalar “Dövlət orqanlarının daxili intizam qaydaları”nın 1-ci səhifəsində sağ tərəfdə, yuxarı hissədə öz əksini tapır və əsas bölmələrdən biri hesab edilir”.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi. – Bakı: Hüquq Yayın Evi, – 2023. – 284 s.
2. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi Daxili Nizamnaməsinin təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının 1996-cı il 17 may tarixli 74-IQ nömrəli Qanunu // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 1997, №02, maddə 107
3. Azərbaycan Respublikasının daxili işlər orqanlarında xidmət keçmə haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının 2001-ci il 29 iyun tarixli 168-IIQ nömrəli Qanunu // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2001-ci il, № 7, maddə 453
4. “Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin iş qaydası”nın və “Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Aparatı haqqında Əsasnamə”nin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respubli-

- kası Prezidentinin 2017-ci il 10 oktyabr tarixli 1627 nömrəli Fərmanı // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2017, №10, maddə 1794
5. “Azərbaycan Respublikasında dövlət qulluğunun inkişafına dair 2019-2025-ci illər üçün Strategiya”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 23 noyabr tarixli 739 nömrəli Sərəncamı // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2018, №11, maddə 2395
 6. “Azərbaycan Respublikasında dövlət qulluğunun inkişafına dair 2019-2025-ci illər üçün Strategiya”nın 2023-2025-ci illərdə icrası üzrə Fəaliyyət Planı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2022-ci il 30 dekabr tarixli 3696 nömrəli Sərəncamı // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2022, №12, maddə 1524
 7. Azərbaycan Respublikası Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsinin aparatı və ərazi şöbələrində Daxili İntizam Qaydaları // Azərbaycan Respublikası Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsinin 02.07.2009-cu il tarixli 08 nömrəli Əmri : <https://emlak.gov.az/az/news/view/4844-Azərbaycan-Respublikası-Əmlak-Məsələləri-Dövlət-Komitəsinin-aparatı-və-ərazi--şöbələrində-Daxili-Intizam-Qaydaları> (Son istifadə tarixi: 12.11.2023)
 8. Dövlət qulluğu haqqında Azərbaycan Respublikasının 2000-ci il 21 iyul tarixli 926-IQ nömrəli Qanunu // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2001, № 01, maddə 1
 9. “Dövlət qulluğu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişiklik edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikasının 2023-cü il 24 fevral tarixli 825-VIQD nömrəli Qanunu // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2023, №4, maddə 459
 10. Dövlət vergi orqanlarında xidmət haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının 12 iyun 2001-ci il tarixli 141-IIQ sayılı Qanunu // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2001, №07, maddə 443
 11. Əliyev, İ.H. İnkişaf – məqsədimizdir. Altmış üçüncü kitab. / İ.H.Əliyev. – Bakı: Azər nəşr, – 2018. – 408 s.
 12. Əliyev, İ.H. İnkişaf – məqsədimizdir. Yüz on yeddinci kitab. / İ.H.Əliyev. – Bakı: Azər nəşr, – 2022. – 392 s.
 13. Əliyev, İ.H. İnkişaf – məqsədimizdir. Yüz iyirmi dördüncü kitab. / İ.H.Əliyev. – Bakı: Azər nəşr, – 2022. – 372 s.
 14. Əsgərov, Z.A. Konstitusiyaya hüququ. Dərslük. / Z.A.Əsgərov. – Bakı: Bakı Universiteti, – 2011. – 760 s.
 15. “Həbs yerlərinin daxili intizam Qaydalarının təsdiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2014-cü il 26 fevral tarixli 63 nömrəli Qərarı // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2014, №8, maddə 1001
 16. İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidmətində daxili xidməti intizam Qaydaları // İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidmətinin rəisinin 02.06.2022-ci il tarixli 2217040100646900 nömrəli əmri : <https://www.taxes.gov.az/az/post/1936>
 17. İzahlı iqtisadi terminlər lüğəti. 2 cildə. I cild / Tərtib edənlər: Ə.M.Abbasov, M.M.Bağirov, D.A.Bağirov, S.H.Pürhani. – Bakı: Nurlan, – 2005. – 546 s.
 18. Qasımov, A.M. Müəssisədaxili intizam qaydaları // - Bakı: Qanun, - 2009. №9, - s.87-90.
 19. Qasımov, A.M. İntizam məsuliyyətinin anlayışı haqqında məsələyə dair // – Bakı: Bakı Universitetinin Xəbərləri, Sosial-siyasi elmlər seriyası, – 2019. №01, – s.20-28.
 20. Məlikova, M.F. Hüquq nəzəriyyəsi. Dərslük. / M.F.Məlikova. – Bakı: Elm və təhsil, – 2019. – 448 s.
 21. Məmmədov, O.C. Dövlət qulluqçularının əmək münasibətlərinin tənzimlənməsi sistemində konstitusiyaya, inzibati, əmək və sosial təminat hüquq normalarının nisbəti // – Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. Sosial elmlər, – 2019. №02, – s.77-90.

22. Rzayev, Ə.H. Dövlət idarəetməsi: nəzəriyyə və praktika. / Ə.H.Rzayev. – Bakı: Elm, – 2021. – 364 s.
23. Süleymanov, C.A. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında xalq hakimiyyəti konsepsiyası (monoqrafiya). / C.A.Süleymanov. – Bakı: – 2021, – 754 s. (elektron nəşr), <https://www.lhri.az/az/library-books/Azərbaycan%20Respublikasının%20Konstitusiyasında%20xalq%20hakimiyyəti%20konsepsiyası%20%28monoqrafiya%29> (Son istifadə tarixi: 12.11.2023)
24. Афанасьев, В.Г. Системность и общество. / В.Г.Афанасьев. – Москва: Политиздат, – 1980. – 368 с.
25. Бородина, Н.Н. Регулирования внутреннего трудового распорядка на предприятии // Советское государство и право, – 1969, № 2, – с.107-114.
26. Воронкова, Е.Р. Понятие и система внутреннего трудового распорядка в организации // Юридическая наука и практика, – 2022. Т.18, №2. – с.37-43.
27. Маврин, С.П. Правовые средства управления трудом на предприятии. / С.П.Маврин. Ленинград: Ленинградского ун-та, – 1989, – 196 с.
28. Михайленко, Н.Т. Правовые проблемы дисциплины труда в СССР. (Теоретические аспекты). / Н.Т.Михайленко. – Фрунзе: Мектеп, – 1972. – 510 с.
29. Новикова, Ю.С. Локальные акты как средство индивидуализации правового регулирования общественных отношений в организациях различных форм собственности // Правопорядок: история, теория, практика, – 2023. №1(36). – с.25-30.
30. Смирнов, В.Н. Внутренний трудовой распорядок на предприятии. / Смирнов В.Н. – Ленинград: Ленинградского ун-та, – 1980. – 158 с.
31. Сорокин, Я.В. Внутренний трудовой распорядок: проблемные аспекты // Thesaurus: Зборник naukovykh prac, Magilëўski інстытут МУС. – Магілёў, – 2015. Вып.1. – с.193-197.
32. Таль, Л.С. Трудовой договор. Цивилистическое исследование. В 2-х ч. Ч. II: Внутренний порядок хозяйственных предприятий. – Ярославль: Типография «Губернского Правления», – 1918. – 188 с.
33. Трудовое право России: Учебник / Под ред. О.В.Смирнова и И.О.Снигиревой. – Москва: Проспект, – 2011, – 624 с.
34. Фахрутдинова, Т.М. Внутренний трудовой распорядок организации: правовые вопросы : Автореферат дис. ... кандидата юридических наук : 12.00.05. – Томск, 2006. – 32 с.
35. Mammadov, O.J. (2018). Constitutional and Legal Support of Civil Service Relations in the Legislature: Azerbaijani Experience // Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues (JLERI), London, United Kingdom. Volume 21, Issue 3, 2018, pp. 1-11. <https://www.abacademies.org/articles/constitutional-and-legal-support-of-civil-service-relations-in-the-legislature-azerbaijani-experience-7314.html>
36. Mammadov, O.J. (2023). State Administrative and Contractual Character of Labor Law Relations of Civil Servants. International Journal of Professional Business Review, 8(8), e03152. pp.1-18. <https://doi.org/10.26668/businessreview/2023.v8i8.3152>

Орудж Мамедов

**Внутренние дисциплинарные правила в государственных органах:
теоретико-правовой анализ**

В статье анализируются положения о теоретической и правовой модели внутренних дисциплинарных правил в государственных органах. Политическая позиция господина Президента Ильхама Алиева охарактеризована как один из основных факторов, обуславливающих необ-

ходимость правового регулирования внутренних дисциплинарных правил в государственных органах. Обобщены теоретические взгляды на внутренние дисциплинарные правила в государственных органах и проанализирована законодательная база. Определены составные элементы внутренних дисциплинарных правил государственных органов и сформулированы научные положения, характеризующие его современную теоретико-правовую модель, а также сделаны предложения по совершенствованию законодательства.

Правовой статус государственных органов, их обязательства перед государством и обществом обусловлены систематическим регулированием их внутренней дисциплины. Признано необходимым создание правовых норм, предусматривающих применение внутренних дисциплинарных правил в государственных органах.

Oruj Mammadov

Internal disciplinary rules in state bodies: theoretical-legal analysis

The article analyzes the provisions on the theoretical and legal model of internal disciplinary rules in state bodies. The political position of Mr. President Ilham Aliyev has been characterized as one of the main factors necessitating the legal regulation of internal disciplinary rules in state bodies. Theoretical views on internal disciplinary rules in state bodies were summarized and the legislative base was analyzed. Constituent elements of the internal disciplinary rules of the state bodies have been defined and the scientific clauses characterizing its modern theoretical and legal model have been expressed and proposals for improving the legislation have been made.

The legal status of state bodies, their obligations to the state and society is conditioned by the systematic regulation of their internal discipline. It is considered necessary to create legal norms that stipulate the application of internal disciplinary rules in state bodies.

UOT: 343.1

Mətanət ƏSGƏROVA

*Ədliyyə Akademiyasının baş müəllimi,
ədliyyə müşaviri, Azərbaycan Dillər
Universitetinin professoru, h.f.d.
e-mail: matanatasgarova@yahoo.com*

VAHİD MƏHKƏMƏ TƏCRÜBƏSİ, ƏDALƏT MÜHAKİMƏSİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİNƏ XİDMƏT EDİR

CİNYƏT PROSESİ

Açar sözlər: vahid məhkəmə təcrübəsi, ədalət mühakiməsinin səmərəliliyi, məhkəmə preseden-ti, məhkəmələrin fəaliyyətinin monitorinqi

Ключевые слова: единая судебная практика, эффективность правосудия, судебный прецедент, мониторинг деятельности судов

Key words: unified court practice, efficiency of justice, case law, monitoring of court activities

Səmərəli ədalət mühakiməsi insan və vətəndaşın pozulmuş hüquqlarının və maraqlarının real müdafiəsinin və bərpa edilməsinin, ədalətliliyin təmin edilməsidir. Başlıca tələblərdən biri də əhalinin məhkəmə sistemə etimadının yüksəldilməsidir. Prosesual qanunvericilikdə apellyasiya və kassasiya instansiyalarında işlərə yenidən baxılması vahid yanaşmanın təmin edilməsi vasitəsidir. Belə yanaşmalardan biri də Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyində nisbətən yeni institut olan məhkəmə təcrübəsinin vahidliyidir. Hüquqtətbiqedici təcrübədə vahid yanaşma hüququn aliliyi prinsipinin həyata keçirilməsinin əsas şərtlərindən biridir. Məhkəmə təcrübəsinin vahidliyi Azərbaycan Respublikasında aparılan hüquq islahatlarının məntiqi nəticəsidir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsinin I hissəsində hamının qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi hüququ CPM-nin prinsipi kimi 11.1-ci maddədə öz əksini tap-

mışdır. Vahid məhkəmə təcrübəsi qeyd olunan prinsipin təzahür formalarından biridir.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi özünün qərarlarında “məhkəmə təcrübəsinin ardıcılığını və məhkəmə qərarlarının vəhdətini təmin edən mexanizmlərin yaradılmasının vacibliyini dəfələrlə bəyan etmişdir” [16, § 55].

Cinayət mühakimə icraatının həyata keçirilməsi zamanı maddi və prosesual hüquq normalarının eyni cür tətbiq edilməsinin təmin edilməsi qanunun aliliyi prinsipinin təmin edilməsi üsullarından biridir. Qanunların aliliyi dövlət hakimiyyəti orqanlarının öz fəaliyyətində insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi, onların ali dəyər kimi qəbul edilməsi ilə bağlıdır. Qanunun aliliyi insan hüquqlarının dövlət orqanlarının fəaliyyətinə münasibətdə üstünlüyü deməkdir.

Vahid məhkəmə təcrübəsi cinayət mühakimə icraatının ədalətliliyi prinsipinin də təminatlarından biridir. Ədalətlilik əslində həm də cinayət mühakimə icraatının səmərəliliyinin göstəricisidir. Müqəddəs Quranın 16-cı ən-Nəhl surəsinin (Bal arısı surəsinin) 90-cı ayəsində qeyd edilir ki, “Həqiqətən, Allah ədalətli olmağı, yaxşılıq etməyi və qohumlara haqqını verməyi əmr edir, iyrenc işlər görməyi, pis əməllər törətməyi və azgınlıq etməyi isə qadağan edir. O sizə öyüdnəsihət verir ki, bəlkə düşünüb ibrət alasınız”. Ümumiyyətlə, ədalətlilik və ədalət mühakiməsi

cəmiyyətin sabitliyinin, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinə yönəldilmişdir. Buna görə də vahid məhkəmə təcrübəsi ədalət mühakiməsinin fəaliyyətinin cəmiyyətin maraqlarının təmin edilməsinə yönəldilməsi üçün əhəmiyyətli olan bir instituttur.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 131-ci maddəsinin I hissəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi ümumi və ixtisaslaşdırılmış məhkəmələrin icraatına aid edilən mülki, cinayət və digər işlər üzrə ali məhkəmə orqanı olmaqla yanaşı, kassasiya qaydasında ədalət mühakiməsinə həyata keçirir və məhkəmələrin təcrübəsinə aid məsələlər üzrə izahatlar verir. “Məhkəmələr və hakimlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 7-cu maddəsinin 3-cü hissəsinin 6-cı bəndinə əsasən Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 131-ci maddəsinə uyğun olaraq məhkəmə təcrübəsinə dair məsələlər üzrə məhkəmələrə izahlar verir, verilmiş izahların aktuallığını təmin etmək məqsədilə onların yenilənməsini təşkil edir. Qanunun 79-1-ci maddəsi Ali Məhkəmə tərəfindən vahid məhkəmə təcrübəsinin formalaşdırılmasına həsr edilmişdir. Qanununun tələbinə əsasən vahid məhkəmə təcrübəsi məhkəmələrin hüquqi məsələlərin həllinə yanaşmasının sabitliyini və ədalət mühakiməsi həyata keçirilərkən maddi və prosesual hüquq normalarının eyni cür tətbiq edilməsini təmin etmək məqsədilə formalaşdırılır.

Vahid məhkəmə təcrübəsində söhbət hüquqi məsələlərin həllinə eyni yanaşmadan gedir. Hüquqi məsələlərin həllinə eyni yanaşma ümumiyyətlə hüquq normalarının fraqmentar, ümumi aspektlərdən və məzmunundan kənar tətbiqinin qarşısını alır və bununla da vahidliyi təmin edir. Əks halda müxtəlif hüquqi institutların uyğun gələn aspektlərinin məzmunundan kənar müxtəlif məsələlərin həllinə tətbiq edilməsi, hüquqi yanaşma zamanı sistemli yanaşma kimi metodoloji aspektlərdən kənara çıxılmasına və hüquqi yanaşmanın müxtəlifliyi üçün şərait yaratmış olur. Əslində elmə yeni anlayışların gətirilməsinin, institutların daxil edilməsinin səbəblərindən biri də hüquqi yanaşmanın eyniliyinin təmin edilməsidir.

Hüquq ədəbiyyatında və məhkəmə təcrübəsində “hüquqi yanaşma” və “hüquqi mövqe” anlayışlarından geniş istifadə olunur. “Hüquqi mövqe” anlayışı hüquqtətbiqedicili fəaliyyətlə, o cümlədən məhkəmələrin fəaliyyəti ilə bağlıdır. Əslində həm hakim, həm vəkili, həm də digər hüquqşünaslara tətbiq edildikdə onların hüquqi mövqeləri anlayışlarından istifadə edə bilərik. Hüquqi mövqelərin subyektləri müxtəlif ola bilər. Ancaq vahid məhkəmə təcrübəsini məhkəmənin hüquqi mövqeyi maraqlandırır. Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinin qərarlarında və Konstitusiya Məhkəməsinin qərarlarında [3,4,5,6,7,8] “İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin hüquqi mövqeyi”, “Konstitusiya Məhkəməsinin hüquqi mövqeyi”, “qanunvericinin hüquqi mövqeyi” anlayışlarından istifadə olunur. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi hüquqi mövqeyinin məhkəmələr tərəfindən nəzərə alınmasının vacibliyini öz qərarında belə izah edir ki, “Konstitusiya Məhkəməsinin hüquqi təbiəti və səlahiyyətləri pozulmuş hüquqları prosesual baxımdan bərpa etməyə imkan vermir. Bununla bağlı olaraq, qanunverici həmin vəzifəni ümumi yurisdiksiyalı məhkəmələrinin üzərinə qoyur. Qeyd olunan məsələ ilə bağlı sonunculara verilmiş səlahiyyətlər müəyyən çərçivələrə malik olmaqla, Konstitusiya Məhkəməsi səlahiyyətlərinin mənimsənilməsinə, hüquqi mövqelərinin rədd edilməsinə və ya qərarlarının icra olunmamasına əsas vermir. Konstitusiya məhkəmə icraatında hüquq və azadlıqların pozulmasının müəyyən olunması və Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən məhkəmə aktlarının Konstitusiyaya və qanunlara uyğun olmayan hesab edilməsindən sonra pozulmuş hüquq və azadlıqlar ümumi yurisdiksiyalı məhkəmələrdə bərpa olunmalıdır. Bu zaman Konstitusiya Məhkəməsinin hüquqi mövqelərinin nəzərə alınması, Ali Məhkəmənin Plenumunun qəbul etdiyi qərarın mahiyyəti, işin yenidən baxılmaq üçün hansı mərhələyə göndərilməsi, prosesual müddətlərə riayət edilməsi və s. məsələlər böyük əhəmiyyət kəsb edir” [9].

Cinayət işi üzrə məhkəmənin hüquqi mövqeyi təqsirləndirilən şəxsə elan edilmiş ittihama və onun təqsirliliyinə, cəzalandırılmasına olan münasibəti bildirir. Hüquqi mövqenin seçilməsi təq-

sirləndirilən şəxsin cinayəti törətməsindən, onun əməlində cinayət tərkibinin olmasından, təqsirləndirilən şəxsin təqsirini sübut edən dəlillərin olmasından, onun məsuliyyətini ağırlaşdıran və yüngülləşdirən halların olub-olmamasından asılıdır.

Boldırev S.N. hüquqi mövqenin aşağıdakı spesifik xüsusiyyətlərini qeyd edir: "... onlar Rusiya Federasiyasının Konstitusiyasını və digər normativ aktları şərh etmək vasitələridir; Rusiya Federasiyası Konstitusiyasının birbaşa təsirini təmin edir; konstitusiya nəzarəti obyektlərinin konstitusiyaya uyğunluğu və ya konstitusiyaya zidd olması barədə qənaətləri ifadə edir"[14,s.258]. Bəzi alimlər Konstitusiya Məhkəməsinin fəaliyyətini həmçinin məhkəmə presedenti hesab edirlər. Məsələn, Quk P.A. hesab edir ki, "... hüquqtətbiqediciləri orqanlar təkcə RF-nın Konstitusiya Məhkəməsinə deyil, həmçinin RF Konstitusiya Məhkəməsinin presedentlərinə də müraciət edirlər, onlar əlavə tənzimediciləri olurlar. PF Konstitusiya və RF Konstitusiya Məhkəməsinin məhkəmə presedentləri birlikdə qanunvericilikdəki boşluqları aradan qaldırırlar, hüquqi vakuumu öz normativ-hüquqi məzmunları ilə doldururlar, ictimai münasibətlərin müəyyən dairəsini tənzim edirlər. Eyni zamanda, məhkəmə presedenti əlavə hüquq mənbəyi kimi xidmət etmək üçün nəzərdə tutulur...Rusiya Federasiyası Konstitusiya Məhkəməsinin qərarları öz qərarları ilə məhkəmə presedenti yaratdıqları dərəcədə hüquq mənbəyidir"[23,s.23]. Daha sonra müəllif məhkəmə təcrübəsinin məcburiyyətini, Ali Məhkəmənin Plenumunun qərarına etinasızlıq göstərildiyi halda onun yuxarı məhkəmə instansiyası tərəfindən ləğv edilə bilməsini qeyd edir, onları hüququn əlavə mənbəyi kimi qiymətləndirir və "Konstitusiya Məhkəməsinin presedentlərinin və Rusiya Federasiyası Ali Məhkəməsinin məhkəmə təcrübəsinin ümumi yurisdiksiya məhkəmələri tərəfindən tətbiqi təcrübəsinin təhlili əsasında belə qənaətə gəlir ki, qanunun formalaşması üçün mövcud qanunvericilik yolu Rusiyanın hüquq sistemində məhkəmə presedenti institutunun inkişaf etdirilməsi imkanını istisna etmir"[23,s.26]. Müəllifin Konstitusiya Məhkəməsinin qərarlarının və Ali Məhkəmənin məhkəmə təcrübəsinin ümumiləşdirməsinin qanunvericiliyin tətbiq edilməsindəki rolu ilə bağlı

fikirlərini qismən dəstəkləyərək, qeyd etmək istərdik ki, qeyd olunan qərarların qanunvericiliyin tətbiqi ilə bağlı əhəmiyyətinə baxmayaraq, bütövlükdə onların məhkəmə presedenti hesab edilməsi düzgün olmazdı. Çünki onlar yalnız müəyyən kateqoriya işlər üzrə tətbiq olunma üçün nəzərdə tutulurlar və bütövlükdə qanunvericiliyi prosesini əvəz etmirlər. Onların yalnız əlavə mənbələr qismində qəbul edilməsi mümkündür.

CPM müəyyən edir ki, məhkəmə baxışının nəticələrinə dair yekun qərar çıxarılanda müşavirə otağında məhkəmə tərəfindən müzakirə edilən məsələlər və onların hüququn tətbiqi üzrə vahid məhkəmə təcrübəsinə uyğunluğu müzakirə edilir və sonra müşavirə otağında çıxarılır (CPM-nin 347-ci maddəsi). Əslində, məhkəmə presedentinin Azərbaycan qanunvericiliyinə daxil edilməsi yuxarıda qeyd olunan prosedurun məhkəmə baxışının nəticələrinə dair yekun qərar çıxarılanda deyil, məhkəmə prosesinin bütün mərhələlərində tətbiqi deməkdir. Əslində mövcud vəziyyəti məhkəmə presedenti anlayışının Azərbaycan hüquq sistemində daxil olması kimi qiymətləndirmək olar, ancaq bütövlükdə hüquq sistemini presedent hüquq sistemi kimi qiymətləndirmək düzgün olmazdı.

"Məhkəmələr və hakimlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 79-1-ci maddəsi vahid məhkəmə təcrübəsinin necə formalaşması məsələsinə aydınlıq gətirir: "Ali Məhkəmə hüququn tətbiqi üzrə vahid məhkəmə təcrübəsinə baxdığı işlər üzrə məhkəmə kollegiyalarının və Ali Məhkəmənin Plenumunun qərarları, habelə Ali Məhkəmənin Plenumunun məhkəmə təcrübəsinə dair verdiyi izahlar vasitəsilə formalaşdırılır". Vahid məhkəmə təcrübəsinin formalaşması proseduru da məhkəmə presedentlərinin yaranması prosedurundan fərqlənir, məhkəmə təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi nəticəsində məhkəmələr tərəfindən maddi və prosessual hüquq normalarının tətbiqində sistemli xarakter daşıyan nöqsanlar müəyyən edildikdə Ali Məhkəmənin Plenumu məsələyə baxır və belə nöqsanlara yol verilməməsi üçün müvafiq izahı nəzərdə tutan qərar qəbul edir. Qanunvericilik "sistemli nöqsanlar" ifadəsindən istifadə edir.

"Sistemli nöqsanlar" konsepsiyası Avropa İn-

san Hüquqları Məhkəməsinin Reqlamentinə məhkəmə tərəfindən 13 dekabr 2004-cü ildə edilmiş dəyişikliklərlə 61-ci Qaydaya daxil edilmişdir; “1. Şikayətdəki faktlar müvafiq iştirakçı dövlətdə ona qarşı analoji şikayətlərin verilməsinə səbəb olmuş və ya səbəb ola biləcək struktur və ya sistem problemlərinin və ya digər bu kimi nöqsanların mövcud olduğunu aşkara çıxararsa, Məhkəmə pilot qərarın qəbulu proseduruna başlaya və pilot qərar qəbul edə bilər”. Konvensiyanın və ona dair Protokolların müddəalarının şərhini və tətbiqinə dair bütün məsələlər Məhkəmənin səlahiyyətindədir. Məhkəmə hər-hansı pozuntunun sistem probleminə görə kütləvi xarakterini müəyyən edə və həmin dövlətə qası çatışmazlıqların aradan qaldırılması üzrə tədbirlər görə bilər. Məhkəmə eyni tip şikayətlər verilməsinə səbəb olmuş və ya səbəb ola biləcək sistem və struktur çatışmazlıqlarını nəzərdə tutur. Pilot qərarların qəbul edilməsi üçün “Nazirlər Komitəsi əhəmiyyətsiz pozuntuları ciddi pozuntulardan fərqləndirmək üçün “sistem” və “struktur” problemləri” anlayışlarından istifadə edir [13,s.715].

“Sistem” və “struktur” problemləri təkrar olunmaları ilə, həmçinin qanunların tətbiqində bütün hüquq sisteminin əsaslarına təsir etməsi, sistemə olan inamın azalması ilə xarakterizə olunur. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin “İllik Hesabat 2003”-də “təkrarlanan işlər” analizindən istifadə olunur [17, s.51-52].

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin ilk pilot qərarı 22 iyun 2004-cü ildə Broniowski Polşaya qarşı iş üzrə çıxarılmışdır. Ərizəçi İkinci Dünya Müharibəsindən sonra özgəninkiləşdirməyə görə (dövlət sərhədlərinin dəyişməsinə görə) Polşa hakimiyyət orqanlarından kompensasiya ala bilməmişdir. Hakimiyyətlər pul vəsaitlərinin olmamasına əsaslanırlar. Məhkəmə “işin xüsusi tarixi və siyasi keçmişini, habelə Buq çayı iddiaları probleminin həlli zamanı hakimiyyət orqanlarının nəzərə alınmalı olduğu müxtəlif sosial, hüquqi və iqtisadi mülahizələrin əhəmiyyətini nəzərə alaraq, Polşa dövləti mürəkkəb, genişmiqyaslı siyasət qərarları ilə bağlı olduqca çətin bir vəziyyətlə üzləşməli oldu. İşdə iştirak edən şəxslərin böyük sayı – təxminən 80,000 nəfər –

və onların iddialarının çox əhəmiyyətli dəyəri mütləq “ədalətli balans”ın əldə edilib-edilmədiyini müəyyən etmək üçün nəzərə alınmalı olan amillərdir” [15, §162].

Pilot qərarlar gələcəkdə belə xarakterli işlərin aradan qaldırılmasına, onların milli yurisdiksiya çərçivəsində həll edilməsinə kömək edir. Ali Məhkəmənin Plenumu məhkəmələr tərəfindən maddi və prosessual hüquq normalarının tətbiqində sistemli xarakter daşıyan nöqsanlarla bağlı, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsində pilot qərarlar adlandırılan qərarlara oxşar olan qərar qəbul edir.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin İnzibati Kollegiyasının 2023-cü il 06 noyabr tarixli qərarında göstərilir ki, “38. Məhkəmə təcrübəsinin vahidliyinin təmin edilməməsi hüquqi müəyyənlik prinsipinin pozulmasına gətirib çıxarır. Belə ki, hüquqi müəyyənlik prinsipi hüququn aliliyinin əsas xüsusiyyətlərindən biri kimi çıxış edir. Hər bir qanunun və ya onun hər hansı bir müddəasının hüquqi müəyyənlik prinsipinə cavab verməsi olduqca vacibdir. Bunun təmin edilməsi üçün həm hüquq normaları birmənalı və aydın olmalıdır, həm də xüsusilə məhkəmə təcrübəsində vahid qaydada tətbiq edilməlidir. Bu isə öz növbəsində hər kəsə onun hüquq və azadlıqlarının müdafiə olunacağına, hüquq tətbiq edən hərəkətlərinin isə proqnozlaşdırıla bilən olacağına əminlik verməlidir” [10].

Azərbaycanda vahid məhkəmə təcrübəsinin təmin edilməsi üçün Ali Məhkəmənin təklifləri əsasında nöqsanların müəyyən edildiyi sahədə məhkəmələrin fəaliyyətinin monitorinqi təşkil edilir, monitorinq ən azı 1 il müddətində həyata keçirilir. Monitorinqin nəticələri hakimlərin fəaliyyətinin Məhkəmə-Hüquq Şurası tərəfindən qiymətləndirilməsi zamanı nəzərə alınması hakimləri vahid məhkəmə təcrübəsinə riayət etməsi üçün təşviq edir. “Monitorinqin aparılması nöqsanlar aşkar edilmiş sahələr üzrə Ali Məhkəmənin Plenumu tərəfindən qəbul edilmiş qərarların məhkəmə fəaliyyətində nəzərə alınb-alınmadığını müəyyən etməyə imkan verəcək və beləliklə də, bütün məhkəmə instansiyalarının vahid məhkəmə təcrübəsinə uyğun fəaliyyət göstərməsini təmin edəcəkdir” [20].

Vahid məhkəmə təcrübəsi işlərə baxılması zamanı normativ-hüquqi aktların və Ali Məhkəmə tərəfindən işlənib hazırlanmış izahların vahid şəkildə tətbiq edilməsini təmin edən əsas rəhbər ideyalar, mülahizələrdir. Vahid məhkəmə təcrübəsi mühakimə icraatında aşağı məhkəmələrin Ali Məhkəmə tərəfindən hazırlanmış məhkəmə təcrübəsinin eyniliyini, ardıcılığını təmin edir. Azərbaycan Respublikasının CPM-nin 416.2-ci maddəsi vahid məhkəmə təcrübəsinin tətbiq edilməsini vəzifə olaraq məhkəmələrin üzərinə qoyur, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun maddi və ya prosessual hüquq normalarının tətbiqi ilə bağlı məhkəmə təcrübəsinə dair məsələlər üzrə izahlarında təsbit olunmuş hüquqi mövqedən fərqli yanaşmanın tətbiqinə yol verir və fərqli yanaşmanın tətbiqi zərurətinin kifayət qədər əsaslandırılmasını tələb edir.

CPM-nin 419-1-ci maddəsi kasasiya instansiyası məhkəməsində icraat zamanı hüququn tətbiqi üzrə məhkəmə təcrübəsinin vahidliyinin təmin edilməsi ilə əlaqədar təşkilati-prosessual tələbləri də nəzərdə tutur. Belə ki, Ali Məhkəmənin məhkəmə tərkibi digər məhkəmə tərkibinin əvvəllər qəbul etdiyi qərarla müəyyən edilmiş hüquqi mövqedən fərqli yanaşmanın tətbiq edilməsini zəruri hesab etdikdə, Ali Məhkəməsinin Plenumunun maddi və ya prosessual hüquq normalarının tətbiqi ilə bağlı məhkəmə təcrübəsinə dair məsələlər üzrə izahlarında təsbit olunmuş hüquqi mövqedən fərqli yanaşmanın tətbiqi zərurətinin kifayət qədər əsaslandırılması ilə razılaşmadıqda həmin mübahisəli hüquqi məsələyə hüququn tətbiqi üzrə məhkəmə təcrübəsinin vahidliyinin təmin edilməsi məqsədilə Ali Məhkəmənin cinayət kollegiyasına daxil olan bütün hakimlərdən ibarət tərkibdə baxılır. Belə tərkibdə işə baxılarkən son qərar adi səs çoxluğu ilə qəbul edilir. CPM-nin 421.1.4-ci maddəsinə əsasən, kasasiya instansiyası məhkəməsinin qərarı hüququn tətbiqi üzrə məhkəmə təcrübəsinin vahidliyini pozmuşsa əlavə kassasiya qaydasında təqdimat, protest və ya şikayət verilə bilər.

Hüquqi ədəbiyyatlarda vahid məhkəmə təcrübəsinin prosessual prinsip adlandırılmasına rast gəlinir. Məsələn Quk P.A. və Quk E.P. onun

məzmununu “hüquqi qərarların qəbulu zamanı qanunvericilik normalarının vahid başa düşülməsi və tətbiq edilməsi” kimi müəyyən edir [24, c. 88]. “Yüksək məhkəmələrin məhkəmə təcrübəsinin vahidliyinin təmin edilməsi mexanizmində hüquqi mövqələrinin hüquqi qüvvəsini müəyyən etmək üçün əsas hüquqi meyar onların “məcburiliyi” və ya “fərdiləşdirilməmiş” subyektlər dairəsi üçün məcburi olmamasıdır” [27, s. 10-11]. Məhkəmə təcrübəsinin vahidliyi konkret məhkəmələr tərəfindən konkret işlərə baxılması təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi, təhlil edilməsinin nəticəsi kimi formalaşır və məcburu xarakter daşıyır. Ancaq qanunvericilik vahid məhkəmə təcrübəsinin vahidliyindən əsaslandırmaqla kənara çıxılmasına yol verdiyinə görə, pozulmasına ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinin heç bir mərhələsində yol verilməyən ədalət mühakiməsinin prinsipləri ilə eyniləşdirmək düzgün olmazdı.

Vahid məhkəmə təcrübəsi Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyində nisbətən yeni institut olmasına baxmayaraq, artıq Ali Məhkəmənin məhkəmə kollegiyalarının məhkəmə təcrübəsinin vahidliyini təmin edən qəraradları qəbul edilmişdir və məhkəmə təcrübəsində hüquq normalarının eyni qaydada tətbiq edilməsi müvəffəqiyyətlə təmin edilir. Vahid məhkəmə təcrübəsinin nöqsanları içərisində “işlərə “şablon” baxılmasını” da qeyd edirlər [21,s.700]. Ancaq bu amilin Azərbaycan cinayət-prosessual qanunvericiliyinə əsasən vahid məhkəmə təcrübəsinin tətbiqində, ondan kənara çıxılması barədə qanunvericilik müddəasının olması ilə bağlı, problem yaradacağı o qədər də inandırıcı deyil. Burada problem hakimlərin bu şablonu tətbiq etməyə meyli olması və ya hakimlərin mülahizəsinin tətbiq edilməsi ilə bağlı laqeydliklərdir. Bu isə “Məhkəmələr və hakimlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 79-1-ci maddəsinin 4-cü hissəsinə əsasən nöqsanların müəyyən edildiyi sahədə məhkəmələrin fəaliyyətinin monitorinqinin təşkil edilməsi ilə aradan qaldırılır. Monitorinq Məhkəmə-Hüquq Şurası tərəfindən təsdiq edilmiş “Məhkəmələr tərəfindən maddi və prosessual hüquq normalarının tətbiqində sistemli xarakter daşıyan nöq-

sanların müəyyən edildiyi sahədə məhkəmələrin fəaliyyətinin monitorinqinin aparılması Qaydasına” uyğun olaraq həyata keçirilir. Qaydalara əsasən monitorinq “Elektron məhkəmə” informasiya sisteminin tətbiq olunduğu məhkəmələrdə həmin sistemin imkanlarından istifadə edilməklə aparıldıqda müvafiq anket və arayışlar bu sistem üzərində əldə edilmiş məlumatlara əsasən tərtib olunur. Qeyd olunanlar vahid məhkəmə təcrübəsinin tətbiqinin təminatlarıdır.

Vahid məhkəmə təcrübəsinin hazırda Ali Məhkəmə tərəfindən qəbul edilmiş qərarlar və qəraradlara əsasən nisbətən məhdud məsələləri əhatə etməsini qeyd etmək olar. Ancaq vahid məhkəmə təcrübəsi institutunun qanunvericiliyə daxil edilmiş yeni institut olmasını, təcrübənin ümumiləşdirilməsinin müəyyən zaman almasını və qanunvericiliklərin təkmilləşdirilməsi sahəsindəki yenilikləri nəzərə alaraq, bu fəaliyyət qənaətbəxş hesab edilməlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. URL: <https://e-qanun.az/framework/897>
2. qanun.az/framework/897
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-prosessual Məcəlləsi. URL: https://e-qanun.az/framework/46950#_ednref450
4. Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun C.Abdullayeva və digərlərinin şikayəti ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Mülki işlər üzrə məhkəmə kollegiyasının 11 may 2005-ci il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair 13 aprel 2007-ci il tarixli qərarı. URL: <https://constcourt.gov.az/az/decisions?key=avropa%20insan%20h%C3%BCquqlar%C4%B1&page=1>
5. Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun R.Ağalarovun şikayəti üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Mülki işlər üzrə məhkəmə kollegiyasının 31 mart 2006-cı il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair 26 sentyabr 2007-ci il tarixli qərarı. URL: <https://constcourt.gov.az/az/decisions?key=avropa%20insan%20h%C3%BCquqlar%C4%B1&page=1>
6. Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun Azərbaycan Respublikası Mülki-Prosessual Məcəlləsinin 265.5-ci maddəsinin və «Məhkəmə qərarlarının icrası haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 82.3-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair 15 fevral 2008-ci il tarixli qərarı. URL: <https://constcourt.gov.az/az/decisions?key=avropa%20insan%20h%C3%BCquqlar%C4%B1&page=1>
7. Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun Svetlana Antonovna Əliyevanın şikayəti üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Mülki işlər üzrə məhkəmə kollegiyasının 12 sentyabr 2007-ci il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair 18 iyul 2008-ci il tarixli qərarı. URL: <https://constcourt.gov.az/az/decisions?key=avropa%20insan%20h%C3%BCquqlar%C4%B1&page=1>
8. Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 72, 73 və 74-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş «ilk dəfə böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət törətmiş şəxs» anlayışının şərh edilməsinə dair 25 dekabr 2009-cu il tarixli Qərarı. URL: <https://constcourt.gov.az/az/decisions?key=avropa%20insan%20h%C3%BCquqlar%C4%B1&page=1>
9. Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 137 və 445.2-ci maddələrinin bəzi müddələrinin şərh edilməsinə da-

- ir 12 fevral 2015-ci il tarixli Qərarı, URL: <https://constcourt.gov.az/az/decisions?key=avropa%20insan%20h%C3%BCquqlar%C4%B1&page=1>
10. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyə Məhkəməsinin «Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına əlavələr və dəyişikliklər edilməsi barədə» 11 iyun 2004-cü il tarixli, 688-IIQD sayılı Azərbaycan Respublikası Qanununun III hissəsinin 9-cu bəndinin və IV hissəsinin 7-ci bəndinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin IX hissəsinə uyğunluğunun yoxlanılmasına dair 25 yanvar 2005-ci il Qərarı. URL: <https://constcourt.gov.az/az/decisions?key=avropa%20insan%20h%C3%BCquqlar%C4%B1&page=1>
 11. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin İnzibati Kollegiyasının “İnzibati məhkəmə icraatında kassasiya şikayətinin mümkünlüyünə dair” 2023-cü il 06 noyabr tarixli Qərardadı (№ 01/2023). URL: <https://supremecourt.gov.az/storage/pages/1970/kassasiya-sikayetinin-mumkunluyu-06112023-yenilenmis-son-1.pdf>
 12. Avropa İnsan hüquqları Konvensiyası. URL: <https://e-qanun.az/framework/1405>
 13. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin Reqlamenti. URL: <http://aaj.gov.az/aihmmehreq.pdf>
 14. Armin, von Bogdandy. Principles and Challenges of a European Doctrine of Systemic Deficiencies. Rochester, NY– SSRN – Elsevier, – Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law. MPIL Research paper series. – No. 2019-14, – 20 p. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3431303
 15. Болдырев, С.Н. “Правовая позиция” в конституционно-процессуальной деятельности как средство юридической техники// // Общество и право, – Белгород: 2011.№ 1 (33), – с.257-261.
 16. Case of Broniowski v. Poland. (Application no. 31443/96). Judgment 22 June 2004. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-61828%22%7D>
 17. Case of Nejdət Şahin and Perihan Şahin v. Turkey (Application no. 13279/05). Judgment, 20 October 2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22:%5B%2213279/05%22%7D,%22itemid%22:%5B%22001-107156%22%7D%7D>
 18. European Court of Human Rights. Annual Report 2003. Registry of the European Court of Human Rights– Strasbourg, – 2004. –117 p.
 19. “Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Avropa Konvensiyası müddəalarının və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun Qərarı, Bakı şəhəri №5 30 mart 2006-cı il. URL:<https://supremecourt.gov.az/storage/pages/547/plenum-id-23.pdf>
 20. “Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Avropa Konvensiyası müddəalarının və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun №5 30 mart 2006-cı il tarixli Qərarı. URL: <https://constcourt.gov.az/az/decisions?key=avropa%20insan%20h%C3%BCquqlar%C4%B1&page=1>
 21. Xəqani Məmmədov. Məhkəmə-hüquq islahatlarının növbəti mərhələsi // Xalq qəzeti.- 2019, 21 dekabr. - s.5.
 22. Коршунова, П.В. Единство судебной практики в России: современные тенденции и риски// –Нижегород: Юридическая техника, –2019. № 13, – с.698-700.
 23. Qurani-Kərim.URL: <http://zikr.az/kitablar/quran-t%C9%99rc%C3%BCm%C9%99>
 24. Гук П.А. Судебный прецедент как источник права: /Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. / – Саратов, 2002. –30 с.
 25. Гук П.А., Гук Е.П. Принцип единства судебной практики в российском судопроизводстве

//—Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Общественные науки, – 2016. № 3 (39), – с. 83–90.

26. Məhkəmələr və hakimlər haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu. URL: <https://e-qanun.az/framework/3933>
27. Məhkəmələr tərəfindən maddi və prosesual hüquq normalarının tətbiqində sistemli xarakter daşıyan nöqsanların müəyyən edildiyi sahədə məhkəmələrin fəaliyyətinin monitorinqinin aparılması Qaydası. Məhkəmə-Hüquq Şurasının 2020-ci il 29 fevral tarixli 1 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir. URL: <https://e-qanun.az/framework/44776>
28. Напалков С.В. Реализация принципа единообразия судебной практики: проблемы конституционно-правового обеспечения: /Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. / – Ростов-на-Дону, 2019. – 29 с.

Матанат Асгарова

Единая судебная практика повышает эффективность правосудия

Статья посвящена вопросам применения института единой судебной практики. Возможность применения подхода, отличающегося от правовой позиции, мониторинг применения единой судебной практики исключает ее применение в качестве «шаблона». Хотя в единой судебной практике присутствуют элементы судебного прецедента и процессуальных принципов, было бы неправильным их отождествление.

Matanat Asgarova

Unified judicial practice increases the efficiency of justice

The article is devoted to the application of the institute of unified court practice. The possibility of applying an approach that differs from the legal position, monitoring the application of unified court practice excludes its application as a "template". While there were elements of case law and procedural principles in a unified court practice, it would be wrong to equate them.

İlkin ƏLƏKBƏROV

*Azərbaycan Respublikası DİN-nin Polis Akademiyası "DİO-da inzibati fəaliyyət" kafedrasının müəllimi, polis leytenantı
e-mail: ilkinalakbar14@bk.ru*

YAŞAYIŞ SAHƏSİNƏ, HABELƏ BİNAYA, ANBARA VƏ YA BAŞQA SAXLANC YERLƏRİNƏ QANUNSUZ DAXİL OLMAQLA ÖZGƏ ƏMLAKINI OĞURLUQ YOLU İLƏ TALAMANIN CİNAYƏT-PROSESSUAL VƏ TƏCRÜBİ PROBLEMLƏRİ

Açar sözlər: yaşayış sahəsi, saxlanc yeri, mənzil toxunulmazlığı, talama, oğurluq, ifadələrin yerində yoxlanılması, sübutların qiymətləndirilməsi

Ключевые слова: жилой район, место хранения, жилищный иммунитет, грабеж, ограбление, проверка заявлений на месте, оценка доказательств

Key words: residential area, storage place, housing immunity, larceny, theft, on-the-spot verification of statements, evaluation of evidence

Cinayətkarlığın strukturunda mülkiyyət əleyhinə edilən cinayətlərin xüsusi çəkisi həmişə yüksək olmuşdur və indi də belədir. Həmin cinayətlər sırasında ən geniş yayılanı isə yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz daxil olmaqla özgə əmlakını talama əməlləridir. Qeyd olunan cinayətlərin ayrı-ayrılıqda ictimai təhlükəliliyi çox böyük görünməsə də, geniş yayılmasını nəzərə alsaq, onların məcmu halda cəmiyyətə çox böyük maddi və mənəvi ziyan vurduğunu görürük. Yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz daxil olmaqla özgə əmlakını talama əməlləri cinayətkarlar üçün olduqca gəlirli və çox vaxt gizli törədilməsinə görə nisbətən təhlükəsiz kriminal fəaliyyət növüdür. Bu cinayətlər Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit edilmiş mülkiyyət hüququna və mənzil toxunulmazlığına qəsd edir.[1, maddə 29] Beləliklə, yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz daxil olmaqla özgə əmlakını talama əməlləri həm geniş yayılmasına, həm də vurduğu zərərin həcminə görə cinayətkarlığın ümumi strukturunda xüsusi yer tutur.

Azərbaycan Respublikasının müstəqillik qazanması, ölkədə köklü şəkildə aparılan sosial-iqtisadi dəyişikliklər, qanunvericiliyin əsaslı şəkildə yenidən qurulması bütün başqa sahələrdə olduğu kimi cinayətkarlıqla mübarizə işinə də öz müsbət təsirini göstərmişdir. 1992-ci ildən başlayaraq respublikada cinayətkarlığın səviyyəsi, o cümlədən tədqiqat obyektini seçdiyimiz yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz daxil olmaqla özgə əmlakını talama əməllərinin sayı dinamik olaraq azalmaqla davam etmişdir. Bu, respublikada cinayətkarlığa qarşı aparılan mübarizənin, geniş profilaktik işlərin nəticəsində mümkün olmuşdur. Vətəndaşlar öz evlərinin və mənzillərinin, müxtəlif qurumlar öz binalarının, anbar və saxlanc yerlərinin etibarlı qorunması üçün fəal işlər görməyə başlamışlar. Yaşayış evləri, mənzillər və obyektlər dəmir qapılar və çərçivələrlə, müx-

təlif növ siqnalizasiya qurğuları ilə təchiz edilmişdir.

Ancaq hüquqmühafizə orqanlarının apardığı profilaktik işlər, habelə vətəndaşların və müxtəlif qurumların gördükləri ehtiyat tədbirləri qeyd olunan cinayətlərin qarşısını lazımi səviyyədə almağa imkan verməmişdir. Yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz daxil olmaqla özgə əmlakını talama əməlləri təhlükəli cinayətlərdən biri olaraq qalmaqda davam etmişdir. Antisosial davranış yolu seçmiş cinayətkarlar özləri üçün yaranmış «əlvərişsiz» şəraitə uyğunlaşmağa məcbur olmuş, qeyd olunan cinayətləri törətmək üçün müasir texnologiyadan bəhrələnərək yeni, daha səmərəli üsul və vasitələrdən istifadə etmişlər. Yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz daxil olmaqla özgə əmlakını talama əməlləri vətəndaşlara və hüquqi şəxslərə, bütövlükdə cəmiyyətə böyük maddi və mənəvi ziyan gətirir, ölkədə mənəvi-psixoloji iqlimi korlayır, cəmiyyət üzvlərinin ədalətlik duyğularına mənfi təsir göstərir, onlarda sabaha, gələcəyə ümitsizlik yaradır, cəmiyyətin həyatında isə sosial gərginliyi artırır.

Bütün bunlara görə yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz daxil olmaqla özgə əmlakını talama əməlləri ilə hüquqi mübarizə əvvəllər olduğu kimi hazırda da aktual problemlərdən biri olaraq qalır. Bu problemin uğurlu həlli üçün ən əvvəl qeyd olunan cinayətlərlə bağlı qanunvericiliyin təkmilləşdirilməlidir. Bunun üçün isə müvafiq elmi tədqiqat işlərinin aparılması zəruridir. Təcrübə göstərir ki, qanunvericiliyin qeyd olunan cinayətlərlə bağlı normalarında müəyyən “boşluqlar” və qüsurlar mövcuddur, göstərilən normalar təcrübədə heç də həmişə düzgün yozulmur, tövsif məsələlərində bəzən səhvlərə yol verilir, bu da həmin normaların tətbiqində qanun pozuntularına gətirib çıxarır. Məsələn, yaşayış sahəsinə qanunsuz daxil olmaqla edilən talamanın ictimai təhlükəliliyi binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz daxil olmaqla edilən talamanın ictimai təhlükəliliyindən yüksəkdir, çünki bunlardan birincisi Konstitusiyada təsbit edilmiş mülkiyyət hüququna və mənzil toxunulmazlığı hüququna qəsd etdiyi halda, ikinci-

si yalnız mülkiyyət hüququna qəsd edir. Lakin buna baxmayaraq qeyd olunan əlamətlər Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 177.2.3-cü maddəsində bir yerdə verilmişdir.[2] Yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz daxil olmaqla talama cinayətlərinə aid nəzəri müddəaların, istintaq və məhkəmə təcrübəsində qarşıya çıxan və tədqiqatçılar tərəfindən həllini tapmamış problemlərin hərtərəfli və dərinlən araşdırılmasını və onların elmi cəhətdən həll edilməsini, bunların əsasında baxılan cinayətlər haqqında qüvvədə olan cinayət və cinayət-prosessual qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi tələb olunur. Bütün bunlar qanunvericiliyin qarşısında duran təxirəsalınmaz məsələlərdəndir.

Cinayətkarlığın getdikcə daha çox mütəşəkkil xarakter və peşəkar istiqamət aldığı, cinayətlərin yeni-yeni növ və formalarının yarandığı, hallarının artdığı bir şəraitdə hüquq-mühafizə orqanlarının işinin, ekspert-kriminalistik tədqiqatların, cinayətlərin istintaqı ilə bağlı hərəkətlərin optimal təşkili, planlaşdırılması və idarə olunması mexanizmlərinin elmi-texniki tədqiqinin nailiyyətlərinə (kibernetika, informasiya nəzəriyyəsi, kompüterlər) əsaslanan metod üsullar əsasında qurulması, yeni baxışların və yanaşma tərzlərinin formalaşması və cinayətkarlıqla mübarizə təcrübəsində həyata keçirilməsi son dərəcə mühüm elmi əhəmiyyət kəsb edir. Müasir dövrdə elmi informasiyanın həcmi o qədər böyükdür ki, müstəntiqlər mürəkkəb cinayət işlərinin istintaqı zamanı tədqiqat vaxtının demək olar ki, əksər hissəsini maddisübutun və zəruri informasiyanın axtarışına sərf edirlər. Saxlanc yerlərinə daxil olmaqla törədilən talama cinayətlərində də istintaq təcrübəsində sübutların toplanılması və möhkəmləndirilməsi işi üstünlük təşkil edir. “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” qanuna əsasən də əməliyyat axtarış fəaliyyətinin vəzifələri sırasında hazırlanan və törədilən cinayətlərin qarşısının alınması, törədilmiş cinayətlərin aşkar edilməsi və açılması, cinayətləri hazırlayan, törədən və törətmiş şəxslərin müəyyən edilməsi və s. mövcuddur.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 3 mart 2005-ci il tarixli 1 sayılı “Uğurluq, soyğunçuluq və quldurluğa dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” qərarının 1-

ci bəndində talamaya verilən anlayışa əsasən “talama dedikdə, özgə əmlakının tamah məqsədilə, hüquqazidd, əvəzsiz götürülməsi və bu əmlakın təqsirkarın və ya başqa şəxsin xeyrinə yönəldilməsindən ibarət hərəkətlər başa düşülür”. [4] Bəzi müəlliflər bu anlayışı haqlı olaraq tənqid edərək yazır ki, talamaya verilən bu anlayışda onun bütün əlamətləri öz əksini tapmamışdır. Çünki talamanın anlayışı dedikdə, talamanın bütün növ və formalarına xas olan və onu digər növ cinayətlərdən fərqləndirən əlamətlərin qarşılıqlı məntiqli əlaqədə toplumu başa düşülməlidir.

Təbii ki, hər bir cinayət baş verdikdə hüquq-mühafizə orqanlarına məlumat daxil olduğu və ya birbaşa hüquq mühafizə orqanları tərəfindən aşkar edildiyi andan hadisəyə qanunvericiliyin tələbləri daxilində reaksiya verilir. Hüquq-mühafizə orqanlarına məlumat daxil olduğu andan hadisə ilə bağlı əməliyyat-istintaq qrupu hadisə yerinə yollanır və zəruri hərəkətlər edilir. Bu cinayətlər sırasında talama cinayətləri də daxildir. Lakin mövcud praktika onu göstərir ki, talama cinayətləri çərçivəsində latentlik faizi də heç də az deyil. Məsələn, bəzən şəxslərin anbarlarından uzun müddət istifadə etmədikləri əşyaları oğurlanır, lakin şəxs bundan xəbəri olmur və ya xəbəri olduqda da əşyanın onun üçün əhəmiyyətli olmadığını bildirərək hüquq-mühafizə orqanlarına məlumat vermir. Başqa misal kimi onu göstərmək olar ki, şəxs oğurluq faktını bildiyi andan müəyyən səbəblərə görə hüquq-mühafizə orqanlarına məlumat vermir, sonra öz ətrafında olan şəxslərin təkidi ilə məlumat verdikdə artıq aradan xeyli müddət keçdiyindən istər hadisə yerinin toxunulmazlığı pozulur, istərsə də əl-barmaq, ayaq izləri və digər sübutetmə prosesində lazım olan materialların əldə edilməsi çox çətinləşir.

Göründüyü kimi istər cinayət-prosessual əlmin, istərsə də əməliyyat axtarış fəaliyyətinin vəzifələri bir-birilə uyğunluq təşkil edir. Onların hər ikisinin ümumi vəzifələri cinayətkarlığa qarşı mübarizə, cinayətkarlığın qarşısının alınması və profilaktikasıdır. Buradan belə nəticə çıxarmaq olar ki, yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz daxil olmaqla oğurluq yolu törədilən cinayətlərdə əməliyyat və istintaq aparatları vəhdətdə çalışır.

Cinayətin üstünün açılması, cinayət törədən və ya cinayət törətmiş şəxslərin aşkar olunması istiqamətində, eləcə də şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərin başqa cinayətlərin iştirakçısı olub-olmaması araşdırılır.

Yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz daxil olmaqla oğurluq yolu törədilən talama cinayətlərində həmin tikilinin yerləşdiyi ərazinin müşahidə kameralarından görüntülər çıxarılmalıdır. Əgər həmin ərazi kamera sistemi ilə təchiz edilməyibsə, ora yaxın ərazilərin kamera sistemindən çıxarışlar edilərək araşdırılmalıdır. Həmçinin həmin ərazidə yaşayan və hadisənin olduğu vaxtlar da həmin ərazidə olan şəxslərin ifadələri alınmalı, şübhəli şəxslərin siyahısı tərtib edilməlidir. Yaşayış sahəsinə, habelə anbara, binaya və başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz daxil olmaqla oğurluq yolu ilə törədilən talama cinayətlərində hadisə yerinə ekspert-kriminalistlərin iştirakı mühüm əhəmiyyət daşıyır. Belə ki, hadisə yerində əl-barmaq, ayaq izlərinin götürülməsi, hadisə yerində şəxsin geyiminə məxsus paltar liflərinin, eləcə də tük və şəxsin şəxsiyyətinin müəyyən olunmasına imkan verən əşya və predmetlər götürülərək müvafiq ekspertizalar təyin olunmalı və verilmiş rəylər əsasında bu hallar təhlil olunmalıdır. hallar müəyyənləşdirilir. Bunlar cinayət-prosessual qanunvericiliyin tələblərinə uyğun təşkil edilməlidir.

İstintaq zamanı evdə yaşayan şəxslərin ifadəsi alınarkən bəzi hallarda şəxslərin ifadələrində uyğunsuzluq özünü büruzə verir. Şəxslər tam olaraq evə mütəmadi gəlib-gedənlərin, ev haqqında məlumatı olanların, ailənin maddi durumu barədə məlumatı olanların və evdə yaşayan şəxslərin gündəlik yaşayış rejimini bilən şəxslərin adlarını demir. Buna səbəb kimi ya sözügedən şəxslərdən şübhələnmir, ya da onların adını verərsə onların da polis orqanına dəvət ediləcəyi düşüncəsinə qapılaraq bir növ özünü “ictimai qınaqdan” kənar tutur. Bu kimi faktlar istintaqı ləngidənən, cinayətin açılmasına mane olan hallardır. Oğurluq cinayətlərində cinayət törədən şəxsin aşkar edilərək məsuliyyətə cəlb edilməsi nə qədər yubanarsa, yeni oğurluq hallarının artması istisna edilmir. Çünki şəxs yeni cinayət tö-

rətmək niyyətindədirsə həm vaxt qazanır, həm də öz zənnində heç vaxt tutulmayacağı düşüncəsi ilə bu kimi hallara davam edir.

Cinayətin istintaqı gedişində gətirilən real şübhəli şəxsləri təqsirləndirilən şəxs qismində istintaqa cəlb etmək prosesi çətin olur. Belə ki, şəxs öz əməlini etiraf etmir, əsassız və istintaqın gedişində vaxt itkisinə səbəb olan fikirlər səsləndirir. Hadisə vaxtı işdə, kənddə, öz evində və ya başqa yerlərdə olduğunu söyləyir. Lakin dəqiqləşdirmə aparılan zaman deyilən yerlərin heç birində olmadığı ortaya çıxır. Halbuki həmin şəxsin əməli törətməsinə dair əldə kifayət qədər məlumatlar mövcuddur. Belə olan halda polis əməkdaşlarının peşəkarlığı mühüm və əvəzolunmaz rol oynayır.

Bu cinayətlərin istintaqında ən önəmli məsələlərdən biri də təqsirləndirilən və zərərçəkən şəxslərin ifadələrində zərərin xarakterinə uyğun olaraq məbləğ məsələsində ziddiyyətlərin olmasıdır. Belə ki, zərərçəkən ona dəyən maddi ziyanın daha yüksək olduğu fikrində olduğu təqdirdə, təqsirləndirilən isə oğurladığı əşyaların məbləğinin və yaxud pul vəsaitinin daha az miqdarda olmasını ifadəsində göstərir. Müəyyən hallarda həmçinin zərərçəkən şəxs ona məxsus oğurlanmış əşyanın məhkəmə əmtəəşünaslıq ekspertizasının qiymətləndirdiyi məbləğlə razılaşmır. Təbii ki, oğurluq yolu ilə ələ keçirilən məbləğin miqdarına və işin digər hallarına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə müvafiq maddə ilə təsvif olunur. Buna görə də təqsirləndirilən şəxs oğurladığı məbləğin daha az olduğunu iddia edərək sanksiyasında digər maddələrə nisbətən daha yüngül cəza növü olan maddələrlə məsuliyyətə cəlb olunmasını arzulayır.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin tələblərinə uyğun olaraq yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və başqa saxlanma yerlərinə qanunsuz daxil olmaqla oğur-

luq yolu törədilən talama cinayətləri zamanı şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin ifadələri (əlavə və təkrar) alınır. Həmin ifadələrin dolğunluğu və həqiqəti əks etdirməsi, Azərbaycan Respublikası CPM-nin 260-cı maddəsinə uyğun olaraq ifadələrin yerində yoxlanılması istintaq hərəkəti ilə bir daha dəqiqləşdirilir. Bundan başqa işin halları, digər şahid ifadələri ilə və müasir dövrümüzdə əvəzolunmaz rol oynayan ərazilərdə təchiz olunmuş videomüşahidə kameralarına görüntülərinə baxış keçirilməsi ilə də tamamlanır. Həmin istintaq hərəkətinin keçirilməsi zamanı da şəxs həm məsuliyyətdən yayınmaq, həm də istintaqın səmtini dəyişmək üçün bilərəkdən yalan məlumatlar verir, cinayət törətdiyi zamanı etdiyi hərəkətlərin ardıcılığını qəsdli şəkildə dəyişdirərək deyir və s kimi bu hallar cinayət-prosessual cəhətdən istintaqın işini ləngidən, şəxsin məsuliyyətdən yayınmaq istəməsi cəhdlərinə görə əlavə sübutların toplanılmasını tələb edir. Belə olan halda AR CPM-nin 259-cu maddəsinə istinadən əlavə sübut növü kimi hadisə vaxtı şəxsin mobil cihazının anten dairəsi, zəng və mesajları mobil operatorlardan məhkəmə qərarı ilə götürülərək təhlil olunur.[3]

Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəllənin 143-145-ci maddələrinə uyğun olaraq cinayət işi üzrə müstəntiq tərəfindən ittiham aktı tərtib edilməmişdən əvvəl cinayət hadisəsi ilə bağlı olaraq əldə edilmiş sübutların tədqiqi ilə bağlı qərar qəbul edilərək cinayət işinə əlavə olunur. Bu mərhələ tam obyektiv, həmçinin sübutların mümkünlüyü şərtinə uyğun olaraq yekunlaşdırılır. Daha sonra sübutların qiymətləndirilməsi barədə qərar yazılır və qərarla sübutların saxlanılması yeri göstərilir. Sübutların saxlanması barədə arayış ittiham aktına əlavə edilir. Sonda isə prokuror tərəfindən ittiham aktı ilə 5 gün müddətində tanış olunub, təsdiqi üçün məhkəməyə göndərilir.[3]

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, Hüquq Yayın Evi-2023
2. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsi. Bakı, Hüquq Yayın Evi-2023
3. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. Bakı, Hüquq Yayın Evi-2023
4. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 3 mart 2005-ci il tarixli 1 sayılı «Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluğa dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» qərarı

Илькин Алекберов**Уголовно-процессуальные и эмпирические проблемы хищения
чужого имущества путем незаконного проникновения в жилое помещение,
а также в здание, склад или иные места хранения**

Подводя итог, хотелось бы отметить, что в статье упоминаются проблемы, с которыми сталкивается следователь при расследовании разбойных преступлений, совершенных с проникновением в жилое помещение, а также в здание, склад и другие места хранения, которые замедляют расследование и усложняют расследование. сбор доказательств. Подчеркивается влияние противоречивых показаний сторон уголовного судопроизводства на работу прокуратуры.

Ikkin Alekberov**Criminal-procedural and empirical problems of theft of other people's
property by illegal entry into a residential area, as well as a building,
warehouse or other storage places**

Summarizing, I would like to point out that the article mentions the problems that the investigator faces when investigating robbery crimes committed with penetration into a residential premises, as well as into a building, warehouse and other storage place, which slow down the investigation and complicate the collection of evidence. The influence of contradictory testimony of the parties involved in criminal proceedings on the work of the prosecutor's office is emphasized.

Orxan YAQUBLU

Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının "Kriminalistika" kafedrasının rəisi, polis polkovnik-leytenantı, Ədliyyə Nazirliyinin Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzinin Dissertantı

MƏNZİL OĞURLUĞU CİNAYƏTLƏRİNİN TÖRƏDİLMƏSİNƏ SƏBƏB VƏ ŞƏRAİT YARADAN HALLARIN KRİMİNALİSTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: oğurluq, oğurluğun qarşısının alınması, xüsusi kriminoloji profilaktik tədbirlər, oğurluğa qarşı mübarizə, ittiham aktı, səbəb və şərait.

Ключевые слова: кража, предупреждение кража, специальные меры криминологической профилактики, борьба с кражами, предъявление обвинения, причины и условия.

Key words: theft, prevention of theft, special measures of criminological prevention, combating thefts, filing charges, reasons and conditions.

Cinayətin qarşısının alınması dövlətin, cəmiyyətin, fiziki və hüquqi şəxslərin bütövlükdə cinayətə və onun müəyyən növlərinə, xüsusən də yeni şəxslərin cinayətə cəlb olunmasının qarşısını alınmasına məqsədyönlü təsiri olub, cinayət əməllərinin törədilməsinin, ictimai münasibətlərin kriminallaşdırılmasının genişləndirilməsinin vaxtında xəbərdarlıq edilməsinə imkan verir. Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyinə əsasən, cinayətlərin törədilməsinə kömək edən hallar, onların səbəb və şəraitlərinin aşkar edilməsi, həmçinin də onların aradan qaldırılması üzrə tədbirlər görməlidir. Həmçinin, Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 221-ci maddəsində ibtidai araşdırmanın aparılması zamanı müstəntiq cinayətin törədilməsinə imkan yaradan halları (səbəb və şəraiti) müəyyən edilməsi bilavasitə tələb kimi göstərilmişdir [2].

Müstəntiq cinayət prosesual qanunvericilik

çərçivəsində fəaliyyət göstərir və onun normalarını rəhbər tutur. Müstəntiqin fəaliyyət dairəsinə barəsində cinayət işinin başlanılması rədd edilmiş, cinayət işinə xitam verilmiş və ya məhkəməyə göndərilmiş bütün kateqoriya cinayət işləri daxildir. Beləliklə, müstəntiq, istər mənzil oğurluqları ilə bağlı cinayətlərə, istərsə də bu kateqoriya şəxslər tərəfindən törədilmiş digər cinayətlərə diqqət yetirməklə onun törədilməsinə səbəb olan və şərait yaradan halları müəyyən etməli və aradan qaldırılması üçün zəruri tədbirlər görməlidir.

Mənzil oğurluğu cinayətin törədilməsinə səbəb olan və şərait yaradan halları iki qrupa ayırmaq lazımdır. Birinci qrup mənzil oğurluğu cinayəti törətmiş şəxsin özü ilə bağlı olan subyektiv hal, ikinci qrup isə oğurluğun törədildiyi mənzil, onun mühafizə olunması və orada yaşayan şəxslər bağlı olan obyektiv haldır.

Mənzil oğurluqlarının törədilməsinə kömək edən səbəb və şəraitlər çox vaxt açıq-aşkar, aydın olmur, onları aşkar etmək üçün şəxsin yaşına, yaşadığı və tərbiyə aldığı mühitə, təhsil və iş şəraitinə aid olan faktları müəyyən etmək, təhlil etmək və qiymətləndirmək lazımdır [9, s.113].

Cinayətin törədilməsinə səbəb olan və şərait yaradan subyektiv hala şəxsin yaşadığı ailə, təhsil aldığı müəssisə, böyüdüüyü mühit, dostluq və qonşuluq münasibətlərində olduğu şəxslər, işi, peşəsi, təhsil və dolanışıq səviyyəsi və sair halları aid etmək olar.

Nəzərə almaq lazımdır ki, həyatda çox hallarda yalnız ayrı-ayrı səbəblərlə deyil, bütöv hallar

məcmusu ilə üzləşilir ki, bunlar da birləşərək və bir-birinə təsir edərək şəxs tərəfindən cinayətin törədilməsi üçün əlverişli mühit, şərait yaradır. Buna görə də, məsələn təqsirləndirilən şəxsin ailəsində qeyri-normal şərait aşkar etdikdə, yalnız bununla kifayətlənmək olmaz. Burada eyni zamanda onun şəxsiyyətinin formalaşmasına mənfi təsir göstərən digər halları da tədqiq etmək lazımdır. Cinayətkarın şəxsiyyətini, onun yaşadığı və tərbiyə aldığı şəraiti öyrənmədən onun tərəfindən törədilə biləcək yeni cinayətlərin qarşısının alınması üzrə hər hansı bir ciddi işi aparmaq çətin ki mümkün olsun.

Cinayətkarın şəxsiyyətinin, onun həyat və tərbiyə şəraitinin dərinə və hərtərəfli öyrənilməsi yalnız cinayətlərin törədilməsinə kömək edən halların aşkar edilməsinə xidmət etmir, eyni zamanda onun gələcək taleyi barədə düzgün qərarın qəbul edilməsi üçün şərait yaradır. Məsələn, müstəntiq yalnız kifayət qədər məlumatlara malik olduqdan sonra, yetkinlik yaşına çatmayan barədə işin məhkəməyə göndərilməsi və ya tərbiyəvi xarakterli tədbirlərin görülməsi barədə əsaslı qərar qəbul edə bilər. Təqsirləndirilən şəxs barədə tam məlumatlara malik olan məhkəmə, onun islah olunmasını təmin edən hökm çıxarmaq iqtidarında olur.

Təqsirləndirilən şəxsin şəxsiyyətinin onun həyat və tərbiyə aldığı şəraitin tədqiqi istintaq və məhkəmə baxışı gedişində müəyyən çərçivə ilə məhdudlaşmalıdır. Fikrimizcə, bu zaman yalnız törədilmiş əmələ bilavasitə aidiyyəti olan hallar aydınlaşdırılmalıdır. Məsələn, əgər istintaq gedişində müəyyən edilərsə ki, valideynləri arasında mövcud olmuş ədavətli münasibət və sonradan onların boşanması yetkinlik yaşına çatmayana mənfi təsir göstərmişdir, burada valideynlərin boşanması səbəblərinin araşdırılması ilə məşğul olmağa ehtiyac yoxdur. Belə hallar daha çox cinayət-prosessual qanunvericiliyin tələbləri hüdundan kənara çıxır. Lakin boşandıqdan sonra valideynlərin yeniyetmənin tərbiyəsi üzrə öz vəzifələrini necə yerinə yetirməsinin müəyyən edilməsi zəruridir. Bu, mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Çünki uşaqlar üzərində nəzarətin zəifləməsi yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən cinayətlərin törədilməsini doğuran ən geniş yayılmış səbəb-

lərdən biridir.

Təqsirləndirilən şəxsin dostluq əlaqələrini və tanışlıqlarını öyrənmək onlara mənfi təsir göstərənləri aşkar etməyə imkan verir. Bu şəxslərin sırasında təhrikçilər və cinayətkar yola cəlb edən şəxslər də ola bilər. Onların müəyyən edilməsi və sonradan cəzalandırılması çox mühüm xəbərdarlıq əhəmiyyətinə malik olur. Müstəntiq şəxsin maraq dairəsini və onun vaxt keçirməsini aydınlaşdıraraq, bəzən belə bir faktla üzləşməli olur ki, yetişən nəslin düzgün tərbiyəsi baxımından uğursuz sayılan bəzi ədəbiyyatlar, kino və videofilmlər, internet saytları yeniyetməyə mənfi təsir göstərmişdir.

Cinayətin törədilməsindən əvvəlki dövrdə şəxsin xarakterinin xüsusiyyətləri və onun davranışı haqqındakı məlumatlar da çox vaxt onun tərəfindən cinayətin törədilməsinə məhz hansı halların kömək etməsini izah edə bilər. Məlumdur ki, insanların bəziləri mənfi təsirlərə tez məruz qalır, bəziləri isə onlara müqavimət göstərirlər. Məsələn, zəif iradəli insanlar ətraf əhatənin mənfi təsirinə asanlıqla məruz qalır, sağlam olmayan mühitlə əlaqələrini müstəqil pozmağa güc tapmırlar. Məhz onlar tezliklə cinayətkar elementlərin təsiri altında cinayət əməlləri törədirlər. Buna görə də müstəntiq şəxsin davranışının düzgün dərk edilməsi və qiymətləndirilməsi üçün onların xarakterinin xüsusiyyətlərini bilməlidirlər. Belə ki, müstəntiq şəxsin spirtli içkilər və ya narkotik qəbul edib-etməməsi, əgər qəbul edirsə, hansı miqdarda və nə vaxtdan qəbul etdiyini, ona bunu kimin öyrətdiyini, cinayəti narkotik və ya alkoqol təsiri altında törətib-törətmədiyini müəyyən etməlidir.

Cinayət törədənədək şəxsin davranışı dərinə öyrənilməlidir. Bu zaman onu müsbət tərəfdən xarakterizə edən hallar da obyektiv surətdə araşdırılmalıdır. Məhz bu məsələlərin obyektiv tədqiqi cinayətin təsadüfən törədilməsini və ya bu əməlin onun şəxsin əvvəlki davranışını məntiqi surətdə tamamladığını müəyyən etməyə imkan verir. Şəxsin keçmişdəki mənfi davranışına münasibətdə aşağıdakı halların müəyyənləşdirilməsi məqsədəmüvafiqdir: o, əvvəllər cinayət törətmişdirmi (əgər törətmişsə, nə vaxt və hansı)?; neçə dəfə məhkum olunmuşdur (hansı yaşda və hansı cinayətlərə görə)?; hansı cəzaya məhkum edil-

mişdir, cəzanı çəkmişdirmi (tam çəkmişdir, qismən çəkmişdir, ümumiyyətlə çəkməmişdir)?; cəzanı harada çəkmişdir?; kollektivin tərbiyəsinə verilmişdirmi?; yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün xüsusi tərbiyə müəssisəsində olmuşdurmu, nə vaxt, nəyə görə və bu müəssisədə nə qədər olmuşdur?; o, polis orqanlarının qeydiyyatında durmuşdurmu?; inzibati məsuliyyətə cəlb edilmişdirmi, nəyə görə?; o, cinayətkar və cəmiyyətsiz digər elementlərlə əlaqədə olmuşdurmu? .

Bu hallara baxmayaraq, həyatı və tərbiyəsi ilə bağlı şəxsə fərdi yanaşmaqla, hər bir cinayət işi ilə əlaqədar obyektiv halları, cinayətin motivini aydınlaşdırmaq vacibdir. Praktiki cəhətdən əsas məqsəd ondan ibarətdir ki, şəxs cinayəti hansı səbəbdən törətmişdir. Məsələn, şəxs mənzil oğurluğu ilə bağlı cinayətin törədilməsində təqsirli bilinir. İşin araşdırılması zamanı aydınlaşdırmaq vacibdir ki, o, bu cinayəti hansı səbəbdən törədib?; ona təsir edən səbəblər nə olmuşdur?.

Oğurluq cinayətlərinin, o cümlədən də mənzil oğurluqlarının törədilməsinə səbəb olan hallardan ən önəmlisi işsizlikdir. Belə ki, işsizlik özü-özlüyündə yoxsulluğa, ehtiyaclarını qarşılaya bilməməyə, ruh düşkünlüyünə səbəb olur. Şəxsin baxmalı olduğu ailəsi olduqda isə vəziyyət daha da ağırlaşır. Aparılan araşdırmalara görə işsizliyin səbəb olduğu hüquqpozmaları əsasən oğurluq təşkil edir [5, s.223].

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin “Azərbaycanda Cinayətkarlıq” adlı bülətinə qeyd edilmişdir ki, 2021-ci ildə isə cinayət törətmiş 24.432 nəfər şəxsdən 14.755 nəfəri əmək qabiliyyəti olan işləməyən və oxumayan şəxslər, 1290 nəfəri fəhlə, 585 nəfəri qulluqçu olmuşdur [3].

2022-ci ildə cinayət törətmiş 21.206 nəfər şəxsdən 12.936 nəfəri əmək qabiliyyəti olan işləməyən və oxumayan şəxslər, 1298 nəfəri fəhlə, 675 nəfəri qulluqçu olmuşdur [4].

Qeyd edilən statistik məlumatlardan da göründüyü kimi işsizlik və təhsilsizliklə baş vermiş cinayətlər arasında bağlılıq olduqca yüksəkdir [8, 218].

Cinayətin törədilməsinə səbəb olan və şərait yaradan obyektiv hala isə oğurluğun törədildiyi mənzil və orada yaşayan şəxslər bağlı olan aşağı-

dakı elementlər daxildir:

- mənzil haqqında məlumatların kifayət qədər olması və mənzilin yerləşdiyi yerin cinayətkar üçün əlverişli olması;
- mənzil sahibinin peşəsi;
- görülmə və müşahidə olunma ehtimalı;
- əlçatanlıq;
- təhlükəsizlik qaydalarına riayət edilib-edilməməsi;
- əldə edilə biləcək potensial nemətlər.

Yuxarıda qeyd edilən bu elementlər bir-birilə qarşılıqlı əlaqədədirlər. Cinayətkar üçün görülmə ehtimalı və əlçatanlıq mənzil sahibi tərəfindən təhlükəsizlik qaydalarına riayət edilmə vəziyyətindən daha çox vacibdir. Çünki cinayətkar mənzilə təhlükəsizlik qaydalarına riayət edilməməsi, yəni pəncərənin açıq qoyulması halında daxil ola bilər, əgər onun əməllərinin görülmə ehtimalı varsa, həmin mənzil hədəf kimi seçilmir.

Mənzil haqqında məlumatların kifayət qədər olması və mənzilin yerləşdiyi yerin cinayətkar üçün əlverişliliyi də vacib hallardan biridir. Cinayətkarlar adətən yaşadıkları yerə yaxın mənzillərdən cinayətlər törədirlər, lakin yaşlı və peşəkar oğrular daha hərəkətli olub uzaq məsafələrdə yerləşən mənzillərdən oğurluq edirlər. Oğrular 09:00-18:00 iş rejimində çalışan və tez-tez səyahətlərdə olan şəxslərin evlərini hədəf olaraq seçirlər. Eyni zamanda mənzillərdən oğurluqlarla bağlı digər halları da göstərmək olar. Belə ki:

- əvvəllər oğurluğa məruz qalmış evlər: Bu tip evlərin oğurluq riski heç vaxt oğurluq edilməmiş evlərə nisbətən daha yüksəkdir, çünki onlar oğrular tərəfindən müəyyən anillərə görə seçilmişdir. İstərsə eyni şəxslər, istərsə də fərqli şəxslər tərəfindən həmin evlər yenidən hədəf kimi seçilə bilər. Reviktimləşmənin bir neçə səbəbi var. Həmin səbəblərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- 1) oğrular ilk oğurluq zamanı talaya bilmədiyi əşyaları talamaq üçün geri qayıda bilər;
- 2) oğrular mənzil və oraya giriş üsulları barədə başqa şəxslərə məlumat verə bilər;
- 3) mənzildə uzun müddət yaşayış olmaması və asan girişin mövcudluğu ola bilər;
- 4) həmçinin ev sahibləri yaşayış olan evlərdə, oğurlanmış əşyaların yerlərini doldurduqdan sonra yenidən həmin mənzillərdən oğurluq edilə bilər.

- oğurluq edilmiş evlərə yaxın olan evlər: Qonşunun evi oğurlanırsa, yanaşı yerləşən evlərdə oğurluq riski artır. Cinayətkarlar uğurlu oğurluğun baş verdiyi əraziyə qayda bilər və ya əgər əvvəlki hədəf möhkəmləndirilmişsə, onlar başqa bir ev seçə və ya yaxınlıqdakı evdəki oxşar əmlakı ələ keçirə bilirlər;

- Peşə vəziyyəti: oğruların əksəriyyəti daim yaşayış olan evləri hədəf kimi seçmirlər. Bəzi araşdırmalar göstərir ki, oğrular sakinlərin yoxluğunu təsdiqləmək üçün tez-tez zəng vururlar. Sakinlərin iş yerlərinin evdən nə qədər uzaq olması oğurluq riskinə güclü təsir göstərir. Buna görə tək valideynli, tək yaşayan və gənc sakinlər üçün evləri daha böyük ehtimalla oğurluq hədəfi ola bilər;

- uzun müddətdir boş qalan evlər: tətillər və ya həftə sonu ilə bağlı boş qalan evlər, yəni tətildə olan sakinlərin evləri xüsusilə oğurluq və reviktivasiya riski altındadır. Evlərdə uzun müddət işıqların qapalı olması, qapının üzərində kommunal çəklərinin olması habelə hər hansı reklam bukletlərinin qapının üzərində qalması, kommunal sayğacların üzərində olan rəqəmlərin uzun müddət dəyişməməsi, həmin evdə uzun müddət heç kimin qalmadığına işarədir. Bununla bağlı qonşular diqqətli olmalı, bu halları aradan qaldırmalıdır.

- Gün ərzində müntəzəm olaraq boş olan evlər: İçəridəki işıqlar, dayanacaqda avtomobillər, görünən fəaliyyət və ya içəridən eşidilən səslər kimi dolu göstərən evlər oğurluq riski daha az olan evlərdir. Hətta bu evlərin qonşuluğunda yaşayan şəxslərin də evləri oğurluğa əsasən məruz qalmır.

- Kirayə mənzillərin çox olduğu binalar: ev sahiblərinin tez-tez dəyişməsi və qonşuların sosial münasibətlərinin olmaması, bina sakinlərinin qısa müddətlərdə evlərdə yaşaması, o binalardakı mənzillərin hədəf seçilməsi ehtimalı daha yüksəkdir.

- İtsiz evlər: itin olması insanların evdə olduğunun yaxın göstəricisidir və oğruların çoxu itin olan evlərdən qaçır. Kiçik itlər hürüb diqqət çəkə bilər, böyük itlər isə fiziki təhlükə yarada bilər.

- Görünmə və ya müşahidə oluna bilənlik: Qonşuların və ya yoldan keçənlərin bir evi nə qə-

dər görə bilməsi evin görmə qabiliyyətini və ya müşahidə oluna bilənliyini əks etdirir. Oğrunun mənzilə girdiyini və ya çıxdığını görmə riski hədəf seçiminə təsir edir, yəni bu kimi evlər oğurluğa daha həssasdır.

- Yaşayış sahələrində küçələrin işıqlandırılmaması: Küçələrin işıqlandırılmaması oğruların rahat hərəkət etmələrinə, mənzilləri müşahidə etmələrinə və öz niyyətlərini rahatlıqla həyata keçirmələrinə əlverişli şərait yaradır.

- Qapılar üzərində asma qıfılların olması: qeyd edilən xüsusatda oğruların əsas diqqətini çəkən məqamlardan biridir. Çox təssüf olsun ki, bəzi hallarda da mənzil sahibləri qıfılların açarlarını qapı yaxınlığında olan hansısa əşyanın altında gizlədir və bu da hamı tərəfindən bilinən bir haldır.

- Mənzilin yaxınlığında hündür ağacların əkilməsi: bu hallar xüsusilə hündürmərtəbəli mənzillərdən oğurluğa daxil olmaq üçün çox əlverişli şəraitin yaranmasına səbəb olur. Oğrular ağaca dırmaşmaqla əvvəlcədən hədəf secdikləri mənzillərə rahatlıqla daxil olmuş olurlar.

- Mənzillərin pəncərələrində barmaqlıqların olmaması: pəncərələrdə barmaqlıqların olmaması oğrular tərəfindən pəncərələrin asanlıqla açılmasına və bu yolla mənzilə daxil olaraq öz cinayətkar niyyətlərin reallaşmasına səbəb olur.

- Qapalı evlər: potensial oğrular üçün qapı və pəncərələrin yanında ağaclar və sıx kollarla - xüsusilə həmişəyaşıl bitkilərlə örtülməsi, divarlar və hasarlar mənzilin oğurluq üçün əlverişli olmasına şərait yaradır.

- Mənzil sahiblərinin qızıl-zinyət əşyalarını öz üzərlərində nümayişkənara gəzdirməsi: ölkəmizdə xüsusilə qadınların qızıl-zinyət əşyalarını (üzük, sırğa, boyunbağı, biləzik və s.) taxmaları oğurluq törətməyə meyilli şəxslərin diqqətini xüsusilə cəlb edərək asanlıqla hədəfə çevrilmələrinə səbəb olur.

Yuxarıda qeyd edilən mənzil oğurluqlarının törədilməsinə səbəb olan və şərait yaradan obyektiv halların dairəsini də kifayət qədər genişləndirmək olar. Belə ki, mənzil oğurluğunun xəbərdarlığının obyektiv hallarından biri də onun peşəkar, ixtisaslaşmış şəxslər tərəfindən törədilməsidir [6, 18]. Həmin halların hər biri ayrı-ayrılıqda cinayətin törədilməsinə münbit şəraitlər yaradır. Həmçi-

nin bu istiqamətdə zəruri iqtisadi, sosial və təşkilati tədbirlərin görülməsi də vacib əhəmiyyət kəsb edir [7, 186].

Müstəntiq cinayətin törədilməsinə kömək edən hallar dair məlumatları müxtəlif üsullarla əldə edir. Həmin üsullara hadisə yerinə baxış, şübhəli şəxs, təqsirləndirilən şəxs, zərərçəkmiş və şahidlərin dindirilməsi, ifadələrin yerində yoxlanılması və digər istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi, iş üçün zəruri olan sənədlərin (narkoloji və psixiatik qeydiyyatda olması, məhkumluq və s.), xasiyyətnamə və arayışları sorğu edilərək əldə edilməsi aid etmək olar. Bunlardan əlavə müstəntiq yuxarıda qeyd edilən məlumatları şəxsin ailədə həyat şəraitini, onun iş və təhsil şəraitini tədqiq etməklə əldə edə bilər. Yaşayış yerindən xasiyyətnamələr mənzil-istismar təşkilatlarından tələb olunur. Kənd yerlərində bu cür xasiyyətnaməni yerli icra hakimiyyəti orqanları verə bilər. Bu cür xasiyyətnamə özündə müəyyən sualları əks etdirən xüsusi müşayiətedici məktubla tələb olunur. Mənzil-istismar sahələrində və evlər idarələrində, bir qayda olaraq, ailənin mənzil şəraiti və maddi vəziyyəti, ailənin ayrı-ayrı üzvləri, həmçinin şəxsin əlaqələri və davranışı barədə məlumatlar olur.

Cinayət işlərinin materialları ilə tanış olan zaman görünür ki, istər şəxsin yaşayış yerindən, istərsə də iş yerlərindən alınmış xasiyyətnamələrdə sorğu edilən şəxs nə qədər mənfəətli olsa da onlar barədə olduqca müsbət xarakterli şəxs olmalarına dair xasiyyətnamə verilir. Şəxsin əvvəlki məhkumluğuna dair məlumatlar şəxs barədə Daxili İşlər Nazirliyinin Baş Əməliyyat və Statistik İnformasiya İdarəsinə göndərilən tələbnamə əsasında əldə edilir. Əvvəlki məhkumluq öz-özlüyündə müəyyən dərəcədə şəxsin şəxsiyyətini xarakterizə edir, eyni zamanda törətdiyi cinayət əməlini, o cümlədən də mənzil oğurluğunu eyni üsulla törədib-törətməməsini müəyyən etmək olur.

Zəruri hallarda işə şəxsin şəxsiyyətini xarakterizə edən digər sənədlər, xüsusilə də AR DİN-in yerli strukturlarından, məsələn, profilaktiki işin təşkili üzrə inspektorlardan alınmış arayış (xüsusilə də əgər şəxs əvvəl məhkum olunduğuna görə uçotda durmuşdursa) əlavə olunur. Arayışda uzun müddət ərzində şəxsin hüquqazidd hərəkətləri və onun tərbiyələndirilməsinə, islah olunmasına yö-

nəlmiş tədbirlər göstərilməlidir. Əməliyyat müvəkkilləri, bir qayda olaraq, uçotda duran şəxsləri yaxşı tanıyır, mütəmadi olaraq onları nəzarətdə saxlayır, profilaktiki söhbətlər edir, işə düzəlmə məsələlərinə köməklik edirlər. Ona görə də bu cür arayışlar müəyyən maraq kəsb edir.

Əgər şəxsin cinayətkar davranışı təhsil aldığı məktəbdə, kollecdə, peşə məktəbində müəllimlərin iclasında, işlədiyi müəssisənin, idarənin, təşkilatın ictimai qurumlarının iclaslarında müzakirə olunmuşsa, bu iclasların protokollarından çıxarışlar tələb olunur və onların işə əlavə olunması məqsədmüvafiqdir.

Qısaca olaraq hər hansı bir formada təqsirləndirən şəxsin həyat və tərbiyə şəraitini əks etdirən, beləliklə də onun tərəfindən cinayətin törədilməsinə gətirib çıxaran səbəb və şəraitləri aydınlaşdıran bütün sənədlər, bir qayda olaraq, cinayət işinə əlavə olunur. Müstəntiq mənzil oğurluğu törətmiş şəxs barədə nə qədər çox məlumatlı olsa, cinayətin törədilmə halları bir o qədər düzgün müəyyən olunacaq və bunun aradan qaldırılması istiqamətində profilaktik işin keçirilməsi üçün imkanlar daha da genişlənəcəkdir.

Bəzən elə hallar olur ki, müstəntiqin fikrincə, əməl az ictimai təhlükəli olduğu üçün onun törədilməsinə gətirib çıxaran səbəb və şəraitin təfsilatı ilə aydınlaşdırılmasına ehtiyac olmur. Belə hallarda müstəntiq, bir qayda olaraq, hüquq pozuntusunun törədilməsinə yol açmış səbəb və şəraitin aydınlaşdırılması ilə məşğul olmur. Fikrimizcə, bu cür təcrübəni düzgün hesab etmək olmaz. Az əhəmiyyətli hüquqpozmanın səbəblərini aydınlaşdırmadan onların aradan qaldırılması üçün tədbirlər görmək qeyri-mümkündür və beləliklə də, şəxs tərəfindən təkrar cinayət törədilməsinin qarşısını almaq mümkün olmur.

Bundan başqa müstəntiq yuxarıda qeyd edildiyi kimi həyata keçirilən istintaq hərəkətləri zamanı cinayətin törədilməsinə kömək edən halları müəyyən edir. Bunlara misal olaraq müstəntiqin hadisə yerinə baxış, şübhəlinin dindirilməsi və ifadənin yerində yoxlanılması zamanı, binanın birinci mərtəbəsində yerləşən mənzillərin pəncərəsində dəmir barmaqlığın olmaması, pəncərənin çəftəsinin az güc tətbiq etməklə itələnilib açılmasını, mənzildən oğurlanmış qızıl-zinyət əşyalarının

aşkar-əlcatan yerdə saxlanılmasını və s. halları müəyyən edir.

Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin 221-ci maddəsinə əsasən ibtidai araşdırmanın aparılması zamanı müstəntiq cinayətin törədilməsinə imkan yaradan halları (səbəb və şəraiti) müəyyən etdikdə müvafiq hüquqi və ya vəzifəli şəxsin ünvanına cinayətin törədilməsinə şərait yaradan halların aradan qaldırılması üçün tədbirlər görülməsi barədə təqdimat göndərir [2]. Müstəntiqin bu təqdimatına baxılması məcburidir, nəticəsi barədə bir ay müddətində müstəntiqə yazılı məlumat verilməlidir.

Hazırkı istintaq təcrübəsində bu kimi təqdimatları müstəntiqlər cinayət işinin istintaqının sonunda göndəirlər və həmin təqdimatın baxılmasının nəticəsi barədə (ən gec bir ay) istintaqa yazılı məlumat verildikdə, artıq müstəntiq həmin cinayət işini məhkəməyə göndərmiş olur. Cinayət işi də müstəntiqin icraatında olmadıqda həmin iş üzrə hər hansı bir hərəkətin edilməsi qanunvericilik baxımından yol verilməzdir. Buna görə də müstəntiqlər cinayət işinin yekunlaşdırılmasını gözləmədən cinayətin törədilməsinə şərait yaradan halları aşkar etdikdə, gələcəkdə yeni cinayət hadisələrinin törədilməsinin qarşısını alınması üçün təqdimatı göndərməli və həmin təqdimatın baxılmasının nəticəsi barədə yazılı cavab ittiham aktında öz əksini tapmalıdır.

Respublikamızın qüvvədə olan cinayət-prosesual qanunvericiliyində ittiham aktında cinayətin törədilməsinin üsulu, motivi və məqsədi göstəriləndə həmin cinayətin törədilməsinə səbəb və şərait yaradan halların əks olunması zəruriliyi barədə birbaşa göstəriş yoxdur. Qanunun mahiyyətindən çıxış edərək, bizim fikrimizcə, qeyd olunan sənədlərdə yalnız hansı cinayətin və harada törədilməsi və təqsirkarın hansı sübutlarla ifşa olunması barədə deyil, həm də cinayətin hansı səbəblərdən törədilməsi, onu törədən kim olması barədə də məlumatların öz əksini tapması zəruridir. Çünki cinayətin törədilməsinə səbəb olan halların müəyyən edilməsi bir halda cəzayı yüngülləşdirən hal qismində (hadisələrin təsadüfi axarı zəminində ilk dəfə olaraq böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayətin törədilməsi, cinayətin ağır həyat şəraiti nəticəsində və ya mərhəmətlik niyyəti ilə törədilməsi və s.) nəzərə alınmasına səbəb ola, digər halda isə şəxsin

şəxsiyyətini xarakterizə edən hal kimi (məsələn, oğurluğu narkotik vasitə almaq üçün etməsi, oğurluğu cəzaçəkmə müəssisəsində olan dostuna köməklik etmək üçün etməsi və s.) məhkəmələr tərəfindən nəzərə alınma bilər. Azərbaycan Respublikası CM-in 59-cu maddəsinin 2-ci bəndində göstərilən hallardan başqa digər hallarında da cəzayı yüngülləşdirən hal qismində nəzərə alınmasının mümkünlüyünü göstərilməsi cinayətin törədilməsinə səbəb olan halların ittiham aktına qeyd ediləsinə zəruri edir [1].

Cinayətin törədilməsinə səbəb olan halların ittiham aktında öz əksini tapması barədə bizim fikrimizə etiraz etmək, bunun artıq iş olması barədə fikir söyləmək olar. Çünki onlar ayrıca olaraq təqdimatlarda təsvir olunurlar. Lakin məsələ ondan ibarətdir ki, bir qayda olaraq, ayrı-ayrı ünvanlara göndərilən təqdimatlarda cinayət törətmiş şəxsə dair yalnız müəyyən hallar ətrafı təhlil olunur. İttiham aktında bu halların ümumi təhlilini vermək olar. Bu da öz növbəsində müəyyən məsələlər dairəsinə görə zəruridir. Prokurorluq və məhkəmə instansiyalarından başqa onlar hüquq-pozanların təhsil yerinə, onların valideynlərinin iş yerinə də göndərilə bilər. Bu sənədlərin göndərilməsi yalnız informasiya xarakteri deyil, ilk növbədə, profilaktik xarakter daşıyır. Ona görə də əgər cinayətin törədilməsinə səbəb olan hallar işin dayandırılması barədə qərarda və ya hökmdə sadalanacaqsa, bu sənədləri qəbul edərək təşkilatın və ya təhsil müəssisəsinin kollektivi onları aradan qaldırmaq üçün tədbirlər görə biləcəkdir.

Eyni zamanda, bu məlumat cəza tədbirinə məruz qalmış yetkinlik yaşına çatmayan barədə hökmün surətində olmaqla, azadlıqdan məhrum etmə yerlərində məhkumun adına açılan şəxsi işdə saxlanılır. Tərbiyə müəssisəsinə, həmçinin yetkinlik yaşına çatmayanın şəxsi işi göndərilir. Məlum olduğu kimi, burada yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığını yaradan səbəblərin və cinayətkarın şəxsiyyətinin öyrənilməsi üzrə böyük və həcmli iş aparılır. Hökmdə öz əksini tapmış məlumatlar məhkumların yenidən tərbiyə olunması və islah olunması ilə məşğul olan tərbiyə müəssisəsinin əməkdaşlarına böyük kömək edə bilər.

İttiham aktının təsviri hissəsində yetkinlik yaşına çatmayana mənfi təsir edən və nəticədə onu

cinayət törətməyə sövq edən halların kifayət qədər tam əks olunması tələbi hamı tərəfindən qəbul olunur. Hökmdə cinayətin törədilməsinə səbəb olan hallar, cinayət hadisəsi ilə bağlı məsələlər qeyd olunduqdan sonra, təsviri hissənin sonunda göstərilə bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsi. <https://www.e-qanun.az/framework/46947>
2. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. <https://www.e-qanun.az/framework/46950>
3. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin "Azərbaycanda Cinayətkarlıq" bülteni 2021. <https://www.stat.gov.az/source/crimes/>
4. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin "Azərbaycanda Cinayətkarlıq" bülteni 2022. <https://www.stat.gov.az/source/crimes/>
5. Demirbaş T. "Kriminoloji". 7-ci baskı. Ankara 2020. s 455. "Seçkin Yayıncılık San və Tic. A.Ş"
6. Казюлин В. А. Предупреждение квартирных краж в городах-мегаполисах. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва – 2009. С.32
7. Кожевникова Е.Д. Меры профилактики краж. Международный научный журнал «Вестник науки» № 6 (15) Т.4. Тольятти. 2019 г. С.438
8. Набиев, С. Ф. Об актуальности исследования основных направлений совершенствования раскрытия и расследования квартирных краж / Молодой ученый. 2017. № 19 (153). С. 261. URL: <https://moluch.ru/archive/153/43436/> (дата обращения 12.11.2023).
9. Ширалиева С.Д. Криминалистическое матрицирование и анализ деятельности при расследовании квартирных краж // "Elm və təhsil № 9", Bakı – 2004 s. 111-120.

Орхан Ягублу

Криминалистические особенности причины и условия совершения квартирных краж

В статье говорится о криминалистической особенности причины и условия совершения квартирных краж. Разъясняются объективные и субъективные обстоятельства, которые приводят к совершению данных видов преступлений. Личность преступника, глубокое и всестороннее исследование условий жизни и воспитания несовершеннолетних, в частности, выявление обстоятельств, способствующих совершению преступлений, и одновременно принятие правильного решения об их дальнейшей судьбе уделено особое внимание. Глубоко проанализированы специальные криминологические меры по предупреждению квартирных краж, среди них обращено внимание на обеспечение принципа неотвратимости уголовной ответственности виновного лица за совершенное преступление.

Orkhan Yaqublu

"Criminalistic features of the reasons and conditions for committing residential burglaries"

The article discusses the forensic feature of the causes and conditions of committing residential burglaries. It clarifies the objective and subjective circumstances that lead to the commission of these types of crimes. The identity of the perpetrator, a comprehensive and in-depth examination of the living conditions and upbringing of minors, particularly identifying circumstances contributing to the commission of crimes, and simultaneously making the right decision about their future, are given special attention. Special criminological measures to prevent residential burglaries are deeply analyzed, among which attention is drawn to ensuring the principle of inevitability of criminal responsibility for the committed crime by the guilty party.

UOT 94 (479.24)

İradə HÜSEYNOVA

BDU-nun "Qafqaz xalqları tarixi" kafedrasının müdiri, tarix elmləri doktoru, professor,
Əməkdar müəllim
e-mail: prof.irada.huseynova@gmail.com

HEYDƏR ƏLİYEV MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN KEŞİYİNDƏ (XX əsrin 70-80-ci illəri)

"Yüksək mədəniyyətə, mənəviyyətə malik olan xalq həmişə irəli gedəcək, həmişə yaşayacaq, həmişə inkişaf edəcəkdir."

Ümummilli lider Heydər Əliyev

Açar sözlər: Heydər Əliyev, milli-mənəvi dəyərlər, adət-anənələr, müdrik siyasət, müstəqil Azərbaycan, milli təəsübkeşlik, yüksək peşəkarlıq, ümummilli lider, tarixi şəxsiyyət.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, национально духовные ценности, традиции, мудрая политика, независимый Азербайджан, национальная приверженность, высокий профессионализм, национальный лидер, историческая личность.

Keywords: Haydar Aliyev, national spiritual values, traditions, wise policy, independent Azerbaijan, national loyalty, high professionalism, national leader, historical personality.

Dövrün yetişdirdiyi qüdrətli tarixi şəxsiyyət olan Heydər Əliyevin parlaq siyasi zəkası, analitik, geniş miqyaslı düşüncə tərzini, müdrikliyi, uzaqgörənliyi, xarizması, ensiklopedik biliyi, liderlik xüsusiyyətləri sayəsində iki əsrin və iki minilliyin qovuşduğu Azərbaycan öz milli-mənəvi dəyərlərini qoruyaraq, üçüncü minilliyə inamla qədəm qoymuşdur.

İstər keçmiş Sovet İttifaqı, istərsə də müstəqil Azərbaycan Respublikası mövcudluğu şəraitində Heydər Əliyevin mübarizə devizi və həyat amalı

Vətəninə, xalqına sədaqətlə, ləyaqətlə xidmət olmuşdur. Heydər Əliyev əmək və ictimai fəaliyyətinin ilk dövrlərindən özünün şəxsi keyfiyyətləri, milli təfəkkürü, milli təəsübkeşliyi, dövlətçilik düşüncələri ilə fərqlənən xalqın ümummilli lideri, dahi siyasətçi olmuşdur.

Olduqca mürəkkəb tarixi dövrlərdə xalqın xidmətində dayandığını nümayiş etdirən Heydər Əliyev müasir dünyanın ən aktual çağırışlarına cavab vermək bacarığı ilə XX və XXI əsrlərin tanınmış siyasi xadimləri sırasında əbədi, özünəməxsus layiqli yerini tutmuşdur.

Təbiətin ona bəxş etdiyi nadir keyfiyyətləri sayəsində Heydər Əliyev hadisələrin gedişatını öncədən müəyyənləşdirərək tariximiz üçün böyük məna daşıyan, dövlətçiliyimiz üçün böyük tarixi əhəmiyyət kəsb edən qərarlar qəbul etməyə müvəffəq olmuş, hər zaman xalqın mənafeyi naminə qətiyyətli addımlar atmış, milli-mənəvi əxlaqi dəyərlərini qorumuşdur.

Zaman keçəcək, illər ötəcək, lakin minilliklər boyunca xalqımız həyatın hər hansı bir şəraitdə sərt sınaqları ilə qarşılaşanda ən düzgün çıxış yolunu məhz Heydər Əliyev irsində, əməli fəaliyyətində, müdrikliyində tapacaqdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Heydər Əliyevin dövlətçilik və siyasi fəaliyyətinin hər bir dövrü

zəngindir. Bu mənada Heydər Əliyevin Azərbaycanca ilk rəhbərliyi dövrü də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və çox səciyyəvidir.

Heydər Əliyev çıxışlarının birində deyirdi ki, 1970-1985-ci illər Azərbaycanın quruculuq salnaməsinə ən parlaq səhifələr kimi daxil olmuşdur. Baş verən dəyişikliklərin miqyasına, iqtisadi və sosial sahələrdə aparılan dərin struktur islahatlarının xarakterinə, xalqın maddi rifah halının keyfiyyətcə yeni mərhələyə keçirilməsinə görə doqquzuncu, onuncu və on birinci beşilliklər Azərbaycanın yeni tarixində ən mühüm yerləri tutur.

Bu mənada inamla qeyd edə bilərik ki, Sovet Azərbaycanına rəhbərlik etdiyi illərdə Heydər Əliyevin fəaliyyəti nəticəsində ölkədə yaradılmış güclü sosial-iqtisadi, siyasi, mədəni-intellektual potensial, məhz gələcək müstəqil Azərbaycan dövlətinin möhkəm bünövrəsini təşkil etmiş oldu. XX yüzilliyin 60-cı illərinin sonunda – Heydər Əliyevin Azərbaycana ilk rəhbərliyə gəldiyi dövr ərəfəsində ölkəmiz müttəfiq respublikaların arasında Sovet İttifaqının xammal mənbəyinə çevrilmişdi. İttifaq əhəmiyyətli müəssisələr istisna olmaqla, əslində, sənayenin digər sahələrinə diqqət yetirilmir, respublikanın təbii sərvətlərindən və potensial imkanlarından lazımınca istifadə olunmurdu. Neft sənayesi əvvəlki səviyyədə işləmirdi, energetika, qara metallurgiya, kimya və neft kimyası sənayesində mütəmadi dayanmalar baş verir, bir çox sahələrin texniki-iqtisadi göstəriciləri getdikcə aşağı düşürdü. Kənd təsərrüfatında və sənayedə durum daha kəskin hal almışdı. İllərlə yaranmış çoxsaylı problemlər isə Azərbaycana rəhbərlik etmək kimi çətin vəzifəni daşıyacaq insandan həddən artıq böyük cəsarət və yüksək idarəçilik qabiliyyəti tələb edirdi. Belə bir rəhbər isə məhz Heydər Əliyev idi [5, s.31].

Böyük strateq Heydər Əliyev hələ Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dövründə ölkənin inkişafı istiqamətində gördüyü işlərlə, qəbul etdiyi cəsarətli qərarlarla, həyata keçirdiyi tikinti-quruculuq tədbirləri, habelə bir neçə onillikdən sonra müstəqilliyə qovuşacaq respublikamızın sabahına hesablanmış digər məqsədyönlü addımları ilə tarixdə özünü xalqın ümummilli lideri kimi təsdiq et-

mişdir. Azərbaycan xalqı özünün müstəqil inkişaf yolunda məhz ulu öndərimiz Heydər Əliyevin respublikaya birinci rəhbərliyi dövründə əsas qoyulmuş zəngin iqtisadi-siyasi, mənəvi və intellektual potensiala istinad etmişdir. 14 il ərzində respublikada yaranmış güclü sosial, iqtisadi və intellektual potensial Azərbaycanın müstəqilliyi üçün zəmin yaratmışdır. Qətiyyətlə deyə bilərik ki, müstəqilliyə aparın yolumuzun təməl daşını hələ o zaman gələcəyə baxan, həyatın sərt, çətin sınaqlarına sinə gərən, ən çətin şəraitdə düzgün çıxış yolu tapan, daim xalqı ilə, qəlbində vətən sevgisi, milli ruhla yaşayan qüdrətli şəxsiyyət Heydər Əliyev qoymuşdur!

1969-cu il iyulun 14-də keçirilən Azərbaycan Kommunist Partiyasının Plenumunda Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin sədri vəzifəsində çalışan Heydər Əliyevin Azərbaycan SSR Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Birinci katibi və Büro üzvü seçilməsi barədə təklif müzakirə edilir.

Respublikaya 10 il başçılıq edən Vəli Axundov plenumda çıxış edərək, Heydər Əliyev haqqında demişdir: “Heydər Əliyevə xas olan bütün siyasi və iş keyfiyyətləri söyləməyə imkan verir ki, o, respublikaya layiqincə rəhbərlik edəcək, böyük və çətin işin öhdəsindən bacarıqla gələcək. O, kifayət qədər savadlı, hərtərəfli hazırlıqlı, yüksək intellektə malik insandır. Bütün kadrlara qarşı eyni düzgün mövqedədir, çünki kifayət qədər obyektiv, vicdanlı və ləyaqətli insandır. Çekistin isti ürəyi, aydın ağı, təmiz əli olmalıdır. Bütün bu keyfiyyətlər Heydər Əliyevdə vardır və mən əminəm ki, o, respublikaya bacarıqla rəhbərlik edəcək” [8, s.167].

Plenum yekdilliklə Heydər Əliyevə səs verir və o, AKP MK-nın Birinci katibi vəzifəsinə seçilir. Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin 1969-cu il iyulun 14-də keçirilmiş plenumunda Heydər Əliyevin rəhbər vəzifəyə namizədliyinin yekdilliklə dəstəklənməsi onun özünü kamil şəxsiyyət, yüksək idarəçilik keyfiyyətlərinə malik rəhbər kadr kimi təsdiqləməsindən xəbər verirdi. Plenumda çıxış edən Heydər Əliyev bildirir ki, o, tam məsuliyyətlə qarşıda duran çətin və mürəkkəb vəzifələri dərk edir və öz əməli işində bunların həlli üçün əlindən gələni əsirgə-

məyəcək. Qeyri-adi fitri istedadı, təşkilatçılıq və idarəçilik məharəti, ən əsası, vətənpərvərliyi, milli ideallara bağlılığı ilə ilk gündən Azərbaycanın üzləşdiyi sosial-iqtisadi problemləri aradan qaldırmaq, qanunçuluğu gücləndirmək, şəffaflığı təmin etmək, korrupsiyaya, rüşvətxorluğa qarşı mübarizə tədbirlərini genişləndirmək istiqamətində əzmkar fəaliyyətə başlayan Heydər Əliyev mütərəqqi idarəçilik ənənələrinin əsasını qoymuş, cəmiyyətin normal inkişaf ahəngini təmin etmişdir.

Bunun nəticəsində əvvəllər bütün əsas göstəricilər üzrə ölkə miqyasından geri qalan Azərbaycan tezliklə Sovet İttifaqının ən inkişaf etmiş respublikalarından birinə çevrildi [21, s.57-58]. Heydər Əliyev bütün fəaliyyəti dövründə həmişə Azərbaycan xalqının dilinin, mənliyinin, milli şüurunun, milli mentalitetinin qorunması və inkişaf etdirilməsi keşiyində durmuş və bu sahədə çalışanların əməyinə yüksək qiymət vermişdi.

«Öz dilini inkişaf etdirən alim, müəllim, öz tarixini yazan, inkişaf etdirən, tarixini əks etdirən, öz mənəviyyatını araşdıran, təhlil edən və ümumiləşdirən, xalqına yüksək səviyyədə çatdıran alim - onlar hamısı birlikdə öz xalqının, millətinin, milli şüuranın, milli ruhunun, vətənpərvərlik ruhunun inkişaf etməsinə, irəli getməsinə xidmət göstərir» [6, s.55].

Heydər Əliyevin öz fəaliyyətində hər zaman Azərbaycan dilinin inkişaf etdirilməsinə xüsusi diqqət yetirmişdir. Heydər Əliyev hələ Sovet İttifaqının tuğyan etdiyi dövrdə, 1969-cu ilin noyabrında Azərbaycan Dövlət Universitetinin 50 illik yubileyi münasibətilə keçirilən təntənəli yığıncaqda Azərbaycan dilində çıxış etməsi ilə o zaman geniş yayılmış stereotipi sındırdı. Bu respublikada böyük rezonans doğurdu. Bu münasibətlə onu təbrik edənlərə öz minnətdarlığını bildirərək deyirdi ki, «burada bir qeyri-adilik yoxdur, nahaq təəccüb edirsiniz, bu mənim ana dilimdir və ana dilində çıxış etmək elə böyük bir qəhrəmanlıq da deyildir. Ana dilini bilməmək isə, ana dilini qiymətləndirməmək isə, şübhəsiz ki, xalq qarşısında qəbahətdir» [6, s.56].

Heydər Əliyev Azərbaycanın xalqı üçün vacib və tələyüklü məsələnin həllində mübarizlik, milli təəsübkeşlik keyfiyyətlərini nümayiş etdirərək,

böyük tarixi əhəmiyyətli rol oynamışdır. Belə ki 1977-ci il oktyabrın 7-də SSRİ-nin yeni Konstitusiyası qəbul ediləndən sonra Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Konstitusiya Komissiyası Azərbaycan SSR- nin yeni konstitusiya layihəsini hazırlayır. Ümumxalq müzakirəsinə verilir. Ümumxalq müzakirəsindən sonra 1978-ci il aprelin 21-də Azərbaycan SSR Ali Sovetinin doqquzuncu çağırış, növbədənənar VII sessiyasında Heydər Əliyev «Azərbaycan SSR Konstitusiyasının (Əsas Qanununun) layihəsi və onun ümumxalq müzakirəsinin yekunları haqqında» məruzə edir. Qeyd etmək lazımdır ki, həmin konstitusiya layihəsində respublikanın milli, iqtisadi, siyasi və tarixi xüsusiyyətləri öz əksini tapmışdı. Heydər Əliyevin bilavasitə təşəbbüsü və mübarizəsi nəticəsində Azərbaycan dilinin dövlət dili olması haqqında müddəa Azərbaycanın 1978-ci il Konstitusiyasında öz əksini tapdı. Konstitusiyanın 73-cü maddəsində «Azərbaycanın dövlət dili Azərbaycan dilidir», kimi təsbit edildi. Heydər Əliyev 1995-ci il oktyabrın 31-də Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Komissiyasının iclasında o hadisələri belə xatırlayırdı: «Ancaq bu maddə (73-cü maddə - İ.H.) Moskvada çox böyük etiraza səbəb oldu. Belə izah edirdilər ki, başqa respublikalarda bu yoxdur, buna ehtiyac yoxdur... Ancaq vaxt mən Sovetlər İttifaqının rəhbərliyi ilə, Kommunist partiyasının rəhbərliyi ilə çox gərgin danışıqlar apardım. Sübut etməyə çalışdım ki, biz dövlət dilinin Azərbaycan dili olduğunu da öz konstitusiyamıza yazmalıyıq və yazacağıq» [5, s.60]. Bu tarixi həqiqət Heydər Əliyevin bilavasitə təşəbbüsü ilə yazıldı.

Heydər Əliyevin Azərbaycan dilinə və mədəniyyətinə dərin hörmətlə yanaşması özünü Azərbaycan himninin müzakirələrində bir daha bariz şəkildə göstərdi. Müzakirənin stenoqramından aydın olur ki, Ulu Öndərin himnimizin hər bir detalına, musiqisinə və mətninə həssaslıqla yanaşaraq, tanınmış Azərbaycan ziyalıları və incəsənət xadimləri ilə birgə mədəniyyətimizin gələcək inkişafı ilə bağlı iclaslar keçirir, fikir mübadiləsi aparır və son nəticədə milli maraqlara söykənən ən düzgün qərar verməyə müvəffəq olur. Belə ki, 14 aprel 1978-ci il tarixində Azərbaycan KP MK-nın bürosunun genişləndirilmiş iclasında Heydər

Əliyev açılış nitqində göstərir ki, Azərbaycanın himninin yeni layihəsi ilə bağlı bu məsələ onun şəxsən diqqətində olmuş işçi qrupu yaradılmış və iştirakı ilə bir neçə dəfə iclaslar keçirilmişdir.

Himnin hər bir misrası, musiqisi ətraflı müzakirə edilmişdir. Hər bir fikrə hörmətlə yanaşan Heydər Əliyev bu məsələnin geniş və obyektiv şəkildə müzakirəsinə imkan yaratdı. Himnin hər bir sətirinin geniş müzakirəsindən sonra ümumi bir fikrə gəlinmişdir. Himnimizdə milli-mənəvi amillərin qabardılmasını istəyən Heydər Əliyev fikir müxtəlifliyinə baxmayaraq mətdə respublika sözünün daxil edilməsini təkid etmişdi. Böyük düha sahibi himnimizdə Azərbaycanın dövlət və siyasi subyekti olaraq əks olunmasının vacibliyinin qeyd etmişdir. O, bildirirdi ki, “Biz Azərbaycandan, dövlətdən danışırıq, bu respublikadır. Yaxşı olar ki, burada respublika sözü əks olunsun” [23, s.113-115].

Dövlət himninin mətni sözügedən dəyişiklərlə yeniləndəndən sonra onun musiqili variantının redaktəsi üzərində dövrün görkəmli bəstəkarları ilə iş davam etdirilirdi. Himnin mətninin Lütfiyar İmanovun musiqi ifasında dinləyən Ulu Öndərimiz dövlət məmurlarına deyil zəngin musiqi dünyamızda özlərinə məxsus şərəfli yeri olan Tofiq Quliyev, Fikrət Əmirov, Niyazi kimi bəstəkarların fikrinə üstünlük verirdi. Heydər Əliyevin müdriqliyi, böyüklüyü, səriştəsi özünü bir daha onda göstərdi ki, mədəniyyət xadimlərinin arasında müəyyən intriqaqların olmasına baxmayaraq, o prosesləri tənzimləməklə, mübahisəli nüansları aradan götürməklə müzakirəyə qoyulan məsələləri lazımi məcraya yönəltdi və dövlət maraqlarına, Azərbaycan dövlətçilik prinsiplərinə xidmət edən tarixi qərarları qəbul edilməsinə nail oldu [23, s. 115-117].

Görkəmli siyasət və dövlət xadimi Heydər Əliyevin sarsılmaz vətəndaşlıq mövqeyinə, milli təəssübkeşliyinə, peşəkarlıqla işləmək bacarığına, yüksək insani-əxlaqi keyfiyyətlərinə, idarəçilik istedadına malik olması bir daha onun əsl lider olduğunu göstərdi.

Heydər Əliyev fəaliyyətinin vacib şəxslərindən biri də, elm, mədəniyyət, dövlət xadimlərinə xüsusi dəyər verirdi. Bu barədə O, deyirdi: “Görkəmli şəxsiyyətlər xalqın zəkasını, elmini, mədə-

niyyətini, mənəviyyatını dünyaya nümayiş etdirirlər”.

Tarixdə onların xidmətlərini göstərmək, adlarını əbədiləşdirmək, gələcək nəsillərə çatdırmaq, incəsənətə - teatr, musiqi, memarlıq sənətinə və s.i. sahələrə insanların marağını artırmaq, harmonik inkişafını təmin etmək, Azərbaycan xalqının zəngin ənənələrini yaşatmaq, milli-mənəvi ruhda tərbiyə etmək kimi yüksək keyfiyyətlər Heydər Əliyevin şəxsiyyətində öz təəcəssümünü tapmışdır.

Belə şəxsiyyətlərin xidmətlərini, tarixdə rolunu göstərmək, onların adını əbədiləşdirmək, bütün xalqa və gələcək nəsillərə tanımaq Heydər Əliyevə xas olan nəcib və yüksək keyfiyyətlərdəndir. Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətlərinin fəaliyyətinin üzə çıxarılması, adlarının əbədiləşdirilməsi onun şəxsi təşəbbüsü, böyük və tarixi xidmətidir. Ölkədə elm, təhsil və mədəniyyət ocaqlarının, görkəmli şəxslərin yubileylərinin keçirilməsi xoş bir ənənəyə çevrilmişdi. Heydər Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə İmadəddin Nəsiminin 600 illiyi, Azərbaycan dram teatrının 100 illiyi, N.Nərimanovun anadan olmasının 100 illiyi, Azərbaycan Dövlət Rus Dram Teatrının 50 illiyi, «Azərbaycan qadını» jurnalının 50 illiyi, Ü.Hacıbəyovun, M.Maqomayevin, S.Vurğunun, C.Cabbarlının, M.S.Ordubadinin, Aşıq Ələsgərin və bir çox mədəniyyət və incəsənət xadimlərinin yubileyləri yüksək səviyyədə keçirilmişdir.

1975-ci ildə böyük bəstəkar Üzeyir Hacıbəyovun yubileyi münasibətilə onun ev-muzeyi yaradılmışdı. 1976-cı ildə Səməd Vurğunun 70 illik yubileyinə hazırlaşarkən bir neçə ayda onun ev-muzeyi təşkil edildi. Cəfər Cabbarlının 80 illik yubileyi ərəfəsində onun həm ev-muzeyi yaradılmış, həm də Bakıda möhtəşəm heykəli qoyulmuşdu. Bu illərdə həmçinin İmadəddin Nəsimiyə abidə qoyulmuşdu. Bülbülün ev-muzeyi təşkil edilmişdi. 70-ci illərdə Cəlil Məmmədquluzadənin ev-muzeyini yaratmaq haqqında Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə qərar qəbul edilmişdi. Bu məqsədlə onun yaşadığı evdəki vətəndaşlara hələ 1981-1982-ci illərdə başqa yerlərdə mənzillər də verilmişdi. Lakin Heydər Əliyev Moskvaya iş gedəndən sonra qərar yerinə yetirilməmişdi. Yalnız ikinci dəfə Azərbaycana rəhbər vəzifəyə qayı-

dandan sonra 1994-cü ildə C.Məmmədquluzadənin ev-muzeyi sözün həqiqi mənasında yaradıldı [25].

XX əsr ictimai fikir tarixinin görkəmli nümayəndəsi, Azərbaycanın dövlət və ictimai siyasi xadimi N.Nərimanovun tarixdəki roluna dair mövcud olan böhtan və iftiraların ifşa edilməsində Heydər Əliyev böyük cəsarət və mübarizlik göstərmişdir. 1972-ci ildə Nəriman Nərimanovun təntənəli sürətdə yubileyi keçirilmiş, Bakının görkəmli yerində onun əzəmətli abidəsi ucaldılmışdır.

Abidənin açılışı zamanı Heydər Əliyev demişdir: Nəriman Nəcəf oğlu Nərimanov siyasi rəhbər və təşkilatçı kimi bütün bacarığını, qəlbinin bütün alovunu xalqın xidmətinə vermişdir [26, s.55-56]. Azərbaycan xalqının böyük mütəfəkkiri Hüseyn Cavidin anadan olmasının 100 illiyi və 110 illiyinin qeyd olunması bilavasitə Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə həyata keçirilmişdir. 7 iyul 1981-ci il tarixində Azərbaycan Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsinin Bürosunun Hüseyn Cavidin 100 illiyi haqqında qərar qəbul edilir. Qərarla deyilirdi: “Milli ədəbiyyatın və teatr sənətinin inkişafında böyük töhfə verən, klassik Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli şair dramaturqu, Azərbaycan ədəbiyyatında ilk fəlsəfi dram janrında şerlərinin müəllifi Hüseyn Abdulla oğlu Rəsizadənin 24 oktyabr 1982-ci ildə anadan olmasının 100 illiyi tamam olur”. Respublikada Hüseyn Cavidin ədəbi irsinin öyrənilməsi və xatirəsinin əbədiləşdirilməsi istiqamətində müvafiq işlər aparılmış və yubiley tədbirləri keçirilmişdir [27, s. 130-131].

1982-ci il oktyabrın 26-da onun cənazəsi Sibirədən gətirilib Naxçıvanda dəfn olundu. Bu, Sovetlər İttifaqının mövcudluğu şəraitində Azərbaycanın rəhbəri Heydər Əliyevin böyük cəsarətinin, qətiyyətinin, milli vətənpərvərliyinin nəticəsi idi.

Heydər Əliyevin rəhbərliyi və himayəsi ilə 1996-cı il oktyabrın 29-da Hüseyn Cavid məqbərəsinin təntənəli açılışı oldu. Heydər Əliyevin məruzəsində H.Cavid yaradıcılığının, Azərbaycanda bu istiqamətdə görülən işlərin əhəmiyyəti təhlil edildi [28, s.33-39].

Ötən əsrin 60-cı illərinin axırlarında Heydər Əliyev dahi bir şəxsiyyət kimi daim gələcəyə,

irəliyə, sabaha baxır, bütün işlərini Azərbaycanın gələcək müstəqilliyinin təmin edilməsi ideyasının gerçəkləşdirilməsinə yönəldirdi. Digər tərəfdən, azərbaycanlılar üçün o dövrün mürəkkəbliklərindən, çətinliklərindən biri də sovet Azərbaycanının partiya və inzibati orqanlarında kök salmış erməni mafiyası idi. Öz hakimiyyətini vaxtilə XI Qırmızı ordunun qanlı süngüləri hesabına bərqərar etmiş Bakıda yaşayan ermənilər siyasi-iqtisadi, hərbi və hüquq-mühafizə orqanlarında, bir sözlə, hakimiyyətin bütün pillələrində isti yuva qurmuşdular və qüvvələrini milli kadrların yetişməsinin qarşısını almağa yönəlmişdilər. Bakı onlar üçün öz zənginliyi ilə Kremlin hakimiyyət dəhlizlərini ələ keçirməkdə maliyyə və kadr bazası idi. Bütün bunları itirməkdən narahət olan erməni mafiyası Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi orqanlarında durmadan yüksələn və yüksəldikcə də Azərbaycan milli elitası ilə güclü əlaqələr yaradan, xalqını, millətini sevən böyük vətənpərvər Heydər Əliyevin qarşısını almaz qətiyyətini görür və qorxuya düşürdülər.

1969-cu ildə Azərbaycanın rəhbərliyinə irəli çəkilən Heydər Əliyev milli mənafeələrə xidmət göstərmək məqsədilə mövcud rejimin sərt qanunları çərçivəsində Azərbaycanın intibahı və tərəqqisi, onun iqtisadiyyatının, elm və təhsilinin yüksəldilməsi üçün çox ustalıqla və düşünlümlü siyasət yeritməyə nail olmuşdur. Heydər Əliyev fenomeninin unikalığı ondadır ki, o, öz siyasətini heç bir zaman birtərəfli qurmurdu. Ümummilli liderin gördüyü bütün işlər kompleks tədbirlər sistemindən ibarət idi.

Bu baxımdan, 1970-ci illərdə Azərbaycanda milli hərbi kadr hazırlığına başlanılması xüsusi olaraq maraq doğurur. Məlumdur ki, sovet hakimiyyəti illərində azərbaycanlılar hərbi kadr hazırlığına və SSRİ hərbi elitasına yaxın buraxılmırdılar. Halbuki, SSRİ səviyyəsində strateji əhəmiyyət kəsb edən bir neçə ali hərbi məktəb Azərbaycan ərazisində idi. Həmin məktəblərdə təhsil alan kursantların milli mənsubiyyəti Azərbaycan üçün həqiqətən acınacaqlı idi. Respublika ərazisində yerləşməsinə baxmayaraq, bu məktəblərin minlərlə məzunu arasında yalnız beş-altı azərbaycanlı vardı və onların da çoxu “beynəlmiləl” ailələrin üzvləri idilər. Təbii

ki, bu tendensiya həmişə azərbaycanlı olması ilə fəxr edən Heydər Əliyev kimi böyük şəxsiyyəti narahat etməyə bilməzdi.

Azərbaycan hakimiyyətinə gəldiyi ilk illərdə Heydər Əliyevi düşündürən əsas problemlərdən biri də Azərbaycanlı gənclərin xidmət üçün orduya hazırlanması və hərbi məktəblərə onların cəlb olunması məsələsi olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, xalqımızın böyük və qəhrəman oğlu Heydər Əliyev ilk azərbaycanlılardan ki, general-mayor hərbi rütbəsinədək yüksəlmişdir [22, s.21].

Dövlət başçısının şəxsi müdaxiləsi və qayğısı ilə 70-ci illərdən başlayaraq, Bakıdakı ali hərbi məktəblərə qəbul olunan gənclərin sırasında azərbaycanlıların sayı intensiv şəkildə artmağa başladı.

Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü ilə 1971-ci ildə ixtisaslaşdırılmış hərbi orta məktəbin təsis edilməsi gələcək Müstəqil Azərbaycan dövlətinin möhkəmlənməsi üçün bir təməl idi, dövlət təhlükəsizliyinin əsas təminatçılarından olan güclü ordunun təşkili ölkə üçün taleyüklü əhəmiyyət daşıyırdı. Sovet rejiminin, sovet ideologiyasının ən sərt dövründə milli zabit kadrlarının yetişdirilməsində yönəldilmiş təşəbbüs böyük bir cəsarətin, qətiyyətin təzahürü idi. Artıq 1979-cu ilin statistikasına görə, kursantların 65 faizini azərbaycanlılar təşkil edirdi. Lakin, bununla belə, Heydər Əliyev milli hərbi kadr hazırlığı sahəsində daha bir addım atdı. Belə ki, Cəmşid Naxçıvanski adına hərbi liseyin yaradılması imkan verdi ki, gənclərin marağı hərbi sahəyə yönəldilsin. 1997-ci ilin noyabr 24-də Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin sərəncamı ilə məktəbin adı dəyişdirilərək Cəmşid Naxçıvanski adına Hərbi lisey adlandırılmışdır. Hərbi liseyin məzunları Respublikamız müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan ordusunun yaranmasında, vətənimizin ərazi bütövlüyünün qorunması uğrunda mübarizədə həmişə ön cəbhədə olmuş və bu gün də vətənə ləyaqətlə xidmət edirlər. C.Naxçıvanski adına hərbi liseyin məzunlarından 1000 nəfərdən çoxu göstərdikləri şücaətə görə orden və medallarla təltif olunmuş, 11 nəfəri Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı, 19 nəfər isə Vətən Müha-

ribəsi Qəhrəmanı fəxri adına layiq görülmüşdür [29].

Birmənalı şəkildə etiraf edilməlidir ki, bu da Azərbaycanın çox da uzaq olmayan gələcək dövlət müstəqilliyinə hesablanan addımlardan biri idi.

Ulu öndər respublikada elmin inkişafı üçün bütün zəruri tədbirləri həyata keçirmişdir. O, yaxşı bilirdi ki, cəmiyyətin tərəqqisinə, elmin, mədəniyyətin inkişafına təsir göstərən ən güdrətli vasitələrdən biri də təhsildir. Bəşəriyyətin çoxəsrlik təcrübəsi də göstərir ki, elmə, təhsilə qiymət verməyi bacaran xalqlar və dövlət başçıları öz ölkələrinin sürətli inkişafını təmin etmiş olurlar. Heydər Əliyev dühasının böyüklüyü də məhz ondadır ki, o, bütün fəaliyyəti boyu bu sahələrə diqqət və qayğısını əsirgəməmiş, cəmiyyətdə yüksək bilikli, intellektual və elitar təbəqənin formalaşmasına çalışmışdır.

Heydər Əliyev deyirdi: *“Ümumi çətinliklər nə qədər olsa da, biz elmə, təhsilə daim qayğı göstərməliyik və elmin inkişafı üçün mövcud imkanlardan daha çox istifadə etməliyik”*[9]. Ulu öndərin ölkəyə bir qərindən artıq davam edən rəhbərliyi dövründə, millətə liderlik fəaliyyətində təhsilə, elmə, mədəniyyətə, bütövlükdə xalqın intellektual səviyyəsinin yüksəldilməsinə qayğı hər zaman üstün yer tutmuş, prioritet istiqamətlərdən biri olmuşdur. Əslində, tariximizin son 33 illik milli intibahı mahiyyət etibarını ilə xalqın maariflənmə səviyyəsinin yüksəlişi, fundamental elmin yaranması, milli mədəniyyətin tərəqqisi ilə sıx bağlı olmuşdur ki, bunların hamısı təhsil sistemi və ondan səmərəli istifadə edilməsi nəticəsində mümkün olmuşdur. Bu mənada, təhsilin milli tərəqqidəki böyük rolundan danışarkən, Prezidentimizin nitqinə müraciət etməsək olmaz: *“...təhsil sisteminin nə qədər dəyərlili olduğunu ondan görmək olar ki, Azərbaycanda yüksək savada, biliyə, ixtisasa, yüksək elmə malik insanlar var və onlar cəmiyyətin çox hissəsini təşkil edir. Əgər bunlar olmasaydı, Azərbaycanın iqtisadiyyatı belə güclü inkişaf edə bilməzdi. Bunlar olmasaydı, Azərbaycanın elmi inkişaf edə bilməzdi. Bunlar olmasaydı, biz indi Azərbaycanı müstəqil dövlət kimi idarə edə bilməzdik. Onları qiymətləndirmək lazımdır və*

on illərlə əldə etdiyimiz nailiyyəti heç vaxt unutmamalıyıq... ”[10].

Keçmiş SSRİ-nin nüfuzlu təhsil ocaqlarına tələbələrin göndərilməsi geniş miqyas aldı. Faktlar onu göstərir ki, 1970-ci illərə kimi Cənubi Qafqaz respublikaları arasında azərbaycanlıların SSRİ-nin aparıcı ali məktəblərində təhsil almalarına süni maneələr yaradılır, hətta müəyyən limit qoyulurdu. Azərbaycanlılara, bir qayda olaraq, əsasən ədəbiyyat, musiqi və s. sahələr üzrə ittifaq miqyaslı ali məktəblərdə təhsil almaq imkanı verilmirdi. Müəyyən bir məhdudiyətlər mövcud idi. Bu sahədə yaranmış vəziyyəti təhlil edərək, Heydər Əliyev Azərbaycan rəhbərliyinə gəldiyi zamanda etibarən ölkənin gələcəyi üçün geniş sahələrə əhatə edən yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması istiqamətində tutarlı addımlar atmışdır.

Bu barədə Ulu Öndər Heydər Əliyev demişdi: *“Həmin il, 1969-cu il avqustun sonunda mən ilk dəfə, sayı 50 nəfərdən az olan gənclərlə o vaxt işlədiyim iş yerindəki kiçik bir salonda görüşdüm, danışdım, onlara öz tövsiyələrimi verdim. Ancaq bu, mənim üçün də böyük bir siqnal oldu ki, bu işlə məşğul olmaq, həm də çox ciddi məşğul olmaq lazımdır... bu iş, bu təşəbbüs yalnız və yalnız ondan irəli gəlirdi ki, mən istəyirdim biz özümüzün, ölkəmizin, respublikamızın ali təhsil ocaqlarının, eyni zamanda, o vaxt yaşadığımız ölkənin mərkəzi və daha yüksək səviyyəli ali məktəblərinin imkanlarından səmərəli istifadə edərək, Azərbaycanın gələcəyi üçün lazım olan kadrlar hazırlayaq. Bu təşəbbüsün doğulmasının səbəbi və məqsədi bundan ibarət olmuşdur... 1969-cu ildə biz respublikadan kənara oxumağa heç 50 nəfər də göndərə bilmədik, 1970-ci ildə 60 nəfər göndərdik. Ondan sonra bu rəqəmi ilbəlil artırdıq. Nəhayət, biz 1975-ci ildə, gərək ki, 600 nəfər, 1977-1978-ci illərdə hər il 800-900 nəfər gənci respublikadan kənar ali məktəblərə göndərirdik”* [11, s. 212-217] 1970-ci illərdən başlayaraq, bu istiqamətdə də ciddi dönüş əldə edildi və həmin dövrdən başlayaraq, hər il yüzlərlə azərbaycanlı ittifaqın ən nüfuzlu ali məktəblərinin iqtisadiyyat, hüquq, beynəlxalq hüquq, diplomatiya, texnika və s. kimi mühüm elmi sahələrinə təhsil almağa göndərilirdi. Həmin dövrdə gənclərimiz üçün Sovet İttifaqının ən iri ali təhsil mərkəzlərində

oxumaq üçün geniş imkanlar yaranmışdı. Bu siyasət Heydər Əliyev tərəfindən Azərbaycan dövlətçiliyinin intellektual bazasının yaradılmasına yönələn cəsarətli addımlar idi. Təbii ki, sonradan müstəqil dövlət quruculuğunda bu addımın oynadığı əvəzsiz rol göz qabağında idi. Ölkə başçısı Heydər Əliyevin bilavasitə təşəbbüsü və İttifaq rəhbərliyində böyük nüfuz sahibi olması nəticəsində Azərbaycan gəncləri Moskva, Leningrad, Kiyev, Donetsk, Novosibirsk və digər şəhərlərin ali məktəblərinə göndərilirdi. 1969-1982-ci illərdə 15 mindən çox azərbaycanlı tələbə keçmiş SSRİ-nin qabaqcıl ali məktəblərində təhsil almağa göndərilmişdir [12, s.58].

Əbədi rəhbərimiz 1970-1987-ci illərdə Azərbaycandan kənar ali təhsil almış mütəxəssislərin 1998-ci il avqustun 31-də keçirilən ümumrespublika toplantısında qeyd etmişdir: *“Mən 1969-cu il iyulun 14-də Azərbaycana rəhbər seçildəndən sonra dərhal, birinci növbədə təhsil məsələləri ilə məşğul olmağa başladım. Bilirsiniz ki, mən o vaxta qədər də dövlət işində işləmişdim. Azərbaycanda təhsilin, xüsusilə, ali təhsilin vəziyyəti məni daim maraqlandırmışdı və mən bu barədə xeyli məlumatla malik idim. Ona görə də bizim təhsilin nailiyyətlərini də, qüsurlarını, nöqsanlarını da bilirdim. Şübhəsiz ki, respublikanın başçısı kimi məsuliyyətimi də dərk edirdim. Ona görə də mən birinci növbədə təhsil məsələlərinə ciddi fikir verirdim. Araşdırmalar apararkən mənə aydın oldu ki, Azərbaycandan kənar, respublikanın özündə hazırlana bilməyən ixtisaslar üzrə ali təhsil almaq üçün respublikaya 50 nəfərlik limit verilə bilər... Mən dərhal maraqlandım ki, bəs siz bu limitə kimləri seçmişsiniz, kimləri oxumağa göndərirsiniz? Siyahını aldım, çox təəssüfləndim... siyahıya baxanda gördüm ki, təyin olunmuş namizədlərin içərisində azərbaycanlılar azlıq təşkil edirlər, çoxluğu isə başqa millətlərdən olan gənclər təşkil edirlər ... Sonrakı illərdə də bu məsələ bir az çətin idi. Bilirsiniz ki, Azərbaycanda bir çox millətlərin nümayəndələri vardır. O vaxt mən iki-üç ildən sonra hər il respublikadan kənar oxumağa göndərilənlərin 97-98 faizinin azərbaycanlılardan ibarət olmasına nail oldum”*[13].

Keçmiş SSRİ-nin 46 şəhərinin 50-yə qədər

təhsil ocağında, tək Moskvanın isə 30-dək ali məktəbində mindən çox tələbəmiz təhsil alırdı. Bütün bunlar ölkə rəhbərinin Azərbaycan gəncliyinə göstərdiyi böyük qayğının təzahürü idi. 1970-1980-ci illərin əvvəllərində ali təhsil sahəsində yaranan fundamental maddi-texniki baza, mütərəqqi ənənələr müasir ali təhsilimizin möhkəm bünövrəsini təşkil edir. On il ərzində ali təhsilli ixtisaslı kadrların sayı respublikada iki dəfə artmışdı. Onu da qeyd etməliyik ki, müasir dövrdə, müstəqillik şəraitində Azərbaycanın yüksək ixtisaslı mütəxəssislər sarıdan çətinlik çəkməməsi məhz 1969-1982-ci illərdə görülən səmərəli işlərin nəticəsidir.

Faktiki olaraq, qısa müddətdə Azərbaycanın yeni tipli milli kadr bazası yaradıldı, bir çox elmi məktəblərin əsası qoyuldu. 1969-cu il avqust plenumunda iki əsas prinsip irəli sürüldü: milliləşmə konsepsiyasına uyğunluq və yüksək peşəkarlıq, 70-ci illərin ortalarında düzgün yeridilən kadr siyasəti nəticəsində bu mühüm vəzifələr artıq yerinə yetirildi. Hər bir erməni kadrlarının vəzifədən götürülməsi o zaman nə qədər həyəcan və qalmaqal doğursa da, görülən tədbirlər ən yüksək səviyyədə respublika başçısı Heydər Əliyev tərəfindən himayə olunurdu. Mərkəzdə də aydın başa düşürdülər ki, respublika rəhbəri yerlərdə aparılan kadrların milliləşdirilməsi siyasətini və dəyişikliklərini daim müdafiə edir. Çünki düzgün kadr siyasəti elə xalqımızın vətənpərvər oğlu Heydər Əliyevin düşünülmüş siyasi xətti idi.

Xalqımızın görkəmli oğlu Heydər Əliyev uzaqgörən və məqsədli siyasi xətt yeridərək, birinci növbədə milli kadrların yüksəlişinə nail oldu və rəhbər vəzifələr tutmuş erməniləri oradan uzaqlaşdırdı. Yeri gəlmişkən, xatırladım ki, ulu öndər əmək fəaliyyətinə başladığı ilk vaxtlardan respublikamızın özünün müstəqil yaşamağa və inkişaf etməyə qadir olması ideyası ilə yaşamış, mövcud imkanları daxilində fəaliyyət göstərmişdir. Hələ 1950-ci illərdən Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsində idarə rəisi kimi məsul vəzifəyə təyin olunan vaxtda burada milli kadrların irəli çəkilməsi ilə məşğul olmuş, milliləşmə siyasəti həyata keçirməyə başlamışdı. Böyük və dönməz iradəyə malik dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev hələ o zamanlar çox gözəl anlayırdı ki, ən qorxulu qüvvə

onu hədəfə götürmüş erməni mafiyasıdır. Moskvada Anastas Mikoyandan himayə və məsləhət alan bu mənfur millətin nümayəndələri respublika rəhbərinə göz qoyur, onun hər bir hərəkətini müəyyənləşdirməyə çalışırdılar. Uzaqgörən siyasətçi Heydər Əliyev isə erməni fitnələrini ustalıqla dəf edirdi.

Ulu öndərin keçən əsrin 70-80-ci illərində böyük uzaqgörənliklə həyata keçirdiyi təhsil, elm və mədəniyyət sahəsindəki uğurlu siyasəti, xalqımızın milli sərvəti olan zəngin intellektual potensialının yüksəlməsi müasir dövrdə müstəqil Azərbaycanın mövcudluğu şəraitində öz bəhrəsini verməkdədir. Əgər o illərdə Heydər Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə təhsil müəssisələrinin zəngin şəbəkəsi yaranmasaydı, onların möhkəm maddi-texniki bazası qurulmasaydı, respublikadan kənarında Azərbaycan üçün yüksək ixtisaslı mütəxəssislər, xüsusən, milli hərbi kadrlar hazırlanmasaydı, elmi-tədqiqat institutlarında fundamental elmin inkişafı təmin olunmasaydı, şübhəsiz, Azərbaycanın bu gün müasir sivilizasiyaya cavab verən böyük elmi, milli təhsil sistemi və zəngin mədəniyyəti də ola bilməzdi. Müqayisə üçün deyək ki, təkə Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin birinci mərhələsində, yəni 1969-1982-ci illərdə Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində, şəhər və kəndlərində 350 mindən çox şagird yeri olan 849 ümumtəhsil məktəbi tikilib istifadəyə verilmişdi [14, s.13].

Peşə və ali təhsilin inkişafı üçün 70-ci illərdə mühüm işlər görülmüşdür. Bu illərdə texniki peşə təhsili məktəblərinin sayı 76-dan 184-ə, ali məktəblərin sayı isə 12-dən 17-yə çatdırılmışdı. Həmin müddətdə yeni ali məktəblər – Naxçıvanda, Xankəndində pedaqoji institutlar, İnşaat Mühəndisləri İnstitutu, Rus dili və Ədəbiyyatı İnstitutu, Xarici Dillər İnstitutu, Gəncə Texnologiya İnstitutu açıldı. Ali məktəblərin maddi-texniki bazasının inkişafı üçün böyük işlər görüldü: Universitet, Neft Kimya İnstitutu, Tibb İnstitutu və başqa ali məktəblər üçün binalar tikildi, müxtəlif ləvazimatlar alınıb gətirildi. Tələbələr üçün yataqxanalar tikildi. Bütün bunlar Azərbaycanda ali təhsilin səviyyəsini yüksəltməyə yönəldilən addımlar idi.

Respublikadan kənarında Azərbaycan üçün təh-

sil almağa göndərilənlərin sayı 1969-cu ildəki 47 nəfərdən, 1975-ci ildə 14 dəfədən çox artaraq, 700 nəfərə yaxın, sonrakı illərdə ildə 1000-1400 nəfərə yüksəlmiş, nəticədə o illərdə Azərbaycan üçün ən zəruri ixtisaslar üzrə 15 mindən artıq mütəxəssis hazırlanmışdı [5, s.374]. Təhsil sahəsində o illərdə qazanılmış bütün bu böyük tarixi nailiyyətlər Heydər Əliyevin adı, ideyaları və titanik fəaliyyəti ilə bağlıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, 1970-ci il ilə müqayisədə 1980-ci ildə ali təhsilli ixtisaslı kadrların sayı respublikada iki dəfə artmışdı. O dövrdə yüksək ixtisaslı kadrların böyük bir ordusunu qadınlar təşkil edirdi. 1978-ci ildə onlar ümumi sayın 46 faizini təşkil edirdilər (104 min nəfər) [15, s.56-57].

1970-1980-ci illərdə tədricən 8 illik təhsildən 10 illik təhsilə keçid üçün zəmin yaradıldı. Hələ 1972-ci il avqustun 10-da respublika rəhbərliyi «Ümumi icbari təhsilə keçidin başa çatdırılması haqqında» xüsusi qərar qəbul etmişdi. Həmin qərarla orta məktəblər şəbəkəsinin genişləndirilməsi, yüksək ixtisaslı müəllimlərin sayının artırılması, təlim-tərbiyə prosesinin təkmilləşdirilməsi və s. məsələlər öz əksini tapmışdı. Qərarla göstərilirdi: *“Cari ildə 8-ci sinfi bitirən şagirdlərin 90 faizi öz təhsillərini orta ümumtəhsil məktəblərində davam etdirirlər... Bu işin daha da genişləndirilməsi üçün daha ciddi tədbirlər görülsün: gənclərin orta təhsillə tam əhatə olunması, məktəblərin şəbəkəsinin genişləndirilməsi, günü uzadılmış qrupların düzgün təşkili, maddi-texniki bazanın möhkəmləndirilməsi, məktəb binalarının tikintisi və təmiri məsələlərinə ciddi nəzarət edilsin, məktəb binalarının digər müəssisə və idarələrə verilməsi qadağan edilsin...”*[15, s.56-57]. Nəticədə, orta təhsil alan uşaqların sayı 1980-ci ildə 710 minə qədər artdı. Həmin illər ali məktəblərin həyatında da əsl dönüş mərhələsi olmuşdu.

Həmin illərin bir maraqlı faktını da qeyd etmək yerinə düşərdi: hələ 1981-ci ildə sovet imperiyasının totalitar rejiminin hökm sürdüyü bir şəraitdə respublikada Cənubi Azərbaycandan gələn həmvətənlərimizin təhsili üçün də geniş imkanlar yaradılmışdı. Millətini sevən, öz taleyini xalqın taleyinə bağlayan, həmvətənlərinin təəssübünü çəkən Heydər Əliyev Cənubi Azərbaycandan

müraciət edən 10 azərbaycanlı gəncin Bakıda təhsil almasına razılıq verdi. Bu barədə xüsusi qəbul olunan qərarla göstərilirdi ki, 1981-1982-ci tədris ilindən başlayaraq, Bakının ali məktəblərinə hər il 10 nəfər İran vətəndaşı olan azərbaycanlı gəncin qəbulu nəzərdə tutulsun. Nazirlər Sovetinə həvalə edilmişdi ki, həmin tələbələr tədris müddəti ərzində təqaüdlə və müvafiq zəruri vəsaitlə təmin edilsinlər [16, s.155-159].

Ümummillə lider Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin 70 illik yubileyindəki çıxışında həmin dövrü xarakterizə edən bir çox məqamlara toxundu, eyni zamanda ziyalılığın dolğun tərifini verdi: ziyalı xalqın mənəvi dəyərlərinin bilicisi və gələcəyə ötürücüsüdür. Ziyalı öz xalqı, öz milləti üçün “xeyir nədir, şər nədir” suallarının ətrafı cavablarını bilməlidir. Onu da vurğulamaq lazımdır ki, Ulu Öndər müəllim sənətinə xüsusi dəyər verirdi. Azərbaycan Müəllimlərinin XI Qurtayında Heydər Əliyev öz proqram xarakterli çıxışında, demişdi: Müəllim bu gün də, gələcəkdə də ən hörmətli insan kimi qəbul edilməlidir və müəllimlik peşəsi ən yüksək qiymətə layiq olan peşədir [19, s.432].

1980-ci il mayın 28-də ali məktəb işçilərinin respublika müşavirəsində çıxış edən ulu öndər 70-ci illərdə ali məktəb həyatının sağlamlaşdırılması sahəsində görülən işlərin nəticələrindən danışıarkən, deyirdi: *“Ən vacib məsələ budur ki, adamlarda ədalətə, həqiqətə inam, respublikamızın bütün işlərində, o cümlədən ali məktəblərdə bərqərar olan obyektivliyə inam yaranmışdır. Bu illər ərzində təlim-tərbiyə işinin səviyyəsi, tədrisin keyfiyyəti, buraxılan mütəxəssislərin, bütövlükdə ali məktəblərin fəaliyyətinin keyfiyyəti xeyli yüksəlmişdir”*[17]. Heydər Əliyev Moskvaya rəhbər vəzifəyə gedəndə artıq Azərbaycan qüdrətli iqtisadiyyata, zəngin intellektual potensiala malik olan bir dövlətə çevrilmişdi.

Sovetlər İttifaqının ən məsul vəzifələrindən birini tutan Heydər Əliyev Moskvada işlədiyi dövrdə də təhsil məsələlərinə böyük önəm vermişdir. Belə ki, 1984-cü il aprelin 12-də SSRİ Ali Sovetinin 11-ci çağırış birinci sessiyasında Dövlət İslahat Komissiyasının sədri kimi “Ümumtəhsil və texniki peşə məktəbi islahatının əsas istiqamətləri haqqında” böyük bir məruzə ilə çıxış etmişdir.

Məruzədə təlim-tərbiyə prosesinin əsasında şəxsiyyətin formalaşması kimi mühüm bir amilin durduğu xüsusi qeyd olunmuşdur. Ona görə də ümumtəhsil sistemində islahatın keçirilməsi vacib məsələ kimi vurğulanırdı və gənc nəslin yetişməsində təlimin, tədrisin zəruriliyi ilə yanaşı, onların həyata və əməyə hazırlığının da çox böyük rol oynadığı əsas xətt kimi qeyd olunurdu. Heydər Əliyev məruzəsində göstərirdi: *“Bu günün məktəbli hansı istedadla malik olmasından – istər əkinçi, yaxud kosmonavt, istər inşaatçı, ya rəssam, istər poladərindən, yaxud həkim olmasından asılı olmayaraq, məqsədinə öz gərgin zəhməti, əməyilə nail olmalıdır. Ancaq əməyilə xalqın rifahı, doğma vətəninin mənafeyi naminə çalışanlar əsl vətəndaş kimi özünü təsdiq edə bilərlər”*[18, s.40-47].

Lakin Heydər Əliyev orada işlədiyi müddətdə ayrı-ayrı rəhbərlərin müxtəlif millətlərə qarşı ikili münasibətlərini görür və imkan düşdükcə obyektivlik naminə müsəlman-türk dünyasının mənafeyini müdafiə edirdi. Erməniperəst M.S.Qorbaçova isə əslən türk olan, xalqını, millətini sevən Heydər Əliyevin belə yüksək vəzifədə olması əlverişli deyildi. Digər tərəfdən, erməni mafiyası da həmin dövrdə öz niyyətlərinə nail olmaq üçün böyük siyasətçini vəzifədən kənarlaşdırmağı qərara almışdı. Ermənilərin məqsədli şəkildə atdığı hər bir addım isə Azərbaycanı iflasa, faciəyə gətirirdi.

Heydər Əliyev bu məqamlara toxunaraq, bildirdi ki, 1985-1986-cı illərdə Moskvadakı erməni mafiyası artıq Dağlıq Qarabağ problemini ortaya qoyub öz xeyirləri naminə həll etmək üçün onlara ən böyük maneə olan Heydər Əliyev şəxsiyyətini aradan götürməyi qərara almışdılar. Ona görə də respublikanın bütün sahələrində, o cümlədən elm, təhsil müəssisələrində də ziddiyyətli, qarışıq hadisələr törədir, bununla da böyük rəhbərə qarşı təbliğat işini qururdular. Bir mənalı sürətdə etiraf etmək lazımdır ki, Heydər Əliyev ermənilərin əsassız iddialarının qarşısının almaq üçün ciddi siyasi qüvvə idi. O, bütün varlığı ilə Azərbaycan xalqının milli identikliyinə, milli-mənəvi dəyərlərini, milli mənliliyini qoruyan şəxsiyyət idi.

Heydər Əliyevin sovet siyasi arenasında rəhbərliyə gəlməsi ilə Azərbaycanda milli özünü-

dərk hissi güclənmiş, bütün ideoloji maneələri dəf edərək, müstəqil düşüncəyə, dövlətçilik təfəkkürünə yol açılmışdır. Ümummilli lider Heydər Əliyevin tarixi missiyası həm də o dövrdə xalqın daxilində toplanan milli ruhu və idealları keçmiş rejimin hücumlarından qoruyaraq xalqın milli yüksəlişini təmin etmək, hüquqlarını qorumaq olmuşdur. Böyük şəxsiyyət həmin dövrdə bütün ideoloji-siyasi maneələrə sinə gərərək Azərbaycan xalqının milli inkişaf konsepsiyasını irəli sürmüş, ictimai şüurdakı qorxunu, ehtiyatlılığı aradan qaldırmağı, cəmiyyəti bütün sahələr üzrə gələcək mənəvi yüksəlişlərə ruhlandırmağı bacarmışdır.

Ulu öndər həmin illərdə xalqın mədəni-mənəvi irsinə, adət-ənənələrinə, milli dəyərlərinə də diqqət və qayğı ilə yanaşmışdır. Heydər Əliyev dini abidələrə, məscidlərə ehtiyatla, böyük məhərətlə qayğı göstərir, dövrün ab-havasını nəzərə alaraq, onları tarixi mədəniyyət abidələri kimi bərpa etdirib xalqın ixtiyarına verirdi. 70-80-ci illərdə məscidlərin bərpa olunaraq dindarların istifadəsinə verilməsi məlum səbəblərdən mümkün olmadığından, dağılmaqda olan məbədgahlar tarixi abidələr adı altında bərpa edilərək, muzey kimi xalqın istifadəsinə verilirdi. Bununla da, bir tərəfdən, həmin abidələrin dağıdılmasının qarşısı alınır, digər tərəfdən, xalqın dini inanclarının qapalı şəkildə də olsa, qorunub saxlanılmasına şərait yaradılırdı. Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərində Qurban və Ramazan bayramlarının keçirilməsinə heç bir maneə yaradılmırdı. Dindarlar bu bayramları sovet rejimi şəraitində qeyri-rəsmi səviyyədə keçirir, eyni zamanda, dini ayinləri rahatlıqla icra edə bilirdilər. Xalqımızın qədim milli bayramı olan Novruz bayramı məhz ulu öndərin xeyir-duası ilə keçirilir, Azərbaycan televiziyası ilə yayımlanırdı. Bütün sovet tarixi ərzində bu bayramın rəsmən keçirilməsi və televiziya ilə yayımlanması da məhz Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Ümumxalq bayramının yüksək səviyyədə keçirilməsi Azərbaycan xalqının milli ruhunu yüksəldir, milli irsə, tarixə böyük məhəbbət yaradır, milli özünüdərk gücləndirirdi. Məhz müdrik rəhbərin qayğısı ilə o illərdə qorunub saxlanılan milli-mənəvi dəyərlər sonralar Azərbaycan xalqının dövlət müstəqilliyinin bərpasında müstəsna

rol oynamışdır. Bir sıra müttəfiq respublikalardan fərqli olaraq həmin illərdə Azərbaycanda tanınmış ziyalı və şairlər xalqda özünüdərk hissini aşılamaq üçün əsərlər yazmış, ulu öndərin milli təəssübkeşliyi, xalqına bağlılığı onları mövcud rejimin müxtəlif təhlükələrindən xilas etmişdir.

1970-ci illərdən başlayaraq mahir siyasətçi Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə milli-mənəvi dəyərlərdən olan dini dəyərlərin dirçəliş və inkişafı baş verdi. Sovet imperiyasının müstəmləkəsi olmasına baxmayaraq, Azərbaycan Respublikasında Heydər Əliyevin apardığı müdrik, məqsədyönlü siyasəti nəticəsində xalqın mənəvi həyatına mənfi təsir göstərən amillərdən olan – ateizmdən, xalqı milli mənəvi dəyərlərdən uzaqlaşdırma cəhdlərinin qarşısı alınır. 1920-37-ci illərdə bolşeviklərin ruhanilərə qarşı apardıqları amansız repressiyalar nəticəsində yüksək səviyyəli dini təhsil almış ziyalı din xadimlərinin sayı heçə endirilmiş, onların yerində nəinki savadsız, hətta əksəriyyəti heç bir mənəvi keyfiyyətə malik olmayan “ruhanilər” əyləşdirilmişdi. Yalnız 1970-ci illərdən başlayaraq Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü ilə keçmiş Özbəkistan SSR-də fəaliyyət göstərən ali ruhani institutlarında təhsil almaq üçün onlarla saf düşüncəli gənc göndərilmişdi. Bu da öz növbəsində dini dəyərlərin dirçəliş və onun xalq arasında layiqli qiymətinin özünə qaytarılması yolunda misilsiz rol oynamışdı. Belə ki, əgər 1970-ci illərə qədər Zaqafqaziya Müsəlmanları Ruhani İdarəsində 70 nəfərə yaxın əksəriyyəti qoca və savadsız ruhani çalışırdısa, artıq 1970-ci illərin sonunda bu idarədə intellekti və mədəni səviyyəsi ilə seçilən, əsasən, gənclərdən ibarət olan yüzdən artıq kadr işləyirdi. Vətəndaşların dini ayinləri sərbəst şəkildə yerinə yetirə bilməsi üçün də respublika rəhbərliyi tərəfindən tam təhlükəsiz mənəvi mühit yaradılmışdı. Bu işdə Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə 1976-cı il sentyabrın 13-də Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin fərmanı ilə qəbul olunmuş “Azərbaycan SSR-də dini birliklər haqqında” Əsasnamə böyük rol oynamışdır.

Azərbaycanda sovet hökuməti bərqərar olandan bir müddət sonra mövcud hakimiyyət tərəfindən dini mərasimləri xalqın həyatından çıxartmaq cəhdləri edilmişdir. Xüsusilə, respublikada dövlət

vəzifəsində olan şəxslərin istər özləri, istərsə də yaxınları dünyalarını dəyişmiş insanların dəfn mərasimlərində dini qaydalara əməl edərdilərsə, hətta burada iştirak etsələr belə, təqiblərə məruz qalır, əksər hallarda kommunist partiyasından xaric olunur, ictimai məzəmmətlə tutduğu vəzifələrdən azad edilirdilər. Respublikada insan mənəviyyatını təhqir edən bu hal 1970-ci ilə qədər davam etmişdi. Yalnız Heydər Əliyevin səyi nəticəsində Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin «Respublikanın şəhərlərində və başqa yaşayış məntəqələrində dəfn xidmətinin yaxşılaşdırılmasına dair» tərtib etdiyi 1971-ci il 23 noyabr tarixli protokoldan sonra imperiya tərəfindən xalqın mənəviyyatını bəsitləşdirən mürtəcə planın qarşısı alındı. Eyni zamanda Heydər Əliyevin xüsusi diqqəti nəticəsində islam dəyərlərinin düzgün təşviqi, təlğini məqsədi ilə islam dinini elmi baxımdan araşdırmaq üçün nüfuzlu alimlər cəlb edilmiş, onların bu sahədə tutarlı tədqiqatlar aparması üçün xüsusi şərait yaradılmışdır.

Ümumiyyətlə xalqın böyük oğlu Heydər Əliyevin çoxşahəli fəaliyyətinin hansı sahəsinə müraciət etsək onun yüksək səviyyədə peşəkarlığının, böyük dövlətçilik, siyasi təcrübəsinin, idarəetmə qabiliyyətinin, milli təəssübkeşliyinin, vətənpərvərliyinin, bütün varlığı ilə xalqa bağlı olduğunun şahidi olacağıq!

Etiraf etməliyik ki, məhz görkəmli dövlət və siyasi xadim Heydər Əliyevin səyi nəticəsində XX əsrin son qərinəsi Azərbaycanın quruculuq salnaməsinin ən məhsuldar, işıqlı dövrü olmuş, gələcək müstəqil Azərbaycan dövlətinin möhkəm bünövrəsi qoyulmuşdur. Həmin vaxt uzaq gələcəyə yönələn, müstəqilliyə yol açan, mütərəqqi ənənələrə söykənən ölkənin sürətli inkişaf strategiyası müəyyənləşdirilmiş və uğurla həyata keçirilmişdir. Aparılan böyük və nəhəng dəyişikliklər Azərbaycan xalqının maddi rifah halının keyfiyyətə yeni mərhələyə keçməsinə böyük təkan vermişdi. Bu Heydər Əliyev fenomeni idi! Bu onun qüdrətinin, şəxsiyyətinin, polad iradəsinin, qətiyyətinin, nurlu ideyalarının qalibiyyəti idi!

Qeyd etmək lazımdır ki, müstəqilliyi əldə etmək nə qədər çətindir onu qoruyub saxlamaq bir o qədər çətin və müşkül məsələdir. 1993-cü il iyun ayının əvvəllərində Azərbaycan öz tarixinin

ən qanlı burulğanı içərisində çabalayırdı, məmləkətimiz vətəndaş müharibəsi, parçalanma və məhv olma təhlükəsi, xalqımız olum və ya ölüm dilemması qarşısında idi. Respublikamızı ictimai-siyasi və iqtisadi böhran bürümüşdü. Ulularımızın müqəddəs əmanəti olan Vətən torpaqları hərəracə qoyulmuşdu. Azərbaycanı Qafqazın siyasi xəritəsindən silib götürmək planları reallaşmaq üzrə idi.

Belə bir çətin anda Heydər Əliyevin xalqın çağırışı ilə hakimiyyətə qayıdışı respublikada cərəyan edən bütün bu təhlükəli proseslərin qarşısını aldı. Ümummillə lider Heydər Əliyevin xalqımız qarşısında ən böyük xidməti ondan ibarətdir ki, o, Azərbaycan dövlətçiliyini xilas etdi. Dövlətimizin qorunub saxlanması isə azadlığımızın, müstəqilliyimizin qorunub saxlanması deməkdir.

Fəxarət hissi ilə deyə bilərik ki, Heydər Əliyevin şah əsəri olan Müstəqil Azərbaycan dövləti Ulu Öndərin nurlu ideyaları ilə yaşayır, inkişaf edir, möhkəmlənir, bərqərar olur! Bu gün ümummillə liderimiz Heydər Əliyevin düşünülmüş stra-

tegiyası ardıcıl şəkildə davam etdirilir. Azərbaycanda yüksək səviyyədə dövlət quruculuğu prosesi əzmlə həyata keçirilir, iqtisadiyyat, elm, təhsil, mədəniyyət, sosial rifahın inkişafı sahələrində gələcəyə tuşlanmış vacib islahatlar, ölkənin ərazi bütövlüyü təmin edilir və Azərbaycan dünya müstəvisində özünü etibarlı və qüdrətli dövlət kimi təsdiq edir. Azərbaycanın bugünkü nailiyyətləri Heydər Əliyev siyasətinin uğurla, qətiyyətlə davam etdirilməsinin məntiqi nəticəsidir. Bu müdrik və alternativli olmayan siyasəti yüksək səviyyədə həyata keçirən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, mübariz, qəhrəman Ali Baş Komandan İlham Əliyevdir! Azərbaycanın sukani etibarlı əllərdədir. Ən çətin geosiyasi şəraitdə, ən düzgün çıxış yolu tapan, xalqdan ilham alan, Azərbaycan dövlətçiliyinin keşiyində möhkəm dayanan, əzəli vətən torpaqlarımızın bütövlüyü uğrunda cəsarətlə mübarizə aparan, işıqlı gələcəyimizi təmin edən, müasir düşüncəyə, dərin təfəkkürə, xalqın böyük sevgisinə malik olan qüdrətli, məğrur liderimiz var.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. Birinci kitab. Bakı: Azərənəşr, 1997, 612 s.
2. Əliyev Heydər. Müstəqillik yolu. Seçilmiş fikirlər. Bakı, 1997, 136 s.
3. Əliyev İlham. İqtibaslar və təhlil. Bakı: Azərbaycan, 2006, 328 s.
4. Əliyev İlham. İnkişaf – məqsədimizdir. Bakı: Azərənəşr, 2009, 416 s.
5. Hüseynova İ. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu. Bakı: Təhsil, 2004, 472 s.
6. Heydər Əliyev və Bakı Dövlət Universiteti. Bakı, 1997, səh. 55
7. Hüseynova İ. 14 iyul 1969-cu il – milli tariximizin dönüş anı. “Səs” qəz., Bakı, 2015, 13 iyul.
8. Hüseynova İ. Müstəqilliyimizin təminatçısı. Bakı: Təhsil, 2003, 504 s.
9. Prezident Fərmanının işığında: Elm və təhsilin vəhdət zərurəti. “Respublika” qəz., Bakı, 2022, 7 sentyabr.
10. Gənclərimiz elm və təhsilin davamlı inkişafının hərəkətverici qüvvəsidir. “Xaq qəzeti” qəz., Bakı, 2021, 1 aprel.
11. Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. XVII cild. Bakı: Azərənəşr, 2005, 528 s.
12. «Əsrlərə bərabər illər. 1969-1999. Faktlar və rəqəmlər» / Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Katibliyi. Bakı: Nuro, 2002, 58 s.
13. Elmin və təhsilin inkişafı strategiyası ulu öndərin adı ilə bağlıdır. “Respublika” qəz., Bakı, 2013, 3 may.
14. Heydər Əliyev və müstəqil Azərbaycan gəncliyi (Tərt. edənlər: Adıgözəlov Z., Mustafayev İ.). Bakı: QAPP-POLİQRAF, 2003, 368 s.
15. Azərbaycan Respublikası Dövlət Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Arxivi: f.1, siy.59, iş 73, vv.56-57.

16. Azərbaycan Respublikası Dövlət Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Arxiv: f.1, siy.68, iş 84, vv.155-159.
17. 12 dekabr ümummilli lider Heydər Əliyevin anım günüdür. “Azərbaycan müəllimi” qəz., Bakı, 2008, 12 dekabr.
18. Rusiya Federasiyasının Dövlət Arxiv: f.7523, siy.143, iş 20, vv. 40-47.
19. Hüseynova İ. Tarix.Zaman.Düşüncələr: Çoxcildli əsər, III c. Bakı: Elm və təhsil, 2020, 432 s.
20. Гусейнова Ирада. Мультикультурализм и его практическая реализация на Кавказе // Geostrategiya, 2013, № 06 (18), noyabr - dekabr, s. 21-24.
21. Гусейнова Ирада. «Гейдар Алиев от политического руководителя к общенациональному лидеру» Баку: Тахсил, 2005, 512 с.
22. Abdulla Qurbani. Mənim Hərbi liseyim. Bakı 2002, 352 s.
23. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Siyasi Sənədlər arxivi. Nadir sənədlər toplusu.Bakı 2014 435 s.
24. İradə Hüseynova. Dövlətçilik naminə. Bakı 2001. 286 s.
25. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin yanında müşavirədə giriş sözü. - «Azərbaycan» qəzeti, 13 iyun 1995-ci il
26. N.Nərimanov (Anadan olmasının 100 illiyinə həsr edilmiş yubiley təntənələrinin materialları). Bakı, 1974, səh. 55-56
27. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Siyasi Sənədlər arxivi. Nadir sənədlər toplusu.Bakı 2014 s.130-131
28. Hüseyn Cavid. Naxçıvan.1996, səh.33-39
29. <https://mod.gov.az/az/cemsid-naxcivanski-ve-heyder-eliyev-adina-herbi-lisey-200/>

Ирада Гусейнова

**Гейдар Алиев на страже национально-духовных ценностей
(70-80-е годы 20 века)**

Многогранная деятельность Гейдара Алиева занимает особое место в истории Азербайджана. Его богатое и политическое наследие и сегодня является неиссякаемым ресурсом для будущих поколений. Будь то в советский период или в годы независимости, Гейдар Алиев уделял особое внимание всестороннему развитию Азербайджана, укреплению национальной государственности, социальному благополучию своего народа, азербайджанской идеологии, национально-духовным и моральным ценностям.

Известный своими национально-нравственными ценностями, богатыми историческими традициями и редкими жемчужинами культуры, азербайджанский народ занимает уникальное место в мировой цивилизации с общечеловеческими идеями и национальными особенностями, которыми он живет и распространяет. Одним из важнейших направлений деятельности общенационального лидера была пропаганда, сохранение, развитие национальных духовных ценностей - родного языка, литературы, религии, традиций, являющихся частью национальной идеологии.

Наряду с процессом государственного строительства, Гейдар Алиев придавал большое значение культурному строительству, формированию и развитию национальной генетической памяти, национальной идеологии нашего народа. Общенациональный лидер Гейдар Алиев, посвятивший весь сознательный период своей жизни своему народу, земле и Родине, всегда гордился тем, что он азербайджанец: «Для каждого человека его национальная принадлежность является источником его гордости. Я всегда гордился, и сегодня горжусь тем, что я азербайджанец!» Яркие и светлые идеи Общенационального Лидера сегодня живут и побеждают во всех сферах нашего общества.

Irada Huseynova**Haydar Aliyev in the guardian of national spiritual values
(70s-80s of the 20th century)**

The multifaceted activities of Haydar Aliyev occupy a special place in the history of Azerbaijan. His rich and political legacy is an inexhaustible resource today and for future generations. Whether during the Soviet period or the years of independence, Haydar Aliyev paid special attention to the comprehensive development of Azerbaijan, the strengthening of our national statehood, the state of social well-being of his people, the ideology of Azerbaijanism, and living and creating in the spirit of national and moral values.

Known for its national moral values, rich historical traditions and rare cultural gems, the people of Azerbaijan occupy a unique place in the world civilization with the human ideas and national characteristics that they live and propagate. He considered the promotion, preservation and development of our national moral values, which are a branch of the national ideology - our mother tongue, literature, religion, and traditions - as one of the important directions of the activities of the national leader.

Along with the process of state building, Haydar Aliyev attached great importance to cultural building, the formation and development of the national genetic memory and national ideology of our people. Our national leader Haydar Aliyev, who dedicated the entire conscious period of his life to his people, land, and homeland, was always proud of being an Azerbaijani: "For every person, his nationality is a source of his pride. I have always been proud, and I am still proud today, that I am an Azerbaijani!" Bright and bright ideas of the National Leader live and win in every field of our society today.

ORCID NO: 0000-0003-3541-6893

Səyyad MƏCİDOV

*Ədliyyə Akademiyasının baş müəllimi,
hüquq elmləri üzrə fəlsəfə doktoru
e-mail: sayyad.macid@mail.ru*

44 GÜNLÜK MÜHARİBƏDƏ VƏ ERMƏNİ TƏCAVÜZÜ İLƏ MÜBARİZƏDƏ HEYDƏR ƏLİYEV SİYASİ İRSİNİN TƏNTƏNƏSİ

Açar sözlər: Heydər Əliyev, 44 günlük müharibə, təcavüz, müharibə, Ermənistanın hərbi təcavüzü

Ключевые слова: Гейдар Алиев, 44-дневная война, агрессия, война, военная агрессия Армении.

Keywords: Heydar Aliyev, 44-day war, aggression, war, military aggression of Armenia

Giriş

Azərbaycan 2020-ci ildə Heydər Əliyevin siyasi kursunun davamçısı, ölkə Prezidenti, Müzəffər Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi və qəhrəman Azərbaycan xalqının milisilsiz şücaəti sayəsində 44 günlük Vətən müharibəsində özünü müdafiə hüququndan istifadə edərək əks-hücum əməliyyatları keçirməklə Zəfər qazanmış, ərazilərimizi işğaldan azad etmişdir.

Ermənistanın hərbi təcavüzünə qarşı mübarizədə Azərbaycanın bu möhtəşəm qalibiyyəti bilavasitə Heydər Əliyev siyasi irsinin təntənəsi idi. Ulu öndərin uzun illər ərzində bu konfliktin həllində əvəzsiz xidmətləri olmuş, məhz onun dövründə dahi liderin qətiyyətli mövqeyi sayəsində ermənilərin beynəlxalq cinayətləri ilə mübarizənin təməli qoyulmuşdur. Həmin dövrdən başlayaraq, Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzünün nəticələrinin aradan qaldırılması dövlətimizin xarici siyasət kursunun əsas vektorlarından və ölkəmizdə təhlükəsizlik mühitinin qorunmasına təsir edən ən zəruri amillərdən birini təşkil etmişdir.

Azərbaycan Respublikasında 2023-cü ilin “Heydər Əliyev İli” elan edilməsini, bununla bağlı müvafiq Tədbirlər Planında Ulu Öndərin irsinə həsr olunmuş əsərlərin nəşr olunma zərurətini nəzərə alaraq, bu məqalədə “Heydər Əliyev İli” çərçivəsində ulu öndərin Ermənistanın hərbi təcavüzünə qarşı mübarizəsi ilə bağlı siyasi irsinin elmi cəhətdən araşdırılmasını vacib hesab edirik.

44 günlük müharibə Heydər Əliyevin 44 illik siyasi mübarizəsinin məntiqi qələbəsi idi

Ulu öndər Heydər Əliyevin erməni məsələsindəki qətiyyətli və dəyişməz mövqeyini, bu problem üzrə onun siyasi strategiyası və milli məfkurəsini, dahi lider tərəfindən aparılan uzunmüddətli danışıqları nəzərə alaraq, erməni təcavüzü və digər erməni cinayətləri ilə müharizənin nə qədər mühüm və aktual problem olduğunu görmək mümkündür. Tam əminliklə demək olar ki, 44 günlük müharibə Heydər Əliyevin ermənilərə qarşı 44 illik siyasi mübarizəsinin və milli məfkurəsinin məntiqi qələbə sonluğu idi. Heydər Əliyevin 44 günlük müharibənin başlanmasından düz 44 il əvvəl - 1976-cı ildə Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Siyasi Bürosunun üzvlüyünə namizədliyinin irəli sürüldüyü tarixdən başlayaraq və ondan sonrakı bütün dövrlər hər gün ermənilərin siyasi iddialarının sonunun yaxınlaşması demək idi. Çünki, Heydər Əliyevin siyasi məfkurəsi və mübarizəsi uzun illər ermənilərin bu əsassız ideyalarının əleyhinə yönəlmiş və bu səbəbdən də, sonda 44 günlük

müharibə ermənilərin “Böyük Ermənistan” dövləti yaratmaq ideyalarından başlamış bütün digər ərazi iddialarını məhv etmişdir.

Xüsusi qeyd olunmalıdır ki, problemin hüquqi mahiyyəti və erməni təcavüzünün cinayət hüquqi xarakteri ilə bağlı xalqımızın ümumilli lideri Heydər Əliyev dəfələrlə öz rəsmi mövqeyini bəyan etmişdir. Qarabağa dair ölkəmizin beynəlxalq hüquqa əsaslanan rəsmi mövqeyinin əsası ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmaqla, onun siyasi irsi və dövlətçilik fəlsəfəsinin mərkəzi xəttini də məhz Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzü ilə mübarizə təşkil etmişdir. Bu səbəbdən də, ulu öndər “Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzünü misli görünməmiş təcavüz” [4, 85] adlandırmaqla hadisənin mahiyyətini və ictimai təhlükəli cinayət xarakterini olduqca dəqiq və konkret ifadə edərək, Ermənistan tərəfindən edilən hərbi təcavüzü problemlərdən ən böyüyü və ən çətinini hesab etmişdir. [3, 171] Bəli, Heydər Əliyev Ermənistanın Azərbaycana hərbi təcavüzünü dünyada heç bir analoqu olmayan, presedent təşkil etməyən cinayət əməli hesab etmişdir. Bu səbəbdən də, təcavüzə qarşı mübarizə və 44 günlük əks-hücum strategiyası da tam fərqli və presedenti olmayan bir hadisə kimi tarixə düşdü. Ermənistanın Azərbaycana hərbi təcavüzünün beynəlxalq hüquqi mahiyyətini ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyev “Ermənistanın Azərbaycana davam edən təcavüzü” termini ilə elmi cəhətdən əsaslandırılmış şəkildə ifadə edərək, bu cinayəti həmçinin, regionda sülhə və sabitliyə ciddi maneə hesab etmişdir. [2.] Bu gün Azərbaycan davam edən erməni təcavüzünü və ermənilərin davamlı ərazi iddialarını məhz regionda sülhü və sabitliyi pozan ən mühüm təhlükə hesab etdiyi üçün bu cinayətlə və ermənilərin digər transmilli cinayət əməlləri ilə qlobal mübarizəni və diplomatik savaşı davam etdirir. Dövlətçiliyimizə və ərazi bütövlüyümüze qarşı törədilən silahlı təcavüzlə transmilli mübarizə xalqımızın dahi lideri Heydər Əliyev tərəfindən başlanılmış, bu gərgin iş və hərtərəfli strategiya bu gün dövlət başçısı cənab İlham Əliyev tərəfindən güclü siyasi iradə və böyük əzmkarlıqla davam etdirilir.

Heydər Əliyevin şah əsəri - 44 günlük müharibənin ən güclü strateqi İlham Əliyevdir

Azərbaycan dövləti üçün Heydər Əliyevin ən böyük ərməğanı və şah əsəri – 44 günlük müharibənin ən güclü strateqi İlham Əliyevdir. Məhz onun qətiyyəti, güclü iradəsi, məğlubedilməzliyi, Heydər Əliyev məktəbindən və siyasi kursundan qaynaqlanan əvəzedilməz liderlik keyfiyyətləri 44 günlük müharibədə ermənilərin əsrlərlə formalaşdırdığı mifləri darmadağın etdi. Ali Baş Komandan olaraq cənab İlham Əliyev ermənilərin ölkəmizə olan əsassız ərazi iddialarına son qoydu və Azərbaycan türkünə qarşı törədilmiş bütün cinayətlərin qisasını almış oldu, xalqın milli heysiyyətini, şərəf və ləyaqətini özünə qaytarmış oldu. Güclü lider olaraq Azərbaycan Prezidenti regionda və Avrasiya məkanında yeni realıq yaratdı və öz siyasi bacarığı ilə dünyanı da bu reallığın tələbləri ilə barışmağa məcbur etdi.

Qeyd edək ki, 44 günlük müharibə zamanı, ondan öncə və ondan sonrakı dövrdə Ermənistan tərəfindən çoxsaylı beynəlxalq cinayətlər, o cümlədən təcavüz cinayəti, soyqırım cinayəti, müharibə cinayətləri və insanlıq əleyhinə cinayətlər törədilib. 30 ildən artıqdır ki, Azərbaycan Ermənistanın hərbi təcavüzü cinayətinin nəticələrindən və digər çoxsaylı erməni cinayətlərindən zərər görmüş və bu cinayətlərə görə beynəlxalq ictimaiyyət hər zaman susqunluq nümayiş etdirmişdir. Bu ikili standartların bu gün də davam etməsinə baxmayaraq, müasir dövrün geopolitik reallığı bu kontekstdə tamamilə yeni tendensiyalar ortaya qoyub.

Ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, “işğal dövründə beynəlxalq təşkilatlardakı fəaliyyətimiz, eyni zamanda, ikitərəfli formatda apardığımız danışıqlar əsnasında biz gücbəla ilə, zorla ölkəmizin ərazi bütövlüyü prinsipini o bəyannamələrə saldırdıq. Bir çoxları imtina edirdi. Halbuki bu, gün kimi aydın idi, kim işğalçıdır, kim işğala məruz qalan ölkədir. İkili standartlar, ədalətsizlik, bax, budur. Biz bunu bu gün də görürük...”

Erməni təcavüzü insan hüquqlarına qarşı ən ciddi təhdiddir

Təcavüz cinayəti, o cümlədən Ermənistanın hərbi təcavüzü kimi qəsdlərin mövcudluğu şəraitində heç zaman nə insan hüquqları ilə səmərəli mübarizə, nə də demokratiyanın və hazırda bey-

nəlxalq dövriyyədə aktual olan avrointegrasiya proseslərinin davamlı inkişafı qeyri-mümkündür. Bu gün beynəlxalq sistemdəki mövcud harmoniyanı sarsıdan belə müxtəlif tərkibli cinayət əməlləri ilə daha etibarlı beynəlxalq mübarizə məsələləri xüsusi aktualıq kəsb etməkdədir. Bu isə beynəlxalq cinayətlərin iyerarxiyasında özünün xarakterinə və təhlükəlilik dərəcəsinə görə yalnız bir və ya bir neçə dövlətin deyil, bütövlükdə bəşəriyyətin təhlükəsizliyinə və ümumi sülhün qorunub saxlanmasına təhlükə yaradan beynəlxalq cinayət olaraq təcavüzün mahiyyətinin müfəssəl araşdırılmasını və onunla mübarizənin, o cümlədən ölkəmizdə Heydər Əliyev tərəfindən başlanan mübarizənin hazırkı beynəlxalq münasibətlərdə ön planda olmasını zəruri edir.

Respublikamızın suverenliyi, ərazi bütövlüyü və siyasi müstəqilliyinə qarşı müasir dövrdə bir sıra global və regional təhlükələrin mövcudluğuna baxmayaraq, Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü dövlətçiliyimizin bu günü və gələcəyi, habelə insan hüquq və azadlıqları üçün real xarici təhdidlərdən biri hesab olunur və məsələyə cinayət hüquqi yanaşma zəruri bir tələb kimi ortaya çıxmışdır.

Xüsusilə, ölkə Prezidentinin 27 dekabr 2011-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırılması üzrə Milli Fəaliyyət Proqramı"na [1.] müvafiq olaraq Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü nəticəsində qaçqın və məcburi köçkün düşmüş şəxslərin hüquqlarının kütləvi şəkildə pozulması, işğal nəticəsində Azərbaycanın təbii, tarixi və mədəni sərvətlərinin dağıdılması faktının dünya ictimaiyyətinə çatdırılması və onlara dəymiş zərərin Ermənistan dövləti tərəfindən ödənilməsi məqsədilə beynəlxalq təşkilatlarda işin davam etdirilməsi üçün təcavüz cinayəti ilə bağlı beynəlxalq hüquqi məsələlərin diqqətdə saxlanılması olduqca zəruridir.

Hazırda transmilli cinayətlərə qarşı mübarizə müasir beynəlxalq hüququn prioritetlərindən birini təşkil etsə də, bu istiqamətdə dünyada nə universal və regional təşkilatlar çərçivəsində, nə də ayrı-ayrı dövlətlər tərəfindən konkret praktiki addımların atılması qənaətbəxş səviyyədə deyildir.

Global anlamda bütün bəşəriyyət üçün xüsusi təhlükəli hesab olunan əməllərə müxtəlif "argumentlərlə" sanki bəraət qazandırılır. Elə bu səbəbdən də, müasir dünyada silahlı münaqişələri doğuran elementlər, dövlətlərarası konfliktlərin yaranmasının başlıca səbəbi olan ərazilərin işğalı, dövlət suverenliyinə və siyasi müstəqilliyə qəsdlər artmaqda davam edir. Biz bunun əyani sübutunu Ermənistanın Azərbaycana hərbi təcavüzü, Rusiyanın Ukraynaya və Gürcüstana hərbi müdaxiləsi və digər bölgələrdə görə bilirik. Təsədüfi deyildir ki, ABŞ-ın Nürnberq Tribunalında baş prokuroru olmuş R. Cekson özünün Dövlət Departamentinə hesabatında yazırdı: "Nə siyasi, nə də iqtisadi situasiya təcavüz cinayətinə bəraət qazandıra bilməz". [16.] Lakin, təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, müasir dünya hələ də təcavüz və digər cinayətlərdən siyasi alət və təzyiq vasitəsi kimi istifadə etməkdən çəkinmir və bu cinayətə münasibətdə hələ də universal əsasda hər hansı bir dövlət və ya fərd mühakimə edilməmişdir.

Tarixi Azərbaycan torpaqları olan Qarabağda və ətraf rayonlarda 1988-ci ildən başlayaraq, beynəlxalq sülh və təhlükəsizlik ciddi şəkildə təhlükəyə məruz qaldığından Cənubi Qafqaz dünyanın ən gərgin münaqişə zonalarından birinə çevrilmişdi. Nəticədə bütövlükdə Transxəzərin hərbi-siyasi təhlükəsizliyi və onun karbohidrogen ehtiyatlarının iqtisadi cəhətdən təhlükəsizliyi təhdid altında qalırdı. Ermənilərin ölkəmizə qarşı əsassız ərazi iddiaları, Qərbi Azərbaycan torpaqları olan indiki Ermənistan ərazisindən qaçqın düşən şəxslər, Qarabağa və ətraf rayonlara bu ölkənin silahlı təcavüzü nəticəsində məcburi köçkün düşən azərbaycanlıların hüquqları ilə bağlı problemlər təcavüzlə əlaqədar meydana gələn və beynəlxalq hüququn bilavasitə tənzimləmə obyektinə daxil olan məsələlərdəndir.

Ermənilərin ərazi iddiaları və Heydər Əliyevin diplomatik mübarizəsi

Bu problemin meydana gəldiyi dövrdən bu günə qədər onun mahiyyətini etnik, dini, milli və s. faktorlar deyil, məhz əsassız ərazi iddiaları, beynəlxalq təhlükəsizliyin təhdidi, qanunsuz güc hədəsi və gücün tətbiqi, sərhəd pozulmaları kimi beynəlxalq hüquqi faktorlar təşkil etmişdir. Bu mənada prof. R. F. Məmmədov Ermənistanın

Azərbaycana təcavüzünün beynəlxalq hüquqi mahiyyəti ilə bağlı haqlı olaraq qeyd edir ki, “tarihi qonşular arasında müharibə və münaqişəyə son qoymağa məhz beynəlxalq hüquq qadirdir”. [13, 9]

Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüz cinayətinin tarixi 1989-cu ildən başlanmışdır. Bu həmin dövrə təsadüf edir ki, Heydər Əliyev artıq SSRİ rəhbərliyindən uzaqlaşdırılmış və ulu öndərin vəzifədən getməsinə fürsət bilən ermənilər, onların Moskvadakı havadarları bu problemi süni şəkildə yaratmağa başlamışlar. Fikrimizcə, tarixin bu zaman intervalı obyektiv şəkildə araşdırılmalıdır.

Heydər Əliyevin sovet hakimiyyət orqanlarında olmamasından istifadə edən ermənilər qondarma “Dağlıq Qarabağ Respublikası”nın yaradılmasını reallaşdırdılar. Bu zaman “Müttəfiq respublikanın SSRİ-dən çıxması ilə əlaqədar məsələlərin həlli qaydası haqqında” 3 aprel 1990-cı il tarixli SSRİ Qanunu xüsusi olaraq vurğulanır. Onlar iddia edirlər ki, SSRİ tərkibindən çıxmaq proseduru həyata keçirilərkən muxtar qurumlar İttifaqda və müttəfiq respublikada qalmaq məsələsini müstəqil həll etmək, habelə öz dövlət-hüquqi statusu məsələsini qaldırmaq hüququ əldə edirdi. Ermənilərin “arqument”lərinin əksinə olan digər mühüm hüquqi arqument bundan ibarətdir ki, DQ-nin Azərbaycan ərazisi olması SSRİ Konstitusiyası ilə də təsbit olunmuşdur. Belə ki, bu Konstitusiyanın 87-ci maddəsinə görə, keçmiş sovet məkanında mövcud olan 8 muxtar vilayətdən biri – DQ Muxtar Vilayəti Azərbaycan SSR-nin tərkib hissəsi kimi göstərilirdi. [10,13]

Professor B.M.Klimenkonun qeyd etdiyi kimi, müstəmləkə imperiyaları dağıldıqdan sonra özünü-təyin etmə məsələsi əsasən yeni müstəqil milli dövlətlər yaratmaq mənasında həll edilib. [14,48] Ermənilər isə SSRİ-nin dağılmasından sonra artıq Ermənistan Respublikasının timsalında öz dövlətini yaratmış və onların ikinci erməni dövləti yaratmaq hüququ yoxdur.

SSRİ Konstitusiyasına əsasən, DQ Azərbaycan SSR tərkibində muxtar vilayət olub. DQMV-nin hüquqi vəziyyəti SSRİ və Azərbaycan SSR Konstitusiyalarına müvafiq olaraq 16 iyun 1981-ci il tarixində Azərbaycan SSR Ali Soveti tərəfin-

dən qəbul edilmiş “Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti haqqında” Qanunla müəyyən edilirdi. [12, 38-39]

1989-cu il iyulun 29-da Ermənistan ərazisində Azərbaycandan gedən qatarlara olan hücumlar nəticəsində iki ölkə arasında dəmir yolu əlaqəsi kəsilmiş və məqsədyönlü şəkildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının təcridinə başlanılmışdır. Bu hərəkətlərin məntiqi davamı olaraq, 1989-cu il dekabr ayının 1-də Ermənistan SSR-nin Ali Soveti qanunsuz olaraq ““Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti”nin Ermənistan SSR-yə birləşdirilməsi haqqında” qərar qəbul etmiş, 1991-ci il sentyabr ayının 2-də isə separatçılar qondarma “Dağlıq Qarabağ Respublikası”nı bəyan etmişlər. Ermənistan belə bir qərarı qəbul etməklə dövlət siyasətinin nəticəsi olaraq ölkəmizə qarşı təcavüz aktının törədilməsi üçün zəmin yaratmış oldu. Professor M. Qasımlı haqlı olaraq qeyd edir ki, bu qeyri-legitim qurum SSRİ-nin bütün qanunlarına zidd olmuş və ilk növbədə Ermənistanın boynundan son illərdə bütün cinayətlərə görə məsuliyyət yükünü götürmək məqsədi daşmışdır. [15,198]

Ulu öndər Heydər Əliyev 1993-cü il iyulun 26-da BMT Təhlükəsizlik Şurasının sədrinə yazılı müraciət ünvanladı. Bu müraciətdən sonra 1993-cü il iyulun 29-da BMT Təhlükəsizlik Şurasının 853 sayılı qətnaməsi qəbul olundu. Bu qətnamə işğalın qarşısının alınması, erməni silahlı qüvvələrinin işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərindən dərhal və qeyd-şərtsiz çıxarılmasını tələb edən çox ciddi bir sənəd idi. Lakin bütün qətnamələr heç vaxt BMT tərəfindən icra olunmadı. Bu sənədlər sonda yenə də Heydər Əliyev kursunun layiqli davamçısı olan cənab İlham Əliyev tərəfindən beynəlxalq hüquqa uyğun güc tətbiqi ilə icra olundu.

Ulu öndər Heydər Əliyev ermənilərin beynəlxalq aləmdə apardıqları böhtan kampaniyasını ifşa etməyi, Azərbaycan həqiqətlərinin, Xocalı soyqırımının, Sumqayıt hadisələrinin, Qarabağın və onun ətrafındakı yeddi rayonun işğalının və erməni vandalizminin digər qanlı əməllərinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasını mühüm vəzifə kimi qarşıya qoydu. Məhz Xocalı soyqırımına hüquqi-siyasi qiyməti ilk dəfə ümummillə lider Heydər Əliyev vermiş, onun təşəbbüsü ilə 1994-

cü il fevralın 24-də Milli Məclis “Xocalı Soyqırımı Günü haqqında” qərar qəbul etmiş, 1994-cü il martın 1-də Xocalı soyqırımını ilə bağlı xüsusi Fərman imzalanmışdır. Erməni cinayətlərinin beynəlxalq aləmə çatdırılması missiyası bu gün ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin fəaliyyətinin mühüm istiqamətlərindən birini təşkil edir. Bu işin səmərəli şəkildə həyata keçirilməsində Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban Əliyevanın müstəsna xidmətləri danılmazdır. “Xocalıya ədalət!” kampaniyasının nəticəsində bu gün dünyanın 17 ölkəsi, ABŞ-ın 24 ştatı və İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı Xocalı soyqırımını tanıyan müvafiq beynəlxalq sənədlər qəbul etmişlər.

Heydər Əliyevin ən böyük xidmətlərindən biri erməni təcavüzünün qarşısının alınması olmuşdur. Məhz Ulu Öndərin rəhbərliyi ilə 1993-cü il noyabrın ortalarında Ermənistan silahlı qüvvələrinin Beyləqan istiqamətində hücumu dayandırılmış, Azərbaycan Ordusunun uğurlu əməliyyatları nəticəsində 1994-cü il yanvarın 5-də strateji əhəmiyyətli Horadiz qəsəbəsi və Füzuli rayonunun 22 yaşayış məntəqəsi düşməndən azad edilmişdir. Mühəribədə dönüş yaranması həm Ermənistanı, həm də onun havadarlarını ciddi təşvişə saldı. Azərbaycan 1994-cü il mayın 8-də Bişkek protokolunu, mayın 12-də cəbhə bölgəsində atəşkəs haqqında sazişi imzaladı, münəqişənin həlli yeni mərhələyə qədəm qoydu.

Bu dövrdə Heydər Əliyev bütün istiqamətlərdə olduğu kimi, xarici siyasət sahəsində də radikal dəyişikliklərin əsasını qoydu, dərin elmi-nəzəri və zəngin təcrübi əsaslar üzərində qurulmuş konsepsiya formalaşdırdı, NATO ilə əməkdaşlıq haqqında prinsipial qərar qəbul etdi. 1994-cü ilin mayında Azərbaycan NATO ilə əlaqələrin genişləndirilməsi və dərinləşdirilməsi məqsədi ilə “Sülh naminə tərəfdaşlıq” proqramının çərçivə sənədini imzaladı.

Azərbaycan Respublikası Avropada Təhlükəsizliyə və Əməkdaşlığa dair Müşavirəyə böyük əhəmiyyət verir, onun fəaliyyətindən çox şey gözləyirdi. Ulu öndər 1994-cü ilin dekabrında ATƏM-in üzvü olan ölkələrin dövlət və hökumət başçılarının Budapeşt görüşündə Dağlıq Qarabağ probleminə xüsusi diqqət yetirərək qeyd etdi ki,

beynəlxalq hüquq normalarını nəzərə alan siyasi saziş imzalanmadan möhkəm və ədalətli sülh ola bilməz: “Təcavüzün ağır nəticələrinə baxmayaraq, biz Ermənistan tərəfinə ədalət və humanizmin əsasında, ATƏM-in prinsipləri, BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələri əsasında sülh təklif edirik. Biz Dağlıq Qarabağın erməni əhalisinin təhlükəsizliyinə təminat verməyə hazırıq, münəqişə zonasında ATƏM-in sülhü qoruyan qüvvələrinin yerləşdirilməsinə razıyıq. Biz milli azlıq təşkil edən ermənilərin hüquqlarının həyata keçməsi üçün Azərbaycan dövlətinin tərkibində Dağlıq Qarabağın statusunu müzakirə etməyə və Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ regionu ilə Ermənistan Respublikası arasında nəqliyyat kommunikasiyalarının normal işləməsinə təminat verməyə də hazırıq.

Heydər Əliyevin xidmətlərindən biri də ATƏT-in 1996-cı il Lissabon Sammitinin qərarlarına nail olmasında idi. Problemlə əlaqədar beynəlxalq hüquq baxımından ATƏT-in 1996-cı il Lissabon Sammitinin qərarları əsaslı sənədlər hesab edilir. Lissabon Sammiti problemin konkret prinsiplər əsasında həllini nəzərdə tutan və Ermənistan istisna olmaqla, ATƏT-in 53 üzv dövləti tərəfindən dəstəklənən variantlar ortaya qoymuşdur: Azərbaycan və Ermənistan respublikalarının ərazi bütövlüyü; Azərbaycanın tərkibində Dağlıq Qarabağa özünümüəyyənetməyə əsaslanan ən yüksək hüquqi statusun verilməsi; Dağlıq Qarabağın bütün əhalisinin təhlükəsizliyinin təminatı. Dr. H. Məmmədova qeyd edir ki, 1992-ci ildən Lissabon zirvə toplantısındanək bu şərtləri özündə əks etdirən ATƏT-in heç bir sənədi mövcud olmamışdır. “İlk dəfə olaraq məhz bu toplantıda Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü çərçivəsində DQ-a hər hansı bir muxtariyyətin verilməsi, habelə orada həm erməni, həm də azərbaycanlı əhalisinin təhlükəsizliyinə təminat məsələsinə nəzərdə tutan Lissabon bəyannaməsi qəbul edilmişdir”. [8, 163]

Ulu öndərin rəhbərliyi altında münəqişənin həllinə dair 1999-cu ildən “Praqa Prosesi” adlanan həll modeli fəaliyyətə başlamış və bu modelə uyğun olaraq prezidentlər, onların xüsusi nümayəndələri və xarici işlər nazirləri səviyyəsində birbaşa danışıqlar nəzərdə tutan diplomatik vasitə

işə salınmışdır. Siyasi elmlər doktoru E.Əhmədov qeyd edir ki, Ermənistan-Azərbaycan münacişəsinin nizama salınması istiqamətində beynəlxalq təşkilatların səyləri ilə yanaşı, 1999-cu ilin aprelindən başlayaraq yeni formada addımlar atılır. Bu, Azərbaycan və Ermənistan prezidentlərinin birbaşa dialoqunun aparılmasıdır. Həmin vaxtdan iki respublikanın prezidentləri Moskva-da, Vaşinqtonda, Cenevrədə, Yaltada, İstanbulda, Davosda, Nyu-Yorkda, Minskə, Parisdə, Ki-Uestdə, Soçidə, Kişinyovda, Praqada, Strasburqda, Varşavada, Astanada, Kazanda, Rambuyədə, Buxarestdə, Sankt-Peterburqda, Surixdə, Münhendə, Həştərxanda və habelə iki respublikanın sərhəddi - Sədərəkə 40-dan artıq görüş keçirmişlər. [7, 105.]

Ümummilli lider Heydər Əliyev Ermənistanın hərbi təcavüzünə qarşı mübarizədə İslam Əməkdaşlıq Təşkilatına (İƏT) (2010-cu ilədək İslam Konfransı Təşkilatı olmuşdur) xüsusi önəm vermişdir. Bu qurum 1993-cü ilin aprelin 25-29-da Azərbaycan ərazilərinə təcavüzü pisləyən qətnamə qəbul etmişdir. Beynəlxalq hüquqi baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edən bu sənədlə ilk dəfə Ermənistan dövlət olaraq “təcavüzkar” elan olunmuş, bununla da İƏT “Azərbaycan Respublikasına qarşı Ermənistanın təcavüzü” faktını ilk təsdiq edən regional təşkilat kimi tarixə düşmüşdür. Ümumilikdə qətnamənin beynəlxalq hüquqi təfsirindən Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzünün beynəlxalq sülh və bəşəriyyətə qarşı cinayət kimi qiymətləndirilməsi irəli sürülür. Eyni zamanda, Ermənistanın bütün hərəkətlərinə təcavüz aktı kimi məhz BMT Nizamnaməsinin VII fəslinə uyğun olaraq qiymət verilməsi sənədin məntiqindən doğan tələb kimi çıxış edir. 1994-cü ildə Kasablankada İƏT ölkələrinin Dövlət başçıları VII Zirvə Konfransında qəbul edilmiş qətnamədə də Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü “kəskin şəkildə pislənmiş”, təcavüz nəticəsində hərbi münacişənin kəskinləşməsi və Azərbaycan ərazisinin 20%-dən çoxunun işğalından dərin narahatlıq ifadə olunmuşdur. [11,39-41] Bu qətnamənin beynəlxalq hüquqi cəhətdən ən zəruri elementi bundan ibarətdir ki, 4-cü bənddə birbaşa BMT TŞ-dən Azərbaycana qarşı edilən təcavüzün etiraf olunması, BMT Nizamnaməsinin VII

fəslinə uyğun olaraq, onun (BMT-nin) qətnamələrinin yerinə yetirilməsi tələb edilir. Eyni zamanda, sənəddə Azərbaycan Respublikasının suverenliyinə və ərazi bütövlüyünə edilən təcavüzə son qoyulması və bu məqsədlə BMT-dən koordinasiya fəaliyyət istənilir. Qeyd olunan sənədin daha bir əlamətdar cəhəti budur ki, bütün islam dünyasının Azərbaycanla tam həmrəyliyi təsdiq olunmuş və onun təcavüzdən özünümüdafiə hüququ dəstəklənmişdir. 1996-cı il Cakarta konfransında münacişə ilə bağlı beynəlxalq hüquqi mahiyyətinə görə mühüm bir dəyişiklik baş vermiş, ilk dəfə İƏT-nin 1993-cü ildən etibarən Ermənistan Azərbaycan münacişəsinə dair qəbul etdiyi qətnamələrin adı dəyişdirilmişdir. “Ermənistan Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası arasında münacişə haqqında qətnamə” əvəzinə, “Ermənistan Respublikasının Azərbaycan Respublikasına qarşı təcavüzü haqqında qətnamə” adlandırılmışdır. Bu qurumun 1997-ci il Tehran Zirvə konfransında qəbul etdiyi daha bir “Ermənistan Respublikasının Azərbaycan Respublikasına qarşı təcavüzü haqqında qətnamə”də qeyd edilmişdir ki, İƏT-nin üzvü olan dövlətlər Ermənistanla silah və hərbi sursat verməkdən qəti imtina etməli, onların ərazisindən bu cür yüklərin tranziti üçün istifadə olunmasına yol verməməlidirlər. Sənəddə həmçinin, BMT Təhlükəsizlik Şurasına Ermənistanın təcavüzü ilə bağlı qəbul etdiyi qətnamələrin yerinə yetirilməsi üçün daha təsirli addımların atması tövsiyə olunurdu.[6, 82] Ermənistanın təcavüz cinayətinin beynəlxalq hüquq müstəvisində tanınması üçün sonrakı hüquqi prosedurların həyata keçirilməsi baxımından İƏT-in atdığı bu addımlar mühüm əhəmiyyətli məsələ hesab olunmalıdır.

Ulu öndər Heydər Əliyevin Qarabağa dair siyasətinin əsas istiqamətlərindən birini də Avropa İttifaqı ilə münasibətlər təşkil etmişdir. Özünün genişlənmə və inteqrasiya siyasətini həyata keçirən Aİ Cənubi Qafqazdakı münacişələrə, o cümlədən Dağlıq Qarabağ probleminə daha çox nüfuz etmək kursunu hər zaman əsas götürmüşdür. Bu həm beynəlxalq hüquq, həm də geosiyasi baxımdan müsbət nəticələrlə xarakterizə olunur. Tarix elmləri üzrə fəlsəfə doktoru S.Seyidova qeyd edir ki, ABŞ və Qərb dövlətləri münacişəni tezliklə

həll etmək, Ermənistanı rus təsirindən azad etmək və bütünlükdə Cənubi Qafqaz regionunu NATO və Avropa İttifaqının təsir dairəsinə salaraq müxtəlif layihələrdə bu regionun iştirakını istəyirlər.[9, 169] Aİ-nin münaqişələrin, xüsusilə DQ probleminin həll edilməsinə olan marağının əsas səbəbi odur ki, son illərdə qurumun sərhədləri bu regiona daha çox yaxınlaşmış, Avropa Qonşuluq Siyasəti (AQS) və Şərq Tərəfdaşlığı proqramları çərçivəsində tərəflər arasında qarşılıqlı inamın yaranmasına kömək göstərməyə hazır olduğunu dəfələrlə bəyan etmişdir. Bununla əlaqədar Bordo Siyasi Tədqiqatlar İnstitutunun nümayəndəsi S. Lussak münaqişənin potensial həllinin Moskvada və ya Vaşinqtonda deyil, Brüsseldə olmasını qeyd edərək, Aİ-ni Azərbaycan və Ermənistan arasında yeganə bitərəf vasitəçi hesab edir. Bu variantı həll modelləri sırasında inteqrasiya modeli adlandırmaq olar. Əslində Aİ (ilkin adı Avropa Kömür və Polad Birliyi) özü bir beynəlxalq birlik olaraq Almaniya və Fransa arasında konfrantasiyanı aradan qaldırmaq məqsədilə formalaşdırılmışdı. Fransa və Almaniya əsas resursların – kömür və poladın – birgə işlənməsinin Avropada gələcək inteqrasiyanın əsasını təşkil edə biləcəyi qənaətinə gəlmişlər.

Suverenlik, özünütəyinetmə hüququ, ərazi bütövlüyü, sərhədlərin toxunulmazlığı kimi transmilli problemlər XXI əsrdə özünün daha səmərəli həllini fəvqəlmillə idarəetmə sistemləri çərçivəsində tapa bilər. Aİ-nin Qarabağa dair ilkin mövqeyi 3 sentyabr və 9 noyabr 1993-cü il tarixli bəyanatlarda tapmış, konfliktin ərazi bütövlüyü və suverenlik prinsipi əsasında həlli dəstəklənmiş, qaçqınlar probleminin regional təhlükəsizlik üçün qorxu yaratdığı vurğulanmış, silahlı toqquşma nəticəsində məcburi köçkün düşən “on minlərlə mülki şəxsin taleyindən” xüsusi narahatlıq ifadə olunmuşdur. Aİ yeganə beynəlxalq qurumdur ki, 2002-ci ildə Dağlıq Qarabağda keçirilmiş “seçkilər”lə əlaqədar 2 avqust tarixində Aİ-nin üzvü olan 15 dövlət, o zaman Aİ ilə assosiasiya münasibətlərində olan Mərkəzi və Şərqi Avropa dövlətləri, Kipr, Malta, Türkiyə, İslandiya, Lixtenşteyn, Norveç və daha sonra Ukrayna adından verilmiş və bütün dünyada yayılmış məlum Bəyannamədə Azər-

baycanın ərazi bütövlüyünü birmənalı dəstəkləmişdir. Eyni zamanda, Aİ 2002-ci ilin iyulun 12-də Aİ-Azərbaycan Əməkdaşlıq Komitəsinin iclasında Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü bir daha tanımış və DQ münaqişəsinin həll olunması prosesində Azərbaycanın çıxış etdiyi bəzi mövqelərini də dəstəkləmişdir. [5, 110] Eyni zamanda, Aİ tərəfindən Ermənistanın etnik təmizləmə siyasəti aparmasının təsdiq olunması beynəlxalq hüquq nöqtəyi-nəzərindən müsbət qiymətləndirilməlidir.

Ölkəmizin ərazi bütövlüyü, suverenliyi və siyasi müstəqilliyi əleyhinə ermənilər tərəfindən məqsədyönlü cinayətkar qəsdlər və təcavüzkar siyasət bu gün də həyata keçirilir. Son dövrlərdə Avropa İttifaqının prosesə aktiv müdaxiləsinə baxmayaraq, Ermənistan beynəlxalq hüquqa və danışıqlara zərər yetirən hərəkətlərdən çəkinmir.

Nəticə

Beləliklə, ulu öndər Heydər Əliyevin kəlamı ilə desək, “Ədalət iki halda pozulur, cinayət baş verib, cəza verilməyəndə və cinayət olmayan halda cəza verildikdə”. Hesab edirik ki, 44 günlük müharibə ermənilərin bu illər ərzində törətdiyi bütün beynəlxalq cinayətləri üçün ən layiqli və ən ədalətli cəza hesab oluna bilər. Lakin, bundan əlavə ermənilərin hərbi təcavüzü və digər cinayətlərinin növbəti ədalətli beynəlxalq hüquqi nəticəsinə nail olmaq üçün bu cinayətlər beynəlxalq məhkəmələr müstəvisində araşdırılmalıdır. Bu beynəlxalq cinayətlər üzrə ədalətli beynəlxalq məhkəmə mexanizmləri tətbiq olunmalı, bu əməllərə görə ədalətli hüquqi formada məsuliyyət ləğv olmalıdır. Beynəlxalq hüquqa müvafiq olaraq 27 sentyabr 2020-ci ildə Azərbaycan öz doğma torpaqlarını Ermənistanın hərbi təcavüzündən azad etmək və bu ölkəni sülhə məcbur etmək məqsədilə özünümdafinə xarakterli əks-hücum əməliyyatları keçirdi. Bu proses Azərbaycanın qalibiyyəti ilə nəticələnməklə 10 noyabr 2020-ci il tarixində üçtərəfli bəyanat (Azərbaycan, Rusiya və Ermənistan) imzalandı. Tam əminliklə demək olar ki, həm Ermənistan qarşı həyata keçirilən əks-hücum əməliyyatları, həm də üçtərəfli bəyanatın nəticəsi olaraq müharibənin qələbə sonluğu ilə tamamlanması məhz Heydər Əliyev siyasi irsinin ən böyük təntənəsi,

onun uzun illər ərzində həyata keçirdiyi siyasi kursun qələbəsi və ən əsası Heydər Əliyev məktəbinin yetirməsi olan İlham Əliyevin intellekti, cəsarəti və siyasətinin möhtəşəmliyinin təcəssümü idi.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, Bakı şəhəri, 27 dekabr 2011-ci il. <http://www.president.az>
2. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin və Çexiya Prezidenti Vatslav Klausun görüşü, AzərTAc, 06 May, 2009.
3. Heydər Əliyev. Müstəqillik yollarında. IV kitab. "Azərbaycan nəşriyyatı. Bakı. 1997.
4. Heydər Əliyev və Şərq. 6 cildə. Birinci kitab. Tərtibçilər: Q.Allahverdiyev və V.Sultanzadə. red. M. Qurbanlı. Bakı, Çarşıoğlu, 2002. 375 s.
5. Diplomatiya aləmi. Azərbaycan Respublikası xarici işlər nazirliyinin jurnalı № 8, 2004, 156 s.
6. Əhmədov E. İ. Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü və beynəlxalq təşkilatlar. "Tuna". Bakı, 1998. 137 s.
7. Əhmədov E. İ. Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü. Bakı-2016. 3 cildə. I cild. 912 s.
8. Məmmədova H. Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanmasında ATƏT-in vasitəçilik missiyası. Dirçəliş XXI əsr. 135-136/2009, 163 s.
9. Seyidova S. Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tənzimlənməsində ATƏT-in Minsk Qrupunun rolu. Dirçəliş XXI əsr. 158-159/2011, s 169
10. NATO'nun dönüşümü. Brussels. NATO-2004. 44 s.
11. Заявление и сообщения МИД Азербайджанской Республики (сентябрь 1993 г. – декабрь 1996 г.). Баку 1997, 64 с.
12. Конституция СССР./Глава 11 «Автономная область и Автономный округ». Статья 87. М., 1977 год. 76 с.
13. Мамедов Р. Самоопределение по-армянски, или о том как армянские сепаратисты из Нагорного Карабаха в очередной раз грубо игнорирует международное право. Мнение (Баку) 1997, № 1, с. 9-12.
14. Международное право. Учебник. Ответственный редактор Ю.М.Колосов, Э.С.Кривчикова. М., Международные отношения, 2005. 720 с.
15. От Майендорфа до Астаны: принципиальные аспекты Армяно-Азербайджанского Нагорно-Карабахского конфликта. Под ред. Г.М.Алексеева (доктор исторических наук, профессор МГУ им. М.В.Ломоносова)- М.: 2010 – 552 с.
16. Marjorie Cohn, Aggressive War: Supreme International Crime, <http://www.democraticunderground.com>

Сайяд Меджидов

Празднование политического наследия Гейдара Алиева в 44-дневной войне и борьбе против армянской агрессии

Принимая во внимание объявление 2023 года «Годом Гейдара Алиева» в Азербайджанской Республике, а также издание работ, книг и монографий, посвященных наследию Великого Лидера в соответствующем Плана действий, в рамках «Год Гейдара Алиева» его политическое наследие связано с военной агрессией Армении и мы считаем очень важным научно исследовать служебную деятельность. Учитывая многолетние переговоры великого лидера по этой

проблеме, борьба с армянскими преступлениями, особенно экологическим терроризмом и экоцидом, также являются актуальными проблемами сегодняшнего дня.

В статье рассматривается политическое наследие Гейдара Алиева в борьбе с военной агрессией Армении. Благодаря руководству Ильхама Алиева, продолжателя политического курса Гейдара Алиева, Президента Азербайджанской Республики, победоносного Главнокомандующего Ильхама Алиева, и неустанному мужеству героического азербайджанского народа наша страна одержала победу в 44-дневная Отечественная война путем проведения контрударных операций и освобождения наших территорий от оккупации в 2020 году. Эта великая победа Азербайджана в борьбе против военной агрессии Армении стала самым большим торжеством политического наследия Гейдара Алиева.

Sayyad Majidov

The celebration of Heydar Aliyev's political legacy in the 44-day war and the struggle against Armenian aggression

Taking into account the declaration of 2023 as the "Year of Heydar Aliyev" in the Republic of Azerbaijan, and the publication of works, books and monographs dedicated to the legacy of the Great Leader in the relevant Action Plan, within the framework of the "Year of Heydar Aliyev" his political legacy related to the military aggression of Armenia and we consider it very important to scientifically investigate the official activity. Taking into account the long-term negotiations conducted by the great leader on this problem, the fight against Armenian oppression and other Armenian crimes, especially environmental terrorism and ecocide, are also urgent problems of today.

The article examines Heydar Aliyev's political legacy in the fight against Armenia's military aggression. Thanks to the leadership of Ilham Aliyev, the follower of the political course of Heydar Aliyev, the President of the Republic of Azerbaijan, the victorious Commander-in-Chief Ilham Aliyev, and the unrelenting courage of the heroic Azerbaijani people, our country won the 44-day Patriotic War by conducting counter-attack operations and freed our territories from occupation in 2020. This great victory of Azerbaijan in the fight against the military aggression of Armenia was directly the biggest celebration of Heydar Aliyev's political legacy.

Ramil QASIMOV

Heydər Əliyev adına Hərbi İnstitut,
"NATO-Sülh naminə tərəfdaşlıq və
Humanitar fənlər" kafedrası
e-mail: ramilqasimov278@gmail.ru

HƏRBİ QULLUQÇULARIN MƏNƏVİ-PSIXOLOJİ VƏZİYYƏTİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: Silahlı Qüvvələr, hərbi qulluqçular, bölmə, mənəvi-psixoloji vəziyyət;

Ключевые слова: Армия, военнослужащие, часть, морально-психологическое состояние;

Key words: Army, military personnel, unit, moral and psychological condition;

Silahlı qüvvələrin qarşısında duran xidməti və döyüş tapşırıqlarının uğurla yerinə yetirilməsi üçün zəruri olan şəxsi heyətin mənəvi-psixoloji vəziyyətinin formalaşdırılması və saxlanması şəxsi heyət, xidmət və digər idarəetmə orqanları və vəzifəli şəxslərlə işləmək. Yuxarıda göstərilən tərifdən belə nəticəyə gələ bilərik. Şəxsi heyətin mənəvi-psixoloji vəziyyəti MPT-n əsas məqsədlərindən biridir, deməli, İndiki dövrdə isə müasir təcrübənin təsdiq etdiyi kimi, qoşunların mənəvi-psixoloji vəziyyətinin real qiymətləndirilməsi olmadan hərbi komandalарın gündəlik fəaliyyətində mənəvi-sosial prosesləri uğurla idarə etmək, hərbi sahədə yeni keyfiyyət parametrlərinə keçmək mümkün deyil. qoşunların fəaliyyəti, düşmən üzərində mənəvi üstünlüyə nail olmaq və hərbi əməliyyatlara birləşmələrə, bölmələrə və bölmələrə düzgün rəhbərlik etmək, döyüşün ehtimal olunan nəticələrini proqnozlaşdırmaq.

Hərbi qulluqçuların mənəvi-psixoloji vəziyyəti onların potensialının tərkib hissələrindən biridir. Ona görə də onun öyrənilməsi, qiymətləndirilməsi, proqnozlaşdırılması və formalaşması problemlərinin dərk edilməsi mühüm vəzifədir.

Bütün dövrlərdə hərbi nəzəriyyəçilərin və praktiklərin diqqət mərkəzində olmuşdur. Beləliklə, hətta qədim mütəfəkkirlər də qoşunların mənəvi vəziyyətinin təhlili üçün bəzi praktiki tövsiyələr hazırlamışlar [8, 1-ci cild, s. 317; cild 2, səh. 75; 14, səh. 59; 15, səh. 15-16]. Keçmişin iri dövlət xadimləri və sərkərdələri sülh və müharibə şəraitində müxtəlif problemlərin həlli zamanı əsgərlərin mənəvi vəziyyətinin böyük əhəmiyyətini dərk edir, onun öyrənilməsini və qiymətləndirilməsini tələb edirdilər [4; 5; 10; on bir; 13].

İndiki dövrdə, müasir təcrübənin təsdiq etdiyi kimi, qoşunların mənəvi-psixoloji vəziyyətinin real qiymətləndirilməsi olmadan, bölmələrin gündəlik fəaliyyətində mənəvi-sosial prosesləri uğurla idarə etmək, onların hərbi əməliyyatlarında yeni keyfiyyət parametrlərinə keçmək mümkün deyil.

Bundan əlavə, şəxsi heyətin yüksək mənəvi-psixoloji vəziyyətinə nail olmaq bütün mənəvi-psixoloji dəstək sisteminin əsas məqsədlərindən biridir, bu problemin qoşunlar üçün ciddiliyi aydın olur, çünki xidməti və döyüş tapşırıqlarının yüksək keyfiyyətlə yerinə yetirilməsi birbaşa onun həllindən asılıdır. Silahlı Qüvvələrin xidməti və döyüş fəaliyyətinin mənəvi-psixoloji təminatı (MPT) komandirlər, qərargahlar, orqanlar tərəfindən həyata keçirilən məqsədlər, onların həyata keçirilməsi ardıcılığı, cəlb edilmiş qüvvələr və vasitələr baxımından razılaşdırılmış tədbirlər məcmusudur. Düşmən üzərində mənəvi üstünlüyə nail olmaq və hərbi əməliyyatlar zamanı bölməyə düzgün rəhbərlik etmək, döyüşün ehtimal olunan nəticələrini proqnozlaşdırmaq üçün də öz

bölmənin şəxsi heyətinin mənəvi-psixoloji vəziyyətini bilmək vacibdir. Qoşunlarda mənəvi-psixoloji vəziyyət problemi Silahlı Qüvvələrin inkişafının indiki mərhələsində xüsusilə aktualdır.

Hərbi qulluqçunun mənəvi-psixoloji vəziyyəti: mahiyyəti və məzmunu

Mənəvi-psixoloji vəziyyət hərbi qulluqçuların döyüş (xidmət) fəaliyyətində, onların döyüş əməliyyatlarına hazır olmasında təzahür edən, müəyyən vaxtda və konkret vəziyyətdə fərdi hərbi qulluqçunun psixi vəziyyəti və ya hərbi kollektivin psixologiyasıdır. Qeyd edək ki, əxlaqi-psixoloji hal ifadəsi ilə yanaşı başqaları da işlənir: əxlaqi hal, əhval-ruhiyyə, ruh, döyüş ruhu, hərbi ruh, mənəvi amil, əxlaqi amil, psixoloji ab-hava, mənəvi mühit, mənəviyyət. Sadalanan anlayışların ən geniş mənəvi amildir, yəni kütlələrin konkret sosial, iqtisadi, siyasi və hərbi problemləri həll etməyə hazır olma dərəcəsini ifadə edən ictimai şüurun spesifik təzahürüdür. Xalqın və ordunun müxtəlif sosial problemləri həll etmək, o cümlədən müharibə aparmaq üçün mənəvi qabiliyyəti adətən hərbi-texniki və elmi biliyi digər elementlərlə yanaşı mənəvi amilin özəyi, əsas elementi olan mənəvi amil adlanır. Mənəvi amil kütlələrin müharibəyə münasibətini, müharibədə qələbəyə hazırlığını və əzmini təzahür etdirən siyasi-mənəvi ideyalar, baxışlar, keyfiyyətlər və hisslərdir.

Mənəvi və psixoloji vəziyyət müəyyən bir quruluşa malikdir, burada bir sıra ayrılmaz şəkildə əlaqəli, qarşılıqlı təsir göstərən elementləri ayırd etmək olar:

- əxlaqi, müharibə, onun mahiyyəti, məqsədləri və mahiyyəti haqqında fikirləri əks etdirən. dövlət qurumlarının yaydığı ideyalar xalqın və ordunun sosial ehtiyaclarını əks etdirir. Bu ehtiyaclar silahlı qüvvələrin Vətənin müdafiəsi üzrə fəaliyyətinin konkret motivləri kimi çıxış edir;

- sosial-psixoloji və fərdi psixoloji elementlər (vətənpərvərlik və beynəlmiləçilik, hərbi ənənələr, sosial əhval-ruhiyyə və hisslər; xarakter əlamətlərinin inkişaf səviyyəsi, temperament, qələbə əzmi, fədakarlığa hazırlıq və s.);

- üç alt qrupa bölünən peşəkar planın elementləri: hərbi-peşəkar hazırlıq (hərbi-texniki bilik sə-

viyyəsi, hərbi ixtisasa yiyələnmə dərəcəsi), nizam-intizam (döyüş əməllərinin yerinə yetirilməsinin dəqiqliyi və keyfiyyəti və s.), münasibətlər (komandirlərlə, tabeliyində olanlarla, yoldaşlarla, yerli əhali ilə və başqaları ilə).

Mənəvi-psixoloji vəziyyətin məzmununun komponentləri vəhdətdə meydana çıxır. Sosial-psixoloji elementlərə nüfuz edən mənəvi elementlər onlara mənəvi yönüm verir. Sosial və psixoloji elementlər dünyagörüşünə təsir edir, ona emosional çalar verir. Hər iki qrup peşəkar planın elementlərinə təs - əxlaqi, müharibə, onun mahiyyəti, məqsədləri və mahiyyəti haqqında fikirləri əks etdirən. Dövlət qurumlarının yaydığı ideyalar xalqın və ordunun sosial ehtiyaclarını əks etdirir. Bu ehtiyaclar silahlı qüvvələrin Vətənin müdafiəsi üzrə fəaliyyətinin konkret motivləri kimi çıxış edir;

Beləliklə, birinci sual üzrə belə nəticəyə gəlmək olar ki, mənəvi-psixoloji vəziyyət hərbi qulluqçuların, bölmələrin və hərbi hissələrin mənəvi-psixoloji meyarlar baxımından qiymətləndirilən cari xidməti (döyüş) fəaliyyətinin səviyyəsidir. Bu, mənəvi-psixoloji vəziyyət anlayışının mahiyyəti və məzmununun qısa xülasəsidir.

Hərbi fəaliyyəti tənzimləyən sənədlərin tələblərinə əsasən bölmədə komandir və rəis heyəti, tərbiyəvi işin təşkili üzrə cavabdeh zabitlər, o cümlədən hərbi psixoloqlar şəxsi heyətin mənəvi-psixoloji vəziyyətini daim öyrənir və qiymətləndirirlər. Daxili Xidmət Nizamnaməsinə əsasən komandir heyəti .. sülh və müharibə dövründə... şəxsi heyətin hərbi intizamına və mənəvi-psixoloji vəziyyətinə... cavabdehdir". Nizamnaməyə əsasən bölmədə tərbiyəvi işin təşkili üzrə cavabdeh zabit: "tərbiyə, hərbi intizama, şəxsi heyətin mənəvi-psixoloji durumuna..." cavabdehdir və borcludur: "hərbi qulluqçuların əhval-ruhiyyəsi, ictimai rəyini və psixoloji vəziyyətini öyrənmək. ..., hərbi intizam və şəxsi heyətin mənəvi-psixoloji vəziyyəti barədə komandirə operativ məlumat verməlidir." Hərbi hissənin psixoloqu bölmələrdə gedən sosial-psixoloji prosesləri, hərbi qulluqçuların şəxsi keyfiyyətlərini, onların fikirlərini bilavasitə bilməli, əhval-ruhiyyə, fərdi və qrup psixoloji profilaktikasını həyata keçirir

1. Mənəvi və psixoloji vəziyyət öyrənilməsinin səbəbləri:

2.

- MPV xidməti və döyüş tapşırıqlarının yerinə yetirilməsinə təsir etmək qabiliyyətinin müəyyən edilməsi;

- bölmənin və hərbi qulluqçuların mənəvi-psixoloji vəziyyətinin qiymətləndirilməsi;

- psixoloji sabitlikdə zəif cəhətlərin tapılması;

- xidməti və döyüş tapşırıqlarının həllində şəxsi heyətin reaksiyalarını və hərəkətlərini proqnozlaşdırmaq;

- mənəvi-psixoloji durumun formalaşdırılması və möhkəmləndirilməsi üçün təsirli tədbirlərin görülməsi.

Hərbi qulluqçuların mənəvi-psixoloji vəziyyətinin öyrənilməsində mühüm yer məlumatların toplanılması vacibdir. Ümumiyyətlə, bütün məlumatlar etibarlı olmalı, məlumatın lazımı tamlığı təmin olunmalıdır. Mənəvi-psixoloji vəziyyətin öyrənməsi prosesində aşağıdakı məlumat toplama üsullarından istifadə edilə bilər:

- dövlət orqanlarının (SHXCĐX), yerli idarəetmə orqanlarının nümayəndələrinin məlumatları;

- qarşılıqlı əlaqədə olan hissələrdən (əvvəllər xidmət etdiyi bölmədən) və birləşmələrdən alınan məlumat;

- tabeçilik sırasına görə məlumat;

- zabit, gizir, MAHHXHQ və ya əsgərin bölməyə gəldiyi andan bilavasitə təhsil alması haqqında məlumat;

- ümumiləşdirilmiş məlumat.

- ortaya çıxan problemlər barədə komandır, onun şəxsi heyətlə iş üzrə müavini ilə ilkin söhbət;

- müxtəlif kateqoriyalı hərbi qulluqçular arasında sorğular (anketlərdən istifadə etməklə, qrup və fərdi söhbətlər vasitəsilə. fərdi söhbət ən effektiv üsullardan biridir);

- həyat və fəaliyyət prosesində konkret bölmənin və ya konkret hərbi qulluqçunun müşahidəsi;

- toplanmış informasiyanın təhlili;

- psixoloji diaqnostika, psixoloji testlərin təhlili;

- müstəqil xüsusiyyətlərin toplanması və təhlili;

Bu metodların vəzifəli şəxslərdən alınan məlumatlarla birlikdə yaradıcı istifadəsi hərbi qulluqçuların mənəvi-psixoloji vəziyyətinin səviyyəsi haqqında obyektiv fikir formalaşdırmağa imkan verir. Hərbi qulluqçuların və hərbi kollektivlərin mənəvi-psixoloji vəziyyətinin öyrənilməsinin va-

cib elementi hərbi qulluqçulara müsbət və mənfi təsir göstərən obyektiv və subyektiv amillərin müəyyən edilməsi və təhlilidir.

Mənəvi-psixoloji vəziyyətin hər dəfə qiymətləndirilməsi konkret məqsəddən asılıdır. Seçilmiş göstəricilər yalnız mənəvi-psixoloji vəziyyətin qiymətləndirici nəticənin müəyyən edilməsində nəzərə alınmalı olan xüsusiyyətlərini göstərir, lakin hələ də öyrənilməli olan həmin xassələrin real vəziyyəti haqqında heç nə demir. Göstəricilər sisteminə yalnız meyarlar olanlar daxildir. Öz qiymətləndirmə meyarları olmayan göstəricilər işləmir.

Obyektiv amillərə aşağıdakılar daxildir:

1. Düşmənin haqqında məlumat (onun qüvvə və vasitələrinin kəmiyyət və keyfiyyət tərkibi; hərəkətlərinin xarakteri; nüvə və dəqiq silahların olması; müdaxilədən istifadə (siqnalçılar üçün), mühəndis maneələri (istehkamçılar üçün), manevr və s.); tədbirlərin kütləsi və məzmunu psixoloji mübarizə).

2. Hava şəraiti, ilin, ayın və günün vaxtı, ərazinin təbiəti.

3. Bölmənin qüvvə və vasitələri (silah, hərbi və digər texnika, sursat və s.).

4. Döyüş tapşırığını yerinə yetirmək üçün vəziyyət, məzmun və şərtlər haqqında şəxsi heyətin məlumatlılıq dərəcəsi.

5. Döyüş (döyüş hazırlığı) hərəkətlərinin nəticələri, tapşırıqların yerinə yetirilməsi, döyüş və sanitariya itkilər, o cümlədən psixoloji itkilər, yaşanan mənfi psixogen vəziyyətlərin təcrübəsi, qorxu və çaxnaşma.

6. Döyüş əməliyyatlarının aparılması müddəti (digər hərbi xidmət tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi), şəxsi heyətin fiziki və ruhi yorğunluq dərəcəsi.

7. İdarəetmə vəziyyəti (zabitlərlə komplektləşdirmə, döyüş təcrübəsinin, mənəvi və peşəkar keyfiyyətlərin olması, zabitlərin səlahiyyəti, onların şəxsi nümunəsi, döyüş (döyüş hazırlığı) tapşırıqlarını yerinə yetirmək üçün şəxsi heyəti səfərbər etmək bacarığı).

8. Qarşılıqlı fəaliyyət göstərən, dəstəkləyən bölmələrin olması, onların döyüş (döyüş hazırlığı) hərəkətlərinin nəticələri.

9. Hərbi personalın ehtiyaclarının ödənilməsi səviyyəsi

2. Mənəvi-psixoloji vəziyyətin qiymətləndir-məsi üsulları.

Tədqiqatın nəticəsi bölmənin və hərbi qulluq-çuların mənəvi və psixoloji vəziyyəti haqqında biliklərin əldə edilməsi və bu biliklərinin təhlili əsasında mənəvi və psixoloji vəziyyətin qiymətləndirilməsi planlaşdırılır və təşkil edilir.

Növbəti addım əxlaqi və psixoloji vəziyyəti qiymətləndirmək üçün uyğun metodların müəyyən edilməsidir. Hərbi qulluqçuların və hərbi kollektivlərin mənəvi-psixoloji vəziyyətini qiymətləndirmək üsulları arasında əsas olanı müəyyən etməkdir - dialektika metodu, özü də mənəvi-psixoloji vəziyyəti birbaşa qiymətləndirmir, lakin tələblərə əməl etməyə imkan verir, qiymətləndirmənin elmi xarakterini təmin edir. Ümumi elmi metodlar da fəal şəkildə istifadə olunur (analiz, sintez, induksiya, deduksiya, analogiya, intuisiya, əvvəlki təcrübəyə müraciət), onların köməyi ilə qoşunların əhval-ruhiyyəsi göstəricilərinin spesifik kəmiyyət xüsusiyyətləri müəyyən edilir. Məsələn, hərbi qulluqçuların işgüzar, mənəvi və psixoloji keyfiyyətlərinin təzahürlərinin birbaşa müşahidəsi, sənədli mənbələrin öyrənilməsi, anketlərin və müsahibələrin / söhbətlərin / aparılması, hərbi kollektivlərin rəsmi və qeyri-rəsmi strukturlarının öyrənilməsi, ümumi elmi metodları təkmilləşdirən sosioloji təcrübələr. Əxlaqi və psixoloji vəziyyətləri qiymətləndirmək üçün bir üsul olaraq analogiyadan ən çox geniş iş təcrübəsi toplayan, əksər həyat vəziyyətləri üçün obyektiv qiymətləndirmənin analoqu olan və hətta natamam nəticələr əsasında dəqiq həyata keçirən təhsil strukturlarının komandirləri və zabitləri tərəfindən istifadə olunur. Zabitlər tez-tez keçmiş təcrübəyə istinad edərək belə bir qiymətləndirmə metodundan istifadə edirlər. Bu vəziyyətdə qiymətləndirmə prosesi prinsipə uyğun olaraq həyata keçirilir: əgər əvvəlki tapşırığı həll edərkən mənəvi-psixoloji vəziyyət düzgün qiymətləndirilibsə və bu, onun tamamlanmasını təmin edibsə, hərbi qulluqçuların vəziyyətinin düzgün qiymətləndirilməsi ehtimalı var. yeni bir vəzifə yerinə yetirərkən. Bu üsul çox vaxt qiymətləndirmədə qeyri-müəyyənliyi aradan qaldırmaq üçün kifayətdir.

Beləliklə, müşahidə üsulu qoşunlar arasında

geniş tətbiq tapmışdır. Müşahidə mənəvi durumun müxtəlif aspektlərinin bilavasitə qavranılması yolu ilə ilkin məlumatların toplanmasını təmin edir. Əvvəlcədən düşünülmüş metodologiyaya uyğun olaraq planlaşdırılır, məlumatlar müəyyən bir sistemə uyğun olaraq gündəliklərdə qeyd olunur. Daha obyektiv qiymətləndirmə bir neçə hərbi qulluqçunun müstəqil işi ilə əldə edilir. Sənədlərin öyrənilməsi mənəvi-psixoloji vəziyyət haqqında məlumat toplamaq üçün vacib bir üsuldür. Sənədlərin keyfiyyətə təhlili sənəti bir çox məlumat arasından hərbi kollektivin mənəvi vəziyyətini ən tam şəkildə xarakterizə edən iki və ya üç qrupu seçə bilmək və onlarla birlikdə mənəvi vəziyyətin bütün aspektlərini əks etdirmək, müəyyən bir zaman müddətində öz qiymətini vermək bacarığından irəli gəlir.

Yekun nəticənin işlənilib hazırlanması və qiymətləndirici nəticənin formalaşdırılması prosesi xüsusi diqqətə layiqdir.

Burada qiymətləndirmə forması çox mühüm rol oynayır. Bunun uzun mühakimə və ya bənd ifadəsi, təfərrüatlı nəticə və ya qısa nəticə olması həm qiymətləndirmənin məqsədindən, həm də mövzudan asılıdır.

Qiymətləndirici bir nəticəyə bir nümunə verim; çox vaxt şəxsi heyətin mənəvi-psixoloji vəziyyətinin hazırkı səviyyəsinin həll olunan vəzifəyə uyğunluq dərəcəsi müəyyən edilir və bunun üçün zabitlər bu vəziyyətin aşağıdakı keyfiyyət təriflərindən istifadə edirlər:

- yüksək - bölmənin döyüş qabiliyyətini qoruyarkən tapşırığı böyük səmərəliliklə yerinə yetirməyə imkan verdikdə;
- orta - əsasən tapşırığı yerinə yetirməyə imkan verəndə;
- aşağı - tapşırıq yəqin ki, tamamlanmayacaq zaman.

Bundan əlavə mənəvi-psixoloji vəziyyətinin “qənaətbəxş” və ya “qeyri-qənaətbəxş” qiymətləndirmək olar

Bölmənin mənəvi-psixoloji vəziyyətinin yoxlanılması zamanı qeyd olunan meyarlar üzrə qiymətləndirmə aparmaq məqsəduyğundur:

- şəxsi heyətin Vətənimiz Azərbaycana dərin sevgisinin olması;
- döyüş hazırlığı, döyüş növbətçiliyi, döyüş

tapşırıqlarının yerinə yetirməyə mənəvi-psixoloji cəhətdən hazır olan, hərbi qulluqçuların azı 70 faizi döyüş hazırlığı üzrə tədris proqramlarını mənimsəmiş;

- bölmədə hərbi intizamın vəziyyətinin yüksək olması, qanunvericiliyin və hərbi nizamnamələrin tələblərinin yerinə yetirilməsi, Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Nazirinin əmr və direktivlərinə riayət olunması, müəyyən edilmiş imtiyazların təmin edilməsi və həyata keçirilməsi, hərbi qulluqçuların və onların ailə üzvlərinin şərafət və ləyaqətinin qorunması məsələlərində problemlərin olmaması.

Hərbi qulluqçuların mənəvi-psixoloji vəziyyətinin formalaşdırılması bütün zabitlər üçün mühüm fəaliyyət sahəsidir,

Sağlam mənəvi-psixoloji vəziyyətin yaradılması üzrə işlərin ardıcılığı aşağıdakı mərhələləri əhatə edə bilər:

- mənəvi-psixoloji durumun, müsbət və mənfi cəhətlərin, onların inkişaf tendensiyalarının qiymətləndirilməsi;

- verilmiş (ilk növbədə kifayət qədər yüksək olmayan) mənəvi-psixoloji vəziyyətin səbəblərini müəyyən etmək, onların arasında əsas və ikinci dərəcəli olanları müəyyən etmək;

- gələcəkdə mənəvi-psixoloji vəziyyətin inkişafı üçün mümkün variantların proqnozu;

- mənəvi-psixoloji vəziyyətin səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasında yaxın və uzunmüddətli məqsədlərin müəyyən edilməsi;

- hərbi kollektivin mənəvi-psixoloji vəziyyətini idarə etmək üçün zabitlərin fəaliyyəti;

- iş nəticələrinin qiymətləndirilməsi, əldə edilmiş təcrübənin ümumiləşdirilməsi.

Sağlam mənəvi-psixoloji vəziyyətin formalaşdırılması üzrə işin məzmunu aşağıdakılar ola bilər:

- qanunla müəyyən edilmiş davranış vərdişlərini formalaşdırmaq üçün kollektivə və şəxsə daimi tərbiyəvi təsir;

- işçilərin vəzifələrin mahiyyəti və onların yerinə yetirilməsi şərtləri ilə praktiki tanışlıq;

- şəxsi heyətə davamlı rəhbərlik, dəqiq əmr və göstərişlərin verilməsi, zabitlərin enerjili, qətiyyətli hərəkətləri;

- komandirlərin, təhsil strukturlarının zabitlərinin, fəalları şəxsi nümunəsi;

- hərbi qulluqçuların həyatına qayğı;

- hərbi qulluqçuların psixoloji uyğunluğunun təmin edilməsi, etimad və qarşılıqlı anlaşma üçün optimal şəraitin yaradılması nəzərə alınmaqla hərbi komandaların formalaşdırılması;

- hərbi xidmətin təşkili və şəraitinin təkmilləşdirilməsi;

- hərbi rəhbərlərin psixoloji və pedaqoji səriştəsinin artırılması;

- həll olunan vəzifələr, komandirlər və rəislər, qarşılaşdıqları çətinliklər, kollektiv rəy və mülahizələr ətrafında hərbi qulluqçuların qrup birliyinin təmin edilməsi;

- hərbi qulluqçular və vəzifəli şəxslər arasında işgüzar və emosional ünsiyyətin inkişafı və korreksiyası.

- komandada sabitliyi pozan ziddiyyətlərin və münaqişələrin aradan qaldırılması, düşmənçilik, təcrid, antipatiya və insan ləyaqətinin alçalması münasibətlərinin qarşısının alınması;

- birliyin və döyüşə hazırlığın formalaşması;

- yüksək mənəvi və döyüş keyfiyyətləri tərbiyəsi;

- igidlik və qəhrəmanlıq nümunəsi göstərə bilən döyüşçülərə arxalanır.

Beləliklə, bu məsələ ilə bağlı belə qənaətə gəlmək olar ki, sülh və müharibə dövründə qoşunların xidməti və döyüş fəaliyyətinə mənəvi-psixoloji dəstəyin təşkili, o cümlədən mənəvi-psixoloji hazırlığın təşkili yolu ilə yüksək mənəvi-psixoloji vəziyyət formalaşır və qorunur.

Təhsil strukturlarının komandir və zabitləri şəxsi heyətin mənəvi-psixoloji vəziyyətini qorumaq və möhkəmləndirmək məqsədilə mütəşəkkil tədris formalarından, məlumatlandırma-maarifləndirmə işlərindən, mühazirələr, məruzələr, mövzu gecələri, sual-cavab gecələri, veteranlarla görüşlər və s. təşkil etməli;

Beləliklə, qiymətləndirici nəticə müxtəlif ola bilər, lakin formasından asılı olmayaraq, mənəvi-psixoloji vəziyyətin qiymətləndirilməsində daha obyektiv nəticə əldə etmək üçün:

- çoxsaylı məlumatların toplanması həyata keçirilməli;

- məlumat dərhal işlənilməli və təhlil olunmalı;

- bir neçə qiymətləndirmə metodundan istifadə olunmalı;

Mənəvi-psixoloji vəziyyətin öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi üzrə vəzifəli şəxslərin ümumi vəzifələri:

Komandir etməlidir:

- bölmənin və şəxsi heyətin mənəvi-psixoloji vəziyyətini şəxsən öyrənmək və qiymətləndirmək;

- tabeliyində olan tərbiyəvi işin təşkili üzrə zabitlərdən, xidmət rəislərindən tabeliyində olan bölmələrin mənəvi-psixoloji vəziyyəti haqqında obyektiv və vaxtında hesabat tələb etmək;

- hərbi qulluqçuların əhval-ruhiyyəsini öyrənmək məqsədi ilə tərbiyə işi üzrə tədbirləri şəxsən həyata keçirmək.

Tərbiyəvi işin təşkili üzrə zabitlər aşağıdakılara borcludur:

- tabeliyində olan komandirlərdən şəxsi heyətin mənəvi-psixoloji vəziyyət haqqında məlumat toplamaq;

- düşmən bölmələrinin vəziyyətini öyrənmək və qiymətləndirmək üçün şəxsi heyət və kəşfiyyatçılarla birlikdə işləmək (ön xətt bölmələrində);

- tabeliyində olan bölmələrdə döyüş və siyasi məlumatlandırma tədbirlərini, ictimai və döyüş hazırlığı üzrə məşğələləri, maarifləndirici işlərin aparılmasını şəxsən təşkil və nəzarət etmək;

- tabeliyində olan zabitlərə mənəvi-psixoloji vəziyyətin öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi metodologiyasını öyrətmək.

Psixoloq aşağıdakılara borcludur:

- hərbi komandalarda sosial-psixoloji prosesləri / sosial-psixoloji iqlimi /, hərbi personalın şəxsi keyfiyyətlərini, onların fikirlərini və əhval-ruhiyyəsinə öyrənmək və qiymətləndirmək;

- fərdi və qrup psixoloji profilaktikasını həyata keçirmək;

- bölmələrdə işin vəziyyətinin öyrənilməsi və qiymətləndirilməsinin nəticələri barədə komandirin tərbiyə işləri üzrə müavininə vaxtında məruzə etmək;

- mənəvi-psixoloji vəziyyətin qiymətləndirilmə-

sində iştirak etmək /baş komandirlərin göstərişi ilə.

Hərbi qulluqçuların mənəvi-psixoloji vəziyyətinin öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi fəaliyyəti bölmələrin xidməti və döyüş tapşırıqlarının yerinə yetirilməsinə hazırlanmasında zabitlərin işində mühüm istiqamətdir. Mövcud mənəvi, döyüş və psixoloji keyfiyyətlərin Silahlı Qüvvələrin nizamnamələrinin, Hərbi andın Müdafiə Nazirinin əmrlərinin tələblərinə uyğunluğunu müəyyən etməyə yönəldilməlidir. Bu problemin uğurlu həlli komandir və rəis heyəti tərəfindən bu prosesin planlaşdırılması, zabitlərin və döyüş fəallarının hazırlanması, maddi-texniki bazanın təkmilləşdirilməsi, öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi üzrə ahəngdar və səmərəli iş sisteminin yaradılması və praktikada tətbiqi ilə mümkündür.

Hərbi kollektivin mənəvi-psixoloji vəziyyəti əsgərlərin siyasi şüurunun və mənəvi yetkinliyinin dinamik tərəfi, səfərbərlik vəziyyəti və Vətən qarşısında duran xidməti və döyüş tapşırıqlarının yerinə yetirilməsinə yönəldilməlidir.

Kollektiv tələblər, maraqlar və ehtiyaclar, şəxsi heyətin psixoloji hazırlığının səviyyəsi, bölmənin ənənələri, səlahiyyət və rəhbərlik üslubu kimi amillər mənəviyyata böyük təsir göstərir.

Bütövlükdə kollektivin mənəvi-psixoloji vəziyyətinə onun ayrı-ayrı üzvlərinin, qruplarının və digər kollektivlərin mənəvi vəziyyəti təsir edir. Mənəvi-psixoloji vəziyyətin ümumi əsasını cəmiyyətin sosial-iqtisadi və siyasi sistemi, siyasət və ideologiya, müharibənin mahiyyəti və siyasi məqsədləri təşkil edir.

Hərbi kollektivin mənəvi-psixoloji vəziyyətinin öyrənilməsi elə olmalıdır ki, komandir və şəxsi heyətlə iş üzrə zabitlər daim onun dinamikasında olan bütün dəyişiklikləri bilsinlər və bunu inamla proqnozlaşdırsınlar. Bölmədə sağlam ab-havanın qorunması, kollektivin mənəvi-psixoloji vəziyyətinin möhkəmləndirilməsi üzrə tədbirlər davamlı olaraq gündəlik fəaliyyətdə həyata keçirilməlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Арзамаскин Ю.Н., Бублик Л.А. Морально-психологическое обеспечение в Вооруженных Силах России. - М.: ВУ, 2002.
2. Воспитательная работа: опыт, организация, методика / учеб. пособие // Л.П. Балясников, С.М. Бурда, В.И. Высоцкий и др. - Москва, 2013.

3. Жуковский М.В. Содержание и организация морально-психологического обеспечения деятельности иностранных армий (Соединенных Штатов Америки, Великобритании. Федеративной Республики Германии). - М.: ВА ГШ, 2008.
4. Зеленков М.Ю. Гуманизация как фактор совершенствования управления моральнопсихологическим обеспечением Вооруженных Сил Российской Федерации. - М.: Академия ФПС, 2001.
5. Зеленков М.Ю. - Морально-психологическая подготовка войск в зарубежных армиях // Военная мысль. - 2001. № 1.
6. Караяни А., Сыромятников И. Прикладная военная психология. - СПб, «Питер», 2006.
7. Тютченко А.М. - Системный анализ понятия морально-психологического состояния военнослужащих и его оценки // Научно-практический журнал «Системная психология и социология». - 2011. №4.

Рамиль Гасымов

Изучение и оценка морально-психологического состояния военнослужащих

В статье изучение и оценка морально-психологического состояния войск (сил) и опыта прошлых и современных боевых действий оказывают решающее влияние на разработку планов, принятие решений, определение боевых задач и ведение боевых действий. военных действий. Разъясняются организация морально-психологической поддержки, подготовка и ведение боевых действий и другие вопросы. В статье показано, что исход боя, операции и войны в целом все больше решает не превосходство в живой силе и вооружении, а моральная подготовка и морально-психологическая сила воинов. Выявляются методы работы и мнения опытных офицеров по указанной теме, методы, которые они используют в тех или иных ситуациях. В подразделении, возглавляемом молодыми командирами, осуществляется обмен идеями, которые можно использовать для создания здоровой атмосферы. В статье рассматриваются методика, методы, структура и содержание оценки морально-психологического состояния войск (сил) воюющих сторон.

Ramil Gasimov

Study and assessment of the spiritual-psychological state of military servants

In the article, the study and assessment of the moral and psychological state of troops (forces) and the experience of past and modern military operations have a decisive influence on the development of plans, decision-making, determination of combat missions and the conduct of combat operations. military actions. The organization of moral and psychological support, preparation and conduct of combat operations and other issues are explained. The article shows that the outcome of a battle, operation and war in general is increasingly determined not by superiority in manpower and weapons, but by the moral preparation and moral and psychological strength of soldiers. The methods of work and opinions of experienced officers on this topic are revealed, the methods they use in certain situations. In a unit led by young leaders, ideas are exchanged that can be used to create a healthy environment. The article discusses the methodology, methods, structure and content of assessing the moral and psychological state of the troops (forces) of the warring parties.

Toğrul HƏSƏNOV

*Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının I kurs magistrantı,
polis baş leytenantı
e-mail: togrulhesenovaz@gmail.com*

CƏRİMƏ CƏZA NÖVÜNÜ İCRA ETMƏKDƏN YAYINAN ŞƏXSLƏRƏ QARŞI BU CƏZA NÖVÜNÜN DİGƏR CƏZA NÖVLƏRİ İLƏ ƏVƏZ OLUNMASININ HÜQUQİ PROBLEMLƏRİ

Açar sözlər: cəza, cərimə, gündəlik cərimə, cəzanın növləri, islah işləri, azadlığın məhdudlaşdırılması, azadlıqdan məhrum etmə.

Ключевые слова: наказание, штраф, дневной штраф, виды наказания, исправительные работы, ограничение свободы, лишение свободы.

Key words: punishment, fine, daily fine, types of punishment, correctional works, restriction of freedom, deprivation of freedom.

Hər bir ölkənin əhalisinin təhlükəsiz və əmin-amanlıq şəraitində yaşaması, hüquqi dövlətin ən vacib şərti kimi birgə yaşayış norma və qaydalarının, milli əxlaqi dəyərlərin və sosial siyasi mühitin mövcudluğunu özündə əks etdirir. Azərbaycan Respublikası da hüquqi, demokratik dövlət olduğundan dövlətçilik ənənələri də insan hüquq və azadlıqlarının qorunması və müdafiəsi prinsiplərinə istinad edir. Ümummillilider Heydər Əliyevin keçirdiyi hüquq islahatlarının nəticəsi olaraq, onun rəhbərlik etdiyi dövrdə insan hüquq və azadlıqlarının təmin olunması istiqamətində bir sıra fərman və sərəncamlar imzalanmışdır. Məhz bu səbəbdəndir ki, demokratik dövlət quruluşunun əsas istiqaməti olan insan hüquq və azadlıqlarının təmin olunması istiqamətində Azərbaycanda vahid dövlət siyasəti həyata keçirilir, ölkəmizdə yaşayan hüquq pozuntusunun müxtəlif formalarını, həmçinin cinayət törətmiş şəxslərin hüquq və

azadlıqlarının təmin olunması istiqamətində məqsədyönlü və davamlı işlər görülmüşdür və hal-hazırda görülməkdə davam edir.

Qeyd olunan dövrdə Ümummillilider, humanistliyin nəticəsi olaraq məhkumların əfv olunması üçün 7 amnistiya aktının təşəbbüskarı olmuş və bu sahədə 10-dan artıq fərman imzalamışdır. Hazırda ölkə başçısı cənab İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə bir sıra islahatlar keçirilir. Bu islahatlarda İlham Əliyevin humanizminin başlıca tərkib hissəsi olaraq, insana qarşı həssaslıq göstərməsi və insanların problemlərini duymaq qabiliyyəti çıxış edir. Məhz bu humanist yanaşmanın nəticəsidir ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 2017-ci ilin fevral ayının 10-da “Penitensiar sahədə xidmətin təkmilləşdirilməsi, cəza siyasətinin humanistləşdirilməsi və cəmiyyətdən təcrid etmə ilə əlaqədar olmayan alternativ cəza və prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqinin genişləndirilməsi barədə” sərəncam imzalamışdır.

Qeyd olunan sərəncamda cəza siyasətinin humanistləşməsi sahəsində bir sıra istiqamətlər müəyyən olunmuşdur. İlkin olaraq cəzanın və qəti imkan tədbiri olaraq məqsədlərinə şəxsi cəmiyyətdən təcrid etmədən, alternativ cəza və prosessual məcburiyyət tədbirləri tətbiq etmək yolu ilə nail olunması, həmçinin ictimai işlər cəza növünün formal icrası təcrübəsinin qarşısının alınması, bu və digər azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar olmayan cəzaların icrasına mütəmadi nəzarətin həyata keçirilməsi kimi vəzifələr aid edil-

mişdir. Bununla bağlı olaraq məhkəmələrə cəzanın məqsədi olan sosial ədalətin bərpası, məhkumun islah edilməsi və yeni cinayətlərin törədilməsinin qarşısının alınmasını kimi fikirləri rəhbər tutaraq, cəza təyin edərkən ümumi əsaslara ciddi riayət etmələri tövsiyyə olunmuşdur. [3]

2017-ci ilin 20 oktyabr tarixində, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi haqqında qanun təsdiq edilmişdir. Yeni qanunla Cinayət Məcəlləsinə edilən dəyişikliklər cinayətlərin, xüsusi ilə iqtisadi sahədə bəzi cinayətlərin dekriminalaşdırılmasını, cinayətlərin sanksiyalarına azadlıqdan məhrum etməyə alternativ olan, azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar olmayan cəzaların əlavə edilməsini, azadlıqdan məhrum etməyə alternativ cəzaların tətbiqi əsaslarının genişləndirilməsini, bu niyyətlə Cinayət Məcəlləsinə yeni cəza növü kimi – məhkumun cəmiyyətdən tam təcrid edilmədən yaşayış yeri üzrə nəzarət altında saxlanılmasından ibarət olan azadlığın məhdudlaşdırılması və digər məsələləri də əhatə etmişdir. [4]

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 71-ci maddəsinə əsasən “Konstitusiyada təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını gözləmək və qorumaq qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının borcudur. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsini heç kəs məhdudlaşdırma bilməz. Hər kəsin hüquq və azadlıqları Konstitusiyada və qanunlarda müəyyən edilmiş əsaslarla, habelə digərlərinin hüquq və azadlıqları ilə məhdudlaşır. Hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılması dövlət tərəfindən gözlənilən nəticəyə mütənəsb olmalıdır. İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının pozulması ilə əlaqədar mübahisələri məhkəmələr həll edir. Heç kəs törədildiyi zaman hüquq pozuntusu sayılmayan əmələ görə məsuliyyət daşımır. Hüquq pozuntusu törədildikdən sonra yeni qanunla bu cür hərəkətlərə görə məsuliyyət aradan qaldırılmışsa və ya yüngülləşdirilmişsə, yeni qanun tətbiq edilir”. [1, Maddə 71]

Cinayət qanunvericiliyi sahəsində hüquqi müəyyənlik prinsipi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 71-ci maddəsinin VIII hissəsindən və “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının

müdafiəsi haqqında” Konvensiyanın 7-ci maddəsindən irəli gəlir. Konstitusiyanın 71-ci maddəsinin VIII hissəsindəki müddəa əsas qanunda qanunçuluq prinsipini ifadə edərək cinayət və cəzanın qanuna əsaslanmasını tələb etməklə yanaşı (nullum crimen sine lege və nulla poena sine lege prinsipləri), cinayət qanununun genişləndirici təfsirinin qadağan edilməsi (lex stricta) və cinayət qanunvericiliyinin aydın və müəyyən olmasını da (lex certa) mütləq edir. [7]

Cinayət Məcəlləsinin 8.1-ci maddəsinə uyğun olaraq, cinayət törətmiş şəxs haqqında tətbiq edilən cəza və ya digər cinayət hüquqi xarakterli tədbirlər ədalətli olmalıdır, yəni cinayətin xarakterinə və ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə, onun törədilməsi hallarına və cinayət törətməkdə təqsirli bilinən şəxsin şəxsiyyətinə uyğun olmalıdır.

Cinayət Məcəlləsinin 41-ci maddəsində cəzaya belə anlayış verilərək məqsədləri göstərilmişdir “cəza məhkəmə hökmü ilə təyin edilən cinayət-hüquqi xarakterli tədbirdir. Cəza cinayət törətməkdə təqsirli hesab edilən şəxsə tətbiq olunur və həmin şəxs barəsində bu Məcəllə ilə müəyyən edilən məhrumiyətlər yaradılmasından və ya onun hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasından ibarətdir. Cəza sosial ədalətin bərpası, məhkumun islah edilməsi və həm məhkumlar, həm də başqa şəxslər tərəfindən yeni cinayətlərin törədilməsinin qarşısını almaq məqsədilə tətbiq edilir”. Bu maddədə qeyd olunan məqsədlərə nail olmaq üçün cəza təyin etmə institutunun ümumi müddəalarına müraciət edirik “Cinayət törətməkdə təqsirli bilinən şəxsə bu Məcəllənin Ümumi hissəsinin müddəaları nəzərə alınmaqla Xüsusi hissənin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuş hədlərdə ədalətli cəza təyin edilir. Törədilmiş cinayətə görə nəzərdə tutulmuş cəzalardan daha ciddi cəza növü və ya həddi yalnız o halda təyin edilir ki, az ciddi cəza növü və ya cəzanın məqsədlərini təmin edə bilmir. Törədilmiş cinayətə görə bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuş cəzadan daha ciddi cəza yalnız həmin məcəllənin 66 və 67-ci maddələrinə uyğun olaraq, cinayətlərin məcmusu və hökmlərin məcmusu üzrə təyin edilə bilər. Törədilmiş cinayətə görə bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuş

cəzadan daha yüngül cəzanın təyin olunması əsasları həmin Məcəllənin 62-ci maddəsi ilə müəyyən edilir. Cəza təyin edilərkən törədilmiş cinayətin xarakteri və ictimai təhlükəlilik dərəcəsi, təqsirkarın şəxsiyyəti, o cümlədən cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar habelə, təyin olunmuş cəzanın şəxsin islah olunmasına və onun ailəsinin həyat şəraitinə təsiri nəzərə alınır". [2]

Qeyd olunan prinsiplərə riayət olunması, bununla da cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar tərəfindən qarşıda duran vəzifələrin qanuna əsasən yerinə yetirilməsi cinayət mühakimə icraatının məqsədlərinə nail olunmasına xidmət etməklə, nəticədə hər kəsin hüquqlarının müdafiəsini də təmin etmiş olur. Cinayət hüquq norması qəbul edilərkən qanunçuluğun prinsiplərindən olan qanunun aliliyi, vahidliyi, məqsədəuyğunluğu və qanunçuluğun reallığı prinsiplərinə riayət olunmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Sadalanan prinsiplərə əməl olunması Konstitusiyada təsbit olunmuş bərabərlik, mütənasiblik, hüquqi müəyyənlik, tarazlıq prinsiplərindən irəli gəlir. Cinayət hüquq normalarının dəqiqliyi, aydınlığı, birmənalılığının ümumhüquqi meyarları hamının qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi prinsipindən irəli gəlir və bu meyarlar Cinayət Məcəlləsinin qanunçuluq prinsipinin təmin edilməsinə xidmət edir. Belə ki, hamının qanun və məhkəmə qarşısında bərabərlik və qanunçuluq prinsiplərinin təmin edilməsi yalnız cinayət hüquq normalarının bütün hüquqtətbiqedən orqanlar tərəfindən vahid anlaşılması və şərhli nəticəsində mümkündür. Əksinə, qanunçuluq prinsipi baxımından hüquq normalarının məzmununun qeyri-müəyyənliyi hüquq tətbiqetmə prosesində hədsiz mülahizələrə və özbaşınalığa gətirib çıxarmaqla bərabərlik, qanunun aliliyi prinsiplərini pozmuş olar. [7].

Cəzanın növləri aşağıdakılardır:

- cərimə;
- nəqliyyat vasitəsini idarəetmə hüququndan məhrum etmə;
- müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə;
- ictimai işlər;
- xüsusi və ya hərbi rütbədən, fəxri addan və dövlət təltifindən məhrum etmə;

- islah işləri;
- hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma;
- Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənara məcburi çıxarma;
- azadlığın məhdudlaşdırılması;
- intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama;
- müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə;
- ömürlük azadlıqdan məhrum etmə.

CM-nin 43.2-ci maddəsinə əsasən, cərimə təqsirləndirilən şəxsə həm əsas cəza kimi, həm də əlavə cəza növü kimi tətbiq edilə bilər. Əsas cəza-məhkəmə hökmü ilə müstəqil tətbiq edilə bilən cəza növüdür. Əsas cəza növü kimi cərimə cəzasının bir sıra özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır: Birincisi, cərimə bir dəfə tətbiq edilən haldır. İkincisi, cərimə məhkumun vəziyyətində maddi məhrumiyətlərdən başqa hər hansı digər bir nəticəyə səbəb olmur. Üçüncüsü, cərimə şərti tətbiq edilə bilməz.

Cərimə, əlavə cəza kimi məhkəmələr tərəfindən yalnız CM-nin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarda təyin edilə bilər. Qeyd edək ki, cərimə - cəzanın bir növü kimi, Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsində nəzərdə tutulan hallarda islah işindən başqa, bütün digər əsas cəza növlərinə qoşula bilər.

Cərimə - cəzanın bir növü kimi aşağıdakı hallarda tətbiq olunur :

1. Məcəllənin Xüsusi hissəsində, tətbiq edilən maddənin sanksiyasında nəzərdə tutulan hallarda;
2. Cinayətə görə müəyyən edilmiş cəzadan daha yüngül cəzanın tətbiqi zamanı (Maddə 62);
3. Cəzanın çəkilməmiş hissəsi daha yüngül cəza növü ilə əvəz edildikdə (Maddə 77);

Cinayət Məcəlləsinin 44-cü maddəsi, ən yüngül cəza növü hesab edilən-cərimə cəzasını nəzərdə tutur. Cərimə Cinayət Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş hallarda və məbləğdə məhkəmə tərəfindən təyin edilən pul tənbehidir. Cərimə törədilmiş cinayətin ağırlığı və məhkumun əmlak vəziyyəti nəzərə alınmaqla *iyirmi min* manatadək miqdarda və ya cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın (əldə edilmiş gəlirin) bir misindən on mislinədək miqdarda, *habelə cinayətin predmetinin dəyərinin yüz faizindək miqdarda* müəyyən olunur. Məhkum cəriməni müəyyən edilən müddətdə ödəmədikdə cərimə növündə cəza-

nın icrası hökmü çıxarmış məhkəmə tərəfindən məcburi qaydada, yəni məhkumun xüsusi mülkiyyətində olan əmlakına və ya ümumi mülkiyyətdə olan payına yönəldilməklə həyata keçirilir. Məhkumun əmlakı olmadıqda, yaxud da əmlakı olsa da, cərimənin tamamilə ödənilməsi üçün kifayət etmədikdə, cərimənin tutulması məhkumun əmək haqqına, yaxud başqa qazancına yönəldilir. Cərimə əlavə cəza kimi məhkəmələr tərəfindən yalnız Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarda təyin edilə bilər. Cinayət Məcəlləsinin 44-cü maddəsinə və Cəzaların İcrası Məcəlləsinin 26-cı maddəsinə əsasən məhkum ona rəsmi xəbərdarlıqdan sonra cəriməni ödəməkdən qəsdən boyun qaçırırsa və onun xüsusi mülkiyyətində əmlakı, ümumi mülkiyyətdə payı və digər qazancı olmazsa, məhkəmə əsas cəza kimi təyin edilmiş bu cəza növünü məhkəmə icraçısının təqdimatına əsasən bu cəza növünü ictimai işlər, islah işləri, *azadlığın məhdudlaşdırılması* və ya müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə əvəz edə bilər. Lakin, qanunda cərimənin ictimai işlər, islah işləri, *azadlığın məhdudlaşdırılması* və ya müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə əvəz edilməsinin mexanizmi müəyyən edilməmişdir.

“Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri barədə işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 30 iyun 2008-ci il tarixli Qərarında məhz qeyd olunan məsələnin yetkinlik yaşına çatmayanlara münasibətdə tətbiqi barədə göstərilir. Bu qərara əsasən: “Yetkinlik yaşına çatmayanlara təyin olunmuş cərimə, ictimai işlər və islah işləri cəzalarını çəkməkdən qərəzli surətdə boyun qaçırmaqda təyin olunmuş cəzalara müvafiq olaraq CM-nin 44.4, 47.3 və 49.3-cü maddələrində göstərilən başqa cəza növləri ilə əvəz edilə bilər. Bu zaman əvəz edilmiş cəzanın müddəti yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün qanunda müəyyən edilən hədlərdən kənara çıxmamalıdır”. [10] Həmçinin qeyd olunan qərar da həmçinin cərimənin qəsdən ödəməyən yetkinlik yaşına çatmayanlarla bağlı da digər cəza növləri ilə əvəz olunma mexanizmi göstərilməmişdir.

Cinayət hüququ ədəbiyyatında cəzanın növü

kimi islah işləri birmənalı qiymətləndirilmir. Məzələn, müəlliflərdən V.D.Menşagin fikrinə, islah işləri müəyyən qədər “maskalanmış” cərimədir. Müəllifə görə islah işləri, hətta cərimə növündə cəzadan yüngüldür, çünki cərimə birdəfəlik, islah işləri aylar üzrə ödənilir. Qeyd olunan oxşarlıqlara baxmayaraq bu iki cəza növü arasında müəyyən fərqlər də var:

1) İcrasının xarakterinə görə: cərimə bir dəfəyə ödənilədiyi halda, islah işləri təyin edilən cəzanın bütün müddəti üzrə icra olunur;

2) Sosial-hüquqi nəticələrinə görə: islah işləri əmək fəaliyyəti sahəsində müəyyən məhdudluqla bağlı olduğu halda, cərimə belə məhdudluqla bağlı deyildir;

3) İslah işləri əsas cəza növü olduğu halda, cərimə həm əsas, həm də əlavə cəza növüdür;

4) Bu cəza növlərinin icrasından boyun qaçırma hallarında onların icrası qaydasına görə, islah işlərinin icrasından boyun qaçırma cəzanın çəkilməyən müddəti müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə əvəz edilədiyi halda, cərimə belə cəza növləri ilə əvəz edilə bilməz. [9]

Yuxarıda qeyd olunan müddəalarda F.Y.Səməndərovun “Cinayət hüququ Ümumi Hissə” dərslində qeyd olunan sonuncu halda cərimə cəzasını ödəməkdən boyun qaçırma şəxslərə təyin edilən cərimənin digər cəza növləri ilə əvəz olunması göstərilə də bu fikir Cinayət Məcəlləsinin 44.4-cü maddəsi ilə ziddiyyət təşkil edir.

Cərimə cəzasının islahedici funksiyasının effektivliyini artırmaq üçün, məhkəmələr cinayət törətmiş şəxsin maddi vəziyyətini mütləq nəzərə alaraq, diferensial yanaşaraq ona adekvat məbləğdə cərimə tətbiq etməlidirlər. Fikrimcə, eyni əmələ görə maddi vəziyyəti “yaxşı” olan şəxslə, “pis” olan şəxsə təyin edilən cərimənin məbləği deyil, tərbiyəvi təsiri eyni olsa daha yaxşı olar. Cinayət Məcəlləsinə əsasən cəzanın əsas məqsədi – şəxsi müflis etmək deyil, islah etməkdən ibarətdir. Cərimə - cinayət törətmiş şəxs üçün, hiss ediləcək səviyyədə olmalıdır ki, o həm islahedici funksiyanı yerinə yetirsin, həm də digər şəxsləri cinayət əməli törətməkdən çəkindirsin. Cərimə - dövlət büdcəsinin artım mənbəyindən biridir. Bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə elə hesab olunur ki, cərimə cəzasının tətbiq olunmasının dövlət üçün

böyük bir xeyri vardır. Bundan başqa, dövlətin digər cəzaları çəkmək üçün büdcədən ayırdığı vəsaitə burada ehtiyac duyulmur.

Almaniya Federativ Respublikasında son on ildə, məhkəmələr tərəfindən cərimə cəzasının tətbiqi xeyli dərəcədə artıb. 1970-ci ildən 1980-ci ilədək aparılmış müşahidələr zamanı aşkar edilmişdir ki, Almaniya azadlıqdan məhrum etmə cəzasına çıxarılan hökmlərin sayı hiss ediləcək səviyyədə azalmış, cərimə cəzasının tətbiqinə dair çıxarılmış hökmlərin sayı isə bir neçə dəfə artırılmışdır. Mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlərin dördü üçünə, şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlərin isə, üçdə ikisinə cərimə cəzasının tətbiq edilməsi, cəzanın bu növünün nə qədər geniş tətbiq olunmasının göstəricisidir. Almaniya əsas cəza növü kimi cərimə, həm xətalara, həm də törədilmiş hüquqazidd əməllərə, törədilmiş cinayət əməllərinə görə tətbiq edilir. [6]

Cərimə cəzasının tətbiqi Almaniya gündəlik cərimə anlayışı şəklində qanunvericilikdə öz əksini tapır. Almaniya pul cəriməsi – məhkəmə tərəfindən minimum 5, maksimum 360 gün gündəlik pul cəriməsi məbləğində və ya 1 avrodan, 30000 avro məbləğinə qədər tətbiq edilir. Məhkəmə “gündəlik pul cəriməsini” tətbiq edərkən, hər bir konkret halı nəzərdən keçirərək, cinayətin törədilmə vəziyyətini, cinayəti törətmiş şəxsin şəxsiyyətini, onun aylıq gəlirini, əmlakının miqdarını, cinayət törətmiş şəxsin bir gün ərzində qazandığı və ya əldə də biləcəyi “xalis gəliri” nəzərə alır. Gündəlik məbləğ – şəxsin ailəsinin saxlanması üçün ayrılan pul vəsaiti istisna olmaqla, cinayət törətmiş şəxsin gündəlik qazanc məbləğini nəzərdə tutur. Cərimənin bu cür özünəməxsus qaydada tətbiq edilməsi, müxtəlif imkan sahiblərinə, müxtəlif cərimə miqdarlarının təyin edilməsi baxımından olduqca əlverişli metod hesab edilə bilər. AFR CM-nə görə, qanunvericilik cinayət törətmiş şəxsə cəriməni hissə-hissə ödəməyə və ya müəyyən müddətə qədər ödəməyə imkan verir. Cinayət törətmiş şəxs cəriməni ödəməkdən qərəzli sürətdə boyun qaçırdığı hallarda, onun cəzasını azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əvəz edilməsinə icazə verilir. Bu halda, bir “cərimə günü” “azadlıqdan məhrum edilmənin bir gününə” bərabər tutulur. Belə demək olar ki, qanunvericilik bir

cərimə günü məbləğini, azadlıqdan məhrum etmənin bir gününə bərabər tutur. [5]

Türkiyə Respublikasının Cinayət Qanunvericiliyinə görə “cərimə” cəzası cinayət törətmiş şəxslərə məhkəmə tərəfindən təyin edilən və dövlət büdcəsinə ödənen pul tənbehidir. Türkiyədə pul cəriməsi məhkəmə tərəfindən minimum 5, maksimum 730 gün müəyyənləşdirilmişdir. gündəlik pul cəriməsi məbləğində, yəni 20-100 türk lirəsi aralığında tətbiq edilir. Məhkəmə “gündəlik pul cəriməsini” tətbiq edərkən, hər bir konkret halı nəzərdən keçirərək, cinayətin törədilmə vəziyyətini, cinayəti törətmiş şəxsin şəxsiyyətini, onun aylıq gəlirini, əmlakının miqdarını və sair məsələləri nəzərə alır. Ödəmə qabiliyyəti yüksək olan şəxsə gündəlik 100 türk lirəsi ilə hesablaşma aparılırsa, gəliri olmayan bir şəxsə 20 türk lirəsi ilə hesablaşma aparılır. Bu halda cərimənin miqdarı müəyyən dərəcədə az olsa da, cəzanın difernsiyasına diqqət yetirilməlidir. Təyin edilən gün müddəti ilə 1 gün üçün nəzərdə tutulmuş məbləğ hesablanaraq yekunda təyin edilən cərimənin məbləği müəyyənləşdirilir. Əgər cərimə tətbiq edilmiş şəxs həmin məbləği qəsdən ödəməzsə bu halda cərimə cəzası azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əvəz edilir. Misal olaraq, gündəlik 20 türk lirəsi üzrə hesablanan 50 günlük cərimə, yəni 1000 türk lirəsi olaraq müəyyən edilmiş cərimə tətbiq edilmişdir. Şəxs də həmin məbləğin 500 lirəsini ödəmiş və qalan hissəsini ödəməkdən yayınmışdır. Bu halda qalan 500 türk lirəsinə = olan 25 günlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası tətbiq edilir. [8]

Fransa Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə istinadən, cərimə cəzası – həm fiziki şəxslərə, həm də ki, hüquqi şəxslərə tətbiq edilə bilər. Məcəlləyə görə, cərimə cəzasının iki növü vardır : 1.Ştrafo günlər ; 2.Pul cəriməsi ; Ştrafo günlər – cinayət etmiş fiziki şəxslərə, gündəlik qazanc məbləği nəzərə alınmaqla məhkəmə tərəfindən tətbiq edilir. Gündəlik qazanc məbləği dedikdə, məhkəmə şəxsin gündəlik qazanc və xərclik vəsaitlərini nəzərə alır. Cərimənin bir növü olan, ştrafo günlərin müddəti 360 təqvim günü, hər gün üçün isə maksimal 1000 avro göstərilir. Pul cəriməsi - əsas cəza kimi fiziki və hüquqi şəxslərə tətbiq edilir. Pul cəriməsinin miqdarı törədilmiş

cinayətin ictimai təhlükəliliyindən birbaşa asılıdır. Pul cəriməsində minimum məbləğ göstərilməsə də, fiziki şəxslərə maksimum 3000 avro məbləğində cərimə təyin edilə bilər. Fransa Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 132-20-ci maddəsinə görə, cərimə - cinayət törətmiş şəxs tərəfindən hissə-hissə də ödənilə bilər. Lakin, qeyd edək ki, hissə-hissə ödənilmənin də müddəti, qeyri-məhdud deyil. Məhkəmə, şəxsin ailə vəziyyətini, sağlamlığı və digər üzrlü səbəbləri nəzərə alıb, cərimənin hissə-hissə ödənilməsinə üç ilə qədər uzada bilər. Məhkəmə hökm çıxaranda, hökmün nəticə hissəsində cərimənin ödənilməsinə görə digər cəzaların mümkün tətbiqi barədə şəxsi xəbərdarlıq edir (Fransa Respublikası CPM 749-cu maddə). Fransa Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə görə, cinayət əməli törədərək, 18 yaşını tamam olmamış və 70 yaşını tamam olmuş şəxslərə cərimə cəzasının azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əvəz olunmasına yol verilmir. [6]

Cərimənin müddətinin bu formada günlərlə hesablanması fikrimcə düzgün yanaşmadır. Çünki, cinayət törətmiş şəxsin hər gün cərimə ödəməsi onun törətdiyi əməldən peşman olmasına və

onun hər gün bu çətinliyi yaşamasına, cinayət törətməkdən çəkinməsinə, yekunda islah olmasına bilavasitə təsir edir. Xarici dövlətlərin təcrübəsini Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə tətbiq etsək bu cəriməni ödəməkdən qəsdən yayınan şəxslərə tətbiq edilməsi müəyyən olunmuş digər cəza tədbirləri ilə əvəz etmə mexanizmini müəyyən etməyimizə kömək edər.

Beləliklə, yuxarıda qeyd olunanları nəzərə alaraq qeyd etmək istəyirəm ki, cərimə cəzasının islahedici funksiyasının effektivliyini artırmaq üçün, məhkəmələr cinayət törətmiş şəxsin maddi vəziyyətini mütləq nəzərə alaraq, diferensial yanaşmalı və ona adekvat məbləğdə cərimə tətbiq etməlidirlər. Yəni, cinayət törətmiş şəxsin ödəmə qabiliyyətinə, yaşayış şəraitinə uyğun olaraq cərimənin məbləği təyin olunması məqsədəmüvafiqdir. Həmçinin, cərimə cəza növünün gündəlik müyyən olunması barədə Cinayət Məcəlləsinə norma əlavə olunsaydı cəriməni ödəməkdən qəsdən yayınan şəxslərə qarşı bu cəzanı digər cəza növləri ilə əvəz etmə mexanizmini formalaşdırmaq olar.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ;
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət məəcəlləsi ;
3. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 2017-ci ilin 10 fevral tarixli “Penitensiar sahədə xidmətin təkmilləşdirilməsi, cəza siyasətinin humanistləşdirilməsi və cəmiyyətdən təcrid etmə ilə əlaqədar olmayan alternativ cəza və prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqinin genişləndirilməsi barədə” Sərəncamı ;
4. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi haqqında 2017 - ci ilin 20 oktyabr tarixli qanunu ;
5. Almaniya Federativ Respublikasının Cinayət Məcəlləsi
6. Ceyhun Əzizov “Cərimə-cəzanın bir növü kimi” məqalə.
7. Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 182.2.4-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair” 2011-ci il 21 oktyabr tarixli Qərarı ;
8. Türkiyə Respublikasının Cəza qanunu;
9. Səməndərov F.Y. Cinayət hüququ. Ümumi Hissə.;
10. “Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri barədə işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 30 iyun 2008-ci il tarixli Qərarı.

Togruł Gasanov

Правовые проблемы замены данного вида наказания другими видами наказания в отношении лиц, уклоняющихся от исполнения штрафа

В итоге хотелось бы отметить, что штраф является одним из наказаний, включенных в систему наказаний Уголовного Кодекса Азербайджанской Республики, и самым легким видом наказания. Несмотря на то, что предусмотрена замена данного вида наказания другими видами наказания в отношении заведомо отказывающихся от исполнения данного вида наказания, механизм принуждения не предусмотрен. Чтобы создать этот механизм и добиться эффективного результата, хотелось бы включить в Уголовный кодекс понятие «ежедневный штраф» и определить его размер.

Togrul Hasanov

Legal problems of replacing this type of punishment with other types of punishment against persons who evade execution of the fine

As a result, I would like to note that a fine is one of the penalties included in the system of punishment in the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan and the lightest type of punishment. Despite the fact that there is a provision for replacing this type of punishment with other types of punishment against those who deliberately refuse to execute that type of punishment, no enforcement mechanism is provided. In order to create this mechanism and achieve an effective result, I would like to include the concept of “daily fine” in the Criminal Code and determine its amount.

**Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri jurnalına
məqalələrin təqdim olunmasına dair tələblər**

Məqalənin mətni Microsoft Office Word programında, Times New Roman şriftində (şriftin ölçüsü 12), 1 intervalda, yuxarı və aşağıda 25 mm, soldan və sağdan 20 mm boş yer saxlamaqla yığılmalıdır.

Məqalənin strukturunda aşağıdakı informasiya təqdim edilməlidir:

- UOT (universal onluq təsnifat);
- məqalənin adı, müəllifin adı, soyadı, elmi dərəcəsi, işlədiyi qurumun adı və vəzifəsi, elektron poçt ünvanı və mobil telefon nömrəsi;
- açar sözlər (Azərbaycan, rus və ingilis dillərində – 5-7 söz);
- annotasiya (məqalənin adı, müəllifin adı və soyadı verilməklə Azərbaycan, ingilis və rus dillərində – 4-5 sətir);
- istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı əlifba sırası ilə yazılmalı və nömrələnməlidir;
- mətndəki istinaddan sonra istifadə edilmiş ədəbiyyatın sıra nömrəsi və müvafiq səhifələr kvadrat mötərizədə göstərilir. Məsələn: [15, s.120-122]. Mətnin altında sətiraltı istinadlar verilməməlidir.
- Məqalənin həcmi 5-10 səhifə olmaqla Azərbaycan, rus və ingilis dillərində təqdim oluna bilər.

Məqalələrin göndərilməsi üçün elektron ünvan: xeberler.elmi@mail.ru
Əlaqə telefonu: +99450 567-17-05

**Общие требования к оформлению научной статьи для публикации в журнале
«Научный вестник Академии Полиции МВД Азербайджанской Республики»**

Текст статьи должен быть набран в текстовом редакторе Word, шрифт Times New Roman, размер шрифта – 14, межстрочный интервал – 1,5, поля 2,5 см со всех сторон.

В статье должна быть представлена следующая информация об ее авторе:

- УДК (Универсальная Десятичная Классификация);
- фамилия, имя, отчество авторов и соавторов;
- ученая степень, ученое звание;
- должность, место работы (если таковое имеется);
- контактная информация (контактный номер телефона, e-mail);
- название статьи (на русском и английском языке);
- аннотация (4-5 строк) (на русском и английском языке);
- литература. В тексте ссылки нумеруются в квадратных скобках, номер указывает на источник в списке литературы. Сноски оформляются в []. Пример – [1, с.44]
- Представляемые статьи должны соответствовать тематике журнала, быть оригинальными, не опубликованными ранее в других печатных или электронных изданиях.
- Объем статьи не должен превышать 5-10 страниц.

Электронный адрес для направления научных статей: xeberler.elmi@mail.ru
Контактный телефон: +99450 567-17-05

Requirements for submitting articles to the Scientific News of the Police Academy

The text of the article should be typed in Microsoft Office Word, Times New Roman font (font size 12), 1 space, 25 mm above and below, and 20 mm left and right.

The following information should be presented in the structure of the article:

- UDC (universal decimal classification);
- title of the article, author's name, surname, scientific degree, name and position of the institution where he works, e-mail address and mobile phone number;
- keywords (in Azerbaijani, Russian and English - 5-7 words);
- annotation (in Azerbaijani, English and Russian languages, including the title of the article, author's name and surname - 4-5 lines);
- the reference list should be written and numbered in alphabetical order;
- number of the literature used after the reference in the text and relevant pages are shown in square brackets. For example: 15 p. 120-122. Footnotes should not be given below the text;
- The volume of the article is 5-10 pages and can be submitted in Azerbaijani, Russian and English languages.

e-mail address for sending the articles: xeberler.elmi@mail.ru

Contact number: +99450 567-17-05

DÜZƏLIŞLƏR

Əvvəlki nömrələrin mətnləri üçün: